

Nalja peab ka saama!

Mäetagused 52

Eesti ja Poola huumor

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

52

Hüperajakiri

(vaata ka: <http://haldjas.folklore.ee/tagused>)

Toimetajad

Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Külalistotoimetaja

Liisi Laineste

Tartu 2012

Toimetajad: Mare Kõiva & Andres Kuperjanov
Tegevtoimetaja: Asta Niinemets
Külalistoiimetaja: Liisi Laineste
Inglisekeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo
Uudised ja raamatututvustused: Asta Niinemets ja Piret Voolaid
Kaanekujundus: Andres Kuperjanov
Küljendus: Diana Kahre

Toimetuse kolleegium 2008–2014: Juri Berezkin (Kunstkamera, Peterburi, Venemaa), Kadri Humal-Ayal (Nairobi, Keenia), Janīna Kursīte (Läti Ülikool, Läti), Pauliina Latvala (Helsingi Ülikool, Soome), Tamara Luuk (Tallinna Kunstihoone), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Irina Nurijeva (Ajaloo-, Keele ja Kirjanduse Instituut, Udmurtia), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Virve Raag (Uppsala Ülikool, Rootsi), Tiiu Salasoo (Estonian Learning Materials, Sydney, Austraalia), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Vilmos Voigt (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel

Võrguversioon valmib riikliku programmi “Eesti keel ja kultuurimälu” projekti EKKM09-168 toetusel. Seotud Eesti Teadusfondi grandiga 8137.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, DOAJ, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, ERIH (C)

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2012.52

© EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm
EKM Teaduskirjastus, F-seeria
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Autorid
Kaas Andres Kuperjanov

Sisukord

Kaastööst	5
Eessõna	
<i>Liisi Laineste</i>	7
Püstijalakomöödia Eestis: estraadietendustest Comedy Estoniani	
<i>Liisi Laineste</i>	9
Ebavõrdne võitlus <i>stand-upi</i> ja kabareetraditsiooni vahel	
Poolas	
<i>Władysław Chtopicki</i>	31
Naise kujutamine eesti nüüdisanekdootides: kriitiline ülevaade	
<i>Indrek Ojam</i>	47
Perekond poola naljades	
<i>Dorota Brzozowska</i>	65
Tegelased eesti kolme rahva naljades (1964–2012)	
<i>Arvo Krikmann</i>	85
Kolm tegelast poola naljades	
<i>Dorota Brzozowska</i>	111
Visuaalne huumor internetis	
<i>Anneli Baran</i>	123
Idioomide pildiline kujutamine internetihuumoris	
<i>Tomasz Piekot</i>	141
USUNDITEST	
Jehoova tunnistajad Eestis	
<i>Ringo Ringvee</i>	161

Ilma šamaanideta oleksime vaesemad. Intervjuu ungari folkloristi ja etnoloogi Mihály Hoppáliga tema

70. sünnipäeva eel

Nikolay Kuznetsov 177

UUDISED

Palju õnne! 185

Eestlased ja setud Krasnojarski krai külades
Anu Korb 186

Huumor sotsiaalpoliitilisel väljal
Maarja Lõhmus 190

Doktoritöö leedu vanasõnadest
Anneli Baran 192

12. rahvusvaheline huumori suvekool ja sümpoosium
Liisi Laineste 196

Kujundkeeke uurimise konverents Stockholmis
Anneli Baran 197

Kogukonnad arhiivis ja arhiiv kogukonnas. Eesti Rahvaluule Arhiiv 85
Katre Kikas 198

Folkloristid jäadvustasid Hiiumaal kooliõpilaste pärimust
Piret Voolaid 202

Kroonika 204

TUTVUSTUSED

Ühe raamatu pikk saamislugu
Kanni Labi 213

Kaastööst

Mäetaguste toimetus avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga või tuua arvutikettal. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitavalt ingliskeelne resümee.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -külgede numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

Eessõna

Liisi Laineste

Käesolev Mäetaguste erinumber on pühendatud Eesti ja Poola Teaduste Akadeemia koostööprojekti tulemustele. Viimase kahe aasta jooksul valminud artiklites kirjeldavad eesti ja poola uurijad teemasid, mis on suuremal või vähemal määral seotud huumori kui uurimisobjektiga. Lõppev projekt “Creativity and tradition in cultural communication” (Loovus ja traditsioon kultuurilises kommunikatsioonis, kestis 2010–2012) keskendus postsotsialistliku regiooni kultuuritekstidele ja žanritele, milles on nähtav samaaegne globaliseerumine ja lokaliseerumine: ühest küljest avatus välismõjudele (eelkõige anglo-ameerika kultuuriruumile) ja teisalt püüd defineerida endale ainuomane, selgelt kohaliku värvinguga stiil või omapära mistahes žanris. Postsotsialistlik kontekst, kus nii poliitilised, sotsiaalsed kui ka kultuurilised muutused on olnud väga kiired, pakub suurepäraselt keskkonda kultuuriprotsesside (sh folkloori puutuva) jälgimiseks – näeme, kuidas uudsed impulsid ja loovus tutvustavad pidevalt uusi teemasid, žanreid ja tekste (vt nt Barani ja Piekoti artiklipaar demotivaatoritest internetis). Samas on see ajastu tunnistajaks, et folkloor muutub avatusele vaatamata aeglaselt, kajastades iganenud arusaamu ja stereotüüpe ka aastakümneid hiljem (vt artiklipaareid anekdootidest: Krikmann ja Brzozowska, Ojam ja Brzozowska jt), kui esiplaanile on tegelikult kerkinud uued teemad, uskumused ja hoiakud.

Projekti eesmärk, kaasaegsete kultuurinarratiivide kirjeldamine interdistsiplinaarsel väljal erinevate teemade vaatepunktist, realiseerus paralleelsete artiklite kaudu. Esmaseks akadeemiliseks väljundiks oli kaheosaline artiklikogumik *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* (1 ja 2). Toimetajad Dorota Brzozowska, Władysław Chłopicki ja Liisi Laineste kogusid esimesse ossa huumoriga seotud artiklid, mis paljuski kattuvad käesolevas ajakirjanumbris avaldatuga: nendes analüüsivad autorid anekdoote, uuemaid žanreid (püstijalakomöödiat, demotivaatoreid) või žanrimoonutusi (vanasõnaparoodiaid), et osutada muudatustele, mis viimaste aastakümnete jooksul postsotsialistlikus kultuuriruumis toimunud on. Autorid püüavad tut-

vustada ka muutuste laiemat konteksti, et näidata, kuidas kultuuritekstid on erineval määral, kuid siiski vääramatult seotud ühiskonnaga, kus neid luuakse ja kasutatakse. Ka artiklikogumiku teine osa, mille sisuks on identiteedi kont-ruerimine kultuuritekstides (peamiselt avalikus diskursuses) üritab säilitada paralleelsuse põhimõtet. Autorid keskenduvad identiteediloomele eri kanalites, ning osaliselt seetõttu on teemavalik laiem kui kogumiku esimeses osas.

Mäetaguste 52. numbrisse olen külalistoiemetajana koondanud artiklid, mille ühisnimetajaks on huumor. Siinsed uurimused pakuvad põnevaid sissevaateid postsotsialistlikusse huumorisse ja selle kujunemislukku, alates poliitiliselt ebakorrektest anekdootidest kuni huumoritekstide tsensuuri põhimõtete-ni. Poola autorite tekstid on siinkohal huvitavaks paralleeliks, sest sarnase lähiajaloo tõttu on meie huumoripärandid sarnasemad kui võrdluses Lääne-Euroopa riikidega, kel puudub kogemus totalitaarse režiimiga; samas avaldub ka kontraste (vt püstijalakomöödia arengutest Laineste ja Chłopicki käsitluses).

Mööda ei saa minna ka unustamatutest hetkedest, mida pakkus koostööpro-jeekt kõigile selles osalejatele. Kahe akadeemiliselt väga viljaka aasta jooksul toimus neli konverentsi, üks Eestis ja kolm Poolas. Esimene koostöökohtumine leidis aset Poolas, Krosnos (Across the Borders; 16. ja 17. aprillil 2010), ning sellest osa võtnud teadlased jäävad ilmselt meenutama Smolenski tragöödia ja Islandi tuhapilve koosmõjul sündinud transpordikatastroofi, millesse Euroopa samal ajal oli sattunud ning millest nemadki otseselt osa said. Järgmine kon-verents “From Language to Mind” IV toimus Elvas (15.–17. septembrini 2010), selle jooksul sõnastati suurem osa projekti eesmäärke, mis praeguseks ka juba saavutatud on. Spontaanselt tekkinud arutelu eesti ja poola *stand-upi* ajaloo ja tänapäeva kohta tekitas vastukaja ja ka edasise koostöö mõtteid nii kuulajates kui esinejates. Mainimata ei saa jätta kolmandat koostöökohtumist Krosno kolledžis 2011. aasta sügisel (vaid koostööprojektile pühendatud konverentsil “Creativity and tradition in cultural communication”; 27.–29. oktoobrini), mis tipnes folkloorsete, sotsialistlike ja postsotsialistlike laulude ühislaulmisega nimetatud õppeasutuse väga hea akustikaga keldrisaalis ja oleks äärepealt lõppenud järjekordse transpordiprobleemiga, kui Risto Järv poleks aidanud kanda akadeemik Arvo Krikmanni rasket reisikohvrit varahommikul spurdil rongijaama. Viimane ühisüritus toimus ISHS (International Society for Hu-mour Studies) konverentsil, kus projektis osalejad esinesid vastavasisulisel ettekandepaneelis ja järgnenud diskussioonis.

Niisiis on lõppeval koostööprojektil peale sisulise väärtuse ka emotsionaal-ne väärtus, mis ajendab otsima järgmisi võimalusi ühisteks akadeemilisteks ettevõtmisteks. Seda silmas pidades on alanud läbirääkimised (kaasates ka kolmandaid osapooli, sh Rumeenia ja Ungari, aga ka Suurbritannia, Portugali ja Kreeka teadlasi) uue projekti osas, mille eesmärgiks oleks kaasaegse poliitilise huumori väljundite uurimine erinevates žanrites.

Püstijalakomöödia Eestis: estraadietendustest Comedy Estoniani¹

Liisi Laineste

Teesid: Artikkel kirjeldab nähtust, millel siiani puudub ühene kokkuleppeline eestikeelne nimetus ja mida ajakirjanduses nimetatakse *stand-up* komöödiaks või püstijalakomöödiaks. Vaatame, kuidas see meelelahutusžanr sobitub Eestis oma eelkäijate, peamiselt lavakomöödia ja estraadietenduste, ajaloolisse ja kultuurilisse konteksti. Põhirõhk on eelkõige aastatel 2010–2012, mil Comedy Estonia nime kandev rühmitus on aktiivselt korraldanud *stand-up* komöödia etteastetega publiõhtuid, mille formaat järgib anglo-ameerika eeskujule. Artikli eesmärk on näidata, kuidas nii esineja- kui ka publikupoolsed ootused mõjutavad žanri üldist populaarsust ja staatust ühiskonnas. Artisti positsiooni lahkamisel on toeks Lawrence Mintzi (1985) termin “negatiivne isend” (*negative exemplar*), mis tähistab rõhutatult marginaalset lavategelast.

Peamiselt leiab käsitlust kaks perioodi Eesti lähiajaloos, nõukogude aeg ja tänapäev, ning *stand-up* või selle analoog mõlemas kontekstis. Nõukogude estraadietenduste traditsioon, aga ka komöödiapalade ettelugemine raadiosalvestustel (nt “Meelejahutaja”), oli äärmiselt hinnatud meelelahutus, mis pakkus pealtnäha süütul moel leevendust totalitaarse režiimi igapäevaelu absurdile. Kolme siiani kõige hinnatuma huumorisketši sisu sellest ajajärgust vaadeldakse analüüsisiosas kõrvuti Comedy Estonia repertuaariga, et leida retseptsiooni ja staatuse erinevuste põhjuseid. Ka Comedy Estonial on pühendunud publik ja kindel teemavalik, kuid need erinevad oluliselt nõukogude estraadist. Taustsüsteeme arvesse võttes on võimalik kirjeldada erinevate traditsioonide kohandumist ja mugandamist kui identiteediloomet, mille käigus võõras muutub omaks ja hakkab toimima rühmaühitsust kinnitava tegurina, olgu see siis terve rahvuse või väikese grupi tasandil.

Artikli empiiriline osa käsitleb materjali mõlemast perioodist, keskendudes peamiselt teemadele ja tegelastele, mis eri ajastute komöödiarepertuaaris sagedaimini ette tulevad.

Märksõnad: estraad, püstijalakomöödia ajalugu Eestis, retseptsioon, *stand-up* komöödia

Sissejuhatus

Huumor on globaalne nähtus, kuid selle žanrilised väljendused võtavad rahvuse ja kultuuri erinevaid vorme. *Stand-upi* ajalugu ulatub 19. sajandi ameerika vodevillini ja briti revüüteatrini (sageli mainitakse selles kontekstis ka Mark Twaini koomilisi loenguid aastast 1856; Stebbins 1990: 7), kui siinkohal mitte arvestada koomilise esinemise iidseid juuri rahvakultuuris. *Stand-up* pole kaugeltki isoleeritud žanr, see tekib ja areneb vastavalt auditooriumi vajadustele ja soovidele, omades eri perioodidel ja keskkondades erinevaid varjundeid. Seetõttu peaks kohaliku *stand-up* kultuuri kirjeldamisel alati arvesse võtma eelkäijaid, välismõjutusi ja kohalikku olustikku, mis kujundavad žanri sisu ja piire.

Internetiajastu algus on lihtsustanud ligipääsu huumoritekstidele ja etteastetele, mida enne tunti vaid kohaliku keele- või kultuuriruumi piires. Just nooremal põlvkonnal on huvi ja võimalus tutvuda arvukate ingliskeelsete *stand-upi* ajalugu ja tänapäeva illustreerivate videotega YouTube'i või teiste veebiallikate vahendusel. Internet saab sageli žanriga tutvumise lähtepunktiks, sest nende videote põhjal tekib globaalsel *stand-up* huviliste kogukonnal ettekujutus, mida tuleks oodata kohalikul publiõhtul, kuhu on kutsutud esinema *stand-up* koomikud. Et see ettekujutus põhineb eelkõige anglo-ameerika eeskujudel, mõjutab varasem kokkupuude žanriga tugevalt potentsiaalse auditooriumi suhtumist lavale toodud teemadesse ning seega ka artistide edasist repertuaarivalikut.

Kuigi kultuurid ja kontekstid on erinevad, kehtib *stand-up* koomiku definitsioon võrdselt ja kultuuriüleselt: *stand-up* koomik on kultuurimediaator ja antropoloog (Mintz 1985: 73; Koziski 1997). *Stand-up* laval jutustab koomik oma kogemustest ja kokkupuudetest ümbritseva sotsiaalse reaalsusega, ja loob seda tehes võimaluse koos kuulajaskonnaga suunata või rõhutada väljendamist vajavaid tundeid (Purcell jt 2010: 377). Mõningatel juhtudel võib humoorikas tekst saada jagatud kultuurimälu osaks, mida selle kogukonna liikmed tsiteerivad veel aastakümneid hiljem. Veelgi harvem võib juhtuda, et aktiivset positiivset vastukaja saanud tekst levib ka väljapoole algset auditooriumi. Siis on enamasti tegu teemadega, millel on globaalne haare: 11. septembri sündmused USAs, Muhammedi karikatuurid Taanis ning sellele järgnenud rahutused jms. Nende sündmuste ülemaailmne kajastamine komöödiaetteastetes näitab, et olulised globaalsed teemad on *stand-upi* lavale teretulnud, sest see on tähtis osa tänapäeva maailmast. Samas võib sama teemat lahendada mitmel moel. Kui esineja vaatenurk on kuulajatele võõras või hirmutav, siis nali äpardub ning tulemus võib olla ettearvamatu. Mida suurem on publik, seda suurem on ka tõenäosus, et kuulajate hulgas leidub inimesi, kes tunnevad end artisti märkustest puudutatuna. Püstijalakomöödia alguses loomuses on olla terav, päevakajaline ja agressiivne, mistõttu on peaaegu võimatu globaalselt jälgi-

taval laval (nt internetis rippuvas *stand-up* videos) kommenteerida mõnda olulist teemat, riskimata publiku solvamisega. Komöödiaartist peab valdama kohandumise peent kunsti, tunnetades juba esimeste ridadega, millised on konkreetse publiku eelistused, mis teemad neid ei huvita ja, mis kõige olulisem, milliseid teemasid tuleks arusaamatuste ärahoidmiseks vältida. Eriti selgelt väljendub see multikultuursetes ühiskondades; näiteks Muhammedi karikaatuuride avaldamise algseks eesmärgiks oli anda sallivuse õppetund Taanis elavatele moslemitele, mis aga ebaõnnestus, sest suur osa auditooriumist ei suutnud hinnata ettevõtmise huumorit ega tabada ka üldisemat, "harivat" sõnumit. *Stand-up* esineja paindlikkus ja oskus kõnetada konkreetset publikut konkreetset õhtul määrab suures osas tema populaarsuse. Ilma paindlikkuseta nii sisus kui vormis kaotab esineja kontakti publikuga.

Lawrence Mintz (1985) kasutab *stand-up* artisti iseloomustamiseks "negatiivse isendi" terminit. Esineja marginaalsus tagab loa puudutada teemasid, mida tegelikkuses ei tohiks rünnata, naerualuseks teha või üldse nimetadagi. Esinejale on seega antud "koomiku luba" (*comic license*, *ibid.*). Negatiivse isendi kuvandit iseloomustab esineja marginaalsus antud ühiskonnas ja konkreetse publiku ees. Selle mõiste abil on võimalik avada nii estraaditähtede kui ka Comedy Estonia artistide tegelaskujud, sest enamasti kuuluvad need just äärealasse, eluheidikutest võimuladvikuni, jättes vahele tavalise inimese, kelle elu nad marginaalselt positsioonilt läbi huumoriprisma jälgivad. Stigmatiseeritud tegelastel on igapäevaelu pahupoole üle naermine lihtsam, sest valusa kriitika autoriks pole sel juhul keegi siseringist, vaid võõras, kes on nalja objektiga piisavalt sarnane ja tuttav, kuid samas sellest distantseerunud.

Sarnased huvid ja huumorieelistused võivad olla eelduseks sellele, et publik võtaks omaks *stand-up* artisti stiili (kui tal on püsiv lavaroll, siis ka selle). Kuid käsitletavatest teemadest olulisemaks võivad osutuda esineja isiksus ja energia, mis tekib esineja suhtlemisel publikuga.

Käesolev artikkel seab eesmärgiks analüüsida tegureid, mis mõjutavad žanri populaarsust erinevatel ajastutel, käsitledes konkreetseid teemasid esinemiskontekstis ja laiemat kultuurilist tausta. Vaatluse all on ka esineja rollimuutused ja -kohandused, mis on tingitud publiku huvidest. Peamiselt leiab käsitlust kaks perioodi Eesti lähiajaloos, nõukogude aeg ja tänapäev, ning *stand-up* või selle analoog mõlemas kontekstis. Nende kahe perioodi komöödialava seob asjaolu, et mõlemal juhul on kohalikku praktikasse integreeritud tugevaid välismõjusid; esimesel juhul nõukogude vennasvabariikide estraadirepertuaar ja teisel juhul anglo-ameerika eeskujud. Kuigi mõlemal perioodil on selged välised mõjutajad, erineb nende kohandamine ja sellest tulenevalt ka staatus ühiskonnas ning populaarsuse tase. Uurimuse fookuseks on traditsioonide ja tekstide tähenduslik adapteerimine, mille tulemusel võõras muutub omaks ja hakkab toimima kollektiivse identiteedi osana – olgu see kollektiiv terve rahvus või ainult väike osa sellest.

Kõigepealt kirjeldatakse eesti koomilise lavaliste etteastete kultuurilist tausta, põhirõhuga nõukogude estraadil, et luua ülevaade põhjast, millele Comedy Estonia ehitab oma traditsiooni. Artikli empiiriline osa käsitleb materjali mõlemast perioodist, keskendudes peamiselt teemadele ja tegelastele, mis eri ajastute komöödiarepertuaaris sagedaimini ette tulevad.

Taust

Eesti huumorit on läbi aegade mõjutanud kokkupuuted teiste rahvustega. Loomulikult ei teki mistahes pärimus isolatsioonis, vaid on pidevas muutuses sõltuvalt sellest, mida (lavalt) välja pakutakse ja mida on publik valmis sellest omaks võtma. Varased mõjutused jõudsid *stand-up* žanrisse Balti-Saksa kanaleid kaudu; vaatamata kuulumisele Vene impeeriumisse säilitas Eestis tugeva positsiooni baltisaksa aadel. Kuigi varane *stand-up* ei olnud poliitiliselt terav nagu saksa kabareekultuur (Jelavich 1996: 10), laenas see siiski viimaselt mõningaid elemente. Muuhulgas tegutses Eestis Saksa rahvuslik komöödiateatriloomine “Puhkus ja elurõõm” (*Kraft durch Freude*). Esimese maailmasõja eelse näitelava vallutasid amatööridest lavastajad ja näitlejad, kelle sagedane valik oli just komöödia, seda nii grupi kui ka sooloesinemistes. Tekkisid esimesed rändnäitlejad, kes keskendusid komöödiažanrile, esinedes järjest mitmetes linnades või astudes üles koos teiste esinejatega, nt laulunumbrite vahel (sajandivahetuse lehtedes on hulgaliselt kuulutusi selliste kabareeõhtute kohta, kus esitati vaheldumisi mitmeid meelelahutusžanreid). Mõned avaldasid oma repertuaari ka trükituna (nt Trilljärv 1919), mis näitab, et nii publik kui ka algajad amatöörnäitlejad oli žanrist huvitatud.

Esimesed iseseisvumisjärgsed aastad 20. sajandi esimesel poolel olid tunnistajaks professionaalse teatri sünnile Eestis, ning 1938. aastal avati Tallinna Konservatooriumi juures riiklik lavakunstikool. Ühest küljest tähendas see seda, et näitlejad püüdsid “tõsisema” repertuaari mängimise poole, kuid samal ajal ei vähenenud publiku huvi komöödia vastu.

Järgmise perioodi telje moodustab nõukogude estraadižanr, mis jõudis Eestisse 1960. aastatel ja mille populaarsus tõusis kuni nõukogude aja lõpuni. Estraadi ingliskeelseks vasteks huumori-alases kirjanduses on enamasti varietee, mis pakub erinevaid meelelahutuslikke numbreid nii muusika, tantsu kui ka näitlemise vallast (Mesropova 2008). Algselt aga tähendas hispaaniakeelne mõiste *estrado* (lit ‘väike lava’) klassikalisele teatrirepertuaarile vastanduvat alternatiivset lavaetendust. Estraadikava paralleelid anglo-ameerika *stand-up*iga väljenduvad selle isikukesksuses, kohalolekus ja interaktsioonis publikuga (kolm *stand-up*i põhiaspekti Oliver Double'i kirjelduses; Double 2005: 19).

1990. aastail estraadi mõiste kadus, samal ajal otsisid juba varem tunnustatud komöödianäitlejad esinemiseks teisi formaate. Taasiseseisvumise järel said hoo sisse humoorikad ülesastumised suvistel kontserttuuridel: ansambel Kuldne Trio esitas poliitilist satiiri sisaldavat laulurepertuaari ja kupleesid, Vana Baskini teater etendas omaloomingulisi lavakomöödiaid (nt etendus “Prügikast”), raadios kogus populaarsust absurdihuumori poolest silma paistnud Kreisiraadio, televaatajaile pakuti paroodiaga vürstitatud meelelahutust (nt Henrik Normann) jmt. Samal ajal polnud Eestis veel märki läänes levinud *stand-up*ist, kus esinejad astuvad oma lugudega lavale ja räägivad, publikuga samal ajal suheldes ja nalju nende reaktsioonile vastavalt ritta seades, oma kogemustest ja vaadetest. Nagu eelnevast näha, asendasid estraadi mitmed omavahel üsna lõdvalt seotud komöödialiigid, ja esialgu tundus, et ennustus huumori kadumisest pärast nõukogude režiimi langemist on õigustatud (vt ka Mesropova 2008). Aastal 2010 märkasid seda tühimikku mõned Eestis elavad välismaalased, kes rääkisid sel teemal Soomes tegutsenud rühmituse Comedy Finland liikme, austraallase Louis Zezeraniga. Samal aastal loodud Comedy Estonia tuumiku moodustasid mõned Ameerikast ja Austraaliast Eestisse tulnud komöödiasõbrad, kes võtsid omale eesmärgiks tutvustada eesti publikule *stand-up*i. Antud intervjuudes on Comedy Estonia liikmed tunnistanud, et kuigi nad on teadlikud estraadikomöödiast ja näevad seda kui ühe-mehe-teatrit (*one man theatre*), ei arva nad, et see on *stand-up*i otsene eelkäija Eestis – vähemalt mitte briti või ameerika mõttes (intervjuu Louis Zezeraniga, 22. veebruaril 2012). Nende eeskujul on ka teised tajunud ära vaba koha komöödiamaaistikul ning pakkunud publikule nii eesti- kui ingliskeelset *stand-up*i, nt teatritudengite Kinoteater, Von Krahli klubis *stand-up* õhtuid korraldanud Komeediklubi, või YouTube'i kanal MiinusMiljon.

Estraad ja *stand-up*: ühisosa

Oliver Double (2005: 19), kes on praktiku vaatepunktist *stand-up* komöödiat analüüsinud, defineerib kõnealust žanri kolme põhilise tunnuse kaudu. Peale selle, et *stand-up* artisti eesmärgiks on publikut lõbustada, paneb esinemisele kõigepealt aluse esineja isiksus. Esineja astub publiku ette üksi, ja ainuke vahend, mis tal koomilise efekti tekitamiseks on, on tema ise: tema hääl, liigutused ja tekst. Esineja võib kehastada ajutiselt mõnda karakterit ja liikuda erinevate karakterite vahel või kasutada pidevalt samasugust lavaisiksust, ta võib ka esineda iseendana, kuid tema isiksus on esimene ja ainuke asi, mida publik laval näeb. Teiseks defineerivaks tingimuseks on laval seisva isiksuse ja publiku vahel toimuv otsene kommunikatsioon, mis ei pea olema alati ver-

baalne: Double rõhutab eraldi olulise suhtluskanalina osapoolte vahel tekkivat energiavälja. Laval seisja räägib ja publik vastab sellele naeru, vaikimise või pahameelehüüatustega. Kolmanda tingimusena mainib ta hetke, milles esinemine toimub. *Stand-up* leiab aset siin ja praegu ning esineja peab reageerima sellele, mis esinemise ajal tema ümber toimub. Publiku usaldust ja esineja staatust vähendab oskamatus keerata enda kasuks publiku kommentaare, segavat telefonihelinat või hilinevad/lahkuvaid kuulajaid.

Neid tingimusi täitis mõningate mööndustega kas osaliselt või täielikult ka nõukogude estraad. Oleks vale väita, et varem pole Eestis püstijalakomöödiat kunagi esinenud – koomilise repertuaariga üksikesinejaid leidis varem külapidudel ja kõrtsides, nad astusid üles kabareeprogrammides ja hiljem estraadilaval – kuid tõsi on see, et puhas *stand-up* tuli Eestisse koos Comedy Estonia tekkimisega. Millised on siis estraaditähtede seosed anglo-ameerika *stand-up*iga? Esiteks, ka estraadinäitleja oli laval ilma abivahenditeta (vastupidiselt komöödianäitejale, kelle kasutuses on kunstniku poolt loodud lavakujundus) ning pidi publikule muljet avaldama oma isiksuse või kehastatava karakteriga. Kui esineja (olgu siis selleks näitleja või teadustaja, kes pidi publikut lõbustama etteastete vahel) astus estraadilavale, oli tema eesmärgiks võita publik enda poole esimeste minutitega. Kui seda ei juhtunud, võis ennustada ka edasise edu puudumist. Nii estraadinäitlejat kui ka *stand-up* artisti eristab tavalisest näitlejast asjaolu, et mõlemal puudub “neljas sein” publikuga. Siin tuleb sisse teine tingimus – otsene suhtlus esineja ja publiku vahel. “Neljanda seina” puudumine tähendas seda, et esineja räägib oma lugusid koostöös publikuga; see toimus teatud piirini ka estraadi puhul. Esineja sai publikult vihjeid, mida etteastele lisada ja mida välja jätta (oma kogemusest on kirjutanud näiteks Möldre 2010), ja hea näitleja oskas neid vihjeid enda kasuks tööle panna. Samas esitasid estraadinäitlejad siiski eelnevalt kontrollitud ja paika pandud repertuaari, mis oli läbinud tsensuuri karmi kadalipu. Seetõttu oli improviseerimist oluliselt vähem kui püstijalakomöödias keskmiselt. Kolmandaks, ka estraadietendus toimus hetkes, kuigi seda vähemal määral kui *stand-up*, sest spontaansust nii esineja kui publiku poolt pärssisid juba mainitud ranged kontrollimehhanismid. Arvata võib, et sellegipoolest reageerisid esinejad publikule, sest estraadietendus koosnes tavaliselt mitmetest sketšidest ja õhtujuhi kommentaaridest, millest viimane oli vabamas vormis ja vajadusel ka publikut ning hetkesündmusi arvestav.

Põhiliselt eristab estraadi püstijalakomöödiast asjaolu, et estraad säilitas lõpuni sarnasuse kabaree- või varieteežanriga, kus õhtu jooksul vahelduvad erinevad meelelahutuslikud etteasted. Lavale võisid ühe õhtu jooksul tulla nii komöödiasketšid, tantsunumbrid kui ka laulud. *Stand-up*i stampkuvand üksi mikrofoni pubilaval seisvast inimesest ei olnud selleks ajaks veel materialiseerunud. Double rõhutab (2005), et laval peab seisma vaid üks inime-

ne – esineja, keda juhatab küll sisse õhtujuht ehk *compère* / MC (*Master of Ceremonies*), kuid kes naljade esitamise ajal on üksi. Estraadilaval tuli sageli ette, et humoresk oli mõeldud rohkem kui ühele inimesele (eriti raadios edastatavas “Meelejahutaja” saates esines korraga samas etteastes rohkem kui üks näitleja, igaljuhul erinev roll, selle asemel et üks näitleja kehastaks järjest kõiki rolle ise). Kolmandaks ja eelnevaga seotud oluliseks erinevuseks oli tõik, et esinejad ei pidanud alati oma teksti peast teadma, vaid võisid seda ka maha lugeda (sedagi eelkõige raadioesinemistel).

Materjal

Analüüsis vaatlеме mõlema perioodi materjali, et kirjeldada detailsemalt estraadi ja *stand-upi* erinevusi, eriti neid, mis puudutavad teemavaliku seoseid populaarsuse ja staatusega ühiskonnas. Selleks võeti valimisse kolm teksti nõukogude estraadi repertuaarist, keskendudes nendele tekstidele, mis olid siis ja on jätkuvalt publiku lemmikud. Sümbolne staatus ja väärtus, mille need tekstid juba siis omandasid, on kandunud kultuurimällu (Assmann 2006: 8) ning muutunud oluliseks kultuuritekstiks mitte ainult toonastele vaid ka järgnevatele põlvkondadele. On alust arvata, et populaarseim estraadirepertuaar annab parima ülevaate teemadest ja koomilistest vahenditest, mida estraadilaval edukalt kasutati. Populaarseimate tekstide valikukriteeriumiks kasutati erinevate estraadiklippide vaatamissagedust YouTube'i keskkonnas. Selleks eraldati kõik otsingutulemused märksõnale “estraad” ja “humoresk” ning järjestati nende klikkimissageduste alusel. Ainult ühe internetiallika (YouTube'i) kasutamist õigustas fakt, et YouTube on Google'i kõrval olulisuselt järgmine otsimootor internetis (üle 60% otsingutest tehakse nendes kahes keskkonnas) ning sisaldab kõige rohkem/valiidsmaid andmeid kasutajate eelistuste kohta. Kolm enimvaadatud estraadiklippi transkribeeriti ja nende sisu kategoriseeriti teemade alusel. Need olid “Tehnikaajastu” (35 064 klikki), “Kahtlused” (21 990) ja “Kunstisaalis” (20 002). Kõigi kolme teksti originaal on venekeelne: tuntud humoreskikirjaniku ja artisti Mihhail Žvanetski tekste tõlgiti eesti keelde palju ja fakt, et kolm populaarseimat teksti pärinevad tema sulest, osutab ilmekalt tema tekstide edukusele. Esimene ja kolmas tekst valmisid 1960. aastatel ning teine (“Kahtlused”) järgmisel kümnendil.

Uurimismaterjali teise osa moodustavad *stand-up* esinemised aastatest 2010–2012 Tartus. Avalikel esinemistel pubides (Mõku ja Vilde) salvestati 21,4 tundi audio- ja videomaterjali, millest osa on transkribeeritud ning mis loodetavasti salvestiste/transkriptsioonide lisandudes moodustavad taasiseseisvunud Eesti Vabariigi varase *stand-upi* andmebaasi. Et analüüsi eesmärgiks seati tähtsaimate ja korduvate teemade kirjeldamine ja esineja/auditooriumi

roll teemavalikus, siis valiti teisest perioodist välja tekstid, mis iseloomustavad Comedy Estonia rühmitust tervikuna ja on samal ajal iseloomulikud ka konkreetsetele esinejatele. Kui *stand-up* esineja kandis sama teksti ette erinevatel õhtutel, võeti valimisse esimene esitamiskord.

Läbivate teemade kategoriseerimiseks kasutati kvalitatiivse analüüsi programmi QDA Miner, milles märgistati kõik sketšides esinevad teemad ning selgitati välja neist enimesinevad.

Analüüs ja arutelu

Nõukogude aeg: estradaad

Estraaditraditsiooni sotsiaalse tausta moodustas poliitiline olukord: igapäevaelu absurd, poliitilised repressioonid ja tsensuur, vastuolu ideoloogia ja tegelikkuse vahel jms. Estraad kasutas kõike seda inspiratsioonina viisil, mis pidi olema tabav ja kriitiline, kuid samal ajal ametlikult vastuvõetav. Pärast Estraadistuudio süüdi 1963. aastal hakati selles Eesti Filharmoonia alla kuulavas asutuses otsima ja koolitama uusi talente. Estraad sai koheselt väga populaarseks. Näitlejatel tööst puudust ei olnud: nagu sel ajal aktiivselt lava laudadel esinenud estraadiartistid meenutavad, toimus 40 aasta jooksul ca 4500 etendust (intervjuu Aino Himbekiga, Randalu 2001), ning lisaks sellele loendamatul hulgal haltuuratöid privaatsetel üritustel (pulmades, kolhoosipidudel jm). Elava publiku juuresviibimisel salvestatud estraadiprogrammid, mida edastati kas raadios või televisioonis, tekkisid varsti pärast seda. Pileteid neile salvestustele oli nii raske saada, et neist sai omamoodi valuuta (intervjuu Eino Baskiniga, Laks 2009). Näitlejad, keda publik kõige rohkem hindas ja lavale ootas, püsisid läbi nelja aastakümne samad: Eino Baskin, Ita Ever, Sulev Nõmmik ja nii mõnedki teised kehastasid nõukogude inimese jaoks estrada. Repertuaar koosnes eelkõige tõlgitud materjalist, kuid ka eesti humoreskikirjutajate (nt Priit Aimla) originaaltekstidest.

Teemad

Estraadinäitlejate suur populaarsus ja nende lausa müütiline staatus pani peale kohustuse kõnetada kuulajate jaoks olulisi teemasid, ilma et tsensuur etteasteid ära keelaks. Mõned populaarseimad neist püsivad siiani kultuurimäluks, isegi kui teemad pole enam aktuaalsed. Sagedaimini esinev teema oli nõukogude igapäevaelu. Sinna alla kuulub puudujääkide kirjeldamine (nt kaupade puudus poodides):

Mul on kõik kaup kodus olemas! Absoluutselt kõik. Vann on ääreni täis: mul on kruupi, tangu, riisi, mannat, mul on suhkur, mul on vann täis! – Vett, vett, vett, vett! [naer] Mida te mõtlesite? Vett! Äkki keeravad kraani kinni! [naer, plaksutamine] Parem ikka kui on, kui lubatakse, et on. Mina küsisin, nemad lubasid. [naer] (<http://www.youtube.com/watch?v=rHrzkKkYMDk&feature=related>)

Peaaegu sama oluline pilkeobjekt oli rumal nõukogude elanik/ametnik. Rumaluse pilkamine tööpostil oli lubatud, isegi soovitatud, sest see oli kooskõlas ideoloogiaga, mis keskendus just väiksematele pahedele nagu tööluus, alkoholi liigtarbimine või haltuura, selle asemel et tõelisi ja suuremaid valupunkte märgata. Rumal nõukogude inimene, kes tekitab oma ebapädevusega hulgaliselt rahvusvahelisi probleeme, on humoreski “Tehnikaajastu” teemaks. Selles saadetakse tehnikakauge ametnik koos asjassepühendamatu lüpsineiuaga Pariisi tehnoloogianäitusele tutvustama leiutist, mille tegelikult autorile ei antud välisviisat:

Rahvast murdu! Ja kõik räägivad puhtas prantsuse keeles. In-in-intelligentsed inimesed. Valdavad võõrkeeli. [naer] Mina esinesin kõnega. Ütlesin puhtas prantsuse keeles – läbi tõlgi muidugi – ütlesin: “Messieurs et madames” – ütlesin: “C’est la vie.” Kolm korda ütlesin. C’est la vie, c’est la vie, c’est la vie. Siis ütlesin veel. “Boeuf a la tartar [naer], salad olive, boeuf strogonov. [naer]” (<http://www.youtube.com/watch?v=BaalZCfVO0&feature=related>)

Muidugi pidid esinejate poliitilised avaldused jääma hoolikalt varjatuks, samas kui koomikud suutsid tsensuuri kiuste peita esitatavasse teksti keelatud sõnumeid ja hoida seega publikut pidevalt valvel. Avastamise korral ootasid esinejat sanktsioonid kuni pikaajalise lavakeelu ja vangistuseni välja. Selle tulemusena olid estraadinäitlejad väga osavad peidetud sõnumite edasiandmisel, tehes seda vahel mitte sõnade vaid kõnekate pauside ja rõhuasetuste kaudu. Eino Baskini esitatud sketšis “Kahtlused” töötab koomilisena just mehhanism, milles näiliselt neutraalne sõna “süsteem” (kontekstist tuleb välja, et mõeldakse maja veesüsteemi) hakkab toimima kahemõtteliselt, kuigi esiplaanile seatud tähendus jääb rangelt võttes mittepoliitiliseks.

Meie-meie majavalitsuse korraldusel pandi meie ukse peale täna pisiike silt. Si-silt pandi. Mitte sült. Silt, silt, silt! [naer] Silt pandi välja. Ja sinna sildile oli kirjutatud et ... eee.. kolmeks päevaks võetakse kuum vesi ära. Naljakas küll: enne ei olnud kaks kuud, nüüd võetakse kolmeks päevaks välja. [naer, aplaus] Ma küsisin majavalitsuse töötajatelt, et milles on asi – nemad ütlevad, et viga on süsteemis. [paus, naer] Mingi toru on umbes

juba ammu. Roostes on. Nüüd puhuvad kompressoriga läbi, nii et paari päevaga saab asi korda. [naer] (<http://www.youtube.com/watch?v=rHrzkKkYMDk&feature=related>)

Esineja avaldusele, et “viga on süsteemis”, järgneb üsna pikk paus (3 sekundit) ja naergi on pigem tagasihoidlik, sest tegemist on potentsiaalselt ohtliku väljaütlemisega. Kui aga järgneb selgitus sellest, kuidas toru oli umbes ja asi saab õige pea korda, tormiline naer, mis justkui peegeldaks publiku kergendust ja pakub uue märguande, mille järel on turvaline naerda – olgu siis nalja objektiks totalitaarne või veesüsteem. Sama humoreski sees on veel teisigi kohti, kus naer järgneb just sellele, mis on ütlemata jäetud. Poliitiliselt ohtlik tõlgendus justkui ripuks esineja ja publiku vahel, kes teavad, et see on olemas, kuid sõna-sõnaliselt järke ajades on kõik poliitiliselt korrektne:

Mul on petrooliumilamp kahe tagavaraklaasiga. Taht, taht on olemas. Priimus – phh-phh-phh – [naer] mäletate, jah? Teie mäletate, aga minul on. [naer, aplaus] Tünn petrooli, kast seepi, ämber penitsiliini, nelisada meetrit sidet, kuus kilo vatti, kaks liitrit joodi... Aga äkki ühel ilusal päeval tulevad ... [pikk paus, naer, aplaus] Halvad... halvad ilmad tulevad! [naer] Mis te rõõmustate?
(<http://www.youtube.com/watch?v=rHrzkKkYMDk&feature=related>)

Umbmäärased “nemad/need”, kelle tulekuks mina-tegelane end ette valmistab, kombineerituna pika pausiga, paneb publiku maruliselt aplodeerides naerma, pärast hetkelist kahevahelolekut, mis viitab jällegi sellele, et osad kuulajad alles ootavad luba naermiseks. Tugev positiivne reaktsioon jätkub pärast seda, kui pinge on maandatud sõnadega “halvad ilmad tulevad!”, mis ühest küljest vähendab varasemate sõnade poliitilist tähendust, kuid teisalt rõhutab seda, mida ei saa otse välja öelda.

Estradiesineja võtab laval omaks mitmeid erinevaid lavategelasi, mille hulgas tõuseb esile “negatiivne isend”. Selleks võib olla mistahes marginaalne tegelane, kellel on ühiskonnas stigmatiseeritud staatus. Kõnealustes näidetes on negatiivseks isendiks seal rääkivad mina-tegelased, kes kõik on mingil moel väljaspool seisjad: paranoiline naaber (“Kahtlused”), ebaintelligentne ülemus (“Tehnikaajastu”), või joobes inimene (“Kunstisaalis”). Nendest viimane räägib oma kogemusest kunstinäitusel, kuhu ta läks “kultuurselt puhkama”. Sketš sisaldab hulgaliselt märksõnu, mis tänapäevaks on muutunud käibefraasideks; vaatamata sellele puudub humoreskil “Kunstisaalis” poliitiline alatoon ning ka selle esitamise ajal ei pilanud see mitte totalitaarset süsteemi vaid igapäevaseid pahesid nagu joomine:

Ma ütlesin talle vaikselt, ma ütlesin talle intelligentselt: “Mis asja sa sisised, valge hiir! Mis asja sa sisised! [naer] Sa näed, mul on poolik

käes, mul pole klaasi. [naer] No võtsin sealt ühe väikse vaasi – mis taga ikka juhtub, see vaas on ju rauast! [naer] – “Kuidas teil häbi ei ole, see vaas on üheksateistkümnenda sajandi biidermeier.” – “Ise sa oled üks biidermeier!” [naer]

(<http://www.youtube.com/watch?v=H2irYp-dv7M>)

Post-sotsialistlik komöödia: Comedy Estonia

Comedy Estonia alustas juunis 2010 väikese publiku ees Möku pubis Tartus, kuhu oli kogunenud umbes 30 inimest. Esimesel komöödiaõhtul pandi paika reeglid, mida *stand-up* žanrit kuulama tulnud publik peab teadma:

Natukene publikuga suhtlemisest, me peaksime vist alustama sellest. Minu arvates on praegu just õige aeg üheks grupiviisiliseks “Böööö!”-karjumiseks. Kas me võiksime nüüd seda kõik koos proovida, sest siiani on meie sõu olnud üsna vilets. [“Böööö!”] Jah, ja nüüd kõik koos: “Böööö!” [“Böööö!”] Super! Aitäh! [naer] Ja sellega käib kaasas selline žest [näitab pöidlaga allapoole]. Suurepärase. Fantastiline. (MC, Eric, 08.06.2010)

Esimene komöödiaõhtu võeti väga soojalt vastu ja info uue meelelahutusvõimaluse kohta levis kiiresti. Järgnes hulk õhtuid suuremates pubides, kus viibis juba rohkem kuulajaid. Ka igakuine komöödiaüritus Mõkus jätkus, ja uued esi-nejad katsetasid oma võimeid vaba mikrofoni ees. Aasta jooksul arenes algselt kitsa ringi üritusest välja terve liikumine, mille tuumikul on nüüdseks ka oma äriplane ettevõtte. See korraldab välisartistide Eestisse tulekut (nt Dylan Morani esinemine Vene Teatris kevadel 2012), igakuiseid etteasteid Tallinnas ja Tartus, ringreise, ning selle kaudu saab tellida Comedy Estonia *stand-up* artiste esinema näiteks firmapidudele ja mujale. Uue publiku otsimisel on põhiorhk nüüd Tallinna üritustel (põhiliseks toimumiskohaks on seal Club Privé), kuid ka Tartul on oma roll, eriti Möku pubil, kus Comedy Estonia oma tegevust alustas. Tuumikusse kuuluv Louis Zezeran on intervjuus öelnud, et nad eelistavad jääda kindlate esinemiskohtade juurde, sest see on *stand-up*is tavaline praktika: “Praegusel hetkel on meil loetud arv kohti [kus me esinemel], ja me teeme nendega tihedat koostööd, et inimestel tekiks neist kuvand kui kohtadest, kuhu tullakse komöödiat vaatama – me ei esine igas kohas, mis linnas leidub” (Zezeran 22.02.2012). Suvel 2012 proovis Comedy Estonia ka komöödiatuuri formaati, külastades eestikeelse komöödiaõhtuga nelja väiksemat Eesti linna (Viljandit, Pärnut, Kuressaaret ja Rakveret). Sellel ideel on ühisjooni estraadiga, mis samuti tegi ringreise linnast maale kultuurimajadesse.

Teemad

Eesti laval esineva välismaalase esimene loomulik teemavalik on kohanemine Eesti eluga. See paneb (eestlasest) kuulaja vaatama ennast teise pilguga, avastama kohalikke veidrusi ja julgustab enda üle naerma. Publiku välismaalastest osa näeb aga esinejas kedagi, kes on tähele pannud sarnaseid asju nagu nad isegi. Need on teemad, millega kogu auditoorium saab samastuda, kuid mida nad ise ei oskaks selliselt sõnastada. Kultuurierinevused on seega esimene ja viljakas valik, millest publikule rääkida. “Negatiivse isendi” marginaalne kuvand – käsitletaval juhul inimene, kes pole täielikult kohanenud kohalike olude ja inimestega – aitab ka siin mõista just selle teema populaarsust. Vaid kõrvalseisja oskab esile tuua aspekte kohalikust kultuurist, mida põliselanik ei oska märgata, kuid mis pakuvad rõõmsat äratundmist. Esineja on “teine”, võõras, kes kannab ette oma vaatepunkti “meist”, kuulajatest:

Sissehingatud kõne. [pikk paus] See on üks huvitavamatest ja isikupärasematest nähtustest, mida ma Eestis elamise juures armastan. Noh, inimesed on väljahingamisest küllalt rääkinud. Aga kuulake nüüd mind: iga väljahingamise kohta on üks vastassuunaline, samaväärne sissehingamine. [naer] See on tõsi. Ja kui sul veab, siis vahel kuuled sa inimesi seda tegemas lause keskel. See on justkui sellest, et asi, millest nad räägivad, on nii tähtis, et nad unustavad hingamise ära. “Jaa, tead, ma ostsingi selle kleidi paar päeva tagasi ja see oli [sissehingamisel] > täiesti jumalik!<” [naer] Aga vahel harva juhtub nii, et sa kuuled ühes lauses täielikku hingamistsükli [naer], kus inimesed räägivad alguses normaalselt, siis räägivad sissehingates, ja lõpetavad lause jälle normaalselt rääkides “Kuule, kallis, proovi >seda kleiti siin<, ma tahaks teada, kuidas see sulle sobib.” [naer] Aga veel harvematel juhtudel on terve lause sissehingatud. [naer] Selle jooksul hingab inimene nii palju õhku sisse, et kopsudes lihtsalt pole rohkem ruumi. Nad ei suuda sinna rohkem õhku sisse pigistada. Aga nad räägivad edasi. [naer] “>jah, tõesti, ma sain omale khakhhahhh. [naer] Khkhhkhhh<.” (Stewart, 08.06.2010)

Teine näide räägib samuti välismaalase kogemusest Eestis, kus Eric Seufert (üks Comedy Estonia asutajatest) võtab vaatluse alla eestlaste passiiv-agressiivse ohke. Otsustades publiku reaktsiooni järgi, on tegu omadusega, mis pakub kuulajatele rõõmsat äratundmist:

Teenindus võib olla Eestis tõeliselt halb. Teate, üks asi, millega siiski võib ära harjuda, on... Ma arvan, et eestlased kui rahvus on omal moel viinud täiuslikkuseni passiiv-agressiivse ohkamise kunsti. [naer] Ohh-hhhhh. [naer] Kui ma siia kolisin, siis tahtsin avada siin pangakontot ja ma olin õppinud umbes terve suve eesti keelt, nii et ma tahtsin seda

*teha läbinisti eesti keeles. See võttis terve igaviku ja minu taha tekkis järjekord. Ja see kõlas sõna otseses mõttes nii, justkui ma viibiks astmahaigete ooteruumis. Viisteist inimest kõik ohkavad: "Oehhhhhhh." [naer] Ma arvan, et eestlastel on šerpade kopsumaht. Ma ei tea, miks eestlased ei võiks korraldada ekspeditsioone Mount Everestile. Vahiksid terve tee oma kingi, ei võtaks kellegagi silmsidet, jõuaksid tippu, teeksid seal mingi sarkastilise märkuse: [tormiline naer, plaksutamine] "No see oli **küll** kiire... oehhhh." (Eric, 04.06.2010)*

Mõlemad sketsid pilavad eestlaste suhtlusstiili. See ei tule muidugi üllatusena, et paljud naljad puudutasid juba esimestel komöödia-öhtutel just seda teemat. Silmast silma suhtlus on esimeste muljete vormija ja esimesed tugevamad mälestused uuest keskkonnast pärinevad just sellest kanalist. Anekdooditraditsioonis (sh vanades naljandites) on tekste, mis puudutavad lingvistilisi erinevusi või veidrusi. See teema on olnud ka rumaluse-skriptiga naljade baasiks (vt Davies 1990) juba varastel aegadel ja pea igas kultuuris. Kui aga esimesed muljed otsesest suhtlusest uue kultuuri esindajatega on lahtunud, jõutakse sügavamale tasandile, mis ei räägi ainult suhtlus- või rääkimisviisist, vaid kuhu kuuluvad tähelepanekud inimeste harjumustest ja eripäradest.

Kui on olemas üks asi, mis ma [Eestis] olen õppinud, siis on see see, et kui eestlased lähevad ostude eest kassasse maksma, siis nad armastavad väga kasutada eralduspulka erinevate klientide vahel. Ja ma olen seda juba aastaid püüdnud mõista, kuni ühel päeval [naer] läksin ma toidupoodi ja hakkasin just minema kassase, et oma ostu eest maksta, ja minu ees oli üks teine kutt kes seal ootas, et kassiir lööks sisse tema viimase ostu, mis oli... no ma ei tea... karp mune. Ja mina tahtsin lihtsalt midagi kerget näksida, mul oli umbes nagu.. üks banaan, ja ma panin selle kassalindi tagumisse otsa. Meie kaupade vahel oli vähemalt meetrijagu maad. [naer] Aga ma ei pannud sinna vahele eralduspulka, ja sellele tüübile ei meeldinud see üldse. [naer] Ta vaatas siia... ja vaatas banaani... vaatas mind... vahtis mind tükk aega... ja ta ei suutnud seda taluda! Ta haaras eralduspulga ja lõi selle pauguga vastu kassalinti. [naer] Ja pärast kõiki neid aastaid, ku ma üritasin sellest [eralduspulga probleemist] aru saada, järsku koitis mulle: Eestis lihtsalt peab olema eralduspulk ühe mehe munade ja teise mehe banaani vahel! [tugev naer] (Stewart, 07.09.2010)

Vahel tehakse ka nalja Eesti elustiili või riigi üle tervikuna, jättes eestlaste veidrused mängust välja. Järgmises näites võetakse vaatluse alla jaanipäev, mis ei möödu ilma suurema alkoholijoomise ja maal käimiseta.

Päev pärast jaanipäeva oli mul veidi suitsiidne meeleolu. [naer] Ma läksin autoga sõitma. Tegelikult olen ma päris üllatunud, et meil on siin täna

nii palju rahvast, sest tegelikult sel nädalal on Eesti suletud. Misiganes, Läti sõjavägi võib Eestisse tungida. Keegi ei paneks tähelegi kuni esmaspäevani, kui inimesed tulevad maalt tagasi. [naer] Viis päeva järjest on ainuke asi, mis seisab Eesti ja tema vaenlaste vahel, pagana sääseparved! [naer] (Andrej, 04.06.2011)

Aja jooksul muutuvad sõnastamata piirid välismaalastest esinejate – out-rühma – ja eestlastest publiku vahel hajusamaks. Teemadesse sugenevad mõtisklused sellest, kuidas näeb eesti elu siin hästi assimileerunud sisserändaja. Mõnikord tulevad jutuks detailid, mida võhikust välismaalane ei saakski teada. Järgnevalt Stewartilt kombineerib kultuuritundmisest märku andvaid detaile Eesti elust, millest arusaamiseks peab nendega hästi kursis olema:

Mul on väga piinlik aga... ma arvasin aastaid, et Eesti kõige populaarsem kirjandusteos on 15-kõiteline armastusluule kollektsioon, mis oli pühendatud naisele nimega Ene. [naer, plaksutused] (Stewart 10.04.2012)

Selles naljas viitab ta endale kui Eestis elavale isikule, kes väga piinlikul moel on seni olnud teadmatuses sellest, et Ene ei tähista Eestis mitte ainult tuntud naisenime, vaid ka on lühend *Eesti Nõukogude Entsüklopeediast*. Samas vihjab ta, et teab nüüdseks mõlemat tähendust ja on seega ka oma publikuga lähedases; st ta omab infot, mis siseringi teadmisenä on muidu kättesaadav ainult eestlastele. Kuid ka tema algne arvamus, et *ENE* on armastusluule kogumik, näitab juba palju täpsemaid teadmisi Eesti elust kui seda võiks oodata põliselt Lõuna-Carolina ameeriklaselt.

Publikuga samastumine või lähendumine on nähtav ka naljades, kus artist räägib oma rahvuse eripärast kohaliku publiku silme läbi, kasutades selleks stereotüüpe, mis tema rahvuse kohta siin (või ka mujal maailmas) käibivad. See justkui näitab, et ta eemaldub mõtteliselt oma “teise” positsioonilt, kuid samas ei muutu ta sellest sõltuvalt otse üheks publiku hulgast vaid jääb ikkagi truuks marginaalsele vaatepunktile, milles ta pole ei täielik ameeriklane/austraallane vm, ega ka täieõiguslik kohalik eestlane.

Millal iganes ma ameeriklastega rääkima satun, nad küsivad minu käest alati et noh, kus sa siis elad, ja mina vastan siis, et Eestis, ja sellele järgneb alati selline kohmetu vaikus. Nad pole justkui päris kindlad, millest ma räägin. Noh, ega ma ei taha neid välja aidata ka, ma lihtsalt lasen sellel pausil sündida. – “Kus sa elad?” – “Eestis.” [väga pikk paus, naer] – “Ja kus see asub?” – “Oh, see asub Läti vahetus naabruses.” [naer] (Stewart, 16.08.2011)

Stewarti repertuaaris on eriti hästi nähtav sujuv vaatepunkti muutumine: võõrast saab aina rohkem oma, ja tänu sellele kasvab vastastikune mõistmine

publikuga. Ta pole enam päris võõramaalane. Tema puänti lisandub detaile, mis lähendab teda kuulajatega, kuid ta ei samasta end nendega täielikult. Pigem on kadunud esimese kontakti pealiskaudsus, asendudes sügavamate teadmistega kohalikust elust. Stewart loob uue identiteedi, mille kohaselt pole ta päris ehtne eestlane, kuid ta on asendamatu osa sellest siseringist, kes tulevad kuulama püstitjalakomöödiat. Selles ringkonnas aktsepteeritakse teda kui oma ja isegi autoriteeti. *Stand-up* huviliste ringkonna moodustab kirju kooslus inimestest, kes tunnevad seda žanrit, oma esinejaid ja iseennast ning kes on valmis nii enda kui ka teiste üle naerma. Seesama fännide kogukond tunnetab teda autoriteedina, kellel on õigus välja öelda, mida tema (ja ka nemad) elust ja asjadest arvab. Nad on andnud talle eelpoolmainitud “koomiku loa”, õiguse naljarääkimiseks, ja nad on valmis naerma juba enne puändi ärakuulamist, sest nad eeldavad, et kuigi mitte päris oma, oskab ta sõnastada ka kuulajate tundeid. Stewart on nende jaoks muutunud tuntud lavaisiksuseks, ja isegi kui nad teda tegelikkuses ei tunne, võib auditoriumil tekkida arusaam, et nad teavad teda, tema naist ja lapsi, tema eluvaateid. Selles mõttes, just esinemissituatsioonis, on ta muutunud nende silmis omaks, ja tema tugevus on oskus liigelda sujuvalt “oma” ja “võõra” kategooriate vahel. Ka Woody Allen on öelnud, et publik “tahab, et esineja oleks meeldiv ja naljakas. Suurim viga, mis esineja saab teha, on [ignoreerida isiksuse mõju ja] üritada ainult sõltuda oma materjalist” (tsiteerinud Nachman 2003: 546).

Analüüsitud kaheaastase perioodi lõpupoole muutuvad sagedasemaks viited päevapoliitikale ja uudistele. Käsitlust leiavad kiiruskaamerate paigutamine Tallinna-Tartu maanteele, Poola lennuki hädamaandumine Ülemiste järves, samuti kuulujutud eesti poliitikute kohta:

Mis on ühist kiirabiautol ja Katrin Siskal? Mõlemaga on sõidutatud üht paksu vanameest. [naer] Ma rääkisin sedasama nalja Vabaduse väljakul Tallinnas, Tallinna linnavalitsuse kõrval, ja mulle pakuti biljon krooni tähistamata kupüürides selle eest, et ma räägiksin nalju hoopis Ansipist. Nii et “Kop-kop!” [publik: “Kes seal on?”] – “Ansip” [publik: “Mis Ansip?”] – “Seda küsivad kõik järgmiste valimiste ajal ka!” (Andrei, 16.08.2011)

Sellele vaatamata pole poliitikast saanud peamine kõneteema, kuigi traditsiooniliselt on näiteks anglo-ameerika *stand-up* vägagi poliitiline. Põhjuseid on mitmeid: eesti publik ei oota välismaalastest esinejatelt kohaliku poliitika tundmist; pealegi ei peeta väljaspool seisja kogemust küllaldaseks, et ta võiks lahata Eesti riigi sisepoliitikat. Välismaised esinejad ei ole selles osas veel publiku usaldust pälvinud. Samal ajal ei leia ka välismaalastest koosnev osa publikust selle teemaga piisavalt kokkupuutepunkte. Nii jääb parima strateegia ja teemavalikuna esiplaanile siiski välismaalase elu Eestis, nende marginaalne positsioon – eemal oma tegelikust päritolumaast ja võõrad ka kohalikele.

Estraad ja *stand-up*: staatus ühiskonnas ja publiku ootused

Järgnevalt tuleks küsida, kuidas on mõlema žanri populaarsust mõjutanud muutused esineja positsioonis, teemades või koguni žanris endas. Estraad sündis ühelt poolt soovist kommenteerida lubatud moel nõukogude igapäevaelu, teisalt aga vajadusest pakkuda rahvale legitiimset meelelahutust, et juhtida neid kõrvale režii seisukohalt ohtlikumatelt tegevustelt. RAMETO (Raadio Meelelahutussaadete Toimetus) esimese toimetaja Priit Aimla sõnul oli tegemist poliitiliselt motiveeritud soovitusel, et kaudselt keelustada kirikus käimine (intervjuu Priit Aimla, Kulli 2005). Etendused muutusid kiiresti väga populaarseks ja pidev vajadus uue materjali järele mõjutas autoreid pöörduma toonaste vennasvabariikide huumoritoodangu poole. Palju humoreske, sh populaarseimad, olid tõlgitud vene keelest ja juba varem oma headust lavalaudadel tõestanud. See fakt isegi tõstis nende asjakohasust ja väärtust rahva silmis. Samal ajal peeti komöödiat läänelikuks žanriks, ja see lisas staatust veelgi: estraad, mis läbis enne lavale tulekut tiheda tsensuurikadalipu, muutus seega ihaldusväärseks, keelatuks. Ometi oli estraad ka piisavalt “oma”, käsitledes kohalikke teemasid ja kujutades maailma väljaspool Nõukogude Liitu ettekirjutuste kohaselt üksnes negatiivselt. Kuigi estraad oli lubatud žanr, kontrolliti selle sisu, enne kui trupp võis etendusega lavale minna. Estraadikunstnikud olid väga populaarsed avaliku elu tegelased ja nende esitatud humoreskid või laulud muutusid kiiresti osaks folkloorist. Nende suurt mõju arvamusiandrina tunnetasid ka tsensorid, kes hoidsid neil pidevalt silma peal; avalik meedia ja nõukogude võimuladvis suhtus neisse tähelepaneliku reserveeritusega (intervjuu Rein Klinkiga, Arusoo 2001). 1950. aastal toimunud Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee VIII pleenumil soovitati muuta estraad elulähedasemaks: estraadilaval pidi esitatama lihtsaid õpetlikke lugusid, mis on suunatud tavalisele tööliisklassi esindajale, selmet kasutada satiiri, mitmetähenduslikkust ja keerulisi kujundeid. Üks esimestest estraadietendustest “Kuu peale” rääkis kilplastest, kuid juba sellegi teksti oli põimitud vihjeid ja mitmetimõistetavusi, mis olid kriitilised kohaliku režii suhtes. Näitlejad on meenutanud, et üks stseenidest sisaldas lauset “Kes väikse või suure linnuga / kuid tähtsaid asju ajavad võrdse innuga.” See rumalate juhtide pihta käiv kriitika jäi tükki sisse ja sellisena mängiti seda sadakond korda, enne kui etendus lõpuks ootamatult kavast maha võeti (intervjuu Lia Laatsiga, Kerge 2000). Ei olnud ka haruldane, et näitlejaid küsitleti, nende tegutsemisvabadust piirati või nad lausa vahistati (Möldre 2010). Vahel oli tegu vaid linnalegendidega: kuulujutud levisid kulutulena ka juhul, kui näitleja oli vaid ära sõitnud või haigestunud, mitte arreteeritud. Nende ohustatud positsioon andis näitlejatele

rahva seas veelgi positiivsema staatuse, vaatamata sellele, kas juttudel oli tõepõhi all või mitte.

Peamine teema humoreskides oli rumalus ja sotsiaalsed pahed nagu ahnus või ülbus (vt ka Lõhmus 2012), ja seda tervitas soojalt ka publik. Lõhmus lisab: “[raadio- ja televisioonihuumori] staatus oli sel ajal väga kõrge [...] Estraadietendusi lindistati erinevates paikades üle kogu Eesti (kolhoosides, klubides, töökollektiivides, jne) ja see tõi naljad auditooriumile lähemale, samal ajal olles ise naljade ammendamatuks allikaks” (Lõhmus 2012: 148). 1970. ja 1980. aastatest pärit igihaljaste tekstide hulk tõestab, et need sketšid on inimestele olulised ka tänapäeval, isegi kui alltekst pole enam sama või pole ajuti arusaadavgi: nende tekstide väärtus on nostalgiline ning nende funktsiooniks on olla kultuurimälu kandja, rahvuse eneseidentifitseerimise teetähis. On oluline rõhutada, kuidas estraad ühendas tervet rahvast. Jällegi Lõhmust tsiteerides oli estraad “kollektiivne harjumus, mis oli situatiivne ja samas diakrooniline” (Lõhmus 2012: 148). Range tsensuur ainult suurendas žanri populaarsust; see motiveeris inimesi käima kogu kollektiiviga estraadietendustel, kuulama ja vaatama huumorisaateid, otsides seejuures poliitiliselt korrektse pealispinna alt pidevalt peidetud sõnumeid.

Comedy Estonia strateegia publiku enda poole võitmisel on olnud veidi erinev. Esiteks on erinev terve sotsiaalne ja poliitiline taustsüsteem, mis ei nõua enam keelatud emotsioonide vabastamist lubatud moel ja keskkonnas – ametlikke reegleid keelatud sisu kohta pole. Samas oli vajadus komöödia järele iseseisvumisjärgsel perioodil tugev, sest pärast taasiseseisvumist paisati lavadele ja eetrisse erinevaid žanre, millest ükski ei saavutanud märkimisväärset populaarsust või domineerivat positsiooni. Publik ootas kvaliteetset komöödiat. Comedy Estonia alguskuud olid korraldajate sõnul üledukad: “Kui [*stand-up* öhtule] tuli kohale 170 inimest, teadsime kohe, et oleme õigesse kohta sattunud. Meie sõud on praegugi iga kuu välja müüdud” (intervjuu Louis Zezeraniga, Turner Garrison 2012). Potentsiaalset publikut informeeritakse eelseisvatest üritustest mitteformaalseid kanaleid pidi: eelkõige suhtlusvõrgustikud *online*- ja *offline* kanalites, aga ka publi koduleht või blogi, lendlehed, kuulutused. Facebooki kodulehel on Comedy Estonia kogunud juba üle 3000 järgija ja see on ka ilmselt publikule kõige operatiivsem keskkond uue esinemisinfo hankimiseks. Mulje, et info liigub siseriingis ja on eelkõige mitteformaalne, tugevdab rühmaidentiteeti ja kasvatab pühendunud publikut.

Comedy Estonia *stand-up* baseerub anglo-ameerika eeskujudel. Paljud siinsete püstitajalakomöödia öhtute peaesinejad on pärit Skandinaaviast või Lääne-Euroopast. Sellele vaatamata on Comedy Estonia eestvedajad rõhutanud, et nende eesmärgiks ei ole Lääne-Euroopa ja USA komöödia importimine vaid uue žanri mugandamine kohalikku konteksti. Pärast ühte aastat aktiivset tegutsemist panid Comedy Estonia liikmed sügisel 2011 kokku esimese eesti-

keelse õhtu. Vilde klubis esinesid Eric Seufert ja Stewart Johnson, aga ka eestlastest amatöörkoomikud Andrei Tuch, Keiu Kriit ja Janika Maidle. Esimene eestikeelne õhtu võeti vastu suure uudishimuga, kuid eestikeelsete esinejate puuduse tõttu pole need regulaarseks muutunud. Selles vallas ootavad publikut ja uurijaid huvitavad muutused – lähiaastate jooksul peaks selguma, kas eestikeelsest *stand-up*ist saab tavapärane nähtus pubilavadel või jääb Eesti *stand-up* eelkõige ingliskeelseks. Võimalik, et interneti vahendusel žanriga tutvunud publik on sedavõrd harjunud ingliskeelsete sketšidega, et eestikeelne püstijalakomöödia tundub kohatu ega kogu populaarsust. Anonüümne kommentaator, kes vastas artiklile Eesti *stand-up* ringreisist Pärnu Postimehes, väljendas oma arvamust nii: “Eestikeelene *stand-up* komöödia? See on samast kategooriast kui “süütu vanaema”.” (Roosaar 2012.)

Niisiis, kui tulla tagasi küsimuse juurde, kas kontekst ja sellesse suubuvad välismõjutused soodustavad teatud teemade kasutamist *stand-up*is, siis tõestust sellele on näha mõlemas perioodis. Teemasid dikteerib nii see, mis on publikule antud hetkel tähtis ja eluline kui ka see, kes on või keda kehastab esineja. Nõukogude ajal tahtis publik kuulda kommentaare igapäevaelu ja absurdse režiimi kohta. Lavaisiksused kujunesid välja sellest lähtuvalt. Postsotsialismis ei mänginud komöödia enam ühiskonnas nii kandvat rolli ja kuulajad olid vastuvõtlikud laiemale teemaderingile, mis ei pidanud vältimatult puudutama vaid “meie”-ringi elu ja kogemusi vaid võisid olla – või olid seda isegi eelistatult – peegeldused väljaspoolt, välismaalaste silme läbi. Siit jõuame küsimuseni, milline on interaktsioon teemade valiku ja žanri populaarsuse vahel erinevatel ajastutel. Mõlema vaadeldud perioodi juures näeme, et publiku suhtumist mõjutas see, milline on žanri staatus. Kuid see ei sõltunud ainult teemadest, mida estraadilaval või *stand-up* õhtutel käsitleti – lisaks õigetele või vastukaja leidvatele teemadele pidi publik tajuma, et huumor, mida nad kuulavad, on rohkem kui lihtsalt nali; see pidi olema ka eneseidentifitseerimise vahend. Identifitseerimine võis toimuda nii samastumise või (sagedamini) vastandumise kaudu (milles komöödianäitlejal on marginaalse negatiivse isendi roll). Comedy Estonia puhul oli peamine teemavalik välismaalase kogemus Eestis ja eestlaste seas. Kuulajad võtsid selle teema kiiresti omaks ning kahe aasta jooksul täiustasid ja süvendasid ka esinejad oma selleteemalisi nalju, liikudes esmamuljetest sügavamale kultuuritundmise tasandile. *Stand-up* artistide marginaalne roll väljendub kõiges: nende materjalivalikus, nende lavaisiksuses, samuti esinemiseks valitud inglise keeles. Estraadinäitlejad olid küll eestlased, kuid nende positsioon oli samuti marginaalne. Nad kuulusid erilisse ühiskonnakihti, kellel (nagu narridel kuninga õukonnas) oli kirjutamata luba öelda rohkem kui tavainimesel ja publikul. Vahel pidid nad selle eest ka vallas maksma poliitiliste repressioonide all kannatades, kuid seda enam hindas neid kuulajaskond. Ka nemad olid negatiivsed isendid, kes jälgisid elu kõrvalt

ja võisid seda (teatud piirini ja varjatult) kritiseerida. Lawrence Mintzi (1985) käsitus komöödianäitlejast kui marginaalsest tegelasest, kui hobiantropoloo- gist peab paika mõlemal juhul ja aitab jõuda neid kahte nähtust, estraadi ja *stand-upi*, ühendavate seosteni. Roll, mille võtab endale komöödianäitleja, annab õiguse verbaliseerida seda, mida tegelikult välja öelda ei tohi, ei saa või ei oska. See omakorda moodustabki eduka esineja põhitunnuse, sest staatus ja autoriteet tekib koos riskiga, mille võtab end publikust väljapoole seadev komödiant. Teemad, mille kaudu esineja seda teeb, on küll olulised, kuid mitte põhitähtsad, ja need erinevad mõlema perioodi puhul märgatavalt. Eelkõige loeb esineja kohalolek ja isiksus. Niisiis ei sõltu koomiku esinemise edukus ja tema järgnev populaarsus niivõrd käsitletavatest teemadest kuivõrd esineja rollist, lavaisiksusest, milles ta defineerib end võõrana ja mis võimaldab seeläbi ka publikul end hetkeks kõrvalt vaadelda.

Estraadižanri populaarsus oli nõukogude ajal uskumatult suur ning haaras kaasa peaaegu kogu rahvuse (kui mitte enam, arvestades, et samu humoreske esitati kogu Nõukogude Liidus). Selle kõrval tundub Comedy Estonia üsna väikseformaadilise nähtusena. Peamine erinevus peitub ilmselt žanri lisaväär- tuses ja vajalikkuses. Tänapäevane komöödia – ühiskonnakriitilisest satiirist lihtsa pilamiseni – pole hädavajadus, vaid meelelahutus. Pühendunud publiku alustalaks on ühtsustunne ja rõõm jagatud naerust (Lockyer & Myers 2011: 181–182), kuid vajadus seda teha annab lisamõõtme, mille olulisust on raske ülehinnata.

Kokkuvõte

Eelnev analüüs ja arutelu näitab, mis muudab žanri ligitõmbavaks ja populaar- seks: peapõhjus pole mitte teemades, mida komöödia käsitleb, vaid konkreetsetes kontekstis, milles esinemine toimub. See koosneb nii laiemast (kultuurilisest ja poliitilisest) raamistikust kui ka kitsamalt esineja isiksusest ja/või lavaper- soonist. Need tegurid valmistavad publiku ette ja ennustavad mõnel määral ka staatust, mille antud žanr võiks publiku silmis omandada. Püstitajalakomöö- dia eelkäija, estraad, oli väga populaarne 1970. ja 1980. aastatel ning sobitus teksti päritolust hoolimata kohalikku olustikku, olles aluseks intensiivsele dialoogile publikuga, kes janunes võimaluse järele teha ja kuulata sotsiaalset ja poliitilist kriitikat. Tänapäevane Comedy Estonia on paindlik ja üritab alles leida oma joont pärast esimest, kuid nüüdseks juba ammenduvat õnnestumist läbiva teemaga (eesti elu välismaalase pilgu läbi), tuues pubidesse esinema lääne komöödiaartiste ning otsides kohalikke talente avatud mikrofoni õhtutel. Välismaalase vaatepunkt, mida kohalik publik rõõmsa üllatusega tundma õpib, andis Comedy Estonia esinejatele tugeva stardipositsiooni, kuid katsed esineda

eesti keeles või rääkida eesti sisepoliitikast võivad seda pigem õõnestada kui tugevdada.

Käesolev artikkel püüdis arendada arusaama püstijalakomöödiast ja selle eelkäijatest Eestis, keskendudes žanri populaarsusele ja seda reguleerivate elementide vastasmõjule. Edasiste uurimuste käsitleda jääb detailsem sissevaade esineja ja publiku interaktsiooni Comedy Estonia *stand-up* õhtutel, eelkõige selle võrdlus eesti- ja ingliskeelsete õhtute puhul. Käesolev uurimus oleks kasu saanud suuremast valikust estraadisketšidest, kuid siiski on põhjust arvata, et nende humoreskide kestva populaarsuse aluseks polnud ainult käsitletavat teemat. Selles protsessis mängisid väga olulist rolli eelkõige poliitiline õhustik, stigmatiseeritud žanr ja marginaliseeritud näitlejapositsioon.

Kommentaar

¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teema SF0030181s08 ja grandid ETF 8149 toetusel.

Allikad

Estraad YouTube'is:

“Kahtlused”: <http://www.youtube.com/watch?v=rHrzKkKYMDk&feature=related> – 28. september 2012.

“Tehnikaajastu”: <http://www.youtube.com/watch?v=BaalZCfVO0&feature=related> – 28. september 2012.

“Kunstisaalis”: <http://www.youtube.com/watch?v=H2irYp-dv7M> – 28. september 2012.

Kirjandus

Arusoo, Helen 2001. Estraadiosakond loodi 60 aastat tagasi raha pärast. Intervjuu Rein Klinkiga. *Eesti Päevaleht* 13. veebruar (<http://www.epl.ee/news/melu/estraadiosakond-loodi-60-aastat-tagasiraha-parast.d?id=50866375> – 27. september 2012).

Assmann, Jan 2006. *Religion and cultural memory*. Ten studies. (tlk Livingstone, Rodney) Stanford: Stanford University Press.

Davies, Christie 1990. *Ethnic jokes around the world. A comparative analysis*. Bloomington: Indiana University Press.

Double, Oliver 2005. *Getting the joke: The inner workings of stand-up comedy*. London: Methuen.

- Jelavich, Peter 1996. *Berlin cabaret* [Berliini kabaree]. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kerge, Rainer 2000. Poole tunniga väljavilistamisest ovatsioonideni. Intervjuu Lia Laatsiga. *Postimees* 12. aprill (<http://arhiiv2.postimees.ee:8080/htbin/2art/?leht/00/04/12/uu-dised.shtmXneljateistkymnes> – 27. september 2012).
- Koziski, Stephanie 1997. The standup comedian as anthropologist: Intentional culture critics. Boskin, Joseph (toim). *The humor prism in 20th century America*. Detroit: Wayne State University Press, lk 86–114 (doi:10.1111/j.0022-3840.1984.1802_57.x).
- Kulli, Jaanus 2005. Kutse “Meelejahutaja” lindistusele oli defitsiit. Intervjuu Priit Aimlaga. *Õhtuleht* 8. september (<http://www.ohtuleht.ee/180660> – 27. september 2012).
- Laks, Tiiu 2009. Ma olen seda naeru nii palju näinud. Intervjuu Eino Baskiniga. *Eesti Päevaleht* 20. juuni (<http://www.epl.ee/news/kultuur/eino-baskin-ma-olen-seda-naeru-nii-palju-naanud.d?id=51171769> – 27. september 2012).
- Lockyer, Sharon & Myers, Lynn 2011. “It’s about expecting the unexpected”: Live standup comedy from the audiences’ perspective. *Participations: Journal of audience and reception studies* 8 nr 2, lk 165–188 (<http://www.participations.org/Volume%208/Issue%202/2c%20Lockyer%20Myers.pdf> – 28. september 2012).
- Lõhmus, Maarja 2012. Political correctness and political humour in Soviet Estonia and beyond. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim) *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* 1. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 139–158.
- Mesropova, Olga 2008. Private space on the public stage: Marriage in Russian stand-up comedy in the 1990s. Mesropova, Olga & Graham, Seth (toim). *Uncensored? Reinventing humor and satire in post-Soviet Russia*. Bloomington: Slavica Publishers, lk 219–231.
- Mintz, Lawrence E. 1985. Stand-up Comedy as Social and Cultural Mediation. *American Quarterly* 37 nr 1, lk 71–80 (<http://www.asu.edu/courses/fms490bh/total-readings/L-1%20Standup%20Comedy%20as%20Social%20and%20Cultural%20Mediation.pdf> – 28. september 2012).
- Möldre, Mari 2010. *Eesriie avaneb*. Tallinn: Eesti Päevaleht.
- Nachman, Gerald 2003. *Seriously funny: The rebel comedians of the 1950s and 1960s*. New York: Pantheon.
- Purcell, Darren & Brown, Melissa S. & Gokmen, Mahmut 2010. Achmed the dead terrorist and humour in popular geopolitics. *GeoJournal* 75, lk 373–385 (http://ou.academia.edu/DarrenPurcell/Papers/84188/Achmed_the_Dead_Terrorist_and_Humor_in_Popular_Geopolitics – 28. september 2012).
- Randalu, Ivalo 2001. Vanast filast Aino Himbekiga. Intervjuu Aino Himbekiga. *TeaterMuusikaKino* märts (http://www.temuki.ee/arhiiv/arhiiv_vana/Muusika/01marts_m4.htm – 27. september 2012).
- Roosaar, Mart 2012. Eestikeelne stand-up komöödia jõuab Pärnusse. *Pärnu Postimees* 05.05.2012 (<http://www.parnupostimees.ee/830922/com/eestikeelne-stand-up-komoodia-jouab-parnusse/> – 28. september 2012).

Stebbins, Robert A. 1990. *The laugh-makers: Stand-up comedy as art, business, and life-style*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.

Trilljäär, Aleksander 1919. Lõbus näitelawa: monoloogid, deklamatsioonid, laulud, kupleed, kõned, westelood, soolonumbrid iseloomukujutustest ja mitmesugused naljakad ettekanded. Tallinn: G. Kalla.

Turner Garrison, Laura 2012. The ex-pat revolutionaries of Estonia. Intervjuu Louis Zezeraniga. *Splitsider* 22. veebruar (<http://splitsider.com/2012/02/the-ex-pat-revolutionaries-of-estonia/> – 27. september 2012).

Summary

Stand-up in Estonia: From Soviet *estrada* to Comedy Estonia

Liisi Laineste

Keywords: *estrada*, stand-up comedy, audience, “negative exemplar”, history of stand-up

The article describes stand-up comedy in Estonia in relation to the local history of the genre. The aim is to cast light upon how the cultural context, but also the performer and audience interaction, works in achieving popularity of comic performance. The figure of a comedian as a “negative exemplar” as described by Lawrence Mintz in 1985, provides an excellent entrance point into discussing the different degrees of status of the genre in both the Soviet period and recent years.

Two periods in Estonian history – totalitarian Soviet time and democratic present time – are under surveillance. During the Soviet period, public shows and recordings of *estrada* performances were highly valued among the audiences, providing commentary on the shortcomings of the regime and daily life in a seemingly innocent manner. The topics and popularity of the most iconic of these performances are analysed side by side with the repertoire of comedians from Comedy Estonia. The latter, a recent importer of Anglo-American tradition of stand-up in Estonia, also has a devoted audience and established topics, but these differ significantly from the Soviet predecessor, that of *estrada*. Through a historically situated analysis, it is possible to describe the adoption of traditions (and texts within it) in a meaningful way, so that foreign becomes native and starts functioning as an aspect of collective identity, be it on the level of the entire nation or just a group of fans.

The empirical part of the study presents material from both periods, referring comparatively to some legendary comic texts from the Soviet period and routines of Comedy Estonia comedians. The main focus of the analysis is on the topics and targets that are prevalent in these very distinctive periods and, consequently, on the popularity of the different “stages” of local Estonian stand-up.

Ebavõrdne võitlus *stand-upi* ja kabareetraditsiooni vahel Poolas

Włodysław Chłopicki

Teesid: Käesolev artikkel kirjeldab püstijalakomöödia traditsiooni ja selle tausta Poolas, alustades kabaree- ja teatrigruppidest, mis töötasid Poola linnades 20. sajandi alguses. Seejärel vaadeldakse kaasaegse *stand-upi* variatsioone, käsitledes eelkõige viimase kahekümne aasta jooksul esile kerkinud trende nii televisioonis kui ka arvukates komöödiaklubides, otsides paralleele vanema materjaliga.

Üks traditsioonilistest komöödiažanritest, millel on sarnaseid jooni *stand-upiga*, on monoloog. Selle žanri põhiolemus on kirjanduslik, raskestimõistetav, jutustav; esineja ei riietunud kostüümi, ei kasutanud laval rekvisiite ega laulnud. Monoloogi etendaja rääkis oma kogemustest publikuga kontakti otsimata ning (mis on kaunis oluline) slängiväljendeid ja tänavakeelt (nt vägisõnu), kasutamata.

Viimase kahekümne aasta jooksul on Poolas aeglaselt kanda kinnitanud ameerikapärane *stand-up*. Selle tunnusjooneks on just tänavakeele ja slängi kasutamine, ning ka teemade hulgas on eelkõige need, millest varasemas monoloogi-etenduses hoiduti. Noored esinejad, kes seda stiili järgivad, leidsid omale väljundi HBO püstijalatelesaates "Na stojaka" (Püsti seistes), mis on praeguseks jooksnud juba kümme aastat, aga populaarne on ka püstijalakoomikute võistlus "Zabij mnie Smiechem" (Naeruta mind surnuks), mis jookseb Polsati kanalil alates aastast 2010. Viimase auhinnaks on reis Ameerika Ühendriikidesse *stand-upi* kooli. Selline stiil pole aga kõikidele vastuvõetav. Sellele viitab ka üks internetikommentaar, mis võtab toimuva kokku ühe sõnaga: *stand-up*-tragöödia. Poola publik hindab komöödiaetendustes eelkõige naljakust ja alles seejärel obstsöönust, samas rõhuvad mõned noortest esinejatest ainult viimasele ja unustavad oma esmase eesmärgi, milleks on kuulajate lõbustamine.

Märksõnad: kabaree, monoloog, poola huumor, *stand-up*

Varajane *stand-up*: kabareekultuur ja monoloogid

Poola lavakomöödia ulatub 18. sajandisse, kui näitekirjanikud Wojciech Bogusławski ja veidi hiljem Aleksander Fredro kirjutasid ja lavastasid oma esimesed sotsiaalsed kombekomöödiad (vt Wojtak 2012). Sellele järgnes kabareetraditsiooni sünni ja arengu 20. sajandi alguses, kui Noor-Poola liikumine

toetas boheemlike ringkondade tegevust, kes seda žanrit kõrgelt hindasid. Enne Esimest maailmasõda õitses mitmel pool Poolas ka iseseisvumisliikumine, eriti Galiitsias, mille olid okupeerinud Austria väed. Sellele aitas kaasa piirkonna piisav autonoomsus ja Austria võimuladviku ükskõiksus Galiitsias toimuva suhtes. Eriti suurt vabadust nautisid Krakovi toleaeagsed elanikud – Krakov oli tuntud kui kunstnike ja intelligentide elu- ja tegutsemispaik, kus peeti lugu prantsuse kultuurist, ning seetõttu pole imestada, et just seal sai alguse Poola kabareetraditsioon. Tuleks kohe rõhutada, et prantsuse kabaree kohanes Poola lavadel kohalike vajadustega ning selle põhijooneks oli etteastete peenekoelisus. Seda peeti kõrgelennuliseks, haritud publikule mõeldud meelelahutuseks, mis põhines hinnatud kirjandustekstidel, draamatükkidel või sketšidel, kuhu oli lisatud laule ja monolooge. Tulemuseks olid lühikesed, temaatilised etendused, kus üks esineja esitas varem ette valmistatud ja hoolikalt selgeks õpitud teksti.

Esimene kabaree avati Krakovis 1905. aastal ning selle nimeks sai Zielony Balonik (Väike Roheline Õhupall). Seal toimusid regulaarsed kabareeõhtud kuni 1911. aastani. Kabareelokaal kuulus Michaliki pirukakohviku omanikule ning see asus Krakovi vanalinnas Florianska tänaval. Praeguseni autentsena säilinud lokaal on nüüd avatud kohvikuna, mille nimeks on Jama Michalika. Kabareed sai külastada ainult kutsetega, mistõttu publik koosnes valitud eliidist ja sissepääs kabareeõhtutele osutus staatusesümboliks. Krakovi keskklassi hulgas muutusid kutsed üliväärtuslikuks ihaldusobjektiks. Iga õhtu oli kordumatu esietendus. Peagi hakkasid linnas levima kuulujutud, milles kirjeldati kirkastes värvides väidetavalt kabarees valitsevat liiderlikkust, orgiaid ja alasti tantsimisi, mis omakorda pani aluse selle koha pahelisele mainele (Kiec 2004: 17). Seal tulid esitamisele mitmest žanrist etteasted: lavalt võis kuulda luuletusi, laule, parodiaid, huumorisketše. Esialgu oli üritustes tunda spontaansust, kuid hiljem toimus kõik paika pandud mängukava alusel. Kabaree põhifookuseks oli sotsiaalne satiir, mis sihtis kriitikanooli avaliku elu tegelaste suunas, kuigi poliitilisi teemasid ei puudutatud. See on üsna mõistetav olukorras, kus võõrvõimud olid ala okupeerinud ja vähemalt teoreetiliselt valitses poliitiline tsensuur. Iga kabareeõhtu naelaks kujunesid õhtujuhi Jan Kisielewski hoolikalt ettevalmistatud solvangud, milles ta pöördus isiklikult kõikide esmakordselt kohal viibivate inimeste poole. See tähendas omamoodi initsiatsiooniriitust, mille pidid läbi tegema kõik uustulnukad. Kirjanik Tadeusz Boy Țeleński jagab oma muljeid 7. oktoobril 1905 toimunud etenduse kohta:

Sellel meeldejääval õhtul astus lavale teadustaja, seljas frakk, valged säärised, ja alustas avakõnet, mis oli pooleldi poola-, pooleldi ingliskeelne. Ta nimetas publikut elajateks, käitudes nagu tõeline kunstnik karja väikekodanlike, kitsarinnaliste kultuurivaenulike, rutiini armastavate filistrite ees. Tegelikult oli ruum täis pigem kunstihuvilisi boheemlasi; ja

peagi selgus ka, et teadustaja oli läbi imbunud mitte peenest veinist, vaid labasest viinast. Seejärel muutus ta füüsiliseks, võideldes paljaste kätega “paksukssöödetud keskklassi” vastu, keda tema jaoks kehastas suurt kasvu kunstnik Stanisławski. See heasüdamlik hiiglane tegi ründaja relvituks ning too saadeti peatäit välja magama, mistõttu värske kabaree jäi teadustajata. Ülejäänud õhtut täitsid improvisatsioonid, joomalaulud ja muidugi rohke joomine. (Kiec 2004: 13; toimetaja tõlge inglise keelest.)

Kabaree Väike Roheline Õhupall pani aluse viljakale traditsioonile. Üsna pea pärast selle avamist, iseäranis arvukalt pärast Poola iseseisvumist 1918. aastal, hakkas nii Krakovis kui ka teistes linnades tekkima juurde uusi kabareelokaale. Üks tähelepanuväärsemaid oli koht nimega Qui pro Quo, mis töötas Varssavis aastatel 1919–1931. Ka see oli peamiselt kirjanduslik kabaree, kus sotsiaalne ja poliitiline satiir, mis oli sel ajal juba lubatud, segunes luuletuste ja lauludega. Mõnede viimaste autoriks oli Julian Tuwim, kuulus juudist poeet, kes tundis väga hästi poola kultuuri ja on siiani üks enim armastatud poola poetidest 20. sajandil. Sealse kabaree spetsialiteediks peeti aga žanrit, mida nimetati *szmonces* (jidiši keeles ‘absurd’), aga tuntud oli ka *szlagier* (samuti jidiši keelne sõna, mille eestikeelne vaste oleks ‘šlaager’).

Ka Krakovis oli kabareekultuur saavutanud selleks ajaks kõrghetke, ja see jätkus kahe maailmasõja vahel ning hiljem, 1950. aastatel, kui järjekordne kuulus kabaree nimega Piwnica pod Baranami (Kelder Jäärade All, nimetus tulenes selle asukohast endise palee keldrites, mille omanikuks oli kunagi aristokraatlik Potockide perekond, ja mida tunti hüüdnimega “Jäärade all”, sest selle karniisi kaunistasid jäärapeade skulptuurid). Selle rajas 1956. aastal legendaarne Piotr Skrzynecki, tudeng, kes saabus Krakovisse Łódzist, armus sellesse linna ja asus sinna elama. Ta oli tuntud kui tõeline boheem, kes toitus ja elaski üksnes kirjandusest ja alkoholist ning kellel puudus kindel elukoht, mistõttu oli ta alailma vastuolus võimudega. Sellegipoolest anti talle luba avada kabaree, ning selle sammu tõenäolisimaks põhjenduseks oli kommunistliku võimuladviku soov demonstreerida avatust muutustele. Sula, mis järgnes Stalini surmale 1953. aastal, andis seega elu ka sellele kuulsale kabareele. Kabaree töötas kuni aastani 1997, mil Piotr Skrzynecki suri, aga tema kaastöötajad ja sõbrad jätkavad tema rajatud lokaali pidamist. Regulaarsed kabareeõhtud, mis koosnevad peamiselt lauludest, toimuvad selles lokaalis tänase päevani. Nagu Väikese Rohelise Õhupalli kabareesse, nii sai ka lokaali Kelder Jäärade All üksnes kutsetega, mida võib hästi mõista kabaree algusaastatel valitsenud poliitilise tsensuuri õhustikku arvestades. Loomulikult mõjus see publikule samamoodi kui varasem eksperiment Väikeses Rohelises Õhupallis aastal 1905: kõik tahtsid olla kutsutud, sest see oli staatuse sümboliks tolleaegses ülikorralikus ja konservatiivses Krakovis. Iga uus etendus pakkus jutuainet

linna kuluaarides, kuid ainult need, kes päriselt kohal olid viibinud, teadsid kogu tõe. Kabareepidajate teadlikuks strateegiaks oli tugevdada siseringi ühtsust, ning kahtlemata muutis see kutsutud külaliste hinnangu etteastele veelgi positiivsemaks (vt ka Lockyer & Myers 2011). Kelder Jäärade All saavutas sellise kuulsuse ja mõjuvõimu, et aastal 1989 andsid sealsed näitlejad külalisetendusi suurtel lavadel ja astusid üles ka televisioonis. Kabarees võis näha laule ja sketše (nt <http://www.youtube.com/watch?v=frg0sSCUEFg>), millest igaühe juhatas sisse Piotr Skrzynecki õhtujuhina isiklikult, olles alati varustatud oma lahutamatu kellukesega. Seda hoidis ta käes, et anda märku ühe numbri lõppemisest ja teise algusest. Mõnikord, kui ta lavale hiljaks jäi, kuuldi saalivaikuses kaugelt keldrist või lavatagustest ruumidest kostvat kellahelinat juba enne, kui ta lõõtsutavana lavale ilmus, ja see põhjustas alati publiku naerupahvakuid.

Vaatamata tsensuurile ei hoidunud näitlejad poliitilisest satiirist, kuid nad esitasid seda nii intelligentset, et valvsad tsensorid ei tabanudki diversiooni ära. Üks traditsioonilistest vormidest oli paroodia. Neist kuulsaim oli etteaste, kus parodeeriti bürokraatiat, lauldes ametlike dokumentide viisistatud tekste. Ühes variatsioonis sai Piotr Skrzynecki kohalikust politseijaoskonnast kirja, milles tal paluti maksta trahvi selle eest, et ta oli tabatud öösel linna peal uita-mas, pargipingil magamas, ning politseile obstsöönsusi karjumas. Laulja, kes seda paroodiat esitas, kandis ilmekalt ette dokumentide tekste, mis oli täis sel ajal iseloomulikku kantseliiti, ja tsiteeris peast seadusi. Tema etteastes polnud midagi ebaseaduslikku, ja tsensoritel polnud kusagilt kinni haarata ega õigust paroodiat ära keelata. Teine tavaline osa kabareeõhtust Keldris Jäärade All oli Piotr Skrzynecki komme kutsuda kohale erilisi külalisi – tuntud avaliku elu tegelasi, sh tuntud poliitikuid – ning paluda nad endaga koos lavale, kostitades neid leebe pilkega, mida nad hiljem suure uhkusega meenutasid.

Poola kabareekultuuris oli ka teine suund, mis arenes 1960. ja 1970. aastatel, mille eredaim näide oli Kabaret Starszych Panów (Eakate Härrade Kabaree). See oli ainus kabaree, mis aeg-ajalt leidis tee ka teleekraanile. Loomulikult oli see täiesti apoliitiline, aga selle retrohõnguline õhustik ja artistide vana-moeline riietumisstiil (kus olid aukohal kõvakübarad ja sabakuued) andis juba iseenesest selge sõnumi – sellega sooviti vastanduda valitsevale töölis-klassi võimule, nn proletariaadi diktatuurile, mille eredaimaks väljenduseks oli kommunistlike kaaskodanike hoolimatus või isegi vastumeelsus sõjaseelse aristokraatliku ja intellektuaalse meelelahutuse vastu. Kabarees esitati peenelt ülesehitatud monolooge ja sketše ning laule (vt <http://www.youtube.com/watch?v=prAtqmW7EVY>). Nendes absurdi kalduvates etendustes, kus repertuaari muutsid vaheldusrikkamaks meeldejääva meloodiaga laulukesed, puudus poliitiline sõnum. Etteasted olid pikitud maheda sotsiaalse satiiriga ning

see pakkus publikule just seda, mida sel hetkel kõige rohkem vaja: võimalust distantseeruda ümbritsevast depressiivsest reaalsusest.

Qui pro Quos enne Teist maailmasõda tunduks mängitud nõ monoloogi-stiili praktiseerisid 1960. aastatest 1980. aastateni Tey Cabaret Poznańis ja Dudek (Vainukägu) Varssavis. Esinejad tulid nendes klubides lavale üksi ja esitasid ettevalmistatud monoloogi, mis võis, aga ei pruukinud olla ilukirjanduslik, kuigi selle stiil oli alati väljapeetud ja keelekasutus viisakas. Vulgaarsustel polnud lavalaudadel kohta. Esimeses neist kasutas vaid üks esineja, kelle lavakarakteriks oli tööliklassi kuuluv mees, mõõdukalt vägisõnu. Suurema väljendusvabaduse poolest oli tuntud ka kabaree Pod Egidą Varssavis, seal esitatavad monoloogid pakkusid kuulajatele pinget oma sageli seksuaalse alatooniga ning sõnaliste etteastete vahel lõbustati publikut mõnikord striptiisiga. Üks kuulsamaid monolooge, mida esitati nende aastate jooksul korduvalt Varssavi kabarees Vainukägu, rääkis joodiku võitlusest kadakaviinaga. Selle peategelast, parandamatut joodikut (kes oli ilmselgelt inimtüüp, keda tolleaegses kommunistlikus Poolas võis ka reaalsuses sageli kohata; vt ka Laineste 2012) mängis tõetruult näitleja Edward Dziewoński. Nagu selgub monoloogi käigus (vt <http://www.youtube.com/watch?v=fe8DLOsu6fM>), käskis tema naine tal kallata kraanikausist alla kaksteist pudelit kadakaviina. Seda piinarikast käsku täites joob peategelane igast pudelist ära ühe teeklaasitäie ning monoloogi edenedes jääb aina rohkem ja rohkem purju. Ta kirjeldab, kuidas ümbrus muutub häguseks ja maailm hakkab keerlema, kuid samaaegselt jääb tema jutustamisstiil silmapaistvalt peenekoeliseks ja kaunikõlaliseks. Viimase punkti paneb monoloogile tema kõrgelennuline kompliment, mille ta teeb oma naisele. Vastukaaluks sellele rõhutati Tey Cabaret's etenduse spontaansust, mida hinnati rohkem kui teksti kirjanduslikku kvaliteeti. Tõenäoliselt kerges joobes näitlejad rääkisid seal irooniliselt, kõnekeelseid väljendeid kasutades, poliitikast. Näiteks parodeeriti poliitilisi hüüdlauseid (vt http://www.youtube.com/watch?v=f4O1iyJX0_w). Arvata võib, et see spontaansus oli siiski vaid näiline ja tegelikult oli tegu ettevalmistatud materjaliga. Samas oli iga kabareeõhtu erinev, sest publik vaheldus ja esinejad kohandasid end iga kord vastavalt konkreetse publiku ootustele ja reaktsioonile.

Ka raadios pakuti kuulajatele huumorit. Tuntud huumorisaade oli näiteks “60 minut na godzinę” (60 minutit tunnis, saade oli eetris aastail 1974–1981), kus esinesid Elita kabaree näitlejad. Keelekasutus jäi pigem kõnekeelseks, sihiga parodeerida oma kaasaja kombeid ja laialt levinud korruptsiooni (naljateravik oli suunatud ülemuste, aga ka näiteks arstide suunas, mis oli näiteks kuulsa raadiomonoloogi “Noore arsti päevik” teemaks). Väga populaarseks sai ka sketšiseeria, milles viidati patriootilisele triloogiale (“Tule ja mõõgaga”, “Uputus” ja “Pan Wołodyjowski”) 19. sajandi autori Henryk Sienkiewiczi sulest.

Raadioetris kõlas selle satiiriline paroodia nime all “Rycerzy Trzech” (Kolm rüütlit), ning nende sketšide sisu oli üle võetud mainitud romaanidest, kuid väikeste muudatustega: nimelt kaotati kõik viited patriotismile ja aadlikele, ning rõhutati kõike “lubatud” nagu peategelase pahed, argus, joomarlus, ahnus, lõbujanu jm, mis on olemas ka originaalis, kuid mis seal jäi selgelt tagaplaanile. 17. sajandi Poola elu-olusse oli lisatud ka viiteid kommunismiajale, keele poolest jäi esitus enamasti truuks vanaaegsele ja suursugusele väljendusviisile, kuigi sellele lisandus aeg-ajalt kaasaegset kõnekeelt ja idioome. Raadiosaadet “60 minutit tunnis” tuntakse siiani tema tunnuslaulu järgi (vt <http://www.youtube.com/watch?v=3jP779Gr41Q>). Saate populaarsus ajendas produtsente tegema sellest ka televersiooni, kus 17. sajandi aadlikekostüümides näitlejad parodeerisid originaalteose lennukat kõneviisi (vt http://www.youtube.com/watch?v=ccx4-KT_ACs&feature=related).

1989. aasta poliitiline muutus avaldas kabareekultuurile tohutut mõju. Kui enne 1990. aastaid olid kabareed küll aktiivsed, kuid nende eksistents oli tsensuuri pideva valvsa kontrolli all, siis pärast kommunistliku režiimi langust võisid kabareed piiramatult õitseda ja paljuneda. Rahvuslik kabareefestival PAKA (Polska Akademia Kabaretu) sai alguse juba enne poliitilist muutust, aprillis 1985, kuid pärast 1989. aastat võis seda üle kanda ka televisioonis. Aina uued kabareed astusid seal üles ja võitsid, mis omakorda stimuleeris ettevõtlikke inimesi avama uusi kabareesid. Mitmed linnad või maakonnakeskused said tugevateks kabareekultuuri esindajateks, neist omapäraseim on Lääne-Poolas asuv Zielona Góra. Władysław Sikora, kes oli ise kabareenäitleja ja draamaosakonna lektor ühes seelses ülikoolis, rajas selles piirkonnas enam kui tosin uut kabareed, mis said kõik tuntuks üle kogu Poola. Uutes Poola kabareedes sai peamiseks stiiliks sketšide näitlemine ja kabareelaulude esitamine (vt Błąd 2012) ning monolooge tuli ette aina harvem. Kui sketšides peeti kinni ettekirjutatud tekstist, siis improviseeritud etteasteid lubati lavale sketšide vahepeal, kui õhtujuht järgmist esinejat sisse juhatas.

Üldjoontes peab ütlema, et see polnud väga viljakas pinnas, millel võinuks juurduda uus läänelik *stand-up* sellisel kujul nagu see on levinud Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides.

***Stand-up* kui žanr**

Enne tänapäevaste Poola *stand-upi* trendide kirjeldamist peatume hetke kõnealuse žanri definitsioonil ja põhijoontel nagu seda on kirjeldanud uurijad. Oliver Double, kes ka ise on tuntud püstijalakoomik, on kirjutanud sel teemal mitu põhjanevat tööd. Tema kirjeldab *stand-upi* kui etendust, kus publiku

ees seisab üks inimene, kelle esmane eesmärk on inimesi naerma ajada (Double 2005: 19). Kolm põhifaktorit, mis iseloomustavad püstijalakomöödiat on

- isiksus (huumori aluseks on isiksus ja eneseväljendus),
- otsene suhtlus publikuga,
- esitus toimub siin ja praegu (esitussituatsioon on väga oluline).

Püstijalakomöödia oluliseks osaks on esineja identiteedi ambivalents. Publik peab esinejat kuulates pead murdma, kas too räägib enda eest või etendab ta mõnda karakterit (Double 2005: 73). Ka näitlemine ise on *stand-up* laval erinev draamanäitleja tegevusest: esitav karakter pole õpitud, jälgitud, esitatud läbinisti tunnetatuna, vaid selles on suur annus improvisatsiooni ja spontaansust, isegi kui seegi on varem teksti planeeritud (Double 2005: 82). Autentsuse ja karakteri rõhutamiseks kasutavad tänapäeva püstijalakoomikud sageli kõnekeelt ja vägisõnu. Tõepärasus ja autentsus ongi Double'i meelest kaks märksõna, mis moodustavad kaasaegse *stand-upi* keskse kontseptsiooni (Double 2005: 97). Näiliselt spontaanne püstijalakoomik on pidevas suhtluses publikuga, "vahetades energiat" ja reageerides kuulajate olekule, olgu selleks heakskiit, halvaksapanu või sootuks reaktsiooni puudumine (Double 2005: 108; samas lisab ka Double, et *stand-up* toimub siiski defineerimatult ja maagiliseltki, ning artistidel peab olema kaasasündinud lavasoon, mida ei saa õppida ega jäljendada). Esineja peab laval olles panema publiku end tundma ühtsena; publikul peab tekkima side esinejaga, keda tajutakse kui (kultuurilises, etnilises või lingvistilises mõttes) ühte enda hulgast. Sellele eesmärgile aitavad alati kaasa sissejuhatavad laused konkreetse koha ja publiku kohta, millega kuulajad saavad kohe seostuda. Kõige suuremat naudingut pakuvad püstijalakomöödias aga hetked, mis on ehtsad ja spontaansed (Double 2005: 180).

Stand-upi eripäraks ning tunnuseks, mis eristab seda kabareekultuurist, on selle tung mängida publiku taluvuspiiril. Selline reeglite rikkumine on omane üldiselt intellektuaalsele huumorile (vt Kuipers 2006; vt ka Kuipersi raamatu arvustust: Chlopicki 2009). Artistil on selle saavutamiseks mitmeid vahendeid: näiteks võib ta jagada publiku kahte leeri või kõnetada (või pilgata) mõnda inimest isiklikult, pakkuda välja vaatepunkte, mis kuulajaid kindlasti ärritaksid ja mis käiksid nende tõekspidamiste vastu (sest hea koomik ei ole tingimata see, kes meeldib publikule, vaid see, kes paneb nad kaasa mõtlema), sundida publikut muutma oma vaateid, rünnata vahelesegajaid, ja pakkuda publikule sissevaateid temasse kui esinejasse – oma kommetesse, pahedesse, eelistustesse – mis tekitab kuulajates tunde, et nad tunnevad nende ees seisvat inimest hästi.

Stand-up selle praegusel kujul sündis Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides 1960. aastatel vodevilli ja varieteeekultuuri mantlipärijana. Selle stiili märksõnadeks sai publiku "tulistamine" järjestikuste naljadega (vs tervikliku

jutustuse ettekandmine), hääle ja aktsentidega mängimine, karakterite kehastamine (mis Kuipersi uurimuses kuulub labase huumori alla – Kuipers 2006) ja vänge keelekasutus, mis pidi, nagu eelpool öeldud, lisama autentsust ja vahetust.

Stand-up sai Poolas peagi üsna mõjukaks, ning poliitiliste muutuste laineharjal 1990. aastate alguses ja järgneva kümnendi jooksul üritati mitmel moel püstijalakomöödiat publikule lähemale tuua ja seda “kodustada”, et elavdada ja uuendada Poola kabareekultuuri kopitanud õhustikku. Esiteks pidid esinejad žanriga tutvuma. See motiveeris avama esimest *stand-upi* kooli, kus õpetas üks parimaid tolle aja kabareenäitlejaid, Grzegorz Halama.

Poola tänapäevane *stand-up* ja selle seos kabareekultuuriga

Avati uued, *stand-up*ile keskenduvad komöödiaklubid nagu Piwnica u Mariana (Kelder Mariani Juures), kus esines näiteks naiskoomik Ela Wycech. Naisena keskendus ta teemadele, mis puudutasid otseselt õrnamat sugupoolt, ja adresseeris oma etteasted eelkõige naissoost kuulajatele (vt <http://www.ipla.tv/Odcinek-6-ela-wycech/vod-5150450>). Ka see sai iseloomulikuks komöödia uue laine juures: seninägematult naiseliku teemakäsitluse ja lähenemisnurgaga saavutas Wycech midagi, mis on püstijalakomöödia lahutamatuks tunnuseks: ta mängis publiku taluvuspiiril ja nihutas või laiendas seda. Tema etteastetes on kindel koht ka enesepaljastuslikel avaldustel, Wycechi enesekriitilised naljad kehakaalu ja ilu aadressil on midagi, mida me tema Lääne kolleegide repertuaaristki palju leiame (nt Joan Rivers, vt ka Lockyer 2011; samuti võiks lugejale siinkohal huvi pakkuda naiste enesekohasest huumorist kui strateegiast kõnelevad uurimused, nt Gray 1994, Horowitz 1997).

Ka mehed, kes *stand-up* laval esinevad, kasutavad sageli enesekohaseid väiteid; näiteks Cezary Jurkiewicz pakub publikule sageli peamurdmist, kas need piinlikud detailid tema eraelust käivad tõesti nende ees seisva inimese kohta või pigem karakteri kohta, keda ta kehastab. Pidev mitmetimõistetavus paneb publiku proovile, ning reaktsioonid vahelduvad kahjutundest kahjurõõmuni. Jurkiewicz keskendub enamasti kolmele teemale: seksile, narkootikumidele ja usule. Näiteks ühes oma etteastes alustab ta nalja nii:

Just möödus minu üksielamise kuues aastapäev. Üksikutel inimestel on teised prioriteedid. Minu jaoks on kõige olulisem see, et mul on erootilised unenäod. Mul just hiljuti oli üks eriti hea erootiline unenägu. Ma nägin oma ema, ja ema küsis, mida ma hommikusöögiks tahaksin. Ma ütlesin:

“Pask!” Ja ma tean, et mu ema teeb alati seda, mida ma temalt palun.
(vt <http://www.youtube.com/watch?v=aE1TBDl-rxk>)

Krzysztof Unrug, teine tuntud püstijalakoomik, alustab ühte oma esinemist seeriaga naljadest, mille eesmärk on proovida järele, mis publikule “peale läheb”, valmistada neid ette ja suurendada nende valmisolekut naermiseks:

Jeesus, mingi põrandalamp [kommentaar lavakujunduse kohta]. *Tere tulemast. Et te... et te olete siia tulnud. Jumal, kui hele valgus siin on. Valgustatus. Tere tulemast siia ilusasti kaunistatud ruumi, siin on nagu stseen Witkacy etendusest “Szewcy”¹. Šššš. Õlu ja muusika, teate, selline õhustik... Minu nimi on Krzysztof Unrug. Mu ema ütleb, et ma olen täpselt nagu minu Honda: väike, lärmakas ja joon palju* [nõrk naer]. *No kuulge, see on tasuta õhtu. See oli ju naljakas.* (vt <http://www.youtube.com/watch?v=esc7UvxDhGA&feature=related>)

Hiljem laskub ta veelgi enam enesepaljastustesse, arendades veidi gei-teemalist naljaliini:

Ma käisin hiljuti Parada Równości [võrdsusparaad, so geiparaadil], *nii et nüüd te teate minust veel midagi. See läheb aina paremaks ja paremaks. Nii et see oli võrdsuse paraad. Aga miks võrdsuse, minu meelest oli see rohkem erinevuste paraad, või mitmekesisuse paraad. Keegi kunagi pani vale nime ja nüüd ei saa sellest enam lahti. Niisiis, ma olin sellel paraadil ja ma oleks tõesti pidanud vist õhupüssi kaasa võtma* [nõrk naer]. *No kuidas muidu sa linde kätte saad? Kõik need suled... nendel inimestel olid kindla peale kakaduu geenid. Kui sa saadaksid nad Uus-Guineale, siis kakaduid kõik imestaksid: “Oh, kurat, vaata, mutandid!”* [naer]

Viimane kujund lõbustab publikut. Siin on näha, kuidas esineja kasutab nii piiride avardamise kui ka näilise enesepaljastuse tehnikat, et publikuga ühendust saada, ja tema etteaste koosneb pigem lühinaljade seeriast kui ühest koherentsest jutustusest.

Poola *stand-up* on vahel ingliskeelne, kuigi esitajateks on poola artistid. See on tavapärane näiteks Varssavi rahvusvahelises Comedy Clubis. Sealsed teemad keerlevad enese pihta suunatud naljade ja peldikuhuumori ümber. Viimane pole aga varem poola humoristikas kuigi sagedane olnud. Näiteks kuulub peldikuhuumor selles klubis esineva koomiku Not So Super Mario püsirepertuaari. Etteaste algab tavaliselt tema ja klubibändi kerge kemplusega, kus ansambel lõpetab oma vahepala liiga hilja, mis takistab Not So Super Mariol õigel ajal alustamist, ning sellises teineteisest möödarääkimise õhustikus hakkab bänd just alati siis mängima, kui esineja suu lahti teeb. Pärast mõningaid mitteverbaalseid nalju saab esineja lõpuks sõna. Ta esitleb end kui

“grupi kõige paksem liige. Ja tegelikult olen ma ainus mees siin, kes pole briti, ameerika, austraalia, või mis kuradi juurtega.” – “Me armastame sind ikka, mees,” kommenteerib keegi publikust. Siis teeb ta tüüpilise peldikuhuumori näite: “Minuga juhtus täna naljakas asi. Ma läksin Varssavi Żłote Tarasy vetsu ja pissuaari kohal oli naljakas kleeps: “Sa hoiad tervet maailma oma käes.” Milline kuradi väike maailm, mõtlesin mina” [naer]. Sellele järgneb üsna pikk lõik, kus ta kirjeldab oma probleemi, mis tal on seoses avalikus kohas urineerimisega. Ta toob näite, kuidas ükskord seisis tema kõrval vanamees, kes tegi veidraid hääli, mis teda häda toimetamisel segasid, või teine kord, kui ta kuulis kedagi kõrvalkabiinis masturbeerimas. Tema kuulajaskond ignoreerib teda, kuigi üldiselt on nad abivalmid ja isegi abistasid teda, kui ta ei teadnud ingliskeelset terminit pissuaari kohta. Aga üldiselt on selge, et tema etteaste püsib peamiselt obstsöönsetel teemadel ja peldikuhuumoril (vt <http://www.youtube.com/watch?v=eXKFG-2XU7s&feature=related>).

Poola püstijalakomöödias leidub ka veidi teisetoonilisi esinejaid. Nende etteasted on rohkem struktureeritud ja neis on vähem agressiivset keelekasutust. Rafał Rutkowski, kes esineb HBO Comedy Clubi telesaates, proovib enamasti teha publikuga seda, mida Oliver Double nimetas “üksmeele leidmiseks” (*shifting consensus*), st tema eesmärgiks on publiku mõttemalli muutmine. Tema meelisteemadeks on seks ja sõnamängud. Ühes etteastes, kus õhtujuht on ta just lavale kutsunud, alustab ta üsna äkiliselt:

Kuulge, ma tahaksin tagasi tulla ühe teema juurde, millest siin juba räägiti. Kes teist “kultiveerib” seksi [idioom poola keeles, ‘uprawiać seks’]? Ei, see ei olnud mõeldud naljana, tõsiselt. Oo, braavo, härra. Keegi veel? Aga mina ei kultiveeri seksi, sest ma pole maalt. Ja kujutate ette, seks on alati olnud midagi, mis tõstab meid kõrgustesse, annab meile tiivad, ja meie siin räägime seksist nagu see oleks mingi peet. [Kujutab karakterit] “Tere, minu nimi on Zenek, ma olen ametilt peedikasvataja.” – “Tere, minu nimi on Angela, minu amet on seksi kultiveerimine.” – “Tore! Kui oled huvitatud, siis tule meie juurde maale, meil on mõned tüdrukud, kes teavad kultiveerimisest kõike.” – “Kas kultiveeriksime midagi koos?” – “Jah, aga tead, Angela, sa pead midagi pikemat selga panema, sest päike võib su häbeme niimoodi ära kõrvetada” [‘bo ci stońce pizdę zjara’ – vulgaarne slängiväljend].

Tema etteastel on hoomatav struktuur, kuid puánt tundub valmistavat meelepaha, eriti mõnele publiku naissoost liikmele, kes videoklipil kaadris paistavad. Mehi ei paista puändi ramedus häirivat (vt <http://www.youtube.com/watch?v=BH-MB0loIU8>).

Abelard Giza on koomik, kes kasutab oma etteastetes mitteverbaalset huumorit ja osutab materjali otsides sageli oma veidi kesk-aasialikule välimusele, mis tundub üsnagi edukas valik. Ühte sketši alustab ta järgmiselt:

Mul on hea meel, et me pole väliüritusel. Sest väliüritustel teevad inimesed nii [kortsutab kulmu], ja siis ma ei saa aru, kas neile ei meeldi minu etteaste või neile paistab lihtsalt päike silma. Kuulge, kui ma ennist lavale tulin, siis vean kihla, et pooled teist mõtlesid: jah, tahaks üht kebabi. Jah, ma tean seda. Ja teine pool mõtles: kas pomm tema särgi all purustab terve hoone või ainult kolm esimest rida. Teate, ma ütlen teile, see polegi pomm. See on minu kõht, mis on viimasel ajal kontrolli alt väljunud ja elab oma iseseisvat elu. (vt <http://www.youtube.com/watch?v=gN7Zy9OXpN4>)

Tema teemadeks on etniline kuuluvus, terrorism ja narkootikumid, millele ta läheneb enesepaljastuslike avalduste kaudu.

Tunnustatud Poola kabareeartistid on jõudnud õigustatud järeldusele, et *stand-upi* lavale tuleb otsida uusi talente. See arusaamine pani aluse võistlusele, mille pealkirjaks sai “Zabij mnie śmiechem” (Naeruta mind surnuks). Võistluse finalistide etteasteid näidatakse ka televisioonis. Üks varasem võitja, Mariusz Kemp, sai võidu tänu oskuslikule karakterikasutusele: ta esitles oma isikupära (või õigemini mitte-isikupära), milleks on monotoonne ja emotsioonivaba hääl ja olek, rääkides nalju (või pigem mitte-nalju, st tehes absurdi kalduvaid avaldusi). Tema viimane etteaste algab sõnadega “Tere õhtust,” mille järel ta hakkab laval ringi kõndima, seletades, et see aitab tal lõdvestuda. Siis jätkab ta saalist, ja lõpuks peatub, öeldes: “Ei, ma vist olen juba liiga palju kõndinud.” Ta läheb edasi enese pihta suunatud naljadega, mida ta esitab oma iseloomulikul monotoonisel, kergelt väriseval häälel:

Mina kui tuntud mõistetamatu ja viletsa huumoriavangardi esindaja oman laval mõningaid veidrusi. Näiteks hoian ma vahel üht kätt kannikal. Või siis on mul käbi taskus [võtab selle välja ja näitab publikule], või siis küpsis [võtab välja ja pistab suhu].

Siis keskendub ta oma etteaste suurimale veidrusele ja lõpetab rääkimise sootuks, ning näitab publikule ükshaaval suuri valgeid pabereid, millele on midagi peale kirjutatud: “Vaikus”, “Suurepärased valged kaardid, avangardi Himaalaja”, “Jah”, “Tumm *stand-upi* tüüp”, “Esimene Poolas”, “Teine maailmas”, “Kohe pärast ungarlasi”, “See on *stand-up* argadele” (vt. http://www.dailymotion.com/video/xfqdnv_michay-kempa-zabij-mnie-ymiechem-odc-8-finay_fun). Kuigi see etteaste vastab *stand-upi* standarditele (vahetus, autentsus, kõnekeelsed väljendid, enesepaljastus), on selles ka kabareekultuuri jooni (monoloogilisus, põhjalikult ettevalmistatud sketš).

Võttes arvesse kõiki ülaltoodud näiteid võime öelda, et nii mõnedki *stand-up*is läbi löönud artistid kasutavad ära kabareekultuuri parimaid külgi. Edasi vaatleme mõningaid näitlejaid, kelle repertuaaris on tunda rohkem kabaree-elemente. Esimesena tuleb mainida tuntud miimi Ireneusz Krosnyt, kes on *stand-up*iga hakanud tegelema suhteliselt hiljuti. Üks ere näide tema stiilist on laulude "illustreerimine" liigutuste abil. Sõna-sõnalt võetavate või tekstiga seostuvate / vastuollu minevate žestidega loob ta (näitena toodud videos laulja nimega Feel laulule) justkui sõnadeta tõlke (vt http://www.youtube.com/watch?v=UFNY_mbALWQ). Selline paroodiavorm võtab sihtmärgiks sisutühjad sõnad, mis poplauludel nii sageli on. Samal ajal on Ireneusz Krosny lähenemine väga omapärane ja ekspressiivne, mis loob ka tugeva põhja tema lavaisiksusele.

Intelligentne õhtujuht, eduka meelelahutusõhtu peaaegu olulisim osa, kuulub ka järjepideva kabareetraditsiooni juurde. Oma särava isiksusega on selle raske töö endale võtnud viimaste aastakümnete edukaim huumoriõhtute teadustaja Piotr Bałtroczyk, kes on ka ise kabareedes näitlejana üles astunud. Ta ei kasuta enese pihta suunatud huumorit, vaid sageli hoopis kiidab ennast mõõdutundetult (ja irooniliselt). Üks tema etteastetest külalisena võistluses "Naeruta mind surnuks" algab paari sissejuhatava lausega, ja jätkub siis nii:

See ainuke, unikaalne, see, kelle kena väljanägemine paneb ka kauneimad meie seast nutma, tema, Warmia [regioon Kirde-Poolas] kuulsus, Warmia farmer, tema, kellest te olete kõige rohkem puudust tundnud – Piotr Bałtroczyk. Tere õhtust. Tere tulemast siia konditsioneeritud õhuga ruumi [naer]. On tõesti tore olla selle teatri laval, Juudi teatri laval [Varssavis], sest just siin tegi Jerzy Kryszak [üks žüriiliikmetest, kes etteastet parajasti kuulab] oma debüüdi aastaid tagasi. Siis olid tal samasugused juuksed peas [Kryszak on tuntud oma Einsteini soengu poolest], aga vuntse tal veel polnud, ja ta mängis väikest juudi tüdrukut, kellel oli käes üks tuletikk: ainult üks tuletikk, sest tema perekond oli lihtsalt nii vaene. (vt <http://www.youtube.com/watch?v=5VMTvfmM9NI>)

*Stand-up*i vahetus ja autentsus on ka siin olemas, ja Bałtroczyki etteaste tundub tõesti spontaanne. Ta valib välja ühe inimese (žüriiliikme) ning hakkab tema üle nalja heitma, võites seeläbi publiku enda poole. Tema esinemised on alati piasiasjadeni ette valmistatud, ükskõik kui lühikesed need ka poleks.

Robert Górski kuulub kabareetruppi nimega Kabaret Moralnego Niepokoju (Moraalse Ärevuse Kabaree), mis on viimase 20 aasta populaarsemaid koosseise. Nende algne idee ja juhtmõte oli võidelda stereotüüpide vastu. Kõik truppi kuuluvad näitlejad on oma alal edukad, ja sageli astuvad nad ka kabareeõhtutel ette karakterite impersonatsiooniga. Nad etendavad ka monolooge. Ühes neist (vt http://www.youtube.com/watch?v=u9JLvX_iTyw) kehastab Robert Górski

töölisklassi meest, üsna edukat autovarast, kes on ühtlasi väga patriootiline spordisõber. Teel Saksamaalt tagasi peatub ta koos sõbraga suusahüppevõistluste toimumispaigas, et toetada Poola tšempioni Adam Małyszit. Et neil pole pileteid, hakkavad nad kaevama tunnelit aia alt läbi. Siis aga kukub kaevatud auku üks möödaminev suusahüppaja, autovaras ja tema sõber võtavad tema riided ja suusad ning lähevad sisse, üks neist suusahüppajaks rietatuna ja teine tema treenerina. Treener ei viida aega ja hakkab kohe pealtvaatajate hulgas autodega kauplema, samal ajal kui sõber on sunnitud hüppama ja juhuslikult võidab võistlused, saades kristallkarika uhkeks omanikuks. Sellega koju minema hakates kukub ta auku, mille nad alguses kaevanud olid, ja murrab oma jalad. See füüsilise huumori poolest rikas jutustus töötab monoloogina, suuresti tänu Górski näitlejameisterlikkusele.

Viimaseks näiteks on monoloog, mille autoriks on professionaalne koomik Cezary Pazura, tuntud näitleja filmides, komöödiaseriaalides ja telesaadetes. Ühes oma etteastes räägib ta tervisest ja apteegikaupade reklaamist (vt <http://www.youtube.com/watch?v=yS48rVKVnqw&feature=related>). Ta alustab lühidalt seltskondliku vestluse stiilis:

Kuidas läheb? Kõik korras? Ilm on suurepärase. Vist. Ma ei ole ammu väljas käinud. Nad lukustasid mu siia, nii et siin ma nüüd olen. Rahunge. Ma ei küsi teie tervise kohta, sest ma ei usu haigustesse. Haigusi pole olemas. See on suur vandenõu. Nead, nead, reklaamivad ravimeid televisioonis ja räägivad meid niimoodi pehmeks, et me hakkaksime uskuma haigusi. Ja nii ka, et me usuksime sümptomeid, et me hakkaksime ostma nende tablette: köha, tilkuv nina, põskkoopapõletik, eesnääre...

Ta esitab ettevalmistatud monoloogi nii, et tema tegelaskuju tundub väga usutav.

Lõpetuseks

Kabareetraditsioon, mis kunagi oli Poolas väga populaarne, pole tänapäevalgi ligitõmbavust kaotanud. Igal juhul tundub see olevat elujõulisem kui puhas sissetootud *stand-up*, mida viljeletakse komöödiaklubides, sh ingliskeelsena. Viimast esitavad amatöörid, kes kasutavad sageli enese pihta suunatud huumorit, tehes seda üksikute naljade jadas, mis ei moodusta koherentset lugu, ja mis pole vahel üldse naljakad. Seevastu kabaree-juurtega näitlejad kasutavad pigem oma näitlejameisterlikkust, kehastavad karaktereid ja esitavad sidusaid narratiive, millega publik haakub. Publik on juba harjunud kabareedest tuntud etteastetega – sketšid, laulud, monoloogid – mida võib leida ka tänapäeval,

nt ülaltoodud suusahüppaja-sketši puhul, mida esitas Robert Górski. Hästi struktureeritud peened intellektuaalsed etteasted on poola publiku silmis paremas seisus kui hüpliku ülesehitusega ohtrate obstsöönsustega võrreldatavad püstijalakomöödia.

Tuleb rõhutada kabareekultuuri neid põhijooni, mis siiaaani võivad anda poole publiku ja moodustavad omaette žanri *stand-upi* sees. Nende etteastete edu tagavad autentsus (näiline spontaansus, idioomid ja rikkalik keelekasutus), lavapersooni sarm, identiteetide paljus (kus esineja on ka tuntud näitleja, kuulsus või muul moel tuntud tegelane, keda publik on näinud teistes rollides), kehastumis- ja jutustamisoskus (mille puhul on kasu lavalisest haridusest), publiku kaasahaaramisvõime ning julgus kõnelda piiridel, nihutades neid aina kaugemale taluvuspiirist, ning vaatepunkti värskus (nt kehastades laval bakterit).

Kriitika, mis kabareetraditsioonist rääkides läbi jookseb, on suunatud eelkõige selle kommertsialiseerumise pihta: esinejad lasevad lati alla, et kommertsmeedia vajadustega kaasa minna. Kabareeõhtute ülekanded televisioonis on küll populaarsed, kuid samal ajal vähendab see koomikute esinemisvabadust, muudab huumori lihtsaks ja kergestimõistetavaks, ning kaugeneb seega algsest kirjandusliku huumori traditsioonist. Spontaansuse ja autentsuse õhkkond on kabaree jaoks eluliselt tähtis, ja kuigi poola publik on rahul ettevalmistatud esinemistega, pakuvad mõned uued trendid ka täiesti autentset kohapeal improviseeritud püstijalakomöödiat. Näiteks võib tuua tudengiklubides korraldatavad improvisatsiooniõhtud, kus teema määrab publik. Nema mõtlevad kohapeal välja mõne suuna, ja etlejad peavad end proovile panema ning märksõnadele toetudes improviseerima humoorika etenduse. See on nõ rühma-*stand-up*, kus loeb kiire mõistus ja intelligents, ja kus võivad esineda skatoloogilised või seksuaalsed viited, kuid need ei ole mingil juhul etenduse põhiline või defineeriv osa. Kui noored koomikud seda suunda jätkavad, võib see aja jooksul panna aluse positiivsemale tulevikunägemusele praegusest "traagilisest" püstijalakomöödiast. Ühtlasi tähendaks see tagasipööret spontaanse, dekadentliku, kuid peenetajulise kabareekultuuri juurte juurde, mida esindas kunagi Väike Roheline Õhupall.

Tõlkinud Liisi Laineste

Kommentaar

¹ "Kingsepä". Stanisław Ignacy Witkacy oli 20. sajandi alguses tuntud poola poeet, näitekirjanik, kunstnik.

Kirjandus

Błąd, Łukasz 2012. Cabaret in Poland. Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Polish Humour*. Kraków: Tertium, lk 175–220.

Chłopicki, Władysław 2009. Paul Simpson, On the discourse of satire: Towards a stylistic model of satirical humour. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2003; Giseline Kuipers, Good Humor, Bad Taste: A Sociology of the Joke. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2006. Raamatuarvustused. *Journal of Pragmatics* 41, lk 857–862.

Double, Oliver 2005. *Getting the joke: The Art of Stand-up Comedy*. London: Methuen.

Kiec, Izolda 2004. *W kabarecie* [Kabaree]. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

Kuipers, Giseline 2006. *Good humor, bad taste. A sociology of the joke*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Laineste, Liisi 2012. Stand-up in Estonia: From Soviet *estrada* to Comedy Estonia. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication 1: Jokes and their relations*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 73–90.

Lockyer, Sharon 2011. From toothpick legs to dropping vaginas: Gender and sexuality in Joan Rivers' stand-up comedy performance. *Comedy Studies* 2: 2, lk 113–123 (doi:10.1386/cost.2.2.113_1).

Lockyer, Sharon & Lynn Myers 2011. 'It's about expecting the unexpected': Live stand-up comedy from the audiences' perspective. *Participations: Journal of Audience and Reception Studies* 8 (2), lk 165–188.

Wojtak, Maria 2012. Comic effects in the stage works of Aleksander Fredro (tõlk. W. Chłopicki). Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Polish Humour*. Kraków: Tertium, lk 57–78.

Summary

The uneven struggle of stand-up in Poland with the cabaret tradition

Władysław Chłopicki

Keywords: cabaret, monologue, Polish humour, stand-up

The article first describes the old cabaret tradition of Polish comedy, and then looks at various forms of stand-up that have been spreading in Poland over the last 20 years, mainly on TV, but some originating in newly established comedy clubs. Within the last twenty years, the new form of stand-up in its American variety has been slowly moving in. The characteristics of this new genre included precisely the topics which were excluded from the old form (such as explicit sex references and scatology) as well as the focus on the vernacular. The common features of stand-up included immediacy, playing

cultural and linguistic kinship with the audience, impersonations, “shifting consensus”, seeming spontaneity, and occasional self-deprecation. Young performers found a venue in the well known HBO show called “Na stojaka” (an attempt to translate stand-up into Polish, a show which ran for ten years), as well as other venues such as the stand-up competition called “Zabij mnie śmiechem” (“Kill me with laughter”) broadcast by the Polsat commercial channel since 2010, in which the winner is rewarded with a trip to an American stand-up school.

This kind of stand-up does not meet with universal appeal, as one comment found on the internet clearly shows: “Stand-up Tragedy”. The Polish audiences largely believe that the performance must be first of all funny, and only then “authentic”, while some young performers seem to play mainly on obscenity and scatology and forget the need to amuse. Therefore, even though the new form has been slowly gaining ground, the cabaret prevails both in some of the forms which it shares with stand-up (e.g. non-interactive monologues, which are no longer literary but colloquial, or impersonations) and also with regard to popular performers, who largely originate in cabaret or are well-known actors.

Naise kujutamine eesti nüüdisanekdootides: kriitiline ülevaade

Indrek Ojam

Teesid: Artiklis tuleb vaatluse alla naise representatsioon eesti anekdootides, mis pärinevad aastatest 1960–2010. Anekdoodikorpuse kuulus 1869 nalja, milles naisele oli viidatud võimalikult neutraalsete sõnadega: *ema*, *naine*, *abikaasa* ja *neiu*. Uuringu tulemustest selgub, et naist ümbritsev ruum anekdootides on harilikult kodukeskkond; tema levinumateks suhtluspartneriteks on abikaasa, lapsed ja teised lähisugulased. Naljadest pooltes oli naine üksnes episoodiline tegelane; 32% juhtudest tehti anekdoodis nalja selgelt naise üle ja üksnes 18% juhtudest oli naistegelane ise aktiivne osapool, kes nalja tegi. Uuringu tulemustest nähtuv pilt on üldjoontes vanamoeline ja seksistlik: naist on eesti anekdootides kujutatud eelkõige tänaseks aegunud vastandite kaudu. See on seletatav eelkõige anekdoodižanri enese staatilisusega: käibivate stereotüüpsete kuvandite suhtes kriitilisemat lähenemist tasub otsida pigem uuematest internetihuumori žanritest.

Märksõnad: eesti anekdoodid, feministlik kriitika, internetihuumor, sooline identiteet

Sissejuhatus

Käesoleva artikli ülesandeks on anda ülevaade naiste kujutamisest moodsates eesti anekdootides. Analüüs põhineb uuringul internetianekdootidest, mis pärinevad aastatest 1960–2010. Esmane eesmärk on võimalikult neutraalselt tähistatud tegelaste (*naine*, *abikaasa*, *ema* ja *neiu*) rolle uurides kaardistada naisi ümbritsev ruum, suhtluspartnerid, seksuaalse materjali osakaal ja naise aktiivsuse/passiivsuse määr naljas. Artikli teine siht on hinnata uuritavat materjali kriitiliselt ning vaagida selle suhteid sotsiaalse tegelikkusega. Enne konkreetsete uurimistulemuste tutvustamist kirjeldan teema mõistmiseks vajalikku konteksti: tutvustan soo-teemalise huumori uurimise probleemistikku ja viitan ülevaatliselt eesti lähiajaloo olulisematele sotsiaalsetele teguritele. Järgneb uuritava anekdoodikorpuse ja metodoloogia ülevaade, milles selgita-

takse materjali kategoriseerimise põhimõtteid. Uurimistulemuste detailsem kajastamine lõpetatakse kriitilise poleemika ja teema võimalike tulevikuperspektiivide üle arutamisega.

Sugu ja huumor

Sugudevahelised suhted on ammu ajast olnud naljade teemaks ja uurijad on seda kategooriat rõhutanud kui populaarsuselt kolmandat etniliste naljade ja poliitilise huumori kõrval. Leon Rappoport (2005: 102) väidab, et selle huumoriliigi kohta kehtib kolm üldtunnustatud arusaama: 1) seda leidub peaaegu kõikides maailma ühiskondades; 2) neid nalju räägivad mehed, kes on ka üldiselt sagedasemad naljade rääkijad, mille tõttu on loogiline, et naljades kasutatakse naissoost stereotüüpe; 3) naised naeravad meeste naljade üle ka siis, kui need on tehtud selgelt naiste kulul, mis aitab kaasa naljades sisalduvate stereotüüpide levimisele. Seksistlik huumor, nagu etnilinegi, põhineb ühe grupi kõrvutamisel teisega ning sellest tekkinud vastandusel “meie” ja “nemad”. Kuna selliste naljade rääkijad on olnud peamiselt mehed, on aimatav, et “teise” roll (ka hierarhiliselt madalamal paiknev) jääb sellisel juhul naiste kanda. Selline meestekeskne vaatepunkt on leidnud ka kriitikat, eriti feministlikest paradigmatel lähtuvate uurijate poolt (Bing 2007; Shifman 2010).

Igapäevasuhtluses ette tuleval huumoril (nagu igasuguse lingvistilise suhtluse puhul üldiselt) on lisaks löbu pakkuvale funktsioonile oma loomulik roll ka isiklikus ja kollektiivses identiteediloomes. See puudutab ka sooga seotud hoiakuid. Praeguseks on üldiselt aktsepteeritud vaatepunkt, et inimese sotsiaalne sugu on midagi aktiivse tegevuse poolt kujundatavat ehk sotsiaalselt konstrueeritavat (Crawford 2003). Selline protsessuaalne arusaam on välja vahetanud vana essentsialistliku käsitluse, mille järgi sugu on selgelt fikseeritud omadus. Mary Crawfordi järgi toimub oma soo sotsiaalne ülesehitamine meeste ja naiste hulgas üldjoontes sarnaselt, kuid käibelolevate mehelikkuse ja naiselikkuse ideaalide tõttu erinevad rõhuasetused siiski selgelt (Crawford 2003: 1421–1424). Siinse uurimuse suhtes muutub soolise iseduse loomise protsess oluliseks, kui kujutleda uuritud materjali esitamissituatsiooni. Nõnda võime küsida kriitiliselt: 1) kas materjalis kohatava naisekuvandi on loonud naised ise või mehed; 2) mida ütleb see kuvand omakorda seda taastootva grupi identiteedi kohta?

Käesolevas uurimuses tihti ette tulev sõna “stereotüüp” märgib teatud hulka kultuuriteadvusse kinnistunud arusaamu naiste käitumise ja mõtlemise kohta. Stereotüüp on ähmane ja raskesti piiritletav mõiste. On raske öelda, kus lõpeb teatud arusaam või kuvand ja kust algab stereotüüp. Nii näiteks hoiatas

briti üks juhtivaid huumoriuurijaid Christie Davies selle sõna kasutamise eest uurimustöös oma ettekandes 2011. aasta augustis Tartus huumoriuurimise suvekoolis.¹ Stereotüübi mõiste kasuks räägib aga selle funktsionaalsus, mis on intuiitiivselt hästi tajutav. Tõepoolest, kuna naljad põhinevad vastandustel, võime küsida, kas nad saaksidki üldse eksisteerida ilma stereotüüpideta. Kui üritada visandada mingisugust üldlevinud pilti, siis meedias ja reklaamides on kuni viimaste aastateni olnud kasutusel vana, binaarsetel opositsioonidel põhinev kuvand, mis esitab naist irratsionaalse, ebakindla, passiivse ja sõltuvana. See käibeopositsioon on muuhulgas ka hierarhiline, paigutades naise selgelt mehest allapoole. Siinne uurimus püüab läbi saada selliseid arusaamu rõhutamata, peitmata samas pead liiva alla tõsiasja ees, et selline kujutamine pole meediast ega huumori erinevatest avaldumisvormidest kuhugi kadunud.

Naljade tõsidus ja solvavus

Et sinise artikli positsioon on vaadeldava materjali suhtes kriitiline, tasub pöörata tähelepanu ka huumoriga seotud varjukülgedele. Teatud negatiivne ambivalentsus on eriti iseloomulik soolise ja etnilise temaatikaga naljade puhul. Osa huumori, eriti puändiga naljade puhul on teatud solvavus esiteks paratamatu struktuurne probleem – enamasti tehakse nalja ikka *kellegi üle*. Hea maitse ja nalja õnnestumise küsimus sõltub peale konkreetse teksti ka kontekstist, milles seda esitatakse. Seetõttu võib huumorit mõnes olukorras vaadelda kui sotsiaalse üleoleku demonstreerimist ja viisakuspiiride kompamist (Kuipers 2008: 382–385). Solvavuse ja vaenu piir võib olla väga kõikuv. See võib ulatuda leebest tõgamisest otsese vaenu õhutamiseni. Nii pakub Michael Billig (2001) äärmusliku näite olukorrast, kus rassistlik kogukond kasutab kodulehekülgedel internetihuumorit üksnes leevendava modaalsusena oma varjamatult agressiivsete ja julmade vaadete levitamiseks.

Uurijad pole ühel meelel etniliste ja seksistlike (käesoleva uurimuse materjali üks põhilisi suundumusi) naljade rääkijate motiivide, s.t naljade ja naljavälise maailma suhete kohta üldiselt. See illustreerib raskusi, mis tekivad, kui hakata teatud hulga tekstide vaatlemise järel tegema üldistusi ja järeldusi. Nii on näiteks Christie Davies (1998; 2011) ja Elliot Oring (2003) arvamusel, et naljade mitmemõttelisus ja ähmasus on piisavad põhjused, et välistada nalja sisust tulenevad otsesed järeldused rääkija kavatsuste kohta. Pigem sotsiaalse fenomenina, mis toimib esitamise hetkel ja oma kontekstis, käsitleb huumorit ka Giselinde Kuipers (2006; 2008). Teised aga, näiteks Limor Shifman ja Dafna Lemish (Shifman & Lemish 2010; 2011), näevad nalju selgelt sotsiaalset tegelikkust peegeldavate fenomenidena. Nende vaatepunktist ei ole nali

kunagi “lihtsalt nali”, kuivõrd selles peituvad alati implitsiitsena teatud (tihti iganenud) arusaamad mehelikkusest ja naiselikkusest. Lemish ja Shifman on võrdlemisi optimistlikud ka huumori kriitilise potentsiaali suhtes: huumori kaudu saavad ja peakski end kuuldavaks tegema marginaalsed grupid. Naiste kohta levivate naljade puhul on oluline, kui palju alamrühmi võib see hulk sisaldada: naljad lesbidest, ämmadest, prostituutidest, blondiinidest, USAs levivad *Jewish American princessi*² (lühidalt JAP) naljad jpt. Nende sotsiaalsete gruppide aadressil käibivad anekdoodid on äärmiselt erinevad, mis seab uurija taas probleemi ette, keda need naljarühmad esindavad ja missugused järeldused on nende analüüsimisel võimalikud.

Kohalikust ajaloolisest ja sotsiaalsest taustast

Etniline või sooline huumor tekib alati teatud sotsiaalsete vastuolude mõjul. Sellepärast tasub tähelepanu pöörata ka naljade ajaloolisele kontekstile. Eesti materjali puhul ei saa eitada meie sotsialismijärgset olukorda, 1990. aastatel eriti intensiivseid ja praegugi jätkuvaid suuri muutusi ühiskonnas. Soohuumori vaatenurgast on oluline peremudeli muutumine traditsioonilisest laiendatud perekonnast tuumperekonna poole, kusjuures see trend jätkub ka praegu. Samuti väärib tähelepanu avalikkuse suhtumine väidetavalt mehelikesse ja naiselikesse isikuomadustesse ja ametitesse. Need erinesid ENSV ametlikus ideoloogias tugevalt tänapäevastest hinnangutest. Stanoy Stanoev visandab oma blondiininaljade tagamaid uurivas artiklis “Dumb blondes and democracy” (2010) vastava tausta Bulgaaria ajaloolise olukorra kohta. Mõned kirjeldatud tendentsidest on ilmselt täiesti otse üle kantavad Eestile ja teistele endistele idabloki riikidele. Üldiseimat neist tuntakse iseloomuliku topeltkoodina, mis rakendus erinevalt avaliku arvamuse ja inimeste isiklike tõekspidamiste kaudu. Näiteks nõukogude avaliku ideoloogia tekitatud olukord, mis üritades soorolle võrdsustada pigem kindlustas nende senist toimimist isiklikus elus (Stanoev 2010: 51).

Rääkides meeste stereotüüpselt suhtumisest naistesse, tasub arvestada ka tegureid, mis mõjutavad meeste endi enesemääratlust. Nõukogude kontekstis on täheldatav maskuliinse identiteedi nõrgenemine, sest meeste võimu ja otsustusjõudu töö ja isiklikus elus oli kärbitud lausa riiklikult, rõhutades samal ajal naiste loomulikku õigust töötada kõikvõimalikes seni mehelikuks peetud ametites. Riikide taasiseseisvumise käigus toimus teatud nihe tagasi traditsioonilisemate soorollide poole, millest võib aimata meeste soovi taastada varasemat identiteeti. Tulemuseks oli aga konfliktne olukord naiste suhtes, kellel uue demokraatliku korra kohaselt oli täielik õigus tööturul ja avalikus

elus meestega võrdselt konkureerida. Selles vastasseisus, mille mastaabid on Ida-Euroopa riikides olnud kindlasti erinevad, kannatasid eelkõige naised. Nagu näeme avalikest aruteludest meeste ja naiste palgalõhe üle, ei ole need vastuolud siia maani lahenenud. Uuematest probleemidest väärivad mainimist madal sündivus ja vähene abiellumine, samuti suurenev lahutuste arv. Naiste ja meeste suhetesse kaudsemalt puutuvatest teguritest tulevad arvesse etnilised konfliktid, alkoholi- ja teised rahvatervise probleemid, samuti suur väljaränne rikkamatesse riikidesse.

Kuigi siin loetletud protsesside omavahelised seosed ja mõjude määr on juba sotsioloogide uurimisteema, on mõistlik järeldada, et teatud jälje on need jätnud ka folkloori.

Metodoloogia

Puändiga nali ehk anekdoot, mille analüüs moodustab ka selle uurimuse keskmekme, on üks tüüpilisemaid ja folkloristi jaoks mugavamaid huumoriuurimise objekte. Selle esimeseks eeliseks on lihtsalt äratuntav ja võrdlemisi vähe muutuv struktuur. Uurijat aitab kindlasti ka naljade hea kättesaadavus ja jälgitavus internetiandmebaasides. Ilmselt ei vaja enam põhjendamist ka interneti enda kui normaalse suhtlemiskeskonna usaldamine folkloori uurimiseks (lühike ülevaade internetihuumori uurimise spetsiifika kohta: Laineste 2003).

Käesolev uurimus taotleb suurimat võimalikku neutraalsust (mis on paratamatult tinglik, kuna tegu on anekdootidega), seega on naljade otsimiseks valitud märksõnad, mis olid võimalikult hinnangute- ja eelhoiakutevabad: *naine*, *abikaasa*, *ema* ja *neiu*. Selle tõttu jäid kaasamata otsingusõnad *perenaine*, *blondiin*, *prostituut* ja *ämm*. Eelmainitud märksõnad, nagu ilmselt ka naljad nende naisterühmade kohta, kannavad juba selgelt ettearvatavaid stereotüüpseid konnotatsioone (rumalus blondiinide ja seksiga seotud skriptid prostituutide puhul). Oluline on aga siinjuures fakt, et nimetatud rühmadega seotud nalju esines valimis sellegipoolest võrdlemisi palju, sest neutraalse märksõna esinemine naljas ei välistanud sealsamas teisi, vähem neutraalseid. Valimis esindatud naljade hulgas puudub eristus naljade vahel *naistest* või *meestest*, samuti pole määratletud, et naine peab naljas “füüsiliselt kohal viibima”. Sellistel juhtudel on naisterahvas paljudes naljades pelk jututeema, kellele viitamiseks kasutatakse üht neljast märksõnast. Eelnevalt loetletud (*naine*, *abikaasa*, *ema*, *neiu*) nelja märksõna esinemine oligi esimeseks oluliseks tingimuseks, et nali valimisse pääseks. Teine oli arusaadavuse nõue: nali pidi olema terviklik, arusaadava mõtte moodustav tervik. Välja jäid naljade kordused, mis mingisugust variatsiooni kaasa ei toonud; korduvatest naljadest pääses valimisse ainult esimene ettejuhtuv.

Kogu uuringus käsitletud naljamaterjal pärineb 2004. aastal loodud eesti kaasaegsete anekdootide andmebaasist. Andmebaas koondab nalju paljudest allikatest: nii rahvaluulearhiividest kui ka internetikogudest. Internetiallikad jagunevad staatilisteks naljakogudeks ja interaktiivseteks veebilehtedeks, kuhu kasutajad on saanud nalju lisada, samuti neid kommenteerida ja hinnata. Andmebaasis leiduv suulise päritoluga materjal pärineb vanemast perioodist, kuni aastani 1990. Käesoleva artikli seisukohalt pole suulise ja internetifolkloori eristamine kuigi oluline. Pealegi on veebikeskkonnal tänu interaktiivsusele loomulik sarnasus suulise kultuuriga. Siin artiklis kasutatud naljanäited pärinevad töö lõpus loetletud allikatest.

Lõplik analüüsimisele läinud naljade hulk oli 1869 (kui algsest 2000st oli lahutatud kõik poolikud ja korduvad naljad). Selle valimi analüüsimiseks kasutati kvalitatiivse tekstianalüüsi programmi QDA-miner, mis lisaks lihtsatele deskriptiivsetele funktsioonidele võimaldab ka näiteks loendada kodeeringute kokkulangevusjuhtumeid. Kogu materjal (1869 nalja) jaotati nelja suurde kategooriasse: 1) **nalja asukoht**, 2) **teised tegelased naljas**, 3) **seksuaalne sisu**, 4) **naise positsioon naljas**. Mitmete naljade puhul ei olnud kaht esimest kategooriat võimalik määratleda,³ aga seksuaalse sisu esinemine ja naise positsioon olid tuvastatavad kõigi naljade puhul. Nelja üldise liigitusega käisid kaasas mitmed alamkategooriad, mida analüüsi eraldi ja teiste kategooriatega suhestades.

Uuringu tulemused

Ülevaade uurimistulemustest koosneb kahest osast. Esimene (3.1.) annab olulisemad numbrilised uurimustulemused 1869 naljast koosneva valimi kohta ja selgitab kasutatud kategooriate valikut. Teine osa ja selle alajaotused sisaldavad saadud andmete põhjalikumat analüüsi, ristates erinevaid kategooriaid ja jälgides nende koosinemisi, tuues sealjuures näiteid kirevast naljamaterjalist. Kõik naljade kodeerimiseks kasutatud kategooriad ja alamkategooriad on leitavad artikli lõpus esitatud lisast.

Üldine ülevaade

Asukoht (edaspidi ka ruum) oli naljades tuvastatav 750 juhul. Ülejäänud juhtudel polnud asukohale viidatud või polnud see nalja situatsioonist kergesti järeldatav. 411 juhul toimus tegevus kodus, mis omakorda jagati neljaks alamkategooriaks: köök, magamistuba, elutuba, vannituba. Neist neljast oli kõige

populaarsem elutuba 262 naljaga, järgnesid magamistuba, köök ja vannituba, viimane vaid mõne üksiku juhtumiga. Üks sellise jagunemise põhjus: kategooriat *elutuba* rakendati igal juhul, kui kodune õhkkond oli naljas implitseeritud, aga täpsele ruumile polnud viidatud. Teine suur alamkategooria asukoha all oli n-õ koduväline ruum, kus toimus isiklik suhtlus seal viibivate teiste isikutega. Selle alla läksid populaarseimatena arsti vastuvõtt / haigla / psühhiaatri juures (50 juhtumit), meelelahutuskohad kino, teater ja kasiino (39), politsei/kohtu (30), pood (28), töökoht (23), kool (19), restoran (14), kirik (6). Kolmas asukoha alamkategooria oli n-õ avalik ruum, kokku 130 esinemisjuhuga. See sisaldas kohti vabas õhus: linnaruum (70), ühistransport (33), looduskeskkond (27).

Suhtluspartnerid olid lihtsamini tuvastatavad kui asukoht, kokku 1657 naljas. Ülejäänud juhtudel polnud suhtluspartner tuvastatav, naine tegutses üksi või oli tegemist lühikese, tavaliselt küsimus-vastus vormis naljaga. Kahete laia alamkategooriasse jagunes suhtlus pereliikmetega (1139 nalja) ja inimestega väljaspoolt perekonda (518 nalja). Pereliikmed jagunesid esinemise populaarsuse järgi järgmiselt: abikaasa (802 nalja), lapsed/lapselapsed (264), ema/isa (61), sugulased abielu kaudu (8), koduloom (4). Inimesed väljaspool perekonda populaarsuse järjekorras: võõras (140), tööline (114), sõber (101), armuke (89), sõbranna (53), ülemus (21).

Seksuaalne sisu kategoriseeriti lihtsalt kas esinevana või mitte. Enamvähem selged vihjed ja keelemängud, samuti konkreetsed situatsioonid reetsid enamasti vastava sisu esinemise. Selgus, et seksuaalset materjali esines vaid 27% naljades.

Naise roll (positsioon) naljas pidi olema üks kõnekamaid kategooriaid sooliste stereotüüpide illustreerimiseks, kuid ühtlasi ka kõige raskemini ja subjektiivsemalt määratletav. Kõik naljad jaotati naise osalemise järgi kas 1) nalja objekti, "märklauana", 2) kõrvaltegelasena või 3) aktiivse peategelasena. Naise roll naljas määrati tavaliselt puändi järgi. Segasematel juhtudel jäid viimasteks instantsideks tervemõistuslik nalja lähilugemine ja intuitsioon. Tulemustest selgub, et 50% juhtudest oli naine pelgalt kõrvaltegelane. Nendel juhtudel oli nali tegelikult millestki/kellestki teisest, naine polnud aktiivne kõneleja ega nalja objekt. Otseselt naise kulul oli 32% naljadest ja naine oli aktiivne nalja tegev pool 18% materjalist.

Tulemuste analüüs

Ruum ja suhtluspartnerid

Hoolimata suurtest liberaalsetest arengutest, mis moodsas maailmas toimunud on, seostatakse naisi endiselt eelkõige koduse keskkonnaga. Nalja-materjal näib nende muutuste peegeldajana võrdlemisi vanamoeline – 22% naljadest leidis aset kodus. See protsent on suur, arvestades, et kasutati võimalikult neutraalseid märksõnu (mitte näiteks *perenaine*). Koduses keskkonnas on naise kaaslaseks anekdoodis tavaliselt pere – abikaasa, lapsed või vanemad. See tähendab, et esines vaid üksikuid kontakte mittesugulastega, tavaliselt sõbra või armukesega. Kodustest ruumidest on kõige neutraalsem ala elutuba, kus toimus suhtlus kõige suurema hulga erinevate partneritega; samas teistes tubades oli naine peamiselt ainult oma pereliikmetega. Kõige rohkem erandeid selles valdkonnas töid armukese-naljad. Nende naljade skriptid ja puändid varieerusid väga laialt; ajastule omaselt esines ka selles, selgelt isikliku elu juurde kuuluvast naljateemas, nõukogude ajale omaseid puante:

Mees leidis kodust naise koos armukesega ja tahtis hakata arveid õiendama. Naine aga pani kisama: “Sa ei tohi teda puutuda, ta on elus Leninit näinud!”

Oodatult said väljaspool kodu naise suhtluspartneriteks teised ühiskonnaliikmed, kes tema perekonda ei kuulu. Nende hulka kuulusid näiteks võõrad, töökaaslased ja ülemused. Tähistust “võõras” tuli populaarsemaina avalikus ruumis ette 34 korda. Nende naljade hulka kuulusid kohtumised varaste, vägistajate, kerjuste, teenindustöötajate, metsloomadega jpt. Tihti oli väljaspool kodu ettejuhtuv suhtluspartner ise nalja keskpunktis, muutes naise kõrvaltelgelaseks, nagu järgnevas anekdoodis.

Tipptund. Peeter istub bussis isa süles. Bussi astub vana naine, kepp käes. Peeter hüppab püsti ja pöördub naise poole: “Palun istuge!”

See nali näitab ühtlasi kodeeringu tinglikkust, mis on tehtud rangelt naise vaatepunktist, ja seega nõudis nalja keskmes asuva isa ja poja kodeerimiseks kasutama tähistust “võõras”.

Hoolimata keskkonnast (kas kodus või väljas) jäi abikaasa alati naise populaarseimaks kaaslaseks naljas. Teatud avalikes kohtades toimuvad naljad olid siiski erandeiks: arsti vastuvõtul, ühistranspordis ja poodides olid naise kaaslaseks vastavalt arst, võõras inimene ja müüja/teenindaja.

Seksuaalne sisu, ruum ja suhtluspartnerid

Seksuaalsetel teemadel mängivate naljade hulk oli üllatavalt väike – 27%, arvestades et sooga seotud naljad kipuvad seda teemat esile kutsuma ja neid nalju räägivad enamasti mehed omavahel. Üheks põhjuseks võivad olla neutraalsed otsingusõnad, mida materjali valimiseks kasutati. Seega välistati automaatselt palju blondiinide ja prostituutidega seotud nalju, mis harva seksuaalsest sisust vabad on. Nagu metodoloogia peatükis öeldud, selliseid nalju siiski esines, kuna neutraalsed naissugu tähistavad sõnad asusid tihti samas tekstis vähem neutraalsetega. Teine üllatav tendents oli, et seksiga seotud naljade tegevuskoht oli tihedamini ruumides väljaspool kodu. Koduste naljade keskmes olid elu proosalisema küljega seotud olukorrad, näiteks söögi tegemine ja laste naljad:

Noor ema vannitab oma beebit. Naabrite väike tütar, kes hoiab käes ilma jalata ja käeta nukku, jälgib seda toimingut ja küsib äkki: “Kaua ta sul on olnud?” – “3 kuud,” vastab ema. – “Siis on ta sul küll hästi vastu pidanud,” hüüatab tüdruk.

Noor abielunaine ohkab: “Keetsin täna esimest korda midagi lõunaks. Ja nüüd on kass selle kõik ära söönud...” – “Kallim, ära kurvasta! Me ostame uue kassi.”

Seksuaalse alatooniga juhtumid ja dialoogid toimusid nii väliskeskkonnas kui ka siseruumides:

Neiu hilineb kohtamisele. “Saa aru, kallis,” selgitab neiu, “kogu tee jälitas mind mingi tüüp.” – “No ja mis siis?” – “Sa lihtsalt ei kujuta ette, kui aeglaselt ta käis.”

Politseisse tuleb naine ja ütleb: “Just äsja vägistasid mind kaheksa meest.” – “Ärge muretsege, küll me nad kinni nabime.” – “Aga kõiki pole vaja, ainult teine ja neljas.”

Seksiga seotud naljades oli naine harilikult aktiivne pool, kes (mehe üle) nalja tegi. Ilma seksuaalse sisuta naljades oli naine tavaliselt märklaud. Esimesel juhul on tähtsaima tegurina jälle mängus suhe abikaasaga/elukaaslasega; nalja aluseks on sageli paari jahenenud suhe, mis väljendub tavaliselt naise otsestes või kaudsetes etteheidetes oma mehele:

Ema, ema, mis asi see orgasm on? – Ma ei tea, mine küsi isa käest!

Seksiga seotud naljades on teised tegelased (peale abikaasa) tavaliselt võõras, armuke, aga ka lapsed ja vanemad. Üks tihti esinev naljateema on laste vara-

jane huvi seksuaalsuse ja suhete vastu või varajased teadmised sellest. Neil juhtudel võib naine olukorrast olenevalt olla nii kõrvaltegelane kui ka nalja ohver.

“Isa, kui sa mulle raha annad, võin sulle rääkida, mida postiljon igal hommikul emale ütleb.” – “Siin on 10 krooni, lase tulla.” – “Tere hommi-kust, proua Metsis, siin on teie post.”

Isa ja poeg jalutavad pargis ja näevad kahte koera seda suurte koerte asja tegemas. Poeg küsib isa käest, et mis nad seal teevad. Isa mõtleb ja ütleb, et tagumine koer lükkab esimest kodu poole. Poeg: “Siis on hea, et ema eile kraanikausist kinni hoidis, muidu oleks postiljon ta postkontorisse lükanud.”

Naljades, kus seks kuidagi teemaks ei ole, on naise partneriks kõige tihemini naissoost sõber, ülemus, tööline/teenindaja ja loomulikult abikaasa. Järgnevad sõbrad, võõrad, sugulased, vanemad ja armuke. On raske kokkuvõtvalt öelda, millised on levinumad teemad mitteseksuaalsetes anekdootides, sest pilt on väga kirju. Tavalised rumaluse/nutikuse naljad, ämmanaljad, situatsioonil ja keelemängul põhinevad naljad, valimisse jäid ka mõned n-õ ebaõnnestunud või äärmiselt segaseks jääva mõttega naljad.

Materjali hulka jäi ka nalju, mille tegelasteks olid loomad, mis aga sellegipoolest peegeldasid sugudevahelisi suhteid:

Rebane läks Jänesele külla. Jänese imekena noorik kattis lauda. Juba tema nägemine võttis Rebasel silmad vilama, kuid iga pitsitais pani Rebase vere veel rohkem vemmeldama. Kui pudel tühi, oli Rebane varmas raha pakkuma, et Jänese poest uue konjaki tooks. Rebase suureks rõõmuks oli viimane ettepanekuga kohe päri. Kuni peremees poes käis, võrgutas Rebane Jänese nooriku ära. Kui Jänese poest tagasi jõuab, mõnuleb Rebane tugitoolis, sigar suus, jalg üle põlve ja kiidab: “Sa, Jänese, oled täitsamees. Ise oled selline lontkõrvaline kõõrdsilm, aga millise suurepärase naise sa endale oled saanud!” – “Mis naise?” ei taipu Jänese. “Naine sõitis hommikul suvilasse. See siin on minu täditütar. Ta tuli linna AIDS-i ravima!!!”

Naise roll/positsioon naljades

Esimene probleem selle kategooria juures on fakt, et väga suures hulgas – 50% naljadest – on naine üksnes kõrvaltegelane. Ainuüksi see number näib kinnitavat teooriaid, et naljade rääkimine on selgelt meeste tegevusala (Kuipers 2006).

Naljamaterjali üle lugedes on tajutav, et enamik peategelastest on mehed ja sellele vastavalt toimivad ka naljad. Üllatuslikult on naine kõrvaltegelane ka naljades, mis eeldaksid näiliselt tema suuremat osalust, näiteks armukese-teemade puhul. Selgub, et nendel juhtudel on keskmis pigem situatsioon ise, eriti aga armukese põgenemisviisid ja abikaasa reaktsioonid petmisele peale sattumisel.

“Tere päevast, Robert! Kas ma saaksin sinu abikaasaga rääkida?” – “Kahju küll, aga praegu ei saa kuidagi. Ta on nimelt voodis...” – “Taevake! Kas ta on haige?” – “Ei, tal on külaline.”

Näib, et n-ö abielurikkumisnaljade puhul ei naeruvääristata naist ega näidata teda eriti halvas valguses (abielurikkumine on juba iseenesest ebamoraalne tegu). Pigem on tema roll neutraalne.

Naljades koos oma vanemate ja teiste sugulastega, samuti abikaasaga on naine enamasti nalja aktiivne pool. See tähendab, et ta kritiseerib ja teeb teiste kulul nalja, kaitseb oma vaatepunkte. Sugulastega suheldes on mõju ka vanuselistel hierarhiatel, nii teeb mõnikord ema nalja oma väheksogenud tütre üle. See ei ole aga reegel ning sellised naljad töötavad ka vastupidi.

Juku ütleb emale: “Memm, sul on juba mitu halli juust peas.” – “See on laste sõnakuulmatus, mis vanemate pead halliks teeb.” Hetke pärast lausub Juku: “Nüüd on selge, miks vanaema pea on täitsa hall.”

Koos ämma või äia ühes naljas tegutsedes on naine harilikult nalja märklaud. Tema kulul tehakse nalja ka ülemusega lävides. Suheldes oma abikaasaga on naine nalja objekt ootamatult harva: vaid 2,5% juhtudest, kui abikaasa on mainitud. Proovides teha üldistusi naise rolli ja suhtluspartnerite kohta, võib öelda, et naisel on anekdootides olulisem roll (ükskõik, kas nalja subjekti või objektina) oma sugulastega suheldes. Võõrastega lävides on ta pigem kõrvaltegelane. Seega näib edasi elavat ka klassikaline müüt naistest kui kodu eest vastutajatest ja nende vähesest osalusest sotsiaalses elus väljaspool kodu.

Probleemne on ka naise kuvand nendes naljades, kus tema roll on aktiivne. Neid nalju lugedes tekib paratamatult küsimus, kas seal on esindatud *naise* vaatepunkt, või pigem nalja rääkiva mehe representatsioon naisest. Naise aktiivset rolli anekdootides jälgides saab selgeks, et tal pole just palju võimalusi enda kehtestamiseks. Kui vaadata eraldi nalju, kus naised suhtlevad omavahel, ning nalju, kus naine suhtleb mehega, märkame, kui kitsastes piirides naishääl tegelikult liigub. Selgub, et naljades, kus mehi kohal pole, keerleb jutt enamasti ikka meeste ümber, teemaks nende rumalus ja truudusetus. Juhtudel, kui jutt ei käi ühestki mehest, võib nali kõlada ka teise naise kulul:

Kaks naabrinaist riputavad pesu kuivama. Üks märkab, kuidas teine tema pesu jollitab ning küsib: "Miks sa mu riideid niimoodi jollitad, kas sa teed enda omadega kuidagi teistmoodi?" – "Jah," vastab teine, "ma pesen enda omi enne kuivama riputamist."

Kui naine teeb nalja mehe üle, on märklauaks harva mõni võõras mees, pigem ikka naise abikaasa. Samuti võib mees sattuda märklauaks siis, kui naine suhtleb tegelikult oma lapsega.

"Ema, ma võin su kirja postkontorisse viia." – "Ei, vaata, missugune ilm väljas on, hea peremees ei laseks oma koeragi sellisega välja. Las su isa parem viib."

Seega on meil ka naise aktiivse osalemise korral naljas tegu ikkagi naise stereotüüpse häälega mehe loodud maailmas. Kui naise aktiivne roll eeldaks teatud enesekehtestust, oma õiguse maksma panemist, siis anekdoodimaailmas piirduvad naiste soovid enamasti seksuaalse rahulduse nõudmisega, nagu järgnevas näites:

"Lähme magama, või mis?" küsib mees. – "Enne või mis ja siis magama," vastab naine.

Kalduvus naisi naljades teatud viisil presenteerida pärineb arvatavasti meeste kollektiivse identiteedi konstrueerimise lätetelt. Selle protsessi käigus naistele omistatud ühised nimetajad kalduvad paratamatult olema stereotüüpsed; äärmuste ja vastandamisega tegelevas žanris nagu anekdoot tihti ka ühekülgselt solvavad. Tahtmata anda hinnanguid sellistele protsessidele, tuleb lisada, et teatud tüüpi stereotüüpsete naljade menu on põhjendatud ka mõnede sotsiaalsete institutsioonide ja protsesside sisemise vastuolulisusega. Silmatorkavaim neist on siinses töös kindlasti abielu, esmalt juba suure esinemissageduse tõttu (vt abikaasa esinemise tihedust naise suhtluspartnerina). Abielu ambivalentne iseloom on see, mis psühhoterapeudist huumoriuurija Herbert Streani (1977: 87) sõnul nalju tekitab. Inimesed teavad abielu võimalikke probleeme, kuid abielusid sõlmitakse jätkuvalt ja sellel traditsioonil ei näi lõppu tulevat. Tüdimus, alaväärsus, agressioon, võimetus oma partnerit austada on abielu kui institutsiooni negatiivsed nähted, mis naljadele lõputult ainekannavad. Ka sellest küljest vaadatuna reedavad uuritud naljad eelkõige meeste vaatepunkte. See väljendub näiteks naljades, kus jõuline naine oma mehe üle domineerib, ta kuidagi paika paneb. Hoolimata sellest, et naine on naljas aktiivne pool, pärineb nali selgelt meeste omasest hirmust jääda tallaaluseks ning naerdakse sookaaslase üle, kellega see juhtunud on. Enamik nalju aktiivse nais-tegelasega viitab selgelt tagasi maailmale, kus meestel on domineeriv roll ning selles maailmas käibiv naisekuvand on enamasti jämedalt stereotüüpne. Esile

tulevad põhiliselt järgmised omadused: näägutav, domineeriv, manipuleeriv, kaval, nümfomaanlik või seksi vastu huvi kaotanud.

Janet Bing (2007: 359–360) on loetlenud viise, kuidas naised saaksid oma vaatepunkte huumori kaudu kuuldamaks teha. Ühe võimalusena näeb ta juba ringlevate naljade ümberpööramist (*role-reversal*), asendades meestegelased naistegelastega. See meetod ei pruugi küll paljude naljade puhul toimida, kuid mõnel juhul siiski. Käesolevas naljamaterjalis esines rollivahetust ainult paaril korral. Feministliku suunitlusega huumor on loomult kriitiline ja osutab tavaliselt mingile ebaõiglusele või absurdsusele. Kui nõukogude ajal seostus absurdsus igapäevaeluga ja oli üldlevinud komme seda anekdootides kritiseerida, siis tänapäeval on olukord üldiselt keerulisem. Raskem on kindlaks teha ühiskonna kitsaskohti, selle suhtes puudub nii selge konsensus. Naised pole ühiskonnas vähemusrühm, aga nende kriitilisel häälel on tänapäeval kindlasti palju arengupotentsiaali. Näib, et eesti internetinaljade andmebaasidesse ja portaalidesse pole see võimalus veel jõudnud, naisi puudutavas materjalis annab tooni üldiselt vanamoelisuus ja klišeelisuus.

Kokkuvõte

Sugudevahelisi suhteid puudutav huumor, nagu ka etniline huumor, on levinud kogu maailmas. Põhiliselt räägivad neid nalju mehed, kuigi kuulamiseks ja naermiseks on need suunatud kõigile. Käesolev uurimustöö tegeles naiste kujutamisega eesti anekdootides, et selgitada, milline on käibelolev kuvand naistest ja kui stereotüüpne see on. Selleks vaadeldi 1869 naljast koosnevat valimit. Kodeeringud jaotasid naljad nelja laia kategooriasse, mis andsid informatsiooni naisi anekdootides ümbritseva ruumi, suhtluspartnerite, seksuaalse sisu ja naise rolli aktiivsuse kohta.

Ümbritseva ruumi kohta saadud andmed olid võrdlemisi tagasihoidlikud, sellele oli viidatud vähem kui pooltes naljades. 22% selge asukohaga naljades tegutses naine kodus, kus tema kaaslasteks olid põhiliselt pereliikmed. Väljaspool kodu suhtles naine enamasti võõraste või pereväliste tuttavatega.

Suhtluspartneritest domineeris populaarseimana naise abikaasa. Järgnesid lapsed, võõrad, töölised/teenindajad, sõbrad ja armuke. Seksuaalse materjali vähene esinemine (27%) oli üllatav, üheks põhjuseks oli ilmselt võimalikult neutraalselt valitud otsingusõnad. Seksuaalse sisuga naljade tegevus toimus tavaliselt väljaspool kodu, kodus toimuvates naljades domineerisid proosalisemad stsenaariumid. Põhiliseks erandiks selles vallas olid väga levinud armukesenaljad.

Tähtis kriitiline aspekt naljade analüüsimise juures oli neljas kodeeringutekategoria, mis üritas tuvastada naise rolli (positsiooni) naljas. See kõige raskemini tuvastatav (seega ka vaieldav) aspekt näitas, et pooltes kõigist naljadest jäi naisele marginaalne kõrvaltegelase roll. See kinnitab üsna veenvalt sotsioloogilist hüpoteesi, et naljade rääkimine on põhiliselt meeste tegevus. Naise kuvand oli sarnane hoolimata tema rollist ja selle osatähtsusest naljas. See levinud kujutamiski on selgelt vanamoeline ja stereotüüpne, peegeldades eelkõige meeste dominantset identiteeti ja patriarhaati ohustavat naisekuju. Võib julgelt väita, et eesti internetiandmebaasides sisalduvates naljades on feministlik potentsiaal, nii nagu seda näeb näiteks Janet Bing, suuresti kasutamata. Rollivahetust esineb väga harva, samuti sarkastilist ja iroonilist lähenemist, mis kritiseeriks meedias ja avalikkuses liigselt kinnistunud ja kahjulikke stereotüüpe.

Esmapilgul võib üldistades öelda, et uuritud materjal on ühiskonna arengute suhtes staatiline. See kinnitab muuseas väidet, et naljade põhjal ei saa teha suuri üldistusi sotsiaalse tegelikkuse kohta (Davies 2011: 2). 21. sajandi eesti ühiskond pole kindlasti sama, mis oli nõukogudeaegne. Naistegelase representatsioon on aga suhteliselt ühetaoline kogu materjali ulatuses, alludes klassikalistele vastandustele rumal-tark, domineeriv-passiivne, seksuaalselt üliaktiivne, seksuaalsete huvideta. Naist kujutatakse suuresti meeste maailma ja selle juurde kuuluvate väärtuste vaatepunktist. Kuidas seda vähest muutumist seletada? Usun, et esiteks on siin vaja pöörata tähelepanu anekdoodižanrile endale. Näib kinnitust leidvat, et žanri vormitunnuseid ei saa vaadata täiesti eraldi selles ilmnevast sisust, need poolused sõltuvad üksteisest. Nii tingib anekdoodi jäik vorm osalt ise selles esinevate mõtete sarnasuse. Ühiskonnas tekkivad uued diskursid sisenevad sellesse vormi vaevalt, rikkudes uue sisuna ühtlasi vormi spontaanse toimimise. Teine, metodoloogias lähtuv mõõndus nii ühese pildi kohta tuleneb selle suure hulga naljade tõlgendamisest, kus naistegelane oli näiliselt tähtsusetus rollis. On väga tõenäoline, et mõni teine uurija leiaks nendes naljades rohkem naise suhtes positiivseid hoiakuid. Neljanda kategooria “naise roll” määramine ongi tegelikult võimatu ilma teatud hinnangulist (või ka ideoloogilist) eelhoiakuteta. Kolmas, tulemuste psühholoogiline selgitus seostab soolise ja seksuaalse identiteedi primaarse koha inimese elus ning huumori sotsiaalse külje. Kui näha anekdooti suulise ja spontaanse suhtluse osana, mida kasutatakse identiteedi ja solidaarsuse loomiseks rühmas, on üsna loomulik, et suhtluses otsitakse ühisosi rühma liikmete vahel. Selle ühisosa leidmise nimel samastatakse oma vaateid juba kehtivate normidega ja pigem hoidutakse rühma sulandumise eesmärgil oma individuaalse ja nüansseeritud vaatepunkti rõhutamisest. See on eriti mõistetav nii õrnas ja isiksust konstitueerivas valdkonnas nagu sooline identiteet, mille

puhul on inimese jaoks palju kaalul. Niimoodi taastoodetakse ja kinnistatakse spontaanses naljatamises vanu “kindlalt töötavaid” šabloone, et mitte väljuda suhtluse mugavustsoonist ja tagada samastumisel põhinevat meelelahutust rühma võimalikult paljudele liikmetele.

Need mõtted lubavad lõpetada siinse käsitlemise positiivsema tooniga. Ehk peaksime hulgama lootuse leida anekdoodižanrist liberaalsemat ja vananenud tõdesid õonestavat häält. See ei tähenda, et peaksime need tõed uuesti omaks võtma, selle asemel tuleb pöörata pilgud uuemate žanride poole. Ehk võime sealt leida nüansseeritumaid vaateid, mis kannavad uuema ajastu vaimu ka sootemalise huumori vallas.

Kommentaariid

¹ International Summer School for Humour Studies toimus 2011. aastal Tartus. Lähem info veebilehelt <http://humoursummerschool.org/11/index.html>.

² *Jewish american princess* on halvustav stereotüüp USAs elavatest juudi soost naistest. Selle kuvandi järgi iseloomustab neid materialistlik maailmavaade, laiskus ja huvi puudumine seksi vastu.

³ Põhjuseks oli tavaliselt naljade lakoonilisus, enamik neist naljadest olid väga lühikesed, tihti küsimus-vastus ülesehitusega.

Allikad

Delfi. Delfi naljaleht (<http://vimka.delfi.ee/?filter=anecdote> – 16. november 2012).

Eesti Päevaleht. Eino Baskini anekdoodid eesti kaasaegsete anekdootide andmebaasis (<http://www.folklore.ee/~liisi/o2/> – 16. november 2012).

Ivar Kallion 2011. *Nõuka-aja anekdoodid*. Tallinn: Tammerraamat.

Jüri Viikberg 1997. *Naeruga eilsest*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Kuldar Metsa naljakogu Eesti kaasaegsete anekdootide andmebaasis (<http://www.folklore.ee/~liisi/o2/> – 16. november 2012).

Meie naljaraamat. Eesti kaasaegsete anekdootide andmebaas (<http://www.folklore.ee/~liisi/o2/> – 16. november 2012).

Sõnumileht Online. Eesti kaasaegsete anekdootide andmebaas (<http://www.folklore.ee/~liisi/o2/> – 16. november 2012).

Kirjandus

- Billig, Michael 2001. Humour and hatred: The racist jokes of the Ku Klux Klan. *Discourse and Society* 12, lk 267–289 (doi:10.1177/0957926501012003001).
- Bing, Janet 2007. Liberated jokes: Sexual humor in all-female groups. *Humor. International journal of humor research* 20 (4), lk 337–366 (doi:10.1515/HUMOR.2007.017).
- Crawford, Mary 2003. Gender and humor in social context. *Journal of Pragmatics* 35 (9), lk 1413–1430 (doi:10.1016/S0378-2166(02)00183-2).
- Davies, Christie 1998. *Jokes and their relations to society*. Humor Research 4. Berlin & New York: Walter de Gruyter (<http://dx.doi.org/10.1515/9783110806144>).
- Davies, Christie 2011. *Jokes and targets*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kuipers, Giseline 2006. *Good humor, bad taste: A sociology of the joke*. Humor Research 7. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Kuipers, Giseline 2008. The sociology of humor. Raskin, Victor (toim). *The Primer of Humor Research*. Humor Research 8. Berlin: Mouton de Gruyter (doi:10.1515/9783110198492.361).
- Laineste, Liisi 2003. Researching humor on the internet. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 25, lk 93–97 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol25/humor.pdf> – 16. november 2012).
- Oring, Elliott 2003. *Engaging humour*. Chicago: University of Illinois Press.
- Rappoport, Leon 2005. *Punchlines. The case for racial, ethnic, and gender humor*. London: Praeger/Greenwood Press.
- Shifman, Limor & Lemish, Dafna 2010. Between feminism and fun(ny)mism: Analyzing gender in popular Internet humor. *Information, Communication and Society* 13 (6), lk 870–891.
- Shifman, Limor & Lemish, Dafna 2011. “Mars and Venus” in virtual space: Post-feminist humor and the Internet. *Critical Studies in Media Communication* 28 (3), august, lk 253–273 (doi:10.1080/15295036.2010.522589).
- Stanoev, Stanoy 2010. Dumb blondes and democracy. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 46, lk 43–60 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol46/stanoev.pdf> – 16. november 2012).
- Strean, Herbert S. 1977. *Jokes. Their purpose and meaning*. Northvale, New Jersey: Jason Aronson Inc.

Lisa: Kasutatud kategooriad

Paksus kirjas on trükitud kõik üldised kategooriad, tavalises kirjas kõik alamjuhud, mis liigitamisel esinesid.

1. Nalja toimumise asukoht

1.1 Kodu

- 1.1.1. Köök
- 1.1.2. Elutuba
- 1.1.3. Magamistuba
- 1.1.4. Vannituba

1.2 Väljaspool kodu, isiklik ruum

- 1.2.1. Arsti, psühhiaatri vastuvõtt / haigla
- 1.2.2. Pood
- 1.2.3. Restoran
- 1.2.4. Kohtus/politsei
- 1.2.5. Meelelahutus (teater, kino, kasiino)
- 1.2.6. Kirik
- 1.2.7. Kool
- 1.2.8. Tööl

1.3. Väljaspool kodu, avalik ruum

- 1.3.1. Ühistransport
- 1.3.2. Linnaruum (tänav, park)
- 1.3.3. Loodusruum (rand, mets)

2. Suhtluspartnerid naljas

2.1. Pereliikmed

- 2.1.1. Lapsed/lapselapsed
- 2.1.2. Abikaasa
- 2.1.3. Ema/isa
- 2.1.4. Sugulased abielu kaudu
- 2.1.5. Koduloom

2.2. Inimesed väljaspoolt perekonda

- 2.2.1. Armuke
- 2.2.2. Tööline
- 2.2.3. Võõras
- 2.2.4. Sõber
- 2.2.5. Sõbranna
- 2.2.6. Ülemus

3. Seksuaalne sisu

- 3.1. Esineb
- 3.2. Ei esine

4. Naise positsioon naljas

- 4.1. Nalja märklaud
- 4.2. Subjekt, nalja tegija
- 4.3. Nalja kõrvaltegelane

Summary

Representation of woman in contemporary Estonian jokes: critical survey

Indrek Ojam

Keywords: feminism, gender, humor-research, internet-humor

This article discusses the representation of woman in Estonian punch-lined jokes. After brief introduction to the problems and approaches of this field the author presents the results of the extensive research, which consisted of the survey of 1869 jokes. Jokes representing female characters had to contain one of the four most neutral keywords: *woman, mother, wife and maiden* (young woman in Estonian). These jokes were collected from the Internet and stem from the years 1960–2010 and are categorised using the program QDA-miner, which enables both quantitative and qualitative methods. However, the main emphasis in the approach is on the critical interpretation of the results.

The jokes were divided into 4 major subcategories: 1) location of the joke; 2) the interaction partners of woman; 3) sexual content; 4) the role of the woman (active, submissive, neutral). The most frequent location for the joke was homely environment. Woman interacted in the jokes mostly with her husband, children and other family members. Surprisingly, only 27% of the material contained any kind of sex-related circumstances. The fourth and most ambiguous (open to interpretation) category was the role of the woman. It was also the focal point of my critical approach. The results show generally, that the picture of woman in Estonian jokes is rather passive and one-sided. In literally half of the jokes, woman had merely episodic role. Woman was clearly the target of the joke in 32% of the jokes and active protagonist in the rest 18%. Although it seems, that the female character had often something meaningful to say in jokes, closer look reveals that it was not the case. Even in the jokes where the woman was active, her role was still very stereotypical and reflected rather the point of view of men telling the jokes or the construction of male identity in general.

These tendencies show, that the representation of woman in Estonian joke material is quite static throughout the period of 1960s until the first decade of the 21st century. I maintain, that this phenomenon cannot be explained with the simple persistence of sexism and misogyny in society. One other way of explaining it, is that the inherent stability of the genre of punch-lined joke does not let new discourses appear in it. Researchers should look for other new humorous genres for more critical and complex representation of gender and femininity.

Perekond poola naljades

Dorota Brzozowska

Teesid: Artiklis kirjeldatakse pereelu kuvandit Poola postsotsialistlikes naljades. Tänapäevane materjal (alates 1990. aastate lõpust kuni praeguse ajani) on kogutud vastavasisulistest raamatutest, brošüüridest, ajalehtedest ja internetist, analüüsitud on 600 nalja (vrd ka üldisem ülevaade poola naljade muutumisest Brzozowska 2009). Kuna pereelust ei ole eraldi naljade tsükli, on arvesse võetud erinevaid naljatekste, kus esinevad sõnad “naine”, “mees”, “laps” või nende sünonüümid. Uuringu tulemused näitavad, et naljades esineb mitmeid püsitageasi, näiteks agressiivsed ämmad või truudusetud naised. Uusi teemasid ei ole eriti lisandunud: puuduvad naljad isapuhkuse kohta, mis alles hiljuti võimalikuks tehti ja mille üle ka meedias palju arutleti, samuti ei leidu nalju joobes naistest, kuigi probleem on ühiskonnas olemas ja naistel on üha rohkem lubatud avalikes kohtades alkoholi tarbida. Kokkuvõtvalt võib antud uuringu põhjal väita, et pereteemalised naljad ei käsitle jooksvaid ega päevakajalisi sündmusi, vaid on pigem jäänud peamiselt traditsiooniliseks, kajastades teatud kindlaid korduvaid teemasid, mis kuuluvad rahva kultuuripärandi keskmesse.

Märksõnad: Poola perenaljad, postsotsialistlikud naljad, stereotüübid naistest, tuumpere

Sissejuhatus

Artiklis tuuakse välja sooliste aspektide olemasolu poola naljades,¹ kus tegelesteks on naised, mehed ja lapsed. Naljaobjekte kujutatakse kõige sagedamini just privaatsfääris.

Naljades esitatakse poola perekonda enamasti tuumperena, kus on ema, isa ja laps, tavaliselt poeg Jasio või Kazio. Poola naised esinevad naljades abielunaistena, kes kalduvad sageli rikkuma abielu. Mehed on joodikud, ei hoolitse oma laste eest ega ole huvitatud kodutööde tegemisest. Lapsed on targemad kui nende vanemad või õpetajad. Mõnikord sekkuvad pereellu ämmad või vanaisad. Uuemates naljades on stabiilne ja traditsiooniline meeste-naiste maailma vastandus muutunud, sest sooküsimusi käsitletakse feministlikust vaatenurgast.

Käesoleva artikli jaoks on kokku kogutud materjal alates 1990. aastate teisest poolest kuni praeguse ajani (vrd Brzozowska 2003). Allikateks on raamatud, brošüürid, ajalehed ja internet. Kuna pereelu kohta ei ole eraldi naljade tsükli, on arvesse võetud erinevaid naljatekste, kus esinevad sõnad “naine”, “mees”, “laps” või nende sünonüümid. Kokku analüüsiti 600 nalja – kõigist kolmest kategooriast kakssada teksti. Uuringu peamine eesmärk oli kontrollida, milline pilt antakse pereelust postsotsialistlikes naljades, kuna need naljad on tekkinud aastail, mil majanduspoliitiline olukord stabiliseerus ja elukvaliteet muutus üsnagi rahuldavaks.

Mind huvitab küsimus, kuidas kujutatakse naljades avalikku ja privaatsfääri, kuidas need seostuvad stereotüüpsete meeste ja naiste rollidega ühiskonnas (vt Jędrzejko 1994) ja mil määral tuleb esile patriarhaalne maailmapilt, nagu see oli tavaks varasemates, enne 1990. aastaid ringelnud naljades.

Abielu

Kõige arvukam rühm nalju käesolevas valimis (ca 30%) on naistest kui abikaasade – see on roll, millega kaasneb palju sissejuurdunud stereotüüpe naistest, vastandatuna meestele. “Naise ja mehe stereotüübi olemasolu on markantne ning sel on tähenduslik roll inimeste sotsiaalsete uskumuste seas [...]. Stereotüüpselt nähakse naisi soojade ja ekspressiivsetena, samas kui mehed on ratsionaalsed ja efektiivsed oma tegudes” (Nęcki 2000). Abielurikkumise skript on neis naljades kõige populaarsem.

“Słyszałem, że twoja żona zaliczyła całe miasto?”

“Też mi miasto, pięć tysięcy mieszkańców.”

[“Ma kuulsin, et su naine on kogu linnaga maganud?” – “Viis tuhat inimest – kas sa nimetad seda linnaks?”]

(Ale jaja. O kobietach 12/97)

Truudusetuna kujutatakse naljades mitte üksnes Poola naisi, vaid ka nende meestel on abieluväliseid suhteid:

“Tato – żali się córka Kowalskiemu – mąż mnie zdradza. Co mam robić?”

“Poczekaj na mamę, ona ma większe doświadczenie w tej sprawie.”

[“Issi,” kaaleb Kowalski tütar, “mu mees petab mind, mida ma peaksin tegema?” – “Küsi oma emalt, tal on selles asjas rohkem kogemusi.”]

(Świeże dowcipy. O kelnerach 7/97)

Paljudes uuritud naljades on tegelaseks armuke, ka on märkimisväärselt palju nalju lahutusest. Need kaks teemat on tihedalt seotud, sest päriselus peab enamik paare peamiseks lahutuse põhjuseks just truudusetust.

Tänapäeval on naistel rohkem võimalusi neid mitte rahuldava abielu lõpetamiseks kui mõned aastakümned tagasi. Statistika kohaselt on just naised need, kes tunnevad end abielus sagedamini õnnetuna, ja algatavad koguni 70% kõigist lahutustest (Poola Õigusabi portaal 2012). Lahutuste arv on kiiresti kasvanud, ja kuigi peamiselt abiellutakse kiriklikult ning Poola peamine religioosne institutsioon roomakatoliku kirik ei luba abielu lahutada, on purunevate abielude arv siiski suurenemas.

“Czy jest pan rozwiedziony?”

“Jeszcze nie.”

[“Kas te olete lahutatud, härra?” – “Veel mitte.”]

(Coś z dowcipami. O facetach 11/97)

Mõnikord kestab abielu palju kauem, kui abikaasad sooviksid. Veel üks skript poola naljades räägib naistest, kes on juba surnud, kuid oma ikka veel elavatele meestele veskikiviks kaelas:

*“Nie płacz, czyżbyś nie wierzył, że spotkasz się ze swoją żoną w niebie?!”
pociesza przyjaciel wdowca.*

“Wierzę i dlatego płaczę!”

[“Ära nuta, kas sa siis ei tea, et kohtud oma naisega taevas?!” lohutab sõber leske. – “Ma usun, et ma pean temaga tõesti veel kohtuma, sellepärast nutangi!”]

(Dowcip za dychę 6–7/94)

Teisalt näitab statistika, et lesestunud mees ei suuda enda eest korralikult hoolitseda ja sureb sageli üsna varsti pärast abikaasat või soovib ta leida endale uue naise niipea kui võimalik – kiiremini kui naised samas olukorras (Szukalski 2011). Sellised tõigad avalduvad tihti ka naljades:

Po pogrzebie do wdowca podchodzi jego najlepszy przyjaciel i mówi: “Nie załamuj się, stary. Za rok, dwa znajdziesz sobie jakąś miłą babkę, która cię pocieszy.”

“Za rok? A co ja będę robił dziś wieczorem?”

[Pärast matust ütleb parim sõber leskmehele: “Ära ole nii murtud. Aasta-paari pärast leiad ühe kena seeliku ja saad temast lohutust.” – “Aasta pärast? Aga mida ma täna öösel teen?”]

(Coś z dowcipami. O facetach 11/97)

Alkohol

Alkoholi tarvitamine on üks peamisi probleeme abielusuhetes. Ka siinses uuringus on see teema väga sage. Purjusolek on naljades meeste pärusmaaks, põhjustades arvukaid kodutülisid, mille käigus püüab naine veenda oma abikaasat joomist lõpetama – kahjuks enamasti tulemusteta.

Kolega zwierza się Kowalskiemu: “Moja stara przysięgła, że mnie zostawi, jak nie przestanę pić.”

“No i co?”

“No, będzie mi jej brakowało.”

[Sõber puistab Kowalskile südant: “Mu naine lubas, et ta läheb mu juurest ära, kui ma joomist ei lõpeta.” – “Ja sina?” – “Ma hakkan teda taga igatsema.”]

(www.dowcipy.celebs.pl/pijacy.html)

“Joomiskultuur” on viimastel aastatel läänemaaailma mõjul kiiresti muutunud (Labus 2011) – õlu on üha populaarsem, tekkinud on spetsiaalsed õllebaarid, intensiivselt reklaamitakse paljusid pruulikodasid ja tuhandeid uusi pubisid. Kommunistliku režiimi ajal jõid mehed peamiselt kodus, sageli just keelatud omatehtud alkoholi – puskarit. Õllejoomist seostati toona peamiselt pättidega, ühiskonna marginaalse kihistusega õlleputkade ümbruses.

Iga aastaga on lahjade alkoholsete jookide läbimüük Poolas suurenenud, ja samas on tõusnud ka sotsiaalne teadlikkus alkoholi tarbimise kahjulikest mõjudest.² Huvitav on asjaolu, et alkoholivastased sotsiaalkampaaniad, mis on viimasel ajal väga populaarseks muutunud, on tugeva soolise kaldega. Populaarne üleskutse “Kui oled joonud, ära autot juhi” on suunatud ainult meestele, see avaldub ka sotsiaalreklaami sõnavalikus.

“Tyle się złego nauczytałem na temat alkoholu – mówi Antek do kolegi – że wreszcie sobie powiedziałem, czas raz na zawsze z tym skończyć!”

“Z piciem?”

“Nie, z czytaniem.”

[“Ma olen alkoholi kohta nii palju halba lugenud,” räägib Antek oma sõpradele, “et ma lubasin endale, et jätan selle ühekorraga ja igaveseks järele!” – “Jätad joomise järele?” – “Ei, lugemise.”]

(Xsięga humoru 1999: 191)

Alkoholiteemalisi nalju räägitakse meeleldi just neis kogukondades, kus prevaleerib poissmehekultuur. Poola kultuur on vallaliste meeste kultuur, kus domineerib maskuliinne solidaarsus ja võrdsus, kus meestevaheline sõprus on olulisem kui perekond (vrd. Davies 1990: 56 tähelepanekud Austraalia kohta).

Sõbrad on perekonna aseaineks ja rivaaliks; koos räägitakse spordist, autodest ja naistest, koos käiakse jahil või kalal. Joomine tõestab meeste võrdsust, solidaarsust ja maskuliinsust ning hõlbustab suhete loomist. Mehed, järgides *macho*-kuvandit “poisid ei nuta”, on tugevad, kontrollivad oma tundeid ega taha teisi usaldada. Alkoholi mõju, mis võimaldab neil neist reegleist üle astuda, annab meestele julguse stereotüüpe lõhkuda.

Joodikunaljade aluseks on töö ja tootmisega seotud väärtuste ning tarbimise, jõudeelu ja pidutsemise hedonistlike väärtuste vastandamine. Sellised tekstid toimivad isoleeritud meestegruppides või rühmades, kus mehed ja naised täidavad selgelt määratletud ja erinevaid rolle (Davies 2002). Need rollid on üheselt olemas ka naljades, kus tegelasteks on naine ja tema joodikust mees.

Przychodzi mąż do domu wieczorem, oczywiście na lekkim cyku. Żona pyta: “Gdzie byłeś?”

“Na szachach.”

“To czego śmieszysz piwem?”

“A czym mam śmierzic, szachami?”

[Mees tuleb õhtul koju ja on napsine. Naine küsib: “Kus sa olid?” – “Mängisin malet.” – “Miks ma siis sinu juures õlle lõhna tunnen?” – “Mille järgi ma siis sinu arust peaksin lõhnama, male järgi või?”]

(www.forum-akm.net/viewtopic.php?Topic)

Naljad joodikutest on eriti populaarsed kogukondades, kus suhtumine alkoholi on kahetine – seda peetakse naudingute allikaks, kuid teisalt ka tõsiseks probleemiks. Tavaliselt naljatatakse mõlema äärmuse üle, naeruvääristatakse nii liigjoomist kui täiskarsklust (Davies 2011: 132–134). Ka poola naljade puhul on see täheldatav, kui teemaks on joomine ja (joodiku abikaasast) naise roll, kuid samas ei ole täiskarsklaste kohta käivad naljad eriti populaarsed.

Lapsevanemad

Olulise osa poola huumorist moodustavad naljad emadest (vt ka Brzozowska 2008). Emafiguur on poola kultuuris äärmiselt tähtis; öeldakse koguni, et ema kuulub pühasse sfääri; samas kui soovitakse prostituuti tähistavat vandesõna veelgi tugevamalt rõhutada, kasutatakse ‘ema’ tähistava sõna vanemat vormi – *mac*. Üks nalja atribuutidest ongi pühaduse rüvetamine, seega on mõistetav, miks naljade rääkijad ei kõhkle emasid nalja objektina kasutamast.

Kuigi enamik ema-nalju ei kuulu ühe kindla struktuuriga tüübi alla, kasutatakse mõnes naljas siiski samasugust algusmudelit – on nalju, mis algavad sõnaga *mamo* (ema) või *mamusiu* (emme), ja seda korratakse, et rõhutada

väljendusrikkust. Poola naljades on peamiselt ema see, kes aitab oma lapsel (tavaliselt pojal, kuna poiss-tegelasi on siin analüüsitud naljades kuus korda rohkem kui tüdrukuid) teha kodutöid ning küsib, kuidas koolis läks.

“Mamo, dziś na lekcji pan od matematyki pochwalił mnie!” mówi Jasio.

“To bardzo ładnie, a co powiedział?”

“Że wszyscy jesteśmy idiotami, a ja – najwiękzym!”

[“Ema, matemaatika õpetaja kiitis mind täna!” ütleb väike Jasio. – “Oo, see on väga tore. Mis ta ütles?” – “Et me oleme üks idiootide kamp ja mina olen selles osas teistele lausa eeskujuks.”]

(Xięga Humoru 1999: 51)

Kui aga isa aitab lapsel koolitöid teha, siis on ta nalja sihtmärgiks oma eba-kompetentsuse tõttu.

Jasio odrabia zadanie domowe z geografii. W pewnej chwili pyta ojca:

“Tato, gdzie leżą Bałkany?”

“Mamy zapytaj. Ona robiła porządki w szafie.”

[Jasio teeb geograafia kodutööd ja küsib isalt: “Issi, kus on Balkanid?” –

“Küsi emalt, tema koristas riidekappi.”]

(www.kawaly-o-jasiu.dimz.pl/rodzice2.html)

“Jasiu, masz dziś bardzo dobrze odrobione zadanie,” mówi nauczycielka.

“Czy jesteś pewien, że twojemu tacie nikt nie pomógł?”

[“Jasiu, sul on kodutöö väga hästi tehtud,” ütleb õpetaja. “Kas sa oled kindel, et keegi su isa ei aidanud?”]

(<http://wienmar.republika.pl/dowcipy.htm>)

Laste arv peres on vähenenud: keskmises Poola peres on ainult üks või kaks last.³ Rohkem kui iga viies abielu on lastetu ning iga neljas laps on sündinud väljaspool abielu; esineb ka teismeliste rasedusi (Żmudzka-Kosała 2010).

Matka do córki: “O której ty wracasz do domu!!! Ja w Twoim wieku...”

“Wiem, wiem – przerywa dziewczyna – w ogóle nie wychodziłaś z domu bo ja miałam pięć miesięcy.”

[Ema ütleb tütrele: “Mis kell sa koju tuled!!! Kui mina olin sinu vanu-ne...” – “Ma tean,” katkestab tütar, “sa ei käinud üldse kodust väljas, sest mina olin alles viiekuune.”]

(<http://www.webhumor.pl/kawaly-dowcipy/kobieta>)

Kuigi viljatus on muutunud suuremaks probleemiks (vt www.familie.pl) kui varasematel aegadel, on see siiski naljades üsna harva teemaks.

Kobieta przychodzi do kliniki na zapłodnienie in vitro: "Panie doktorze. Syn ma być silny jak Arnold Schwarzenegger, przystojny jak Leonardo DiCaprio i mądry jak Einstein."

Doktor kiwa głową, daje jej środek nasenny, ściąga spodnie i zabiera się do dzieła, mrużąc pod nosem: "Ja ci dam Schwarzeneggera..."

[Naine läheb kunstliku viljastamise kliinikusse: "Doktor, ma tahan, et mu poeg oleks sama tugev kui Arnold Schwarzenegger, sama ilus kui Leonardo DiCaprio ja sama tark kui Einstein." – Meesarst noogutab, annab naisele unerohu, võtab endal püksid jalast ja asub tööle, ise põmisedes: "Siin on sulle su Schwarzenegger!"]

(<http://dowcipy-o-kobietach.humoris.pl/dowcip/13432>)

Täiskasvanud laste vanemad

Vanemate ja laste vahelised suhted on väga tugevad, olenemata poja või tütre vanusest:

Chłopak pyta swoją dziewczynę: "Opowiadasz o nas swojej mamie?"

"Coś ty! Mama o nic nie pyta. Za to mój mąż jest okropnie ciekawski."

[Poiss küsib oma tüdrukult: "Kas sa räägid oma emale meist?" – "Ole nüüd! Mu ema ei päri midagi, aga mu abikaasa on küll väga uudishimulik."]

(Ale Jaja. O kobietach 12/97)

Przychodzi mama Jasia do biura pośrednictwa pracy, żeby synowi robotę jaką załatwić: "Pani, nie byłoby dla Jasia jakieś roboty, bo pije chłopak i pije ..."

"A co Jasiu potrafi?"

"No murować umie, podstawówkę skończył..."

"A to mamy: murarz, 4000 na rękę..."

"Pani kochana! Toć przecież Jasiu cały czas będzie chodził pijany, jak tyle pieniędzy zarobi... A za mniej coś nie ma?"

"No jest jeszcze – pomocnik murarza, 3000 na rękę..."

"No ale 3000? To przecież będzie pił i pił ... A tak za 600–700 złotych to coś by się nie znalazło?"

"600–700 ... Hmm... To by Jasio musiał studia skończyć..."

[Jasio ema läheb tööhõiveametisse, et oma pojale tööd leida: "Proua, kas teil on mu Jasiole tööd pakkuda, poiss joob liiga palju..." – "Ja mida Jasio oskab teha?" – "Ta oskab telliskive laduda, ta on lõpetanud algkooli..."

– “Jah, meil on tõesti müüriladujale tööd, 4000 poola zlotti netopalk...”
– “Aga proua! Kui Jasio nii palju teenib, siis on ta kogu aeg purjus! Kas teil ei ole midagi väiksema tasu eest pakkuda?” – “On ka müüriladuja abilise ametikoht, 3000 zlotti neto...” – “Oi, 3000? Siis ta hakkab kõvasti jooma ... Aga kas on midagi 600–700 zloti eest?” – “600–700?... Hmmmm... Selleks peaks Jasio olema ülikooli lõpetanud...”]
(www.dowcipy.jeja.pl/nowe,8,jasiu,26.html)

On ka uus, väga populaarne naljade tsükkel, mis peamiselt levib internetis, ja märgistab solvavalt emasid. Need naljad on tuntud koondnimetuse “sinu vana” (*Twoja stara*) all. Tavaliselt on tegu üherealiste naljadega, mis rõhutavad kõnealuste naiste rumalust või inetust.

Twoja stara myje płyn do naczyni :D
Twoja stara ma takie worki pod oczami, że nosi w nich kartofle.
[Sinu vana peseb nõudepesuvedelikku :D
Sinu vanal on silmade all nii suured kotid, et ta kannab neis kartuleid.]
(<http://www.kiermana.pl/88-1-twoja,stara.html#axzz1xZ6VF7sy>)

Vildaka identiteedi või sooküsimuste temaatika on Poola naljades üha sagedasem, ja kuigi see pole peateema, moodustab see siiski omaette uue tsükli:

Raz, dwa, trzy, twoja stara to TY.
[Üks, kaks, kolm, sinu vana on – SINA.]
(<http://www.kiermana.pl/88-1-twoja,stara.html#axzz1xZ6VF7sy>)

Twoja stara to ten prawej.
[Sinu vana on mees paremal.]
(<http://www.kiermana.pl/88-1-twoja,stara.html#axzz1xZ6VF7sy>)

Isad

Poola naljad kinnitavad keelelise maailmapildi alaste uurimuste tulemusi,⁴ mis näitavad, et kõige olulisem aspekt ema stereotüübi puhul on tema hariduslik funktsioon, mis on väga väärtuslik, eriti olukorras, kus isa tähtsus üha väheneb. Sotsioloogid väidavad, et keskmine Poola pere ei ole enam patriarhaalne ning väga sageli kasvatavad lapsi ainult emad. Isa roll laste üleskasvatamises on minimaalne või olematu. Poolas viimasel ajal avaldatud publikatsioonid tõestavad selle probleemi olulisust ja üha kasvavat teadlikkust põlvkonnast, kelle “isad on nad reetnud” (Eichelberger 1998).

“Żona zarzuca mi, że nie troszczę się o dzieci. To jest nie do zniesienia!”

“A ile ma pan dzieci?”

“Dwoje ... A może troje?”

[“Mu naine väidab, et ma ei hoolitse laste eest. Ma ei suuda seda enam taluda!” – “Mitu last sul on?” – “Kaks ... või võibolla kolm?”]

(Coś z dowcipami. O facetach 11/97)

Stereotüüpide uuring kriipsutab eriti alla asjaolu, et ema- ja isakuvandiga kaasnevad ka mitmed kõrvaltähendused (Panasiuk 1998). Uuringutulemused näitavad, et me seostame heasoovlikkust ja armastust emaga, kusjuures isaga seondub raha, karmus ja töö. Kuid ka poola isad on hoolivad, neile meeldib lastega mängida ning nad soovivad veeta võimalikult palju aega koos oma lastega. See aga ei meeldi nende ülemustele, kes ei luba isadel töölt lahkuda enne kella nelja pärastlõunal, ka ei võta tööandjad nende isapuhkuse avaldusi piisavalt tõsiselt. Sageli teevad poola isad üleajatööd ja selle tulemusena veedavad nad lastega ainult keskmiselt 53 minutit päevas (Pawłowska).

Lapsed

Üks naljasari, mis kujutab ema ja poja suhteid, on puudega Jasiost – ema toetab nendes naljades oma last, valetades tolle seisundi kohta, et poeg end paremini tunneks, kuid samas reedab end, paludes pojalt teha kummalisi asju:

Przychodzi Jasio do domu i mówi: “Mamo, wszyscy się ze mnie śmieją i mówią, że mam duże uszy!”

“Nie masz, synku, ale idź na dach i nadśłuchuj, czy tato jeszcze nie wraca z Paryża.”

[Jasio tuleb koju ja ütleb emale: “Ema, kõik naeravad mu üle ja ütlevad, et mul on suured kõrvad!” – “Ei ole sul suured kõrvad midagi, pojake, aga mine katusele ja kuulata, kas su isa juba hakkas Pariisist tagasi tulema.”]

(Dobry Humor. O kurach 8/1996)

Laste nimed ei ole poola naljades kuigi mitmekesised, kõige sagedasem poisinimi on Jaś, Jasio. On ka teisi poisslaste nimesid – Kazio, Jacek, Tomek. Aeg-ajalt on kasutusel ka tüdrukunimi, ja tavaliselt on see Kasia. Kuid kõige sagedamini on nalja peategelane lihtsalt nimeta poeg, väike poeg või poiss.

Ämmad

Naljad kinnitavad tavaarusaama, et ema-stereotüüp vastandatakse kasuema ja ämma omale. Kahe viimase stereotüüpne kuvand on äärmiselt negatiivne. Domineerivateks joonteks on võõristus ja vaenulikkus (Bartmiński 1998). Ämma mõiste puhul on kaastähendusteks nõid, õelus ja nuhkimine. Äia kuvand on palju positiivsem ja seostatav selliste sõnadega nagu hea, tuhvlialune, isafiguur ja meelerahu (Panasiuk 1998). Nalju äiade kohta ei ole, kuid ämmadest on neid palju, ja ämmaks on ikka naiseema. Seda naljade kategooriat iseloomustab meeste ülekaal naljategelaste valikul.

Ämmanaljade ühisnimetaja seostub semantiliselt iseloomuliku agressiivsusega. Tavaliselt on need naljad meeste solidaarsuse ilminguks. Isegi kui mõni mees juhtub oma ämma tunnustama, veenavad ta sõbrad teda üsna ruttu selles, et ta on täiesti valel teel:

Na posterunku policji dzwoni telefon: “Ratunku, moja teściowa chce wyskoczyć przez okno!” krzyczy głos w słuchawce.

“A co, okno się zacięło i nie może go pan otworzyć?” domyśla się życzliwie policjant.

[Politseijaoskonnas heliseb telefon: “Aidake, mu ämm tahab aknast alla hüpata!” karjub mees telefoni. – “Ja mis siis? Kas aken on kinni kiilunud ja te ei suuda seda avada?” küsib politseinik lahkelt.]

(Humor o teściowej 8/93: 27)

Suur osa poola ämmanaljadest on leitavad ka internetist. Peamiselt on tegu musta huumori näidetega, kusjuures need naljad ei ole viimase kümnendi vältel eriti muutunud.

Idzie Masztalski z obitą, siną buźką i taszczy duże walizki. Spotyka przyjaciela: “Co Ci się stało Masztalski?”

“A, teściowa mnie pobiła.”

“Jak by mnie tak teściowa pobiła, to bym ją chyba poćwiartował!”

“A ty myślisz, że co ja tu dzwigam w tych walizach?”

[Härä Masztalski näib olevat peksa saanud, ta on näost sinine ja kannab raskeid kohvreid. Ta kohtab oma sõpra: “Mis juhtus?” – “Mu ämm peksis mu läbi.” – “Kui minu oma oleks seda teinud, oleksin ta tükkideks lõiganud!” – “Ja mis mul siis sinu arust siin kohvrites on?”]

(www.pol.pl/humor)

Naljades on ämm esitatud perekonna peamise vaenlasena ja inimesena, kes ohustab tõsiselt pereõnne; ta on intensiivse agressiooni objekt. Selleteemalisi naljad olid traditsiooniliselt populaarsed aegadel, mil elamispiinaga oli

probleeme ja noorpaarid olid sunnitud oma vanematega koos elama. Viimastel aastakümnetel on sotsiaalmajanduslik olukord selles osas muutunud ja üha rohkem paare saab endale lubada omaette elamist, seega on sellised naljad küll kollektiivses mälus ja veebis olemas, kuid enam mitte nii produktiivsed.⁵

Majapidamistööd

Poola kultuuris on naise roll olnud traditsiooniliselt ja rangelt seotud kodus olemisega, koduperenaisena teeb ta kõiki erinevaid kodutöid. Üks paljudest ülesannetest on toiduvalmistamine, mida juba vanadest aegadest on peetud teiste pereliikmete eest hoolitsemise ja neisse hästi suhtumise märgiks. Selle uskumusega seoses on palju nalju süüa tegevatest naistest.

“Co ci zrobiła żona, że ją tak strasznie zwymyślałeś?”

“Jak to co?! Obiad!”

[“Mis su naine tegi, kui sa temaga niimoodi kärkisid?” – “Mis ta teha sai? Tegi lõunasöögi.”]

(Coś z dowcipami. O facetach 11/12, 1997)

Valmistatud toidu kohta öeldakse tavaliselt, et see ei ole hea:

Co dostanę, jeśli codziennie będę ci gotować takie pyszne obiady jak dziś? Najpóźniej za trzy lata sto milionów złotych z tytułu mojego ubezpieczenia na życie ...

[Pärast sööki küsib noor abielunaine oma mehelt: “Mis ma selle eest saan, et sulle iga päev selliseid maitsvaid õhtusööke teen?” – “Sada miljonit zlotti mu elukindlustusfirmalt, hiljemalt kolme aasta pärast.”]

(100 Dowcipów na każdą okazję 2/97)

Toit on pereelu keskmes, ja mitte ainult ühise laua taga söömisel, mida peetakse perega veedetud kvaliteetajaks, mil pereliikmed saavad rääkida ja jagada oma igapäevaseid kogemusi, vaid ka seetõttu, et stereotüüpne poola ema on pidevalt mures, et ta lapsed piisavalt ei söö.

Zdenerwowana mama do córeczki: “Wiesz co się dzieje z małymi dziewczynkami, które nie zjadają wszystkiego z talerza?!”

“Wiem, pozostają szczupłe, zostają modelkami i zarabiają kupę forsy...”

[Vihane ema pahandab oma tütrega: “Kas sa tead, mis juhtub väikeste tüdrukutega, kes oma taldrikut tühjaks ei söö?” – “Jah, ma tean, nad jäävad saledaks, neist saavad modellid ja nad teenivad palju raha...”]

(<http://wienmar.republika.pl/dowcipy.htm>)

Suur osa ühiskonnast eeldab siiani, et naised peavad vastutama kõigi majapidamistööde eest. Kuigi täiskohaga töötavatel naistel jääb vähem aega kodutööde tegemiseks kui tüüpilistel koduperenaistel, kulutavad nad siiski selleks palju rohkem aega kui nende abikaasad. Tänapäeval on paljude perele elu teistsugune kui traditsioonilises peremudelil, kus mees teenib perele elatist ja naise päev möödub majapidamistööd tehes ning laste eest hoolitsedes. Kuid muutused ühiskonnas ei ole siiani kaasa toonud muutusi stereotüüpides või naljades. Mehi nähakse ikka avaliku elu kontekstis ja professionaalsel ametikohal, samas kui naisi kujutatakse pereelu privaatsfääris. Paljud täiskasvanud poolakad väidavad ikka veel, et naine saab õnnelik olla ainult kodus (Nowakowska & Piwnik).

Dlaczego sőtys kupił żonie samochód bez silnika?

Bo uważa, że miejsce kobiety jest w domu!

[Miks ostis külvanim oma naisele ilma mootorita auto?

Sest ta arvab, et naise koht on kodus!]

(www.pol.pl/humor)

Avalik sfäär

Naljades ei kujutata naisi peaaegu kunagi oma töökohal; kui seda siiski tehakse, töötavad nad kas haiglas, kontoris või koolis, ja teevad kõige vähem tasustatavaid töid, nagu koristamine, põetamine või õpetamine.

Kõige rohkem on nalju õpetajatest; naisõpetajal on neis tavaliselt toetav roll, samas kui koolis toimuvate sündmuste peategelane on õpilane:

Nauczycielka narysowała na tablicy trójkąt bez jednego boku.

“Jasiu,” pyta, “czego brakuje w tym trójkącie?”

“Kredy!”

[Õpetaja on joonistanud tahvlile kolmnurga, millel puudub üks kül.

“Jasiu, mis sellel kolmnurgal puudu on?” küsib ta. – “Kriit!”]

(Coś z dowcipami. O facetach 11/97)

Töötav naine võib naljades olla majahoidja, lapsehoidja, haigla põetaja, assistent, kassapidaja, poemüüja ja koristaja. Samas on töötavate naiste kohta käivaid nalju suhteliselt vähe, arvestades naiste tööhõivet ühiskonnas (vt ka Laineste 2012). Naljades on töö käivad naised tavaliselt laisad, rumalad, naiivsed ja kohmakad.

Dyrektor przyjmuje kandydatkę do pracy. Oświadcza, że stanowisko może być powierzone tylko osobie odpowiedzialnej.

“Co do tego może pan być zupełnie spokojny,” odpowiada dziewczyna.

“Tam, gdzie pracowałam do tej pory, za każdym razem, gdy coś nie wychodziło, mówiono, że ja jestem odpowiedzialna.”

[Meesülemus võtab tööle naise ja ütleb talle, et sellel ametikohal saab töötada ainult vastutustundlik inimene. “Te võite selles täiesti kindel olla,” vastab neiu. “Kõikides kohtades, kus ma siiaamaani olen töötanud, oli nii, et kui midagi läks valesti, öeldi, et mina vastutan selle eest.”]
(100 Dnko 7/97)

Sekretäridena töötavaid naisi kujutatakse sageli bosside armukestena.

Rozmawia dwóch dyrektorów: “Podobno masz nową sekretarkę?”

“Owszem.”

“I jesteś z niej zadowolony?”

“Po pierwszym dniu trudno powiedzieć...”

“Młoda, ładna?”

“Taka sobie...”

“A jak się ubiera?”

“Bardzo szybko.”

[Kaks juhti räägivad omavahel. “Räägitakse, et sul on uus sekretär?” – “Jah, nii see on.” – “Ja kas sa oled temaga rahul?” – “Seda on pärast esimest päeva raske öelda...” – “On ta noor ja ilus?” – “Üsnagi...” – “Ja kuidas ta riietub?” – “Väga ruttu.”]

(<http://sekretarki.dowcipy.pl/>)

Tegevused vabal ajal

Umbes 5% naljadest käsitleb naisi vaba aja tegevustes, mis stereotüüpselt ei ole muud kui tagarääkimine, poodides käimine ja teleri vaatamine. Sellistes naljades ei võta naised osa spordiüritustest või pidudest, ning sageli peavad mehed naisi neist sündmusest vähemolulisemaks:

“Ważniejszy ci ode mnie mecz piłki nożnej!” złości się żona.

“Wybacz, kochanie,” wzdycha mąż, “ale i rozgrywki w koszykówce. No i boks,” dorzuca po chwili.

[“Jalgpallimäng on sulle tähtsam kui mina!” kaebab naine. – “Vabandust, kallid,” ohkab mees, “aga sama on ka korvpalliga. Nojah, ja poksiga samuti,” lisab ta hiljem.]

(http://humor.pl/kobieta_i_mezczyzna/708)

Samas on tavaliselt just meestel võimalus kodus teleri ees lõõgastuda, ja nad eelistavadki seda teha, selle asemel et näidata üles huvi oma naise ja laste suhtes. Järgnev nali näitab televisiooni destruktiivset mõju pereelule:

Rozmawiają dwa przedszkolaki.

“Mój tatuś bawi się ze mną!”

“Mój też, ale tylko wtedy gdy jest zepsuty telewizor.”

[Kaks lasteaialast räägivad omavahel.

“Minu isa mängib koos minuga!” – “Minu isa mängib ka minuga, aga ainult siis, kui telekas on katki.”]

(Dobry Humor. O telewizji 12/1998)

Poes käimine on tavapärane vaba aja veetmise viis. Poola ühiskond on muutumas üha tarbijakesksemaks. Enam ei ole ostlemine pelgalt funktsionaalne või materiaalne, vaid sümbolväärtusega tegevus, mis määratleb inimese identiteedi ja tema koha maailmas, sellest on saanud tähtis hobi.⁶ Naljades käivad naised asju ostmas oma abikaasade kulul või vähemalt nende nõusolekul.

Szatnia w łaźni. Na wieszakach wiszą ubrania. W pewnym momencie w jednym z nich dzwoni telefon komórkowy. Rozbierający się obok mężczyzna wyciąga komórkę: “Cześć kochanie, o co chodzi?” – [...] – “A ile to futro kosztuje? 5000? Trochę drogo, ale dobrze, kup sobie.”

Po zakończeniu rozmowy facet bierze komórkę i wchodzi do pomieszczenia łaźni. Już od drzwi woła: “Chłopski, czyj to telefon?”

[Ujula riietusruum. Kõikjal on palju riidepuid rippuvate riietega. Järsku heliseb mingi rõivaeseme taskus mobiiltelefon. Üks mees, kes parajasti lahti riietub, võtab telefoni vastu: “Tere, kallis, mis on?” – [...] – “Ja kui palju see karusnahk maksab? 5000? Natuke kallivõitu, aga osta pealegi.”

Kui telefonikõne on lõppenud, võtab mees telefoni ja siseneb saunaruumi. Ta hõikab: “Mehed, kelle oma see telefon on?”

(http://www.dowcipy.org/d_roz.php)

Kokkuvõte

Enamikus naljadest kujutatakse naist ikka veel pereseostes: kas abikaasa, armukese, ema või ämmana. Kõige tavalisem skript on naiste kui abikaasade ja armukeste truudusetus. Üldiselt võib öelda, et seda tüüpi naljades domineerib vastandus seks / seksi puudumine. Ema-teemalised naljad tõstavad esile naise hoolivust, ämma-teemalised viha ja hirmu. Naised teevad ära enamiku majapidamistödest (eriti toiduvalmistamise ja koristamise) ja suuresti on nende

õlgadel ka vastutus laste eest. Peamiselt ongi see ema, kes oma last, tavaliselt poega, aitab. Täiskasvanud tütreid esinevad naljades sagedamini koos ema kui isaga – emaga vahetatakse negatiivseid kogemusi meeste kohta.

Ema-teemalisi nalju kohtab Poolas palju vähem kui neid, kus peategelaseks on ämm, kelle üldiseks tunnusjooneks on agressiivsus. Naljades esinevad naised ei pea mitte ainult armukest, vaid on ka abielu purunemise põhjustajad, seega leidub märkimisväärselt palju nalju lahutustest. Kuid kõige sagedamini kujutatakse naist oma joodikust mehe vihase abikaasana. Poola mehed saavad kokku baarides, ja kui nad sealt koju lähevad, püüavad nad otsida vabandusi ja tõestada raevukatele abikaasadele oma süütust.

Peaaegu mitte kunagi ei kujutata naljades naisi töökohal. Ühiskonnas toimunud muutused ei ole suutnud veel stereotüüpe muuta, mehi kujutatakse ikka avaliku elu kontekstis ja ametialases positsioonis, samas naisi näidatakse pereelu privaatsfääris.

Poola naljade analüüs näitab, et mõned naljatüübid on nii-öelda kivilinenud (nt ämma-teemalised), kuid on tekkinud ka uusi nalju uudsete teemadega, nt vaenulikkus kellegi teise ämma suhtes. Üllataval kombel ei ole nalju isapuhkusest, mis sai võimalikuks alles hiljuti ja oli ka meedias laialt kajastatud. Samuti ei esine nalju naiste joomise kohta, kuigi probleem on ühiskonnas olemas ja naistel on üha rohkem lubatud avalikes kohtades alkoholi tarbida. Perenaljades ei käsitleta kõiki päevakajalisi teemasid, pigem on need naljad jäänud peamiselt traditsiooniliseks, on teatud korduvad naljatüübid, mis saavad ainest kultuuripärandist ja pole eriti produktiivsed, kuid nad on siiski olemas.

Tõlkinud Mall Leman

Kommentaariid

¹ Nali on “lühike narratiiv-dialoogiline tekst, mis lõpeb puändiga ja mille eesmärgiks on põhjustada naeru” (Raskin 1985: 81). Semantilisel tasandil koosneb nali vähemalt kahest vastandskriptist. Skript on “suur kogum sõnaga kaasas käivat või assotsieeruvat semantilist teavet. Teksti saab kirjeldada kui ühte nalja kandvat teksti, kui on täidetud kaks tingimust: 1) tekst ise peab sobituma, kas osaliselt või täielikult kahe erineva skriptiga; 2) nende kahe skripti vahel peab tekkima vastandus” (samas).

² Statistika järgi joovad poolakad vähem alkoholi (10,6 l) kui teiste Euroopa Liidu riikide rahvad keskmiselt (10,85 liitrit iga 15aastase ja vanema inimese kohta). 2011. aastal tarbis iga inimene Poolas keskmiselt 3,7 l kangeid alkoholseid jooke, 6,1 l õlut ja 0,4 l veini (vt egospodarka.pl: <http://www.egospodarka.pl/79723,Spozycie-alkoholu-w-Polsce-nizsze-od-sredniej-UE,1,39,1.html>).

³ Viljakuse määr oli 1,38 (2010) ja loomulik iive 0,3% (2011) (vt GUS 2012: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/f_polska_w_liczbach_2012.pdf).

- ⁴ Poola üks kõige kiiremini arenevaid ja suurimaid lingvistikakoolkondi tegutseb Lublinis, selle asutajaks on professor Jerzy Bartmiński, ja see tegeleb keelelise maailmapildi uurimisega. Lublini etnolingvistika koolkond kuulub antropoloogilise ja kognitiivse lingvistika valdkonda; lähtepunktiks oli dialektoloogia ja folkloori uurimine, kuigi päris algusest peale on saadud inspiratsiooni kultuur-antropoloogilisest lingvistikast. Uuringud hõlmavad poola rahvakeelt, rahvaluuletekstide keelt ja poetikat, poola keelt üldiselt, kõnekeelt ja selle sisemist mitmekesisust. Arvesse võetakse ka komparatiivseid, intralingvistilisi ja intrakultuurilisi aspekte. Üks selle koolkonna uurimismeetodeid on profileerimine – see erineb pisut Langackeri metoodikast. Selle eestvedajaks on Jerzy Bartmiński ja tema kolleegid. Profileerimine tähendab “mingi objekti esitamist erinevatest perspektiividest, mõiste formeerumist vastavalt sellele, kuidas mingi konkreetne subjekt sellele viitab”. Profilid on “subjektiivselt relativiseeritud tähenduse variandid, mis tekivad sama objekti subjektiivsest kontseptualiseerimisest” (Bartmiński 1993: 272).
- ⁵ Peaaegu pooled noortest (48,3%) väidavad, et nad on rahul oma elamistingimustega, kuigi sooviksid, et kodulaenu või mingit muud finantstoetust oleks hõlpsam saada, et ehitada endale maja või osta uus korter (Młodzi 2011).
- ⁶ Üks uusimaid sotsiaalseid probleeme on nii meeste kui naiste puhul kompulsivne ostusõltuvus (vt Natrętwo kupowania: http://www.uzaleznienia.info/index.php?option=com_content&view=article&id=68:natrętwo-kupowania&catid=15&Itemid=122). Tänapäeva naiste tarbimisharjumuste analüüsi vt Nowalska 2007.

Allikad

Perioodilised huumoriväljaanded (1995–1998)

Dowcip za dychę [Naljad kümneka eest]. Warszawa: Naja-press.

Humor [Huumor]; *Humor Szkolny* [Koolinaljad]; *Śmiechu Warte*. Wybór najlepszych dowcipów z prasy humorystyczno-satyrycznej [Naeruväärne. Parimad naljad ajakirjandusest]. Warszawa: K.M.S.O. Sp. z o.o..

Najlepsze Dowcipy. Ogólnopolski miesięcznik humoru [Parimad naljad. Poola huumoriajakiri]. Koszalin.

Super Dowcipy [Supernaljad]; *Dowcip Miesiąca* [Kuu anekdooti]; *Dobry Humor* [Head naljad]; *O kurach* 8/1996 [Kanadest]; *O telewizji* 12/1998 [Televisioonist]; *103 Najlepsze Dowcipy* [103 parimat anekdooti]. Superpress.

Świeże Dowcipy *Prosto z Komputera* [Värsked naljad otse arvutist]; *Coś z dowcipami* [Naljadest]; *O facetach* 11/97 [Meestest]; *Ale Jaja*. *O kobietach* 12/97 [Aga munad! Nalju naistest]. Warszawa: Podulkastudio.

100 Dnko – 100 Dowcipów na każdą okazję [100 anekdooti igaks elujuhtumiks]. Warszawa.

Humor małżeński [Anekdoote abielust]. *Humor Kieszonkowy* 6/96. Warszawa: Infopress.

Humor o teściowej [Anekdoote ämmadest]. *Zamek* 8/93.

Huumorikogumikud

Hącia, Agata (toim). *Humor polski* [Poola huumor]. Warszawa: Świat Książki, 2003.

Pektyn, Andrzej & Pettyn, Remigiusz (toim). *Wielka księga anegdot* [Suur anekdoodiraamat]. Warszawa: Europa, 1998.

Sieradzczy, Andrzej & Sieradzczy, Grażyna (toim). *Wielka księga humoru polskiego* [Suur poola huumorikogumik]. Warszawa: Ethos, 2000.

Mondel, Dorota & Skierkowski, Marek (toim). *Xsięga humoru* [Huumorikogumik]. Wrocław: FOX, 1999.

Veebilehed (1995–2012)

<http://alejaja.pl/> – 1. november 2012.

<http://dowcipy-o-kobietach.humoris.pl> – 1. november 2012.

<http://sekretarki.dowcipy.pl> – 1. november 2012.

<http://wienmar.republika.pl/dowcipy.htm> – 1. november 2012.

<http://www.dowcipy.celebs.pl> – 1. november 2012.

<http://www.dowcipy.jeja.pl> – 1. november 2012.

<http://www.dowcipy.net.pl> – 1. november 2012.

<http://www.dowcipy.org> – 1. november 2012.

<http://www.duzohumoru.pl/kawaly> – 1. november 2012.

http://www.humorki.pl/p_zagadki.php – 1. november 2012.

<http://www.joemonster.org> – 1. november 2012.

<http://www.kawaly-o-jasiu.dimz.pl/rodzice2> – 1. november 2012.

<http://www.kiermana.pl/88-1-twoja,stara.html#axzz1xZ6VF7sy> – 1. november 2012.

<http://www.rechot.com/index.php> – 1. november 2012.

<http://www.sadurski.com/gifly> – 1. november 2012.

<http://www.webhumor.pl/kawaly-dowcipy/kobieta> – 1. november 2012.

http://humor.pl/kobieta_i_mezczyzna/708 – 1. november 2012.

Kirjandus

Bartmiński, Jerzy 1993. O profilowaniu i profilach raz jeszcze [Profilide koostamisest ja profilidest]. Bartmiński, Jerzy & Tokarski, Ryszard (toim). *O definicjach i definiowaniu* [Mõistetest ja määratlemisest]. Lublin: Wydawnictwo UMCS, lk 269–275.

Bartmiński, Jerzy 1998. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki [Stereotüüpide lingvistiliste uurimise alused ema stereotüübi näitel]. Anusiewicz, Janusz & Bartmiński, Jerzy (toim). *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne* 12 [Stereotüüp lingvistilise uurimise subjektina. Teooria, metodoloogia, empiiriline analüüs]. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, lk 63–83.

Brzozowska, Dorota 2003. Jokes about women in Poland. Čarkić, Miloslav Ž. (toim). *Stil* 2 [Stiil]. Belgrad: The International Association Style, lk 283–293 (<http://www.rastko.rs/filologija/stil/2003/20Brzozowska.pdf> – 31. oktoober 2012).

Brzozowska, Dorota 2008. Polish jokes about Jewish women. Kwiatkowska, Alina & Dżereń-Głowacka, Sylwia (toim). *Shades of Humor. Humor: Theories, Applications, Practices* 1/2. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, lk 149–157.

Brzozowska, Dorota 2009. Polish jokelore in the period of transition. Krikmann, Arvo & Laineste, Liisi (toim). *Permitted Laughter: Socialist, Post-socialist and Never-socialist Humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 127–169.

Davies, Christie 1990. An explanation of Jewish jokes about Jewish women. *Humor: International Journal for Humor Research* 3–4, lk 363–378 (doi:10.1515/humr.1990.3.4.363).

Davies, Christie 2002. *The mirth of nations*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.

Davies, Christie 2011. *Jokes and targets*. Bloomington: Indiana Univesity Press.

eGospodarka.pl = Spożycie alkoholu w Polsce niższe od średniej UE [Alkoholi tarbimine Poolas madalam kui ELis keskmiselt]. *eGospodarka.pl* (<http://www.egospodarka.pl/79723,Spozycie-alkoholu-w-Polsce-nizsze-od-sredniej-UE,1,39,1.html> – 30. oktoober 2012).

Eichelberger, Wojciech 1998. *Zdradzony przez ojca* [Isa poolt reedetud]. Warszawa: Wydawnictwo DO.

familie.pl = Portal o planowaniu dzieci od poczęcia do wychowania dziecka [Pereplaneerimise ja laste kasvatamise portaal] (<http://www.familie.pl/artikul/Bezplodnosc-i-nieplodnosc-choroby-cywilizacyjne-XXIwieku,1069,1.htm> – 04. juuni 2012).

GUS 2012 = *Polska w liczbach. Poland in figures*. Warsaw: Główny Urząd Statystyczny / Central Statistics Office (http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/f_polska_w_liczbach_2012.pdf – 30. oktoober 2012)

Jędrzejko, Ewa 1994. Kobieta w przysłowiaach, aforyzmach i anekdotach polskich. Konotacje i stereotypy [Naised poola vanasõnades, aforismides ja anekdootides. Varjundid ja stereotüübid]. Anusiewicz, Janusz & Handke, Kwiryna (toim). *Język a kultura. Płeć w języku i kulturze* 9. [Keel ja kultuur. Sugu keeles ja kultuuris]. Wrocław: Wiedza i Kultura, lk 159–172.

Labus, Tomasz 2011. Kultura picia alkoholu. Jak nas postrzegają inne narody? [Joomakultuur. Kuidas me paistame teiste rahvastele?] *Wiadomości24.pl* (http://www.wiadomosci24.pl/artikul/kultura_picia_alkoholu_jak_nas_postrzegaja_%20inne_narody_180582-2--1-d.html – 30. oktoober 2012).

Laineste, Liisi 2012. Women in Estonian jokes. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopiki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication 1: Jokes and their relations*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 33–52.

Młodzi 2011 = Obszary wspólnotowości i intymności: małżeństwo, rodzina, wybory alternatywne. Raport *Młodzi 2011* [Valitsuse ülevaade noorte seisukohtadest abielu, perekonna ja alternatiivsete valikute kohta] (http://zds.kprm.gov.pl/sites/default/files/mlodzi_2011_06.pdf – 30. oktoober 2012).

Natęstwo kupowania = Natęstwo kupowania. *Uzależnienia behawioralne* [Sundostlemine. Sõltuvuskäitumine] (http://www.uzaleznienia.info/index.php?option=com_content&view=article&id=68:natrectwo-kupowania&catid=15&Itemid=122 – 31. oktoober 2012).

Nęcki, Zbigniew 2000. *Komunikacja międzyludzka* [Suhtlus inimeste vahel]. Kraków: Antykwa.

Nowalska, Dorota 2007. *Rekonstrukcja wzorów zachowań konsumpcyjnych wśród kobiet na przykładzie województwa śląskiego* [Tarbijakäitumise mudelite rekonstruktsioon Siileesia naiste näitel]. Katowice: Uniwersytet Śląski (<http://www.sbc.org.pl/Content/4452/doktorat2693.pdf> – 30. oktoober 2012).

Nowakowska, Urszula & Piwnik, Emilia. *Kobiety w rodzinie* [Naised perekonnas] (<http://temida.free.ngo.pl/raprodzina.htm> – 30. oktoober 2012).

Panasiuk, Jolanta 1998. O zmienności stereotypów [Stereotüüpide varieeruvusest]. Anusiewicz, Janusz & Bartmiński, Jerzy (toim). *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne 12* [Stereotüüp lingvistilise uurimise subjekti. Teooria, metodoloogia, empiiriline analüüs]. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, lk 84–98.

Pawlowska, Marta 2012. Polski tata spędza z dzieckiem 53 minuty dziennie. Chce więcej, ale szefowie śmieją się z urlopów tacierzyńskich. *Gazeta Wyborcza* [Poola isa veedab lapsega 53 minutit päevas. Ta tahab rohkem, kuid ülemused naeruvääristavad isapuhkust] (<http://natemat.pl/7239,polski-tata-spedza-z-dzieckiem-53-minuty-dzien-niechce-wiecej-ale-szefowie-smieja-sie-z-urlopow-tacierzynskich> – 30. oktoober 2012).

Raskin, Victor 1985. *Semantic mechanisms of humor*. Dordrecht: Reidel Publishing Company (doi:10.1007/978-94-009-6472-3).

Szukalski, Piotr 2011. Małżeństwa powtórne w powojennej Polsce [Taasabiellumine sõjajärgses Poolas]. *Wiadomości Statystyczne* 4, lk 11–22 (http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbc/pts/oz_wiadomosci_statystyczne_4_2011.pdf – 30. oktoober 2012).

Żmudzka-Kosała, Małgorzata 2010. Polska rodzina – kondycja rodziny: terminy, definicje, dane statystyczne [Poola pere – peretingimused: terminid, definitsioonid, statistika]. *wychowanie-dziecka.bloog.pl* (<http://wychowanie-dziecka.bloog.pl/id,328154952,title,Polska-rodzina-kondycja-rodziny-terminy-definicje-dane-statystyczne,index.html?ticaid=6f711> – 31. oktoober 2012).

Õigusabi portaal = Najnowsze statystyki dotyczące rozwodów. *Prawnik-online.eu* 22. marca 2012 (<http://www.prawnik-online.eu/porady-prawne/najnowsze-statystyki-dotyczace-rozwodow> – 30. oktoober 2012).

Summary

Family in Polish jokes

Dorota Brzozowska

Keywords: Polish family jokes, nuclear family, stereotypes about women, post-socialist jokelore

The main aim of the research was to describe the image of family life presented in post-socialist jokelore. Contemporary material (from the late 1990s till the present day) consisting of jokes published in books, booklets, newspapers and on the Internet was collected and analysed for this study, altogether 600 jokes. As there is no special cycle of jokes connected with family life, texts of different series were taken into account in which the words “woman”, “man”, “child” or their synonyms were present. The results showed that there exist a number of stable targets, e.g. aggressive mothers-in-law or adulterous wives. New targets are reluctant to arise: there are no jokes about the paternal leave which was recently introduced and widely discussed in the media, and there are also no jokes about women drinking alcohol, although this problem exists in the society that gives more and more permission to women drinking in public places. We can conclude on the basis of this research that family jokes do not deal with current and topical issues; instead, they have remained mostly traditional with certain recurring cycles being at the core of the Polish cultural heritage.

Tegelased eesti kolme rahva naljades (1964–2012)¹

Arvo Krikmann

Teesid: Artikkel annab statistilise sissevaate etniliste tegelaskujude esinemuse ja rollide dünaamikasse eesti “kolme rahva” naljades läbi kolme ajaperioodi: 1) nõukogude aeg (1964–1992); 2) üleminekuperiood (1993–1999); 3) 21. sajand (2000–2012). Vaatlused põhinevad paber- ja netiallikaist koostatud minikorpusel, milles on kokku 1125 teksti, neist etniliste markeritega 985, muid 140; tekstid jagunevad 270 tüpoloogiliseks üksuseks (tüübiks, süžeeks), erinevaid etnonüüme on andmestikus 57. Põgusalt vaadeldakse ka mõnesid muid küsimusi: loenduvate tüpoloogiliste ja tekstiliste üksuste zipfilikku sagedusvahekorda ja sellest tulenevaid komplikatsioone; kolme rahva naljade mõningast struktuurilist heterogeensust ning puändiga seonduvaid seiku.

Märksõnad: etnilised naljad, kolme rahva naljad, puänteerijad

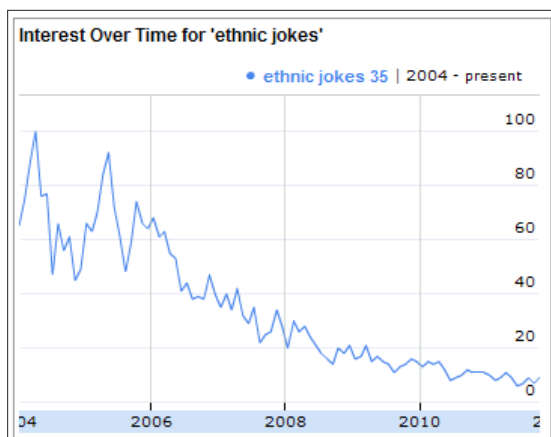
*Mul on häbi olla valge heteromees,
kes tegeleb etniliste naljadega*

Kirjutis püüab anda sissevaate eesti viimase poolsajandi jooksul dokumenteeritud etnilistesse naljatüüpidesse, mille mõnes tekstis esineb kolm või enam erinevat etnonüümi (etnilist tegelast, rahvuse, rassi, maa või riigi nime), olles ühtlasi jätkuks ja laienduseks “kolme rahva” teema senistele käsitlustele eesti empiirika põhjal (vt Tuisk 1995 ja 2010; Krikmann 2012).

Arusaadavatel sisulistel ja tehnilistel põhjustel on loobutud igasugusest üldisest arutelust selle teema kahe mõistelise põhikomponendi ümber:

- arv kolm ~ kolmarv, sellega seotud matemaatilised, filosoofilised, teoloogilised, semiootilised, numeroloogilised jm esoteerilised probleemid, funktsioneerimine inимтunnetust ja -kultuuri mõõtmestava universaallina, üliproduktiivse vahendina korduste, parallelismide jm retooriliste ja narratiivsete struktuuride ülesehitamisel igasuguses visuaalses, muusikalises ja eriti verbaalses inimloomes, sh folklooris (vt nt kolm-

- arvus esinemust Antti Aarne, Stith Thompsoni, Hans-Jörg Utheri jt ju-
turegistrates, Axel Olriku, Alan Dundese jpt käsitlusi kolmarvu kohta);
- etnilised naljad kui sellised, eriti nende ajalooline saatus, allikate sama-
aegne rohkus ja nappus, kaasaegsete huumoriuurijate üha kasvav põlgus
etniliste (kui ka muude) naljade kui huvitu, iganenud, “konserveeritud”,
kivinenud huumoriliigi vastu, mis nähtavasti peegeldab avaliku huvi
üldist langust etniliste naljade vastu (vt nt Google’i statistikat 7 viimase
aasta kohta aadressil <http://aolscandal.com/k/ethnic+jokes> (joonis 1).

Joonis 1. Avaliku huvi langus etniliste naljade vastu (Google’i järgi).

Iga pilk mitte-eesti trüki- või netiallikaisse viitab sellele, et Matti Kuusi “kullafondi”-reegel² kehtib ka eesti kolme rahva naljade kohta: tuntumad neist näivad olevat laenud laialt rahvusvahelistest süžeedest, paljudes on lihtne ära tunda nõukogudeaegseid vene laene, soome, ameerika vm algupäraga jutte, hiliseid toortõlkeid ingliskeelsest veebist jm. Kuid mulle kättesaadavais allikais pole leidunud pea mingeid üldisemat laadi tähelepanekuid kolme rahva naljamalli geneesi ja struktureerumistavade kohta; selle seoste kohta muinasjuttudes ja švankides kohatavate kolmarvu-ilmingutega ning kolme asja kõrvutavate jm ahelstruktuursete vanasõnade ja priaamelitega, miks mitte ka etno- ja toponüümide talitlemisega läänemeresoome runolaulude parallelismis. Christie Davies (nt 1982: 385; 1990: 11–12; 1998: 2–3; 2002: 9) toob pikki nimistuid etniliste rumal-laisk-räpaste naeruobjektide kohta eri rahvastel, kuid pole andmeid selle kohta, kuidas need objektid positsioneeruvad etnilistes kolmikutes ja ahelates, kuidas jaguneb aksioloogiline tähelepanu “oma”, “neutraalse võõra” ja “naerdava võõra” vahel jne.

Lühidalt öeldes, jutt suubub taas kurtmisse selle üle, et huumoriuurijate käsutuses pole mingeid Aarne-Thompson-Utheri tüüpi registreid kaasaegsete etniliste ega ka muude naljade kohta, mistõttu uurijal kulub tohutult aega ja vaeva, et heinakuhjast välja otsida talle sel hetkel vajalikud nöelad. Kuna naljade autoriteet huumoriuurimise praeguses paradigmas pole kuigi kõrge, on ka lootused selliste registrite tekkeks pehmelt öelda puhtteoreetilised.

Empiirilise andmestiku lühikirjeldus

Vaatluse aluseks olev tekstiaines pärineb trüki- ja internetiallikaist. Trükiallikad põhinevad omakorda aastail 1964–1992 kogutud arhiivmaterjalil.

Kuna ruumipiirangud ei võimalda tsiteerida kuigi suurt hulka tekstinäiteid, on kõik kasutatud alliktekstid tehtud leitavaks aadressil http://www.folklore.ee/~kriku/TRANSPORT/Krikmann_3rahvast.pdf.

Eesti materjalile on seal lisatud ka mõningane hulk vene- ja ingliskeelsetest saitidest pärinevaid tüpoloogilisi paralleele; need on sugenenud küll peamiselt juhuleidudena, mitte süstemaatiliste otsingute tulemusel ning loomulikult ei pretendeeri vähimalegi ammendavusele.

Kolme rahva naljade täisloendis on materjal esitatud tüpoloogiliste kirjetena, mis on teatud viisil järjestatud ning varustatud järjenumbritega; ka üksiktekstid on läbi kogu nimistu jooksvalt nummerdatud. Selles artiklis algavad viited neile tüübinumbreile #-märgiga.

Kolme rahva minikorpuse koostist on selle aasta hilissuvel kergelt revideeritud, mistõttu siinseis statistikais figureerivad arvandmed erinevad veidi ingliskeelse pilootvariandi (Krikmann 2012) omadest. Korpuse summaarsed arvparameetrid on praeguseks sellised:

tekste 1125,
eri süžeid (tüüpe) 270,
etniliste tegelaste vm markeritega tekste 985,
etniliste tegelaste jm markeriteta tekste 140,
erinevaid etnilisi märgendeid (“rahvaid”) 57.

Siinse artikli esimeses lauses nimetatud valikuprintsiip tähendas praktikas seda, et kui leidis tekst, kus tuli ette kolm või enam erinevat etnilist tegelast või kus tegutses kolm riigijuhti või kolm mingi rahvusega identifitseeruvat isikutatud “folklooristaari” (Tšapajev, Rževski, Chingachcook, Winnetou) või võrreldi kolme või enamat maad või riiki jne, siis võeti arvele ka kõik muud selle tekstiga samatüüpsed tekstid, kui neid juhtus olema – sh need, kus etnilisi tegelasi vm markereid oli vähem või polnud üldse. Näiteks puäntvormeliga “Isegi külm, ja

nemad teevad veel ukse ka lahti!” lõppeva tüübi (#199) ühes tekstis selgitavad venelane, sakslane ja eestlane, kes suudab kõige kauem jääkambris viibida, teises tekstis on keegi etniliselt määratlemata proua oma ropendava papagoi ajutiselt külmikusse vangistanud, et see ei häiriks külalistega vestlemist. Või nt tüübis #93 peavad laiskusevõistlust viies tekstis etnilised tegelased, seitsmes ülejäänud tekstis aga hoopis kolm kassi.

Etnilised tegelased on üldiselt liigitatud rahvuse tasandil, kahel erandjuhul aga rassilisel (vältimaks arvandmete laialipudenemist): koondnimetuse *neeger* alla on registreeritud empiirilised markerid *aafriklane*, *afroameeriklane*, *keenialane*, *kongolane*, *neeger*, *nigeerlane*, *somaallane*, ingliskeelsed tõlkimata klišeed (*nigger*, *nigga*, *black*, *ebony*), samuti Aafrika mandri kõrvutused muude paikkondadega; koondnimetuse *latiino* alla markerid *latiino*, *ladina-ameeriklane*, *brasiillane*, *kuubalane*, *mehhiklane*, *paraguailane*, samuti Lõuna-Ameerika mandri kõrvutused muude paikkondadega. Rahvusest alamale jäävaid määratlusi (nagu *Kunda mees* / *Sonda mees* / *Sindi mees*) pole eristatud. Kolme rahva naljades kohtab sageli n-ö käivitavat ülemjõudu esindavaid tegelasi, kes annavad vangidele raskeid ülesandeid, korraldavad võistlusi, teevad teste jne – inimsööjad, nõid, kuldkalake jt; need tegelased võivad vahel olla tähistatud ka etnonüümsete nimesiltidega (*sakslane ja venelane sattusid Aafrikas neegrite kätte*; **inglased** *leiutasid mõtete lugemise masina*; **ameeriklased** *leiutasid aatomiviina*), kuid neid ei vaadelda meie statistikates etniliste tegelastena.

Artiklis püütakse jälgida mitmete muutujate ajalist dünaamikat, seetõttu on aines jagatud kolme perioodi:

- 1) nõukogude aeg (1964–1992), mida esindavad Jüri Viikbergi raamat *Nae-ruga eilsest* (1997), Luule Krikmanni netikorjandus “Nõukogude-aegseid nalju Tartust” (<http://www.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/soviet.htm>) ja Kadi Sarve kokkuvõtted 1992. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse materjalidest (1994; 1996–1998; 1997);
- 2) üleminekuperiood (1993–1999), mis on esindatud praeguseks enamasti kadunud, kuid Liisi Laineste ja minu poolt arhiveeritud netiallikatega, nagu Alar Alumaa, Henry Saare, Rain Ööpiku, Erik Vallikivi, Innar Liivi jt “staatilisid” naljakogud, omaaegne Sünerkomi “Meie naljaraamat” (nn Jokebook) ning selle perioodi *online*-lehtede naljanurgad;
- 3) 21. sajand (2000–2012), kuhu kuuluvad enamasti praeguseni säilinud veebiallikad: “Delfi Naljaleht” (nüüdseks hajutatud allportaali Vimka), Delfi muud osakonnad, kõik muud eestikeelsed portaalid, foorumid jne.

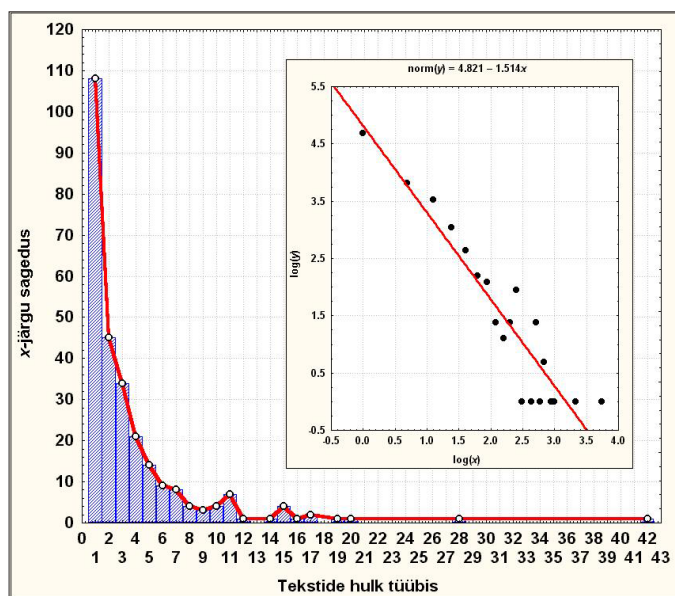
Siinseis statistikais püütakse hinnata seosetihedusi meie minikorpuse mitmesuguste muutujate vahel – etniliste tegelaste sagedused vaatlusperioodide lõikes, eri tegelaste kooslused, tegelaste funktsionaalne roll naljas (alustaja /

jätkaja / puänteerija), kompositsioonelementide ajaline dünaamika jne. Kõigi sedalaadi hinnangutena on kasutatud üht ja sama lihtsat statistilist parameetrit – lineaarsete regressioonivõrrandite residuaale (st tegelike empiiriliste sageduste ja lineaarse regressiooninormi vahesid).

“Zipfi needus”. Tüübid ja tekstid

Loomulikes (sh keelelistes ja folkloorsetes) andmekogumites tavatsevad igat liiki muutujad järgida drastiliselt ebaühtlast, zipfilikku tüüpi sagedusjaotust: kogumis on lihtsustatult öeldes suur hulk vähesagedasi (“nõrku”, eaproduktiivseid) üksusi, keskmine arv keskmise sagedusega üksusi ja väike hulk üli-sagedasi (“võimsaid”, produktiivseid) üksusi.

Selline on ka meie kolme rahva naljade sagedusjaotus süžeede / tekstide lõikes (vt joonis 2).

Joonis 2. Eesti kolme rahva naljade zipfilik sagedusjaotus süžeede / tekstide lõikes.

Mistahes populatsiooni statistikat võib põhimõtteliselt baseerida kõrgemat või madalamat järku elementide sagedustele – populatsiooni moodustavate perekondade arvudele ja/või suurustele (st perekonnaliikmete arvudele); populat-

siooni moodustavate indiviidide hulkadele ja/või nende “suurustele”, “kaaludele” vm tunnustele, lühidalt: “tüüpidele või sõnede” (*types or tokens*).

Me võime nt loendada mõne etnonüümi kõik esinemused meie andmekorpuses või registreerida, mitmes tekstis või süžees (tüübis) iga etnonüüm või etniline tegelane esineb. Kuna naturaalne andmekorpus seab end eeldatavasti zipflikku sagedusjaotusse, siis esinemuste või tekstide statistika muutub meil “vägevate statistikaks”, süžeede statistika seevastu aga “väetite statistikaks”.

- Meie andmestikus on nt produktiivseim süžee #83 (42 teksti), kus eestlane viskab 30 tekstis venelase lennukist välja, seega võivad nad mõlemad teenida selle jutu pealt 30 punkti või siis üheainsa punkti.
- Teine laia rahvusvahelise tuntusega tüüp (vrd nt Dundes 1987: 101) on #85 (meil 21 teksti), kus keegi peab täitma kolm rasket ülesannet, ja kuna esimene neist on juua ära ämbritäis viina, siis ajab ta järgmised ülesanded segi – vägistab karu ja küsib seejärel, kus on see nunn, kelle käppa ta pidi suruma. Selle jutu pealt võib venelane teenida taas kas 18 punkti või üheainsa.

Nende kahe jutu pealt oleks venelase summaarne tekstisaagis seega 48 ja tüübisaagis 2.

Netiainete statistikaga haakub omal moel ka kurikuulus ja kaasaegsest folkloristikast hoolikalt välja loitsitud nn autentsustont (vt nt Bendix 1997: 205 jm *passim*; vrd Valk 2005: 36–38). Terminiga *autentsus* on eri allikais juhtumisi tähistatud nii saksa romantikute luulusid kui ka nt ERA lühivormitekstide tehnilist mitte-mahakirjutatust, seega võib neid ka suulisest folkloorist rääkides üllaste eesmärkide nimel kokku segada. Nn demotivaatorite jm pildilise netifolkloori korral näib autentsustont iseendast vaateväljalt kaduvat, kuna “mahakirjutamine” (st kopeerimine saidist saiti) ongi selle folklooriliigi ainuvõimalik tradeerimisvorm. Olen ise hiljuti ja heas usus ka netinaljade kohta kirjutanud: “Kui ikka staatiliste naljasaitide analüüsis selgub, et mõnda nalja on vaevutud kopeerima saidist saiti tuhandeid kordi, mõnda teist korda kümme, mõnesid on aga hoopis ignoreeritud, siis ei taandu need erinevused kindlasti puhtale juhuste mängule (kuigi mõned allikad sattusid kindlasti kergemini “teele ette” kui teised), vaid valikud tulenesid peamiselt ikka saidilooja esteetilisest vm eelistustest” (vt Krikmann 2005a: 76). See peabki netihuumori mõnede liikide kohta kindlasti paika, kuid mitmete viimase aja kirjutiste jaoks netinalju läbi kammides on mul järjest lisandunud muljeid, et see pole päris nii, vaid pilt on jätkuvalt üsna analoogiline vanema arhiivifolklooriga: ka netis on võimalik eristada omast peast (olgugi et kirjalikult) jutustatud nalju lihtviisiliselt kopeeritult, ning see, kui massiivselt üht või teist algallikat on kopeeritud, sõltub pigem saitide nähtavusest kui kasutajate maitsest. Ehk siis tondile uuesti

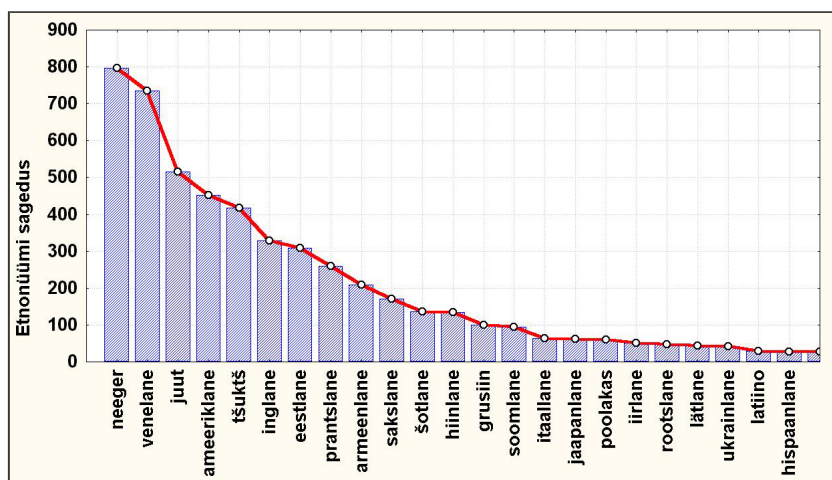
värvavat avades: meie andmestikus on püütud võimalust mööda registreerida ainult iseseisvad “kirjapanekud”, koopiad aga statistikaist elimineerida.

Minu käsutuses pole eesti ega muid andmeid kolmikmalli positsiooni ja sageduse kohta etniliste naljade kogumassis. Intuiitiivselt usutavad on nt Alan Dundese (1987: 104) ja Carmen Popescu (2011: 179) tähelepanekud, mis viitavad sellele, et mingi rahva repertuaaris või rahvusvaheliselt on enim nalju, mis iseloomustavad ~ tõgavad mingit ühtainsat etnost, sellest järsult vähem neid, kus võrreldakse-vastandatakse kahe rahva mentaalseid omadusi, käitumistavut vm või lastakse kahe rahva esindajail pidada verbaalset duelli, ning sellest omakorda järsult vähem neid, kus etniline parallelism koosneb kolmest või enamast lülist.

Tegelaskujude üldise sagedusjaotuse plaanis võib oletada, et vastandatud tegelaspaariga naljades kujuneb sageduste variatsioonirea ülaots astmelisemaks kui ühe tegelasega naljades ning tegelaskolmikutega naljades eriti astmeliseks, kuna paaristegelased tõmbavad teineteise sagedusi “ruutu” ning kolmiktegelased tõmbavad üksteise sagedusi “kuupi”.

Võrdleme kolme graafi.

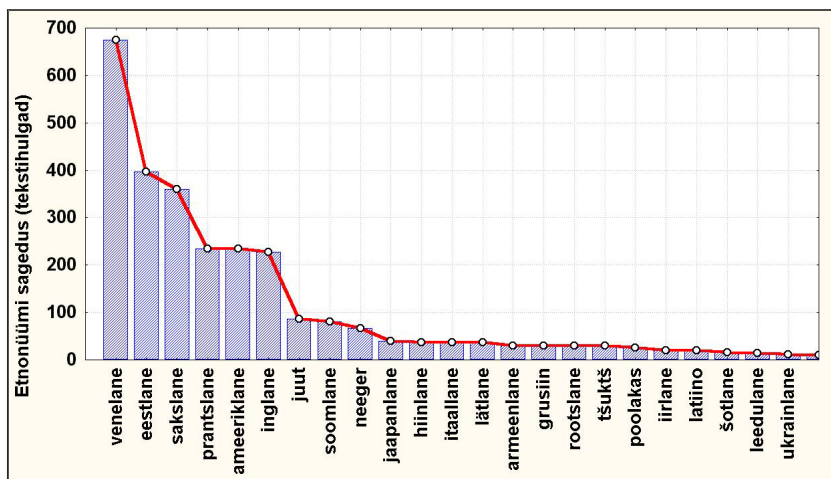
Esimene neist (joonis 3) on tegelaste esinemissageduste variatsioonirida (23 esimest positsiooni) Liisi Laineste eesti kaasaegsete anekdootide andmebaasi (<http://www.folklore.ee/~liisi/o2/>) etniliste naljade kategooriast (1960–2004) leitud andmete põhjal; samu andmeid võrdlevate protsendiarvudena allperioodide 1960–1990 ja 1990–2004 kohta vt ka Laineste 2008: 135 (joonis 2). Hoolimata sellest, et need graafikud peegeldavad ka tegelaspaaride, -kolmikute, -nelikute

Joonis 3. Etniliste tegelaste esinemissagedus Liisi Laineste kaasaegsete naljade andmebaasis.

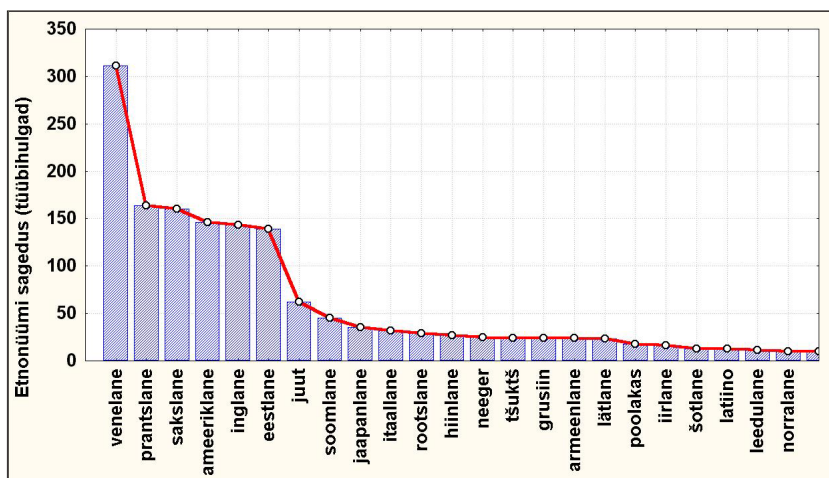
jne esinemusi, näeme mõlemal graafikul sagedusnäitude küllalt ühtlast, ilma märgatavate astakuteta alanemist.

Teine variatsioonirida (joonis 4a) näitab, mitmes tekstis esinesid 23 tootlikemat etnonüümi meie kolme rahva andmestikus. Madalamates sagedusjärgkudes näeme taas väärtuste üsna siledat vähenemist, suuremates sagedusjärgkudes seevastu drastiliselt selgeid astakuid. Põhiosa kogu esinemusest annab kuuk, kuhu kuulub vääramatu liidrina venelane, kellele järgneb 2. järku favoriitide duett – eestlane ja sakslane, neile omakorda 3. järku favoriitide kolmik – prantslane, inglase ja (põhja-)ameeriklane. Kuukule järgnevas osas võib täheldada veel lamedamat, kuid märgatavat 4. astakut, mille moodustavad juut, soomlane ja neeger.

Joonis 4a. Etnonüümide sagedused kolme rahva naljade andmestikus, mõõdetuna tekstihulkades.

Kolmas variatsioonirida (joonis 4b) näitab eelmisega analoogilist statistikat, kuid 23 sagedasimat etnonüümi on siin järjestatud vastavalt sellele, kui mitmes eri süžees nad esinesid meie kolme rahva aineestikus. Näeme, et tekstistatistika esikuuku järsk dominants ja etniline koostis säilib ka tüübistatistikas, kuid venelasest liidrile järgnevate favoriitide sagedused on koondunud enam-vähem ühele astakule, nende järjestus on muutunud, kusjuures eestlane on langenud teiselt kohalt kuuendaks.

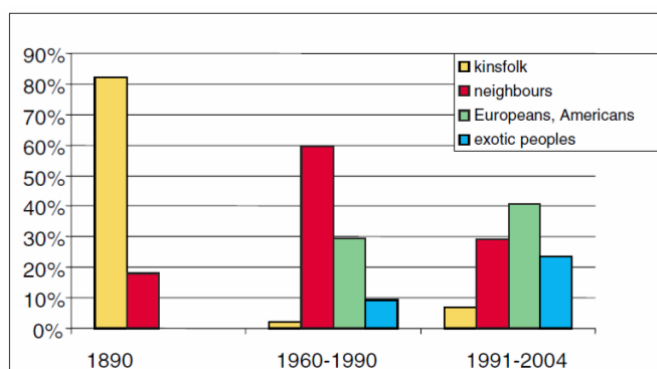

Joonis 4b. Etnonüümide sagedused kolme rahva naljade andmestikus, mõõdetuna tüübihulkades.

Püüame neid vahekordi täpsustada järgnevate kvantitatiivsete vaatlustega.

Materjali ja tegelaste ajaline dünaamika

Nagu Liisi Laineste (2004; 2005) on veenvalt tõendanud, iseloomustab eesti etniliste naljade arengut 1890. aastaist siiani etnilise tegelaskonna pidev suurenemine, naljade kultuurilise ja geograafilise haarde laiendamine. Nõukogudejärgsel perioodil, mil Eesti ühiskond, majandus ja kultuur orienteerusid kiiresti ümber idast läände, taandusid naljadest kiiresti ka nõukogudeaegsed etnilised tegelaskujud – vrd ka Liisi Lainestelt (2005: 201) laenatud diagrammi (joonis 5):

Joonis 5. Eesti etniliste naljade tegelaskonna laiendumine perioodil 1890–2004.

Olen püüdnud teha analoogilisi mõõtmisi ka oma kolme rahva empiirika põhjal.

Etnonüümide nimistu on kolme vaatlusaluse ajaperioodi lõikes kasvanud järgmiselt:

- nõukogude periood (1964–1992) – 33,
- üleminekuperiood (1993–1999) – 38,
- 21. sajand – 52.

Koos tegelaskonnaga on muutunud ka naljade repertuaar ise, mille summaarne suurus meie andmestikus on järgmine:

- I periood (1964–1992) – 170 teksti 100 tüübist,
- II periood (1993–1999) – 137 teksti 87 tüübist,
- III periood (21. sajand) – 678 teksti 218 tüübist.

Aadressil http://www.folklore.ee/~kriku/TRANSPORT/Krikmann_3rahvast.pdf leiduvas nimistus on süžeed (naljatüübid) järjestatud nimelt sellisel tekke-säilimise-kadumise põhimõttel. Selle kombinatoorika arvandmed summeeruvad järgmiselt:

Perioodid	Tüüpe	Tekste
ainult I	26	34
ainult II	17	20
I ja II	9	24
I ja III	32	158
I ja II ja III	33	319
II ja III	28	151
ainult III	125	279
Kokku	270	985

Kombinatsioon (I ja III) saab sisuliselt tähendada ainult seda, et nali oli käibel ka vahepealsel II perioodil, kuid kuna see on üldse allikmaterjali poolest kõige napim, siis 32 süžee kohta dokumenteeritud teated lihtsalt puuduvad – st arvatavalt on meil 65 süžeed (24,1% kogu teadaolevast tüübivarust), mille iga on kestnud nõukogude perioodist tänini välja. Peame seda oletust tööpäraseks ja teeme vastavad ümberarvutused. Meil on lähtetabel, mille algusest, keskelt ja lõpust toome siin selguse mõttes tillukesed fragmendid:

Tüübi nr	Tekste perioodist		
	I	II	III
#1	3	0	0
#2	2	0	0
#3	2	0	0
-----	-----	-----	-----
#88	2	5	10
#89	2	2	8
#90	1	1	13
-----	-----	-----	-----
#268	0	0	1
#269	0	0	1
#270	0	0	1

Asendame selles tabelis igast perioodist pärit tekstihulgad tüübi olemasolu/ puudumise tähistega (1/0), asendame kombinatsiooni (I ja III) esindavas 32 tüübis II perioodi näidu 0 näiduga 1 ning leiame niiviisi teisendatud andmes- tiku põhjal perioodide vahelised korrelatsioonikordajad:

Periood	I	II	III
I	1,00	0,46	-0,31
II	0,46	1,00	-0,06
III	-0,31	-0,06	1,00

Näeme ootuspäraselt, et kõrvutiste perioodide seos on keskeltäbi tugevam kui perioodide I ja III vahel ning I ja II periood on oma tüpoloogiliselt koostiselt sarnasemad kui II ja III periood.

Järgmiseks jälgime etnonüümide esinemuse ajalist dünaamikat, taas võrd- levalt teksti- ja tüübihulkade arvestuses.

Kummaski vaatluses ehitati kolm lineaarset regressioonivälja, kus sõltu- matuks muutujaks oli võetud vastavalt tekstide või tüüpide üldarv, kus see või teine etnonüüm esines läbi kõigi kolme perioodi, ja sõltuvaks muutujaks tekstide või tüüpide arv, kus see etnonüüm esines igal eraldi perioodil; leidsime igale väljale lineaarse regressioonivõrrandi parameetrid ning võrdlesime iga etnonüümi tegelikke esinemissagedusi võrrandijärgsete ootustega.

Residuaalide suuruse ja suuna poolest rühmitusid 25 sagedasemat etnonüümi järgmiselt:

Etnonüümid	Tekstistatistika: perioodid			Tüübistatistika: perioodid		
	I	II	III	I	II	III
Pideva langustrendiga etnonüümid						
venelane	28,4	3,6	-32,1	10,9	2,2	-13,0
prantslane	23,5	15,3	-38,9	10,3	2,4	-12,7
juut	12,3	5,5	-17,8	4,6	2,0	-6,6
grusiin	7,0	3,3	-8,3	4,0	2,3	-6,3
armeenlane	4,0	3,3	-7,3	4,0	1,3	-5,3
tšuktš	4,0	2,3	-6,3	1,0	1,3	-2,3
Kumera langustrendiga etnonüümid						
ameeriklane	14,7	12,4	-27,2	0,8	2,8	-3,6
inglane	11,9	19,3	-31,2	3,5	5,4	-8,9
ukrainlane	2,1	2,5	-4,6	1,5	1,9	-3,5
Pideva tõusutrendiga etnonüümid						
sakslane	-41,1	-13,0	54,0	-18,7	-7,9	26,5
eestlane	-40,3	-21,3	61,6	-16,5	-6,8	23,3
soomlane	-10,8	-1,9	12,7	-7,2	-4,8	11,9
itaallane	-4,2	-0,5	4,7	-4,9	-1,3	6,2
rootslane	-2,0	-1,7	3,7	-3,2	-2,7	5,9
jaapanlane	-1,7	0,1	1,6	-3,7	-0,9	4,5
lätlane	-4,2	-2,5	6,7	-2,7	-1,5	4,3
neeger	-10,2	-2,1	12,3	-4,2	1,1	3,1
norralane	-1,5	-0,3	1,8	-1,5	-0,1	1,5
hispaanlane	-0,5	-0,3	0,8	-0,5	-0,1	0,5
Kumera tõusutrendiga etnonüümid						
iirlane	-3,3	2,5	0,7	-3,0	2,8	0,2
šotlane	-2,4	3,1	-0,8	-2,2	3,4	-1,1
Ebamäärase ajatrendiga etnonüümid						
hiinlane	5,8	-2,5	-3,3	2,3	-2,3	0,0
poolakas	0,9	-0,1	-0,8	-0,5	0,4	0,1
leedulane	-0,2	0,3	-0,1	0,3	0,8	-1,0
latiino	-3,3	0,5	2,7	-2,2	1,4	0,9

Anname sellele koefitsiendiväljale ka kokkuvõtva sõnalise iseloomustuse.

- Kõigi omaaegsete “nõukogude favoriitide” (juut, grusiin, armeenlane, tšuktš, ukrainlane) nähtavus on vähenenud.
- Endise sotsialismileeri geograafiliselt kaugemate esindajate (hiinlane, poolakas) populaarsus on pigem vähenenud.

- Enamiku mitte-vene naaberrahvaste (soomlane, rootslane, lätlane) populaarsus on tõusnud.
- “Suurde kuuikusse” mittekuuluvate Euroopa rahvaste ajatrend on olnud kas pidevalt tõusev (itaallane, norralane, hispaanlane) või kumerjooneliselt tõusev (iirlane, šotlane); mitmed neist on tulnud eesti naljaallikaisse alles III perioodil.
- “Suurde kuuikusse” mittekuuluvate geograafiliselt kaugemate Lääne ja Ida kultuuri esindajate (jaapanlane, neeger) trend on olnud pidevalt tõusev; mitmed neist ilmuvad eesti allikaisse alles III perioodil.
- Enamiku “suure kuuiku” liikmete (venelane, prantslane, inglane, ameeriklane) ajatrend on kas pidevalt või kumerjooneliselt langev; inglane ja ameeriklane on II perioodil esile tõusnud, kuid pidanud III perioodil loovutama oma positsioone etniliste uustulnukate järjest kasvavale hulgale.
- Ainsad pideva (ja III perioodil lausa plahvatava) tõusutrendiga liikmed kuuikust on eestlane ja sakslane. Eestlase esiletõus pole üllatav ning seondub ilmselt eestlaste rahvusliku eneseteadvuse tõusuga sotsialismijärgsel perioodil. Selle paranenud eneseteadvuse üheks väljundiks peavad Liisi Laineste (nt 2008: 124–125) ja Astrid Tuisk (2010: 169) tõika, et eestlane sõandab nüüd panna oma naljades ka iseennast rumala tegelase, seega pilkeobjekti rolli (kõneka võrdlusena meenutagem, et võimet naerda iseenda üle on lugematu arv kordi loetud just juudihuumori tunnusjooneks); teisalt – ja märksa sagedamini – naaseb eestlane oma sotsialismijärgsetesse naljadesse just positiivse kangelasena. II ja eriti III perioodil sugeneb eesti (eriti eesti laste) naljafolkloori terve sari totralt skatoloogilisi süžeid, mis polegi õieti puänteeritud naljad, vaid meenutavad pigemini puändita kavalusnaljandeid ja veelgi rohkem imemuinasjuttude malli, kus tehakse kolm katset mingi raske ülesande täitmiseks – kaks edutut ja kolmas edukas. Ka Astrid Tuisk (2010: 172–175) toob selle sarja naljadest mitmeid näiteid: #154 (“Sitt sita külge ei jää!”); #178 (ninapühkimisvormel “Vanaisal olid nii pikad vuntsid ja nii pikk mõök”), millest on küll ka palju varasemaid kirjapanekuid; #69 (“Käin, käin, tapan, tapan”); #198 (“Meie titt tegi vankrisse rohkem, kui ise kaalub!”). Lisaks neile on tekstitootlikud jutud veel #90 (üritajad peavad minema üle naelu täis silla ~ üle okaste ega tohi öelda “ai!”); #150 (ülesandeks õpetada eeslit, kaamelit või elevanti ütlema “ai!” ja “ei!”); #149 (“Ma sõuan kollasel merel pruuni paadiga”); #122 (peerupüüdmisjutu ATU 1176 arendus puäntvormeliga “Püüa kinni ja värvi punaseks!”). Süžee #96, kus eestlane ehitab muusikalise kokkupandava peldiku, meenutab naljandeid heade juhuste kokkusattumisest (ATU 1640–1674).³

Sakslaseks nimetatava tegelase järsku esilekerkimist III perioodil on raske seletada mingite kaasaegsete rahvus- või kultuurisuhete ~ pingeväljade ~ nostalgiate vms abil. Saksa keel ei ole tänapäeva eestlase võõrkeelte pingereas esikohal. Raske on uskuda, et põhjuseks on Saksamaa liidriroll Euroopa Liidu poliitikas ja majanduses. On olemas vähe võrdlevaid statistilisi andmeid teiste Euroopa (eriti Ida-Euroopa) rahvaste etnilise tegelaskonna kohta. Dorota Brzozowska (2009; 2012) teateil on sakslane, venelane ja juut olnud poola naljades juba ajalooliselt traditsioonilisteks etnilisteks märklaudadeks ning venelane ja sakslane (tihti kolmikus poolakaga) on olulisimad “etnilised teised” ka poola 20. sajandi huumoris. Eesti tänapäev ja lähiajalooline mälu võiks toetada venelase jätkusuutlikku liidrirolli eesti etnilises naljas. Kummati esineb kolmik venelane, sakslane ja eestlane meie III perioodi andmestikus 183 tekstis, mis moodustavad 27,0% selle perioodi tekstisummast (678) ning jagunevad 47 tüübiks, mis moodustab 21,6% selle perioodi tüübibarust (218).

Ülaltoodud jt näited jätavad mulje, et “võitva eestlase” naasmisega kolme rahva naljatsükklisse kaasneb ka jutustruktuurilisi retronähtusi. Kas eesti lastefolkloori skato-mütoloogiline maailmapilt lihtsalt otsib võiduka väikese iseenda edutuiks partneriteks kaht suurt ja ootuspäraselt leiab neile sobivad etnilised nimesildid vahetust lähiümbrusest?

Alustajad, jätkajad ja puänteerijad. Mõned struktuuri- ja puändiprobleemid

Ka eelmise jutu jätkuna võiks meid huvitada etniliste (või lihtsalt “etnonüümliste”) tegelaste positsioneerumine puänteeritud nalja narratiivses struktuuris. Kolme rahva naljal on juba n-ö definitsioonikohaselt kolmeosaline struktuur, selles tehakse prototüüpsel juhul kolm käiku, mis täidavad erinevaid narratiivseid funktsioone.

- Esimene käik teeb esmase pakkumise, lahendamaks probleemi, mille on tekitanud intentsionaalne või spontaanne “kõrgem jõud” (inimsööjad, nõid vm vangistajad; avariiohtu sattunud lennuk; heatahtlik kuldkalake; väljakuulutatud konkurss, üleilmne või temaatiline konverents) või mille püstitab mingi kolmikseltskond või mõni selle liige ise (nt kutsutakse üles otsima mingile küsimusele vastust või millelegi metafoorset nime-tust, avaldama arvamusi millegi üle, hakatakse hoopilema, tehakse midagi üllatavat ja põhjendatakse seda vmt) või mis esitatakse jutustaja enda poolt esimese vastusena mittenarratiivsele küsimusele (“Kuidas naine suudab meest enda juures hoida?” #46) või väitena (“Sakslasel on

naine ja armuke, armastab mõlemat; prantslasel on naine ja armuke, armastab armukest...” #158).

- Järgnev teine käik arendab ja teisendab esitatud teemat *mutatis mutandis*, igatahes aga suhteliselt liiasel ja igaval viisil, täites ühtlasi nalja nn *garden path*-funktsiooni, st juhtides kuulaja mõtteid vales suunas ja valmistades niiviisi ette kolmandas käigus järgnevat puänteerivat lööki: nt nälgiv kolmik sööb alul ära prantslase käe, seejärel sakslase jala... (#157) või inglanna abielurikkumise pandiks on uus auto, prantslannal uhke kasukas... (#67) või ameeriklane alustab hooplemist teleskoobi leiutamisest, inglane jätkab mikroskoobiga... (#214) vmt.
- Viimane, üldjuhul kolmas käik tekitab puändi – on eelmise kahega jätkuvasti analoogiline selles mõttes, et jätkab sama “kõrgema jõu” või tegelaste endi poolt algatatud teema arendamist, teisalt on aga nendega dissonantne, teeb ilmsiks skriptikonflikti ja lahendab selle, rahuldades tingimust, mida Rachel Giora (1991; 2003 jm *passim*) nimetab markeeritud informatiivsuse nõudeks (*Marked Informativeness Requirement*): ...venelane pakub kaasnälgijatele oma ihuliikme asemel hoopis “jogurtit” (#157), ...venelanna armuke varastab (või saab kingiks???) mehe karvamütsi või kirsad (#67), ...venelane teatab, et nemad leiutasid asja, millega saab vaadata läbi meetripaksuse betoonseina – akna (#214) (venekeelses originaalis monotoonselt teisenev järjend “телескоп называется” → “микроскоп называется” → “окно называется” annab naljale erilise stilistilise sära). Seoses “võiduka eestlase” teemaga mainitud muinasjutulaadsetes retrostruktuurides näib peamine olevat lemmiktegelase võit, puánt aga sekundaarne ja tinglik lisaväärtus.

Seega siis nende kolme (või enama) käigu tegijate “pragmaatiline laeng” ja kognitiivne tähtsus on erinev: puänteerija mängib naljas peaosa, teised on kõrvaltegelased.

Roman Jakobson on keele poeetilist funktsiooni määratledes esitanud rohkesti tsiteeritud ja veidi krüptilise postulaadi: poeetiline funktsioon projitseerib ekvivalentsi põhimõtte valikuteljelt kombineerimisteljele (*The poetic function projects the principle of equivalence from the axis of selection into the axis of combination*) (Jakobson 1964: 358). See on seostatav üldisema teadmusega, et mistahes verbaalses tekstis saab paradigmaatilisi vahekordi esitada ainult süntagmaatiliste järjendite abil. Seetõttu pole ka kolme rahva naljades võimalik alati selgesti otsustada, kuivõrd vastandatakse kaht esimest kolmandale ~ kõiki eelnevaid viimasele või lihtsalt kumuleeritakse eri rahvustega seonduvaid stereotüüpe ning see paljus ja mitmekesisus ise loob omamoodi “metapuändi” mulje.

Alustava ja puänteeriva käigu vahel võib igatahes toimuda rohkem kui üks vahekäik. Kui neid toimub väga palju, võib see mõnikord viia eriti jõulisele puändile, kuna puänteerimiseks on seatud eriti rasked tingimused (nt jutus #156: “Võtame nende eesti poiste terviseks, kes kargavad vene tüdrukuid türgi vaibal inglise võimsuse ja saksa täpsusega!”). Mõnel teisel juhul viimast käiku kui sellist (isegi narratiivset süžeed kui sellist) polegi, vaid puändiefekti tekitab seik, et nii paljudest etnonüümsetest elementidest on suudetud moodustada nii keerukas põimik, mis läbi pilatakse mingit paljust kui ideed (nt jutus #269: “Mis on globaliseerumine? See on kui Libeeria lipu all sõitev Kreeka tanker, mis on tellitud Vene kompanii poolt, kelle peakorter asub Rootsis, viib naftat Eestist Singapuri, satub tormi kätte ja läheb ümber neutraalvetes. Hispaania ja Portugali päästjad ei suuda teda aidata ning kuu aja pärast rikub naftalaik ära Prantsusmaa ranniku”). Tohtu rahvusvahelise leviku ja väidetavalt pikkade ajalooliste juurtega jutus #91, kus paljud rahvad pealkirjastavad oma uurimusi elevandist (vt nt viiteid aadressidel <http://quote-exactly.livejournal.com/3512.html#cutid1> ja <http://quote-exactly.livejournal.com/3614.html#cutid4>), võib küsitavaks saada, kas puändi moodustavad nõukogude venelase megalomaanilised või sotsialistlike satelliitide alandlikult pugevad teemad, nagu “Bulgaria relevant – Nõukogude elevandi noorem vend” vmt. Teises rahvusvaheliselt tuntud jutus #94, kus üksikule saarele satuvad või paigutatakse eksperimendi korras kaks mingist rahvusest meest ja üks samast rahvusest naine, võivad end puändi rolli pakkuda nt inglise variant (“Pole kedagi, kes meid tutvustaks”) või nõukogude-vene variant (“Pühapäeval anname naisele ringitõmbamise eest kere peale!”), kuid puhuti pole pikast ahelast võimalik eristada enam mingit semantilist tulipunkti, vaid humoristlikke muljeid jätab peamiselt juba “käiguülene” *Lust zu erweitern* iseendast. Just sedalaadi tehnilistel põhjustel on meie tekstikorpusest välja jäetud näiteks netis tohtu hulga paljumeelsete variantidena ringlev ahelstruktuuriga nali sellest, kuidas eri rahvad käituvad erinevatel temperatuuridel *resp.* kui hästi põhjapoolsed rahvad (eriti just soomlased ja laplased) taluvad külma. Selle nalja apoteoosiks on vahel olukord “–273 absoluutne null... molekulide soojusliikumine lakkab. Laplased on nõus, et kisub jah pisut krõbedaks”, kuid teekond selleni on juba liiga pikk ja vaimukas, et siin mingit opositsiooni või dissonantsi tajuda.

Meie andmestikus on registreeritud ka tüübid, mille mõnes tekstis on erandina vähem kui kolm etnilist tegelast vm markerit või milles kolmikstruktuur ise on erandlik, või kõik kolm tegelast on samast rahvusest, või on puäntkäigule eelnevad n-ö ebaolulised käigud esitatud nii üldsõnaliselt, et pole võimalik mõista, kui palju neid on või kes neid teevad. Nt jutus #48 võidakse ainult viidata, et põrgus puudub eestlaste katla juures valve, kuna nad tirivad põgenejad ise tagasi; mis toimub teiste katelde juures, see on fakultatiivne.

Mitmed näited viivad mõttele, et etnilises naljas ongi põhimõtteliselt ainuvajalik pelgalt üks – puänteeriv – käik. Tüübis #112 esitatakse maailma lühima anekdoodina tekstikatkendit “Üks vene džentelmen...”. Jutust #123, kus küsitakse arvamusi Aadama ja Eeva rahvuse kohta, on meie andmestikus kokku 10 teksti, neist ühekäigulisi 5 (küsimusele antakse kohe ainus ja lõplik vastus), kolmekäigulisi 3, neljakäigulisi 1, lisaks tekst, kus see küsimus on lihtsalt retooriline (irooniline reageering Thor Heyerdahli väitele, et Kolumbus oli norralane) ega eeldagi vastust.

Kahekäigulised tekstid meie andmestikus näivad küll enamasti kolmekäiguliste tavavormide lühendustena, siin pole peaaegu üldse näha üldiselt väga levinud konfiguratsiooni, kus esimene tegelane sooritab otsese verbaalse ründe teise tegelase vastu ja teine pareerib selle ründe mingi vaimuka vastulöögiga.

Tegelaste välistuvat jaotamist kolme kõnealuse funktsiooni täitjaks komplitseerivad juhud, kus viimases käigus osaleb kaks tegelast, üks teolise agressiooni agendina, teine selle sihtmärgina, või üks soovib teisele halba või irvitab teise ebaõnne üle. Selle juhu musternäiteks on eesti repertuaaris juba nõukogude ajast ülipopulaarne tüübi põimik #83, kus üks tegelane viskab teise tegelase (meil reeglina eestlane venelase) mingite põhjenduste või hüüdlause teatel lennukist, õhupallist või paadist välja; samuti #188, kus üks tegelane soovib katta end kaitseks kuradi vm “ülemjõulise” tegelase hoopide eest teise tegelasega (meie andmestikus eestlane hinduga; rahvusvaheliselt on tegelaspaarid väga mitmekesised); või nt #106, kus juut vm esitab kosmoselennuks või mingi projekti täitmiseks riuklikud lepingutingimused (nt “10 tonni sulle, 10 tonni mulle ja poolakas teeb 6 tonniga ära!”); või nt #51, kus tegelased peavad inimsööjate, piraatide vm “ülemjõu” käsu peale tooma aedvilju vm taimi ja järgmise käsu peale need endale ilma naermata urruauku toppima, ning puänttegelane puhkeb naerma, kuna näeb teist tegelast tulevat arbuuside või kaktusega; või ka #134, kus üks tegelane sööb ära pekitüki, mida mäetipus elav jeti kasutas libestina, mistõttu teise tegelase anaalseks jetiga kujuneb valuliseks.

Kolme rahva aines näitab seega järjekordselt, et puänteeritud naljade senises teoorias (sh Attardo GTVH-teoorias) on tegelasrollide spetsiifika, puäntkäigu aksioloogilise kvalifikatsiooni küsimused ning tegelaste käikudes sooritatavate kõneaktide illokutiivsete ja perlokutiivsete aspektide vahekorrad ebapiisavalt välja töötatud. Kõigist tegelastest on õieti välja eristatud ja termineeritud ainult üks – nalja objekt, keda Attardo GTVH-teoorias esindab mäletatavasti spetsiaalne “tegelase-tasand” – s.o “teadmusressurss” *target*, mis vaikimisi tähistab justkui ühtaegu nii naljas sooritatava ründeakti (kriitika, pilke, iroonia) objekti kui ka puänteeriva käigu sooritajat. Need rollid langevad paljudel juhtudel tõesti kokku, kuid mitte ilmtingimata (Attardo 1997). Puäntrepliik ei ole alati ütleja lolluse vm negatiivse joone tahtmatu paljastus. Ja kui vane-

mais puändita naljandeis oli kõige sagedasem kompositsioonitüüp selline, kus kaval(am) tegelane pettis rumala(ma)t, ning ka puändiga naljades toimub sageli verbaalne ja mentaalne võitlus kahe tegelase vahel ning vaimuka pareeriva või ründava repliigi ütleja on nüüd igatahes võitja rollis. Meil tuleb otsustada, kas puänteerija on “objekt” (*target*) nii võitjana kui kaotajana, ta ületrumbatud vastasmängija aga peab jääma lihtsalt situatiivse raami nimetuks komponendiks, või oleks mõtet ka puändiga naljade tegelaskonda vastavalt diferentseerida ja öelda näiteks, et tegelane, kes end ise oma puäntrepliigiga lolliks teeb või keda keegi teine oma vaimukusega üle trumpab, on koomika objekt (*target*), vaimukas tegelane aga on hoopis koomika allikas (*source*), kuna ju kognitiivses psühholoogias ja lingvistikas, aga ka mitmete muude alade terminoloogias assotsieerub termin *target* (sihtmärk) peaaegu automaatselt terminiga *source* (allikas) ja käibib sellega paaris.

Kolme rahva naljades leidub ka näiteid, kus puändi ütleja kvalifitseerub kurikuulsa “targa lollina”, st pole selge, kas ta on “tegelikult” loll või mängib mingil põhjusel lolli või ironiseerib või maskeerib lollusteks mingeid sügavmõttelisi või teravaid väiteid, mida pole võimalik välja öelda otsesõnu. Nii on üsna raske üheselt mõtestada venelase repliiki eeltsiteeritud järjendis “телескоп называется” → “микроскоп называется” → “окно называется” (#214) – selle kontrast kahe eelmise repliigiga on rabavalt naljakas, kuid seda ei saa hästi mõtestada ei irooniana, ei eneseirooniana, ei lihtsameelse teatena vene tehnikahaleda taseme kohta. Või ehk on siis võitja ja kaotaja rolliline eristamine puändiga naljas ikkagi mõttetu – Astrid Tuisk (2010: 168–169) jpt on avaldanud imestust tõsiasja üle, et kui rahvusest N. naljategelane haiseb nii võimsalt, et kits või kaamel ei soovi temaga ühes ruumis viibida, siis rahvusest N. kuulajaskond suudab käsitada teda võitjana, st positiivse kangelasena.

Puänteeriva lahenduse võtmeks ei pea ka olema tingimata mõne tegelase kõneakt, vaid folkloor võib n-ö ise jutustaja suu läbi või netiallika kaudu teatada kuulajale midagi puändilist, nt et kui kolmel tegelasel on kästud teha midagi kreatiivset kahe palli või sangpommi või titaanist kuulikesega, siis kolmas suudab ühe neist katki teha ja teise ära kaotada (#169), või et ameeriklane ~ inglane ~ prantslane ja venelane teevad hommikul kahe munaga väga erinevaid asju – söövad tegelikult või sügavad figuratiivselt (#64).

Kõigist neist tinglikkustest ja komplikatsioonidest teadlik olles võib kolme rahva naljade mõõtmisel lähtuda kahest erinevast vaatekohast:

- 1) ainuke obligatoorne komponent etnilises naljas on puänteeriva tegelase käik, kõik sellele eelnevad käigud on fakultatiivsed “venitused”;
- 2) selle naljaliigi prototüüpne tegelaskond on oma prototüüpseid funktsioone täitev kolmik, sellest lühemad ühe- või kahekäigulised manifestatsioonid on kolmikstruktuuri kidumid ning pikemad selle ekstensioonid.

Sellele vastavalt on etniliste tegelaste vm markerite seost alustaja, jätkaja ja puänteerija funktsioonidega mõõdetud kahes – “leebes” ja “ranges” variandis.

Leebes variandis on kõik mittekolmesed ja/või asümmeetrilised konfiguratsioonid kolmestatud selliste reeglite järgi: 1) kui tekstis tehakse üksainus käik, on selle tegija loetud puänteerijaks; 2) kui tehakse kaks käiku, on esimese käigu tegija loetud alustajaks ja teise käigu tegija puänteerijaks; 3) kui kolme etnilise markeri konfiguratsioon on asümmeetriline, loetakse esimesena nimetatut alustajaks, teisena nimetatut jätkajaks ja viimasena nimetatut puänteerijaks; 4) kui käike on üle kolme, siis loetakse esimese käigu tegijat ~ esimesena nimetatut alustajaks, viimase käigu tegijat ~ viimasena nimetatut puänteerijaks ja kõiki vahepealseid jätkajateks.

Ranges variandis on arvestatud ainult seda osa materjalist, kus esineb täpselt kolm erinevat etnilist tegelast vm markerit ja tehakse täpselt kolm käiku; lisaks on välja jäetud juhud, kus tegelaste konfiguratsioon ei ole sümmeetriline ja/või viimases käigus osaleb kaks tegelast ning ühe tegevus ja/või ütlus on suunatud teise tegelase vastu, mistõttu nende rollid kahestuvad ning pole sõandatud otsustada, kumba neist lugeda puänteerijaks.

Ranges variandis on loendatavaiks üksusiks tüübid, leebes variandis tekstid, või õigemini punktisummad, mis iga tegelane on kogunud läbi ülaltoodud reeglite alusel kolmestatud positsioonide ~ funktsioonide.

Leidsime taas kõigepealt positsioonidevahelised korrelatsioonikordajad kummagi vaatluse kohta. Need näitavad ootuspäraselt, et alustaja ja jätkaja positsioonide vaheline seos (sünonüümia) on väga tugev *resp.* puänteerija seos nende mõlemaga tunduvalt nõrgem (vt arvandmeid järgnevast tabelist).

Positsioon	Leebe vaatlus			Range vaatlus		
	I	II	III	I	II	III
I	1,00	0,93	0,56	1,00	0,95	0,46
II	0,93	1,00	0,61	0,95	1,00	0,42
III	0,56	0,61	1,00	0,46	0,42	1,00

Tegelaste seosetiheduseks alustaja, jätkaja ja puänteerija positsioonidega on jätkuvasti loetud lineaarvõrrandite residuaale. Ka selles plaanis on näha selge tugev veelahe puänteerija positsiooni ning kahe ülejäänud positsiooni vahel. Arvandmed 23 sagedasema rahvuse positsionaalsete eelistuste kohta on näha järgmises tabelis. Kui tekkis olulisemaid erinevusi leebe ja range vaatluse residuaalide vahel, on etnoste rühmitamisel lähtutud leebe vaatluse tulemustest, kus sageduste absoluutväärtused olid märksa suuremad.

Etnonüümid	Leebe vaatlus: positsioonid			Range vaatlus: positsioonid		
	I	II	III	I	II	III
Eelistavad olla puänteerija positsioonis						
eestlane	-31,8	-87,6	119,8	-13,1	-19,9	32,9
venelane	-52,5	-6,9	60,0	-20,2	-19,9	40,0
soomlane	-13,0	-12,0	25,1	-3,9	-1,8	5,7
juut	-10,0	-3,0	13,1	-2,3	-3,1	5,4
tšuktš	-6,0	-6,7	12,7	-2,5	-2,3	4,8
iirlane	-7,3	-2,4	9,8	-3,5	0,7	2,8
grusiin	-0,5	-3,4	3,9	0,5	-1,3	0,8
lätlane	-0,1	-3,3	3,5	2,2	-0,7	-1,5
armeenlane	-1,3	-2,0	3,3	-1,1	-2,0	3,1
leedulane	-5,0	2,2	2,8	-1,1	2,0	-0,9
norralane	-0,7	-1,2	1,8	1,6	-1,3	-0,3
Eelistavad olla alustaja ja jätkaja positsioonis						
ameeriklane	65,5	6,3	-71,5	21,2	4,4	-25,6
inglane	51,1	22,5	-73,4	16,6	6,8	-23,4
sakslane	55,3	60,4	-115,3	6,1	24,3	-30,4
prantslane	20,3	57,3	-77,3	8,9	18,1	-26,9
rootslane	3,5	2,6	-6,1	1,8	1,0	-2,8
neeger	2,6	0,9	-3,5	-2,8	-0,7	3,5
jaapanlane	2,1	6,7	-8,7	0,5	3,6	-4,1
Eelistavad olla jätkaja positsioonis						
hiinlane	-1,1	7,7	-6,5	1,5	1,7	-3,2
poolakas	-3,7	6,9	-3,2	-1,5	1,7	-0,2
šotlane	-3,0	3,2	-0,2	-0,1	1,0	-0,9
Eelistab olla alustaja ja puänteerija positsioonis						
itaallane	2,6	-2,7	0,1	3,5	-2,3	-1,2

Lisame ka sellele tabelile lühikese sõnalise kommentaari.

- Puänteerija rolli asetuvad kolme vaatlusperioodi kogusummas 1) “suure kuuiku” liikmetest eestlane ja venelane; 2) nõukogudeaegsed etnilised favoriidid (juut, tšuktš, grusiin, armeenlane); 3) lähinaabrid (soomlane, lätlane, leedulane); 4) mõned muud Euroopa rahvused (iirlane, norralane).
- Alustaja ja jätkaja rollis on “suure kuuiku” ülejäänud liikmed (ameeriklane, inglase, sakslane, prantslane), kusjuures inglase ja eriti silmatorkavalt ameeriklase bilanss kaldub alustaja positsiooni suunas, prantslasel jätkaja positsiooni suunas; sakslasel on need positsioonid tasakaalus, kuid hoidumine puänteerija rollist väga markantne.

- Alustaja ja jätkaja positsioone eelistavad ka mõned teised rahvused, kelle üldine ajatrend eesti nalja etnilise tegelasena on olnud selgelt tõusev (rootslane, neeger, jaapanlane).
- Ülejäänud madalamate absoluutsageduste ja erandlike nõrkade rolli-eelistustega rahvuste (hiinlane, poolakas, šotlane, itaallane) hoiakuid ma ei oska kommenteerida.

Tegin katset jälgida läbi kolme vaatlusperioodi ka puänteerija rolli ajalist dünaamikat 15 sagedasema etnilise tegelase juures, kellest osa seda rolli eelistab, osa aga väldib. Vaatluse aluseks olid leebe üldvariandi lähteandmed, tõmbumise või tõukumise mõõduks jätkuvasti lineaarse regressioonivõrrandi residuaalid. Tulemused on toodud järgnevas tabelis.

Etnonüümid	Perioodid		
	I	II	III
Pideva langustrendiga etnonüümid			
venelane	30,8	12,9	-43,7
juut	5,9	3,9	-9,8
tšuktš	4,9	0,7	-5,6
grusiin	2,6	0,7	-3,2
armeenlane	3,8	-1,2	-2,6
prantslane	1,4	0,5	-1,9
Pideva tõusutrendiga etnonüümid			
eestlane	-36,0	-15,9	51,8
soomlane	-8,7	0,5	8,2
sakslane	-0,9	-2,3	3,1
neeger	-2,0	0,2	1,8
Kumera tõusutrendiga etnonüümid			
ameeriklane	-0,1	0,7	-0,6
inglane	0,1	1,4	-1,6
iirlane	-0,6	1,5	-0,9
Nõgusa tõusutrendiga etnonüümid			
lätlane	-0,9	-1,6	2,4
itaallane	-0,2	-2,2	2,4

Kommenteerime põgusalt ka seda andmestikku.

- Kõige jõulisema tõusutrendiga tegelane on eestlane, kõige jõulisema langustrendiga venelane.
- Kõik endised nõukogude etnilised favoriidid (juut, tšuktš, grusiin, armeenlane) on üsna tugeva langustrendiga. Kerge langustrendiga on ka prantslane.
- Soomlane, sakslane ja neeger on keskmise või nõrga, kuid pideva tõusutrendiga.

- Ameeriklane, inglane ja iirlane on nõukogudejärgsel II perioodil puänteerijate rollis veidi esile tõusnud, seejärel aga jälle taandunud.
- Lätlane ja itaallane on II perioodil veidi taandunud, III perioodil taas tõusma hakanud.

Lõpetuseks

Võtame lühidalt kokku vaatluste põhitulemused.

Kolme vaatlusperioodi vältel (1964–1992; 1993–1999; 2000–2012) on erinevate etniliste tegelaste arv eesti kolme rahva naljades pidevalt suurenenud (meie vaatlusainestikus 32-lt 57-le).

Kolme rahva naljade tegelaskonnast eristub igas vaatluslõikes välja domineeriv “suur kuuik”, kuhu kuuluvad vääramatu liidrina venelane, praeguseks juba kindlalt ka eestlane, suurimate Euroopa rahvaste esindajad (sakslane, prantslane, inglane) ja (põhja-)ameeriklane.

Ajalises lõikes läbi kolme vaatlusperioodi on kõigi omaaegsete “nõukogude favoriitide” (juut, grusiin, armeenlane, tšuktš, ukrainlane) ja enamiku endisse sotsialismileeri kuulunud rahvuste nähtavus vähenenud, enamiku mitte-vene naaberrahvaste (soomlane, rootslane, lätlane) populaarsus see-eest tõusnud. Kuuikusse mittekuuluvate väiksemate Euroopa ja Ida rahvaste osakaal on pidevalt või kumerjooneliselt tõusnud. Kuuiku liikmete ajatrendid on olnud erinevad – venelasel, prantslasel, inglasel, ameeriklasel alanevad, eestlasel ja sakslasel kiiresti ülenevad. Sakslase järsku esiletõusu 21. sajandi aineses on raske seletada mingite kaasaegsete poliitiliste, kultuuriliste vm põhjustega.

Eesti kolme rahva naljade kaasaegses kihis võib täheldada struktuurilisi ret-rojooni: eriti lasterepertuaari tekib rida skatoloogilisi süžeid, mis pole teravalt puänteeritud naljad, vaid meenutavad pigem imemuinasjuttude malli: mingi raske ülesande täitmiseks tehakse kolm katset, kaks esimest neist nurjuvad ja kolmandat kroonib edu.

Kolme rahva naljal on definitsioonikohaselt kolmeosaline struktuur, selles tehakse tavajuhul kolm üksteisele järgnevat käiku, mis täidavad erinevaid narratiivseid funktsioone; nende rollide täitjaid on töös nimetatud alustajaks, jätkajaks ja puänteerijaks. Kuna narratiivis vm verbaalses tekstis saab mistahes paradigmaatilisel suhestatud asju esitada ainult süntagmaatiliste jär-jendite abil, nähtub kolme rahva naljades omamoodi “psühholoogiline bilanss”, skalaarne liikuv tasakaal süntagmaatiliste, rõhutatult puänteeruvate struk-tuuride ‘kaks *versus* kolmas’ ja paradigmaatiliste, puänti nivelleerivate (tava-liselt kolmest lülist pikema) ahelstruktuuride ‘igauks omamoodi’ vahel. Artiklis juhiti tähelepanu sellele, et puänteeritud kolmekäigulise narratiivi struktuuri saab mõtestada kahel viisil: 1) ainuke obligatoorne komponent sellises naljas on puänteeriva tegelase käik, kõik sellele eelnevad käigud on fakultatiivsed

“venitused”; 2) sedalaadi nalja prototüüpne tegelaskond on oma prototüüpseid funktsioone täitev kolmik, sellest lühemad ühe- või kahekäigulised manifestatsioonid on kolmikstruktuuri kidumid ning pikemad selle venitused.

Tehti statistiline mõõtmine selgitamaks, kas mõned etnilised tegelased (ja millised just) kalduvad funktsioneerima rohkem puänteerija, teised aga alustaja või jätkaja rollis. Selgus, et see on tõesti nii ja kolme perioodi kogusummas tavatsevad puänteerija rolli asetuda suure kuuiku liikmetest eestlane ja vene-lane, tänapäeva küündiva reliktna nõukogudeaegsed etnilised favoriidid (juut, tšuktš, grusiin, armeenlane), meie lähinaabrid (soomlane, lätlane, leedulane) ning mõned muud Euroopa rahvused (iirlane, norralane). Alustaja ja jätkaja rollid on suuresti sümmeetrilised ning neid kalduvad täitma “suure kuuiku” ülejäänud liikmed (ameeriklane, inglane, sakslane, prantslane) ja mõned muud rahvused, kelle üldine ajatrend eesti nalja etnilise tegelasena on olnud tõusev (rootslane, neeger, jaapanlane). Mõõdeti veel puänteerivate tegelaste ajatrende vaatlusalusel perioodil.

Selgus, et praegune huumoriteooria on mitmes mõttes defitsiitne ja küündimatu identifitseerimaks kolme rahva jm naljade tegelasfunktsioone.

Kõik siinsed ja muud, käesolevas töös mainimata tähelepanekud veenavad meid, et puänt, reeglina kõneline puäntvormel (või ka muu ere kõneline püsi-vormel) on see struktuurikomponent, mis tekitab meis tekstide tüpoloogilise kokkukuuluvuse tunde, teisiti öeldes: samatüüpsed jutud on alguste poolest variatiivsemad, lõppude poolest ühtsemad, mille loogiliseks tulemuseks on muu-hulgas usk, et Attardo atemporaalseid “teadmusressursse” loetleva GTVH-mu-deli ja nalja mõistmise ajalist protsessi jälgiva IDM-mudeli kokkusulatamine ühtseks SIR-mudeliks pole üldse nii pöörane idee, nagu selle kirjutise autor on oma varasemais töödes arvanud (vt Attardo 1988; 1993; 1994 *passim*; Attardo & Raskin 1991; vrd Krikmann 2005b: 95 jj; 2009: 48 jj).

Kommentaariid

¹ Kirjutis on seotud Eesti Teadusfondi grandiga ETF 8149.

² Kuulus soome folklorist ja parömioloog Matti Kuusi (1954: 55) on püüdnud A. A. Koskenjaakko uurimuste põhjal hinnata vanasõnalaenude osakaalu soome folklooris ning teinud järgmise tähelepaneku: “Yleisimmät suomalaiset sananparret ovat suurelta osalta yleiseurooppalaisia sananparsia. Ei käy kiistäminen, että niiden joukossa yleensä ovat kansanomaisen aforistiikan jaloimmat, himmenemättömät helmet.” [Kõige sagedasemad soome kõnekäänud on suuremas osas üleeuroopalised. Ei ole põhjust kahelda, et nende seas on rahvaaforismide väärtuslikemad ja tuhmumatumad pärlid.] Mitmed hilisemad vaatlused vanasõnade ja mõistatuste geograafilise leviku kohta on seda reeglit korduvalt kinnitanud ning arvatavasti kehtib see kogu folkloori kohta tervikuna: on olemas hulk folklooriüksusi, mis on edukalt tõlgitavad ning tundunud atraktiivsetena paljude folkloori viljelevate sootsiumide jaoks ja läinud mitte ainult laia, vaid ka intensiivsesse käibesse kõikjal, kus nad on tuntuks saanud. Seetõttu

tekib omapärane paradoks: mingil keelealal või ka veel kitsamas piirkonnas hakkavad traditsioonikandjate jaoks tunduma kõige “omamatena” just need süžeed, ütlused vm, mis tegelikult on globaalne laiatarbekaup, kuid oma erakordse läbilöögivõime tõttu varjutavad ja suruvad tagaplaanile kohapeal sepihõõrdunud omaloomingu.

- ³ Selliseid tüpoloogilisi samasusi või sarnasusi kolme rahva naljade ja ATU-švankide vahel võib täheldada veel muidki: nt jutt #81, kus juut soovib talvel enne hukkamist süüa maasikaid, kuulub tüüpi ATU 927C ja on suguluses ka tüübiga ATU 403; jutt #76, kus venelane palub kuldkala muuta viinaks järv ja järve voolav jõgi ning anda lisaks veel üks pudel sedasama, on suhetes rumala kuradi jutuga ATU 1173A; tüpoloogiliselt ja tegelaskonnalt veidi hajus jutt #93, kus otsitakse kolmest kõige laisemat, meenutab ATU 1950 alla paigutatud ainet; jutule #77, kus keegi väidab, et tähed või pilved on tegelikult tema vanaisa munad, on İlhan Başgöz (1998: 56) leidnud Hodža Nasreddiniga seotud vaste 15. sajandist.

Kirjandus

Attardo, Salvatore 1988. Trends in European humor research: towards a text model. *Humor: International Journal of Humor Research* 1 (4), lk 349–369 (doi:10.1515/humr.1988.1.4.349).

Attardo, Salvatore 1993. Violation of conversational maxims and cooperation: The case of jokes. *Journal of Pragmatics* 19 (6), lk 537–558 (doi:10.1016/0378-2166(93)90111-2).

Attardo, Salvatore 1994. *Linguistic theories of humor*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter (doi: 10.1515/9783110219029).

Attardo, Salvatore 1997. The semantic foundations of cognitive theories of humor. *Humor: International Journal of Humor Research* 10 (4), lk 395–420 (doi:1515/humr.1997.10.4.395).

Attardo, Salvatore & Raskin, Victor 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. *Humor: International Journal of Humor Research* 4 (3/ 4), lk 293–347 (doi:10.1515/humr.1991.4.3-4.293).

Başgöz, İlhan 1998. A thematic analysis of Hoca stories in historical perspective. Başgöz, İlhan & Boratav, Pertev N. I, *Hoca Nasreddin, Never Shall I Die: A Thematic Analysis of Hoca Stories* by İlhan Başgöz and Pertev N. Boratav. Bloomington, Indiana: Indiana University Turkish Studies Series, lk 1–81.

Bendix, Regina 1997. *In search of authenticity: The formation of folklore studies*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Brzozowska, Dorota 2009. Polish jokelore in the period of transition. Krikmann, Arvo & Laineste, Liisi (toim). *Permitted Laughter: Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 127–170.

Brzozowska, Dorota 2012. Three characters in Polish jokes. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication* 1: Jokes and their relations. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 21–32.

- Davies, Christie 1982. Ethnic jokes, moral values and social boundaries. *The British Journal of Sociology* 33-3, lk 383–403 (doi:10.2307/589483).
- Davies, Christie 1990. *Ethnic humor around the world: A comparative analysis*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Davies, Christie 1998. *Jokes and their relations to society*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter (doi:10.1515/9783110806144).
- Davies, Christie 2002. *The mirth of nations*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Dundes, Alan 1987. *Cracking jokes: Studies of sick humor cycles & stereotypes*. Berkeley, California: Ten Speed Press.
- Giora, Rachel 1991. On the cognitive aspects of the joke. *Journal of Pragmatics* 16 (5), lk 465–485 (doi:10.1016/0378-2166(91)90137-M).
- Giora, Rachel 2003. *On our mind: salience, context, and figurative language*. Oxford & New York & Auckland & Bangkok etc.: Oxford University Press.
- Jakobson, Roman 1964. Closing statement: Linguistics and poetics. Sebeok, Thomas A. (toim). *Style in Language*. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press, lk 350–377.
- Krikmann, Arvo 2005a. Naljandid ja anekdoodid. Metsavahi, Merili & Valk, Ülo (koost). *Regivärsist netinaljadeni: Sissejuhatus rahvaluulesse*. Tallinn: Koolibri, lk 63–77.
- Krikmann, Arvo 2005b. *Koestler, Raskin, Attardo ja teised: Lingvistiliste huumoriteooriate uuemaist arenguist*. Reetor 4. Tartu: EKM.
- Krikmann, Arvo 2009. Contemporary linguistic theories of humour. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 33, lk 27–57 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol33/kriku.pdf> – 9. november 2012).
- Krikmann, Arvo 2012. Estonian three nation jokes. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication 1: Jokes and their relations*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 7–20.
- Kuusi, Matti 1954. *Sananlaskut ja puheenparret*. Helsinki: SKS.
- Laineste, Liisi 2004. *Tegelased eesti etnilises huumoris*. Magistritöö. Käsikiri. Tartu: TÜ (<http://hdl.handle.net/10062/754> – 9. november 2012).
- Laineste, Liisi 2005. Characters in Estonian ethnic humour (1890–2004). *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 29, lk 197–202 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol29/davies.pdf> – 9. november 2012).
- Laineste, Liisi 2008. Politics of joking: Ethnic jokes and their targets in Estonia. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 40, lk 117–146 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol40/laineste.pdf> – 9. november 2012).
- Popescu, Carmen 2011. Understanding ethnic humour in Romanian jokes. Dynel, Marta (toim). *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamin, lk 173–190.
- Sarv, Kadi 1994. “Mina tahan ka Nõukogude Liidus elada!”. Poliitiline anekdoot koolipärimuses. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist*. Tartu: EKI & EKM, lk 106–160.

Sarv, Kadi 1996–1998. Poliitiline anekdoot I–V. *Mäetagused* 1, 2–6 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr1/nalinet.htm> (1. osa) – 9. november 2012; <http://www.folklore.ee/tagused/nr2/nali2.htm> (2. osa) – 9. november 2012; <http://www.folklore.ee/tagused/nr4/nali3.htm> (3. osa) – 9. november 2012; <http://www.folklore.ee/tagused/nr5/nalinet4.htm> (4. osa) – 9. november 2012; <http://www.folklore.ee/tagused/nr6/nalinet5.htm> (5. osa) – 9. november 2012).

Sarv, Kadi 1997. Children's political anecdotes: Register. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 5, lk 97–171 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol5/kadi.htm> – 9. november 2012).

Tuisk, Astrid 1995. Omast ja laenatust eesti laste kolme rahva anekdootides. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist*. Tartu: Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, lk 71–82.

Tuisk, Astrid 2010. Kolme rahva anekdoodid lastepärimuses: viisteist aastat hiljem. Kalmre, Eda (toim). *Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortekultuurist*. Tänapäeva folkloorist 8. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 163–186.

Valk, Ülo 2005. Establishment of the Estonian folklore collections and the concept of authenticity. Schmitt, Christoph (toim). *Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte 2. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann Verlag GmbH, lk 33–38.

Viikberg, Jüri 1997. *Anekdoodiraamat: Naeruga eilsest: Eesti anekdoot 1960–1990*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Summary

The characters of Estonian three nation jokes

(1964–2012)

Arvo Krikmann

Keywords: three nation jokes, Soviet period, post-socialist period, ethnic characters, punch line

The present article gives a statistical overview of the characters of Estonian three nation jokes throughout three periods: the Soviet period, the 1990s, and the 21st century. The following subtopics are discussed:

- 1) The Zipfian distribution of parameters of our joke corpus that complicates text- and type-based statistical analyses (so-called “Zipf’s curse”);
- 2) The general temporal dynamics of the material and changing of the frequencies of ethnic characters through the three periods of observation;
- 3) The correlation between the “sequential number” (position) of the character in the text and its function: changes in frequencies of different ethnic characters as “initialisers”, “follow-uppers”, and “punch line-makers” throughout the three periods; the salience of the Estonian as an ethnic figure in the 21st century; exceptional texts with more or fewer than three characters and, related to it, problems of the joke structure (syntagmatic triad versus paradigmatic-parallelistic chain, etc.).

Kolm tegelast poola naljades

Dorota Brzozowska

Teesid: Käesoleva artikli eesmärk on kirjeldada poola anekdootide kolmest tegelasest, ning anda ülevaade nende ajaloost ja muutumisest. Keskendutakse kolmese ülesehitusega naljadele, mille sisu on muutunud etnilisest ametitega seonduvaks. Artikkel püüab vastata kesksele küsimusele, kui universaalsed või kultuurispetsiifilised on sellised naljad. Folkloorne ja globaalselt levinud ettekujutus numbri 3 tähendusest pakub samuti huvitavaid sissevaateid kolme tegelasega anekdootide olemusse. Kirjeldatakse stereotüüpseid juhte, kus erinevate rahvuste esindajad käituvad oodataval moel, ning analüüsitakse kõnealuste anekdootide erinevate aspektide – etniliste, poliitiliste, seksuaalsete, loogiliste ja muude – omavahelist põimumist.

Poola lähimate ja ajalooliselt seotumate naabrite, venelaste ja sakslaste, rollist Poola kultuuris annab aimu ka nende tegelaste sage esinemine kolme rahva naljades. Selles artiklis vaadeldaksegi nalju nende kahe etnose ja teiste populaarsete tegelaste (tšehhid, ameeriklased, programmeerijad jt) kohta ning nimetatud tegelastega seotud arvamusi ja stereotüüpe poola kultuuriruumis. Selle abil saame vastata küsimusele, kas etniliste stereotüüpide olemasolu tänapäeva anekdootides on veel tuntav või on need vahetumas millegi populaarsema vastu.

Märksõnad: etnilised demotivaatorid, etnilised stereotüübid, kolme tegelasega naljad, nalja objekt, poola huumor

Artikli eesmärk on analüüsida poola nalju kolmest tegelasest. Uurimismaterjal koosneb neljasajast anekdoodist, mis on võetud anekdoodikogumikest, teistest trükitud allikatest ja internetist. Diakroonilise analüüsi abil osutatakse kokkuvõtvalt anekdooditraditsiooni erinevustele varasematel aegadel ja tänapäeval. Eriti nähtavad on metamorfoosid enne ja pärast 1990. aastaid: Poola poliitiline olukord muutus kiirelt pärast 1989. aastat ning sellega paralleelselt muutusid ka anekdootide teemad, vorm ja levikuvii (vt ka Brzozowska & Chłopicki 2012).

Peamine erinevus 20. sajandil tuntud kolme tegelasega anekdootide ja praeguste vahel on see, et teemade hulka on lisandunud hulgaliselt selliseid, mida varem peeti tabuks. See tähendab, et anekdoodid on nüüd tihti seksuaalse

sisuga, sagenenud on naljad vaimulikest ning hea ja halva maitse piiril balansseerivad katastroofianekdoodid või must huumor. Seegi on seotud tseensuuri kadumise ja sõnavabaduse tekkimisega totalitaarse režiimi lagunedes. Suhteliselt hiljuti võidetud vabadus kritiseerida ühiskonnanahtusi avalikus meedias – ajalehetes, raadios, televisioonis, internetis – on üks põhjustest, miks poliitilised anekdoodid, mida oli enne iseseisvumist ülikülluslikult, hakanud 1990. aastatel igapäevasuhtlusest kaduma. Kadusid naljatsükliid, mis naeruvääristasid totalitaarset režiimi ja poliitikuid. Kaasaegsed poliitikud, presidendid ja peaministrid pole enam nii sagedased huumoriobjektid, ja poliitilise huumori kategooria on muutunud üldiselt hajusamaks. Vahetevahel pilatakse üksikutes naljades poliitikute päevakajalisi otsuseid, ja need naljad paistavad silma oma suhteliselt lühikese elueaga. Ringleb ka kuulsuste kohta käivaid anekdoote, kuid ka need ei moodusta kindlat kategooriat ja neid võib käsitleda osana moevoolust (postsotsialistliku huumori kohta Ida-Euroopas vt lähemalt Brzozowska 2009; Krikmann & Laineste 2009).

Totalitaarse režiimi langus, poliitiline vabadus ja raudse eesriide langemine ning peatselt järgnenud ühinemine Euroopa Liiduga on põhjustanud poola kultuuris mitmeid muutusi, eelkõige varem keelatud ja salaja imetletud lääneliku kultuuri trendide kiiret omaksvõtmist. Uued naljatsükliid, mis jõudsid Poolasse Ameerika Ühendriikidest, on saanud naljatradsiooni lahutamatuks osaks (Brzozowska 2008). Samuti on tunda tugevaid inglise keele mõjutusi. Ka naljatekstides endis on muutusi: anekdoodid räägivad sageli mõnest globaalse tähendusega probleemist, teemad on rahvusvahelise iseloomuga, ning naljade edastamisel (rääkimisel ja kirjutamisel) kasutatakse võõrkeelseid sõnu. Paljud tekstid, mis poola teismeliste hulgas ringlevad, ongi ingliskeelsed – noor generatsioon õpib inglise keelt esimese võõrkeelena ja seda praktiseeritakse iga päev, näiteks internetisuhtluses.

Erinevus kirja- ja kõnekeele vahel muutub aina väiksemaks terves maailmas, tänapäeva Poolas samuti. Keele demokratiseerumine ja samaaegne vaesumine on nähtav peaaegu igas kommunikatsioonikanalis. Kasutatakse argikeelseid sõnu, vulgarisme, agressiivseid väljendeid; peent ja viimistletud stiili ning keelemängu kohtab aina harvem. See kehtib ka huumori kohta, kus esiplaanile trügib situatsioonikoomika ja tordiga-näkku-naljad.

Huumoril on igapäevaelus varasema ajaga võrreldes uus koht. See ümbritseb meid pidevalt kõikides meediakanalites: ajakirjades, kollases ajakirjanduses, reklaamides jne. Televisioon ja internet pakuvad loendamatu võimalusi huumori loomiseks, edastamiseks ja tarbimiseks. Ka muutus, mida ühiskond on läbimas kirjalikkuse asendamisega pildilisusega, mõjutab huumorižanre. Anekdootide asemel levivad nüüd naljakad pildid, mida vahel iseloomustab

rida teksti, nt peal- või allkiri. Naljakad lühifilmid ja nn koduvideod, aga ka joonistused ja fotod domineerivad huumorimaastikul. Kõik see annab tunda huumori külluslikust, kuid muutunud kohalolekust meie igapäevases meediatarbimises.

Üks käesoleva artikli eesmärke on analüüsida detailsemalt muutusi konkreetsetes anekdoodikategoorias, kolme tegelasega anekdootides, mis on üks populaarsemaid ja tähenduslikemaid naljakategooriaid Poolas. Enne Teist maailmasõda oli Poola väga multikultuurne riik: seal elas palju rahvusi, kes kuulusid erinevatesse kultuuriruumidesse ja rääkisid erinevaid keeli. Sõjajärgsetel aastatel ja sotsialismiajastu alguses juurutati ideoloogiat, mille keskmeks oli üks riik, üks rahvus ja üks keel. Kuid pärast 1989. aastat hakati rõhutama hoopis kohaidentiteedi ning dialektide ja regionaalse kogukonna tähtsust. See muutuste ahel peegeldus ka etnilistes naljades, mille aluseks on rahvusstereotüübid.

Üks populaarsematest etniliste naljade tsüklist, nn kolme rahva anekdoodid, põhineb kolmeastmelisel ülesehitusel, mis on meile tuntud paljude rahvaste folkloorist. Kui näiteks Briti traditsioonis on nendes naljades tegelasteks inglane, iirlane ja šotlane (Davies 1990; 2005), siis Poolas on vastavaks kolmikuks poolakas, venelane ja sakslane.¹

Varaseimad naljad, mida võib käsitleda sellesse kategooriasse kuuluvana, seostuvad vana legendiga kolmest vennast, kelle nimed olid Lech, Čech (või Czech) ja Rus. Pärimuses on nende teeneks kolme slaavi rahvuse loomine: Lech pani alguses Lechiale (praegune Poola), Čech asutas Tšehhimaa ja Rus Ruteenia (praegune Venemaa, Valgevene ja Ukraina). Sellel legendil on erinevaid versioone, kuid üks poola tekstidest kirjeldab, kuidas vennad läksid koos jahile, järgnesid erinevatele jahiloomadele ning sattusid üksteisest lahku. Rus kõndis ida poole, Čech ajas jälgi lääne suunas ja jõudis Boheemia mägisele alale, samal ajal kui Lech rändas saaki otsides põhja poole. Oma lendulastud noolt otsima minnes kohtus viimane vend valge kotkaga, kes kaitses oma pesa sissetungijate eest. Valge kotkas punase loojangu taustal tundus Lechile hea endena ja ta lõi sinnasamasse asunduse, mille nimeks sai Gniezno (poola keeles tähendab *gniazdo* pesa). Kotkas sai sestpeale tema vapisümboliks.² Varaseim poola ülestähendus kolmest vennast on aastast 1295 ning see pärineb Gnieznos või Poznańis kirjutatud raamatust *Suur-Poola kroonika* (*Kronika wielkopolska*).

Legend osutab uskumusele, et poolakad, tšehhid ja ruteenlased (venelased) põlvnevad ühest sugupuust ja faktile, et see teadmine oli levinud juba 13. sajandil, kui mitte varem. On alust arvata, et juba siis mõistsid nende alade elanikud, et nad on etniliselt ja keeleliselt sarnased. Legendi kolme venna nimed viitavad etnonüümide päritolule.

Slaavlased on hästi esindatud ka poola vanemas rahvapärimuses, eriti selles, mis on pärit piirialadelt. Kuid 20. sajandil sai kõige olulisemaks etniliseks "teiseks" juut. Teise maailmasõja päevil see muutus ning juutide koha võtsid üle liitlased ja sakslased, veelgi hiljem said pilkeobjektiks venelased. Kaks viimatinimetatud rahvust, kes on ühtlasi Poola olulisemateks naabriteks, esinesid poolaka partneritena kolme rahvuse naljas, kus kõrvuti tegutsesid klassikalises triaadis poolakas, sakslane ja venelane. Külma sõja perioodil räägiti ka selliseid anekdoote, kus venelase partneriks oli ameeriklane, ja kus need kaks tegelast moodustasid kontrastse paari vastavalt halvast ja heast, negatiivsest ja positiivsest. Uusimates naljades on aga ameeriklased haaranud domineerivama positsiooni, täiendades juurdunud poolakas-sakslane-venelane kolmikut neljanda osapoolena või vahetades ühe neist välja.

Tavaliselt on kolme rahva naljades keskmine (ehk siis teisel kohal) olnud sakslane. See on positsioon, millel puudub konkreetne karakter ja mida anekdoodis pikemalt ei kirjeldata, nõ täitepositsioon. Keskmistele tegelastele ei juhtu kunagi jäädavat kahju ja anekdooditeravik pole suunatud kunagi nende pihta. Et poolakas on tavaliselt see, kes saavutab (vahel kahtlase väärtusega) võidu teiste tegelaste üle ja venelane jääb enamasti kaotaja positsioonile, positsioneerub sakslane keskmisele kohale, kus teda aeg-ajalt asendavad samaväärsed vähetäenduslikud etnilised teised. Tüüpilise stsenaariumi näiteks kolme rahva naljas toome siinkohal järgmise teksti:

Toimus võistlus naelte peaga seinalöömises. Kirja oli end pannud kolm osalejat: poolakas, sakslane ja venelane. Esimesena lööb sakslane, lööb üks... kaks... kolm... ja ongi nael seinas. Teisena lööb poolakas: Üks... kaks... nael sees. Viimane on venelane: Üks... valmis! Siis teatatakse otsus: sakslane jäi teiseks, poolakas esimeseks ja venelane on viimane, sest tema lõi naela seina tagurpidi, tõmp ots eespool.

(www.dowcipy.ugu.pl/dowcipypolak3.html – 24. oktoober 2012)

Sõja järel hakkasid mõned etnilised grupid naljadest kaduma ja nende asemele ilmusid uued tegelased. Näiteks anekdoodid, mis naersid varem juutide kitsiduse üle, võtsid nüüd sihtmärgiks šotlased, mõnedes teistes aga kadus etnilisus sootuks. Viimastel aastakümnetel on huvi juutide ja nende kultuuri suhtes jälle suurenenud, mis on mõnel määral taaselustanud ka juudinaljade traditsiooni. On ka etnilisi tegelasi, keda varem üldse ei esinenud ja kes on alles nüüd pilkeobjektiks saanud: näiteks pärast Poola liitumist Euroopa Liiduga lisandus anekdoote, mis pilavad Euroliitu kuuluvaid rahvusi, aga ka liitu ennast ja selle ametnikke üldisemalt. Huvi Aasia kultuuri vastu, aga ka sealsete riikide kiire majanduskasv ja läbimurre Euroopa turule, on põhjustanud nende naljade sagenemist, mis räägivad hiinlastest, jaapanlastest jm.

Internetikeskkond on loonud eeldused anekdootide kiireks rahvusvaheliseks levikuks. Tänu sellele on naljad, mis algselt käibisid väikeste kohalike etniliste rühmade kohta, võetud kasutusse globaalselt; nende levikuala on nüüd märgatavalt suurem. Aina lihtsustuv ligipääs internetile on suurendanud selle meedia rolli eelkõige just noorte igapäevaelus. Seal liigub ka huumor, ning see võtab internetikeskkonnas uusi vorme. Väga populaarseks on osutunud visuaalse materjali kasutamine naljakate märksõnade, ütluste jm illustreerimiseks. Levib amatöörvideote ja demotivaatorite osakaal huumorisaitidel. Et muutunud on nii huumori vorm kui sisu, pakub praegune situatsioon huvitavaid võrdlusmomente varasema ajaga, seda ka traditsioonilise kolme tegelasega nalja osas.

Üks levinumaid huumorižanreid internetis on, nagu juba mainitud, demotivaatorid (viimastest saab lugeda pikemalt Tomasz Piekoti artiklist *Mäetaguste* käesolevas numbris, vt ka Baran 2012). Seda on defineeritud kui demotiveerivat piltsõnumit, mis koosneb pildist (joonistusest; sagedamini fotost) ja kommentaarist või pealkirjast, mis visuaali täiendab. Demotivaatorid on olemuselt küünilised ja iroonilised, millele viitab ka nende arengulugu motivatsioonipostritest demotivaatoriteks. Kui motivatsioonipostrite eesmärk oli innustada töötajaid (Ameerika Ühendriikide) kontorites, et nad pingutaksid ja saavutaksid rohkem, siis demotivaatorid keeravad selle tähenduse pea peale. Need iroonilised naljapildid levivad kiirelt ja kommenteerivad mõnuga päevasündmusi või muid, igihaljaid teemasid, nagu sugude- või rahvustevahelised suhted.

2012. aasta olulisem sündmus Poolas oli jalgpalli eurokarika finaalmöistluse korraldamine Poolas ja Ukrainas. EURO 2012 ei pakkunud huvi ainult jalgpallifännidele vaid mõjutas kogu Poola riiki ja rahvust tervikuna, kui otsustada tuliste väitluste põhjal, mida peeti meedias selle korraldamise üle. Spordisündmused on üldiselt väga sobivad ja efektiivsed nähtused selleks, et taasäratada ja tugevdada rahvusidentiteeti; nii oli ka selle sündmuse taustal hästi näha, kuidas toimivad etnilised stereotüübid ning mis faktorid mõjutavad positiivselt või negatiivselt identiteediloomet.

Esimene (visuaalne) kommentaar EURO 2012-le leidis internetis kohe pärast otsust, millised võistkonnad omavahel võistlevad. Et loosi tahtel sattusid ühte alagruppi Poola koos Tšehhi ja Venemaaga, ning neljandaks osutus selles alagrupis Kreeka, on ootuspärane, et jalgpallifännidel tekkis sellise jaotusega palju seoseid ja stereotüüpe. Muuhulgas aktiveeris see legendi kolmest slaavi vennast, mis sai kohemaid uue elu ja uusi variatsioone.

Teises näites nimetatakse samuti kolme traditsioonilist tegelast – Lech, Czech, Rus – ning neljanda osapoole puhul tuuakse välja riigi nime (Kreeka, ingl. k. *Greece*) sarnasus poolakeelse sõnaga 'kryzys', so 'kriis'.

Joonis 1. Tundub, et selles alagrupis on vennalik õhkkond, kuid mis me siin ikka kreeklast mängime (poolakeelne väljend, mis tähendab 'lulli mängima'): ainult kaks neist kvalifitseeruvad! (<http://demotywatory.pl/3809772/Niby-w-naszej-grupie-rodzinna-atmosfera> – 24. oktoober 2012).

Joonis 2. Poola grupp. Lech, Czech, Rus ja Kriis (<http://demotywatory.pl/3587513/Polska-Grupa> – 24. oktoober 2012).

Joonis 3. Grupp A: Lech, Czech, Rus ja Zeus (<http://demotywatory.pl/3826521/Grupa-A> – 24. oktoober 2012).

Ka selles demotivaatoris (joonis 3) on samad neli elementi (neli riiki), kuid siin viidatakse “üleliigsele neljandale” viimase kultuuritausta kaudu. Traditsioonilist etnilist kolmikut, kes seisavad vastamisi neljanda, nõ liigse tegelasega, kasutatakse ka naljades. See kinnitab taas, et kolme reegel on traditsioonis sügavalt juurdunud ja isegi juhul, kui see pole pidevalt esiplaanil, võivad teatud tingimused (antud näites jalgpallivõistluse alaliidu loositulemused) neid implitsiitseid seoseid kiirelt esile kutsuda.

Selles näites on viited ajaloolistele sündmustele, mille käigus õnnestus Poolal edukalt rünnata Venemaad ja saavutada (olgugi lühiajaline) võit. Nähtaval kohal on ka nende kahe riigi vaheliste suhete teravus ja poliitilisus. Pilt on üles ehitatud kolmeosaliselt (mis pole väga tavaline lahenodus; aja ja ruumi kokkuhoiu mõttes on demotivaatorid enamasti lihtsad ja ühe pilguga haaratavad), kasutades visuaalis ära reeglit, millele on üles ehitatud ka kolme tegelasega anekdoodid või millele viitab ütlus “kolm on kohtu seadus”, et rõhutada ajaloolisi paralleele tänapäevaga ning väljendada lootusrikkust eelseisva spordivõistluse suhtes.

Anekdoodid kolmest etnilisest tegelasest on küll väga populaarsed, kuid pole ainukesed sellise ülesehitusega naljad. Varasemast poola anekdootitradsioonist pärinevad naljad,

Joonis 4. 1612 – poolakad vallutavad Kremli; 1812 – poolakad vallutavad taas Kremlit koos Napoleoni armeeaga; 2012 – 12. juunil toimub Poola-Venemaa jalgpallimatš. “Ma ei usu numeroloogiasse, aga mul poleks midagi selle vastu, kui traditsioon jätkub” (<http://demotywatory.pl/3823901/Nie-mam-przesadow-numerologicznych> – 25. oktoober 2012).

kus erinevate religioonide esindajad vaidlevad või arutlevad millegi üle samuti kolmekaup. Tavaliselt on sellistes naljades tegelasteks preester, pastor ja rabi, kes üritavad tõestada oma usu üleolekut teiste omast. Nad esitavad oma seisukohti usu, kommete ja väärtuste kohta:

Preester, pastor ja rabi sõidavad rongiga. Preester suurest taktitundest ja rabi suurest tarkusest ei taha rääkida tundlikel teemadel, aga pastor tahab kangesti provotseerida ja alustab vaidlust. Seepeale ütleb rabi: "Härra pastor! Kui messias veel pole tulnud, siis on juutidel õigus; kui messias on juba tulnud, siis on katoliiklastel õigus, aga sinul pole mingil juhul õigus."

(Księga dowcipu (avaldatud 20. sajandil ilma märkuseta väljaandmis-aasta kohta): 385)

Mõned naljadest on ajakohased tänaseni, eriti kui vaieldakse mõnel praegugi peavalu valmistaval teemal:

Preester, pastor ja rabi vaidlevad selle üle, mis hetkel saab alguse inimese elu.

Preester: "Inimelu algab siis, kui munarakk ühineb seemnerakuga."

Pastor: "Inimelu algab hetkel, kui viljastunud munarakk kinnitub emakaseinale."

Ja rabi ütleb selle peale: "Härrased! Inimelu algab hoopis siis, kui sinu naine sureb, sinu koer sureb, ja sinu lapsed kolivad välja!"

(rozrywka.57.pl/kaw-4-o,religii/ – 28. september 2012)

Kolme tegelasega nalju leidub ka vaid ühe etnilise grupi kohta, näiteks uusriikate (uusvenelaste) anekdoodid kasutavad mõnikord kolmest struktuuri:

Kolm rikast ärimeest räägivad ärijuttu ja joovad viina. Esimene hoopleb: "Mul on nii palju pappi, et ma võin osta oma tütre sünnipäevaks ära suurima telefonifirma."

Teine ütleb seepeale: "Ma olen ka hullult rikas ja ma võin üldse kõik telefonifirmad üles osta."

Siis vaatavad nad oma kolmanda sõbra poole. See ei kosta tükk aega midagi, ja siis ütleb: "Mis te mind vahite? Ei, mis te arvate, et ma müün need tõesti teile või?"

(<http://dowcipy.pisze.se/10.02.2012>)

Sellised anekdoodid võivad osutuda ajutiselt populaarseks, kuid enamasti ei teki neist naljatsükli, kus sama reeglit kasutatakse aina uuesti ja uuesti.

Sellegipoolest on mõni alaliik kolme tegelasega nalju osutunud ka nii populaarseks, et samade tegelasega temaatiliselt ja struktuuri poolest seotud nalju koguneb aja jooksul terve hulk. Tänapäeval annavad anekdooditsükli

möödu välja näiteks naljad, mis räägivad matemaatikust, füüsikust ja IT-mehest (programmeerijast).

Programmeerija, füüsik ja matemaatik peavad võrdse hulga okastraadiga ära piirama võimalikult suure pindala. Programmeerija ümbritseb ruudukujulise ala. Füüsik, veidi targemana, piirab ära ringikujulise ala ja väidab, et paremini ei ole võimalik seda ülesannet lahendada. Matemaatik teeb okastraadist väikese aiakese, ronib sinna sisse ja ütleb: "Ma olen väljas." (<http://naukowcy.dowcipy.pl> – 25. oktoober 2012)

Kui need kolm tegelast omavahel anekdoodis suhtlevad, siis enamasti on rollid jagunenud alati ühtemoodi: matemaatik on tark tegelane, kes on küll pisut elukaage, kuid muidu üsna edukas. Mõnel määral kehab ta hajameelset teadlast, kes elab oma maailmas. Füüsik on maalähedane, praktiline ja realistlik. Programmeerija aga on alati nalja objekt, see, kes jääb naljas naerualuseks. Vahel võidakse tegelasi ka teiste (sarnaste) erialade esindajate vastu vahetada.

Programmeerija, keemik ja insener sõidavad autoga. Äkki hakkab mootor vilistama, turtsuma, ja siis jääb hoopis seisma.

Insener ütleb: "Mootoril on midagi viga."

Keemik ütleb: "Bensiin oli vist vilets."

Programmeerija soovitab: "Lähme kõik korraks välja ja tuleme sisse tagasi, restart enamasti aitab."

(<http://naukowcy.dowcipy.pl> – 25. oktoober 2012)

Kolm tüüpi vaatavad üht maja. Äkki läheb kaks inimest majja. Poole tunni pärast tuleb kolm inimest majast välja.

Bioloog ütleb: "Nad paljunesid."

Füüsik ütleb: "Ei, see on mõõtmisviga."

Matemaatik ütleb: "Kui üks inimene veel sisse läheks, oleks maja tühi."

(<http://naukowcy.dowcipy.pl> – 25. oktoober 2012)

Enamasti räägivad sellised naljad reaalteadlastest, kuid vahel harva on kontrastiks toodud ka mõni humanitaarala esindaja.

Matemaatik, füüsik ja poola filoloog arutlevad, kumb on parem, naine või armuke.

Matemaatik ütleb: "Naine on parem, sest siis on õhtusöök alati valmis ja maja korras."

Füüsik ütleb: "Armuke on parem, sest ta lõhnab alati hästi ja tahab seksida."

Poola filoloog vastab neile: "Mõlemad on head. Minu naine arvab, et ma olen armukese juures, ja armuke arvab, et ma olen kodus, aga tegelikult saan rahulikult raamatukogus tööd teha."³

Kokkuvõte

Kolme tegelasega naljad on aastate jooksul läbi teinud üsna põhjaliku muutuse. Selle põhjuseks on muuhulgas muutunud poliitiline ja majanduslik olukord. Päris alguses tähendas klassikaline triaad legendidest tuttavat kolme slaavi hõimlast (vt ka Laineste & Brzozowska 2011). 20. sajandil asendus see sel ajal oluliste etniliste “teiste” kolmikuga: poolaka, venelase ja sakslasega. Külma sõja perioodil lisandus anekdooditüüpi ameeriklane, vahel neljanda tegelasena, vahel sakslase asendusena. Pärast iseseisvumist ja sellega kaasnenud digitaalset revolutsiooni sai anekdooditraditsioon juurde hulgaliselt uusi etnilisi tegelasi: Euroopa Liidu liikmesriikide esindajaid, asiaate (jaapanlasi, hiinlasi), jt. Sakslane on anekdootidest praeguseks peaaegu kadunud, kuid venelased on jäänud: nende uus tüüpanekdoot on seotud püstirikka ja ärahellitatud uusvenelase karakteriga.

Mõned päevasündmused võivad vanu ja näiliselt unustatud stereotüüpe taas tugevdada. See juhtus näiteks EURO 2012 jalgpallivõistluste käigus, kui ühte alagruppi sattusid üksteise vastu mängima kolm slaavi hõimlast, poolakad, tšehhid ja venelased, ja neljandaks Kreeka. Kui Poola võistkond mängis Venemaa vastu, tõusid ühiskonnas pinnale vana antipaatia ja minevikusuhete poliitilisus. Näiteks korraldasid vene jalgpallifännid just matši toimumise päeval, 12. juunil, Varssavi tänavatel suurejoonelise vene festivali, et tähistada Venemaa päeva, mis on suhteliselt vähetuntud, kuid rahvusliku sisuga tähtpäev. Korraldajad lubasid mitte kasutada poliitilisi hüüdlauseid, kuid pidustustest osavõtjad tegid seda siiski, mistõttu tänavatel ja Varssavi Rahvusstaadioni läheduses puhkesid rahutused. Politsei arreteeris üle 180 inimese. Samal ajal olid suhted teiste alagrupikaaslastega, näiteks tšehhidega, väga positiivsed⁴. Isegi pärast kaotust Tšehhile, mille tulemusel Poola langes konkurentsist välja, õnnitlesid poolakad tšehhi võistkonda võidu puhul ja lubasid eelseisvatel lõppmängudel just neid toetada. Seda toetas ka taasäratatud kujund slaavi vendlusest, mis Venemaa puhul otsustati ilmselt tähelepanuta jätta ja kesken-duda negatiivsele ühisminevikule, mitte selle positiivsetele lõikudele.

Rahvussetereotüübid pole poola naljades enam nii nähtaval kohal kui varem. Kolme tegelasega naljad on leidnud uued sihtmärgid, mis on etniliselt neutraalsed – näiteks sellised, mis pilavad erinevaid ameteid. Rahvused, keda veel naljades kohata võib, on muutunud: esineb suurem valik etnilisi gruppe, kuid ükski neist pole nii populaarne, et tekiks selleteemaline naljatsükkel. Samas on hulgaliselt anekdoote, mis kasutavad kolme rahva naljadega sarnast ülesehitust, näiteks need, mille tegelasteks on programmeerija, matemaatik ja füüsik. Selles tsükliis pole lihtne osutada sagedasimale tegelasele, sest need kipuvad vahelduma vastavalt naljarääkija vajadustele või rääkimise kontekstile.

On huvitav märkida, et nii klassikaline kolme etnilise tegelasega anekdoot kui ka hilisemad mitte-etnilised triaadid on olemuselt maskuliinsed ja meestekesksed. Naljad poolakast, sakslasest ja venelasest on ringluses juba ammu, kuid ikka on tegelasteks üksnes mehed ja mitte kunagi naised. Võib-olla saab paralleelina siin vastunäiteks tuua tsükli blondiinist, brünetist ja punapeast, mis mõni aeg tagasi oli veel üsna populaarne, aga see meenutab pigem 1990. aastate lõpu ülipopulaarset blondiininaljade lainet ning mõjub selle laiendusena. Kuid klassikalisel triaadil kuuluvad siiski vaid mehed, ning ka näiteks ametitega seotud naljad – näiteks need, milles kolme teadusvaldkonna esindajat mõõtu võtavad – räägivad ainult meestest. Tähelepanuväärne on ka asjaolu, et kolmest struktuuri tuleb tänapäeval üldiselt harvem ette, ning see võib olla seotud anekdoodižanri üleüldise lühenemise ja kompaktsemaks muutumisega.

Tõlkinud Liisi Laineste

Kommentaariid

- ¹ Kolme karakteriga ülesehitust kasutatakse ka paljudes teistes žanrites ning see pole tuttav mitte ainult folklooris, vaid ka kirjanduses. Näiteks Anthony Horowitzi romaanis *The killing joke* (2004) lahendas müsteeriumi kolme etnilise tegelase ilmumine. Vt ka Christie Daviese teooriaid etnilistest naljadest (Davies 1990; 2005).
- ² Valge kotkas on Poola sümboliks jäänud tänase päevani, ja selle värv koos päikese-loomangupunasega on Poola lipu värvideks.
- ³ See nali on levinud ka teiste tegelastega, näiteks arsti, psühhiaatri ja teadlasega (<http://www.dowcipowo.pl/grupa/geekowe/najlepsze-z-najnowszych> – 25. oktoober 2012).
- ⁴ Nii väitis näiteks Ziemowit Szczerek artiklis “Czesi nie mogą się nadziwić Polską. Historyczna zmiana stereotypu?” [Tšehhid ei saa poolakatest üle. Stereotüüpide muutumine ajas] (http://fakty.interia.pl/tylko_u_nas/news/czesi-nie-moga-sie-nadziwic-polska-historyczna-zmiana,1810637 – 25. oktoober 2012).

Kirjandus

Baran, Anneli 2012. Visual humour on the Internet. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władisław (toim). *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* 1. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 171–186.

Brzozowska, Dorota 2008. *Polski dowcip etniczny. Stereotyp a tożsamość* [Poola etnilised anekdoodid. Stereotüübid ja identiteet]. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Brzozowska, Dorota 2009. Polish jokelore in the period of transition. Krikmann, Arvo & Laineste, Liisi 2009 (toim). *Permitted laughter: Socialist, post-socialist and never-socialist humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 127–169.

Brzozowska, Dorota & Władysław Chłopicki 2012 (toim). *Polish humour*. Humour and Culture 2, Kraków: Tertium.

Davies, Christie 1990. *Ethnic humor around the world. A comparative analysis*. Indiana: Indiana University Press.

Davies, Christie 2005. *Jokes and groups*. London: Institute for Cultural Research.

Krikmann, Arvo & Liisi Laineste 2009 (toim). *Permitted laughter: Socialist, post-socialist and never-socialist humour*. Tartu: ELM Scholarly Press.

Laineste, Liisi & Dorota Brzozowska 2011. Eastern European three-nation jokes: A Beta Database. Witalisz, Alicja (toim). *Across Borders*. Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne PWSZ w Krośnie, number 55, Papers on Language, Culture and Literature 3. Krosno: PWN, lk 115–126.

Summary

Three characters in Polish jokes

Dorota Brzozowska

Keywords: three characters in jokes, Polish humour, targets, ethnic stereotypes, de-motivators

The aim of this paper is to show how tripartite jokes have developed from ethnic jokes into jokes about professions. The attempt to answer the question about the universal and culture-specific character of those jokes is crucial. The introduction presents the relationships of the current topic with the number three as a folkloric universal. Stereotypical situations prompting the representatives of different nations to behave in a manner characteristic of them are then described, followed by the analysis of the entwining of ethnic, political, sexual, “logical” and other dimensions of humour in tripartite jokes.

The historical contexts and the role that the closest and most relevant neighbours, i.e., the Russians and the Germans, play in Polish culture is presented and compared with the stereotypes and attitudes of other national characters present in jokes (e.g. the Czechs, the Americans). With this, we aim to answer the question if and when ethnic stereotypes are still present in contemporary jokes.

Visuaalne huumor internetis¹

Anneli Baran

Teesid: Internetikeel, sidudes kirjalikku ja suulist eneseväljendust, sisaldab endas visuaalseid elemente, mis muudab pildikeelest arusaamise üha olulisemaks. Üheks visuaalsuse näiteks on internetihuumorina käsitletavat fototöötlust, mis seovad endas verbaalse ja pildilise elemendi. Ka kujundlikud väljendid on oma loomult piltlikud – asjaolu, mis soodustab fraseoloogia uudset kasutamist internetikeskkonnas. Artiklis käsitletaksegi visualiseerimise rolli kujundlikkuse mõistmisel. Vaatluse all on eestikeelses internetis leiduvad märkimisväärse visuaalse huumori osakaaluga meelelahutuslikud keskkonnad, kus viljeletakse ohtralt poliitilist satiiri, visualiseerides sageli poliitikutelt pärinevaid väljendeid.

Märksõnad: demotivaator, fraseoloogia, huumor, internet, visuaalsus

Kahtlemata on visualiseerimine ääretult mõjus ja tõhus vahend sõnumi (olgu siis informatiivse, meelelahutusliku vm) edastamiseks ja arvutite kasutuselevõtu tõttu koheldakse ekraanil ka tekstuaalseid üksusi visuaalsetena. Visualiseerimine aitab oluliselt kaasa keeleliste kujundite mõistmisele ehk neile tähenduste andmisele; sellele viitab kasvõi asjaolu, et kasutusele on võetud koguni termin *visuaalne grammatika* (Kress 2003). Interneti-ajastul, mis on toonud endaga uue keelekasutusviisi nimega *internetikeel*, tuleb lisaks paljuräägitud kirjaliku ja suulise segunemisele üha enam arvestada kirjapildi graafilisuse-aspektiga (Crystal 2006: 19). Netikeskkonnas on võrdselt olulised nii see, mida tehakse, kui ka see, kuidas seda tehakse. Järgnevas keskendun eestikeelses internetis leiduva põhjal ainult mõnele minu kui fraseoloogiauurija arvates huvipakkuvamale kujundlikkuse mõistmist, visualiseerimist ja huumorit ühendavale ilmingule.

Suur osa internetis toimuvast ei ole muud, kui visuaalne kommunikatsioon, mida on paraku veel vähe uuritud. Ühtpidi on seda võimalik selgitada nähtuste

lühiajalisusega, teisalt üldise suundumusega omistada sellele kommunikatsioonitüübile profaanset varjundit, sest visuaalse kommunikatsiooni põhiliseks esinemiskohaks on olnud peaaegjalikult massimeedia ja -kultuur (Laaniste 2005: 617). Lisaks eripärasele keelekasutusele ja teisenenud kommunikatsioonile (loomult enamasti multimodaalne), on ka arvutisuhtluse sisu erinev sellest, millega olime harjunud arvutielel ajastul.

Seoses interneti ainuomaste ilmingutega tavatsetakse rääkida internetimeemidest. Meemid on iseenesest infokogumid (ideed, tavad, kujundid vms), mis kultuurikeskkonnas levivad, paljunevad ja muteeruvad. Selle idee eestkõnelejad on Richard Dawkins ja Susan Blackmore. Viimane on arendanud meemiteooriat edasi, rõhutades, et meem on tegelikult parasiit, mille vastu pole võimalik võidelda ega seda hävitada (Blackmore 1999: 110–111).²

Internetimeemide all peetakse silmas sotsiaalses võrgustikus, blogides, e- kirjadena vm kanalite kaudu levitatavaid meeme, need võivad esineda hüperlingi, video, pildi, veebilehe, mingi sõna/fraasi või sümboli kujul (Wikipedia).³ Seejuures võib meem populaarkultuuri ilmingule omaselt lühema või pikema aja jooksul levides ka muutuda või hoopis kaduda. Üheks selliseks näiteks omamoodi transformeerumisest on nähtus nimega demotivaatorid.

Algselt oli tegemist plakatitega, mida tavatseti kasutada koolides ja kontorites inimeste motiveerimiseks (*motivational posters*). Seda laadi postreid asuti aga internetikeskkonnas levitades parodeerivas võtmes muutma – sellest ka nimetus demotivaatorid (või ka *fake motivational posters*). Ühtlasi on tegemist millegagi, millel puudub autorlus kitsamas mõttes, seega võib neid määratleda folkloorsete ilmingutena. Lähemalt demotivaatoritest edapidi.

Visualiseerimise rollist kujundlike väljendite mõistmisel

Internetikeskkond on juba mõnda aega pakkunud fraseoloogidele huvi eeskätt fraseoloogiliste väljendite kontekstualiseerimise aspektist, st uuritakse, kuidas kasutavad tavalised keelekasutajad omakeelseid traditsioonilisi väljendeid netikeskkonnas. Siinkohal on ilmnenu ka inimeste endi huvi selle vastu, kuidas aitab ütluste piltlikkus lahti mõtestada nende sisu. Näitena toon siinkohal blogi nimega *Vanasõnasõel* eesti vanasõnades ja muudes traditsioonilistes ütlustes sisalduva kujundlikkuse ja loogika üle arutlemisest. Siingi on üritatud käsitledavat temaatikat visuaalselt ilmestada, milleks fraseologismi või vanasõna kujundlikkus/piltlikkus annab suurepärase võimaluse. Iseasi, millised on need olulised või esilduvad küljed, mida peetakse mõtestamisel olulisimaks. Ka see võib olla inimeseti erinev.

Foto 1. Blogi "Vanasõnasõel" (<http://propverb.blogspot.com/>).

Visuaalsuse osale kujundliku keele mõistmisel pööratakse keele-alastes uuringutes üha enam tähelepanu. Hakatuse tegid selles vallas juba ligi aastakümme tagasi kognitivistid-psühholingvistid Raymond W. Gibbs Jr, Sam Glucksberg, Cristina Cacciari, Rachel Giora jt.

Mida tuleks aga täpsemalt mõista fraseoloogias paljukasutatud mõiste *piltlikkus* all? Fraseologismide uurimises pikka aega juhtkohal olnud saksakeelses teadustöös (vt Burger 2003) eristatakse kaht mõistet: üldisemas tähenduses kasutatav *Bildlichkeit* ehk piltlikkus ja kitsamas tähenduses *Bildhaftigkeit* ehk piltlikkus kui visuaalsus, kujundlikkus.⁴ Kujundlikkuse all tuleb mõista keelemärgi omadust ärgitada visuaalset kujutlusvõimet (e visualiseerimisvõimet). Seega suudetakse endale meeleliselt midagi ette kujutada. Teatud sõnad ja väljendid assotsieeruvad paratamatult mingi konkreetse situatsiooniga, kuna neil on tegelikkusega hõlpsalt mõistetav seos. Tuginedes enda ja oma kolleegide korraldatud psühholingvistilistele eksperimentidele on kognitiivse suunaga psühholingvist R. W. Gibbs Jr väitnud, et motiveerivad kujundid on psühholoogiliselt tõesed, sest katsete tulemused osutavad motivatsiooni kognitiivsele tõelisusele (*cognitive reality of motivation*) (2002: 452).

Nii ongi osade idioomide koosseisu kuuluvad sõnad ja väljendi enda otse- ne tähendus sedavõrd piltlikud, et kogu sündmus on ettekujutatav visuaalkonkreetsena. Tekkivaid kujundeid nimetavad Dmitri Dobrovolski ja Anatoli Baranov kvaasivisuaalseteks, ehk sellisteks, mida kõnelejad võivad teatud olukordades teadlikult kirjeldada ja neist n-ö tõukuda, ning mis võivad (aga ei pruugi) olla seotud vastavate idioomide aktuaalsete ehk tegelike tähendustega (Baranov & Dobrovolski 2008: 112). Samuti võib kujutamise seotud tegevus isikuti ja kasutamisseoseti erineda. Teisisõnu: inimeste kujutlused võimaldavad fraseoloogilise tähenduse erisugust meelelist kogetavust ning pole seega n-ö etteantud, vaid lubavad erinevaid individuaalseid tõlgendusi.

Mentaalsete kujundite osatähtsust kujundliku keele mõistmisel ja omaksvõtul on viimastel aastatel üritatud jätkuvalt välja selgitada. Selleks on korraldatud arvukalt teste eelkõige seesuguste katseisikute seas, kes mingi teise

keele valdajana õpivad süvendatult inglise keelt. Kuigi metoodika pädevate järelduste tegemiseks on alles arenemisjärgus, näitavad testid üheselt, et kujundite mõtestamine on suuresti individuaalne. Nagu eksperimentide tulemused osutavad, hõlbustab visualiseerimine oluliselt täiesti tundmatu idioomi mõistmist (Boers jt 2009).

On selge, et kujundliku keele mõistmiseks ei piisa üksnes teise keele ükskõik kui heast valdamisest. Kognitivistikast pärinevate universaalsusele pretendee-rivate mudelite kõrval, mis tuvastavad metafoori kui keskse kujundi, eeldab keelemõistmine ka kultuurilise konteksti adumist. Selle-alase vajakajäämise korral võib visualiseerimine kui vihje aidata fraseoloogilist kujundit mõtestada. Samas, kuigi mõistestamist teadlikult suunatakse (või vähemalt üritatakse seda teha), on vastuvõtt suuresti kognitiivne, st tähenduste konstrueerimine on individuaalne. Nagu on ilmnunud katsetest, on täielik konsensus tähenduste osas äärmiselt harukordne (Szczepaniak & Lew 2011).

Siinkohal tootsin näiteid, kus fraseologismi või vanasõna sisu on proovitud edasi anda visuaalsete vahenditega.

Näiteks leidsin meelelahutuslikust internetikeskkonnast iseloomuliku ni-mega “Mängukoobas – ajaviiteurg” – tekstita fotomontaaži, mille all olevas kommentaaris (mis ei ole mõeldud pildi osana) võib sisalduda osutus tuntud fraseologismile: *See on ideaalne kostüüm. Sammud maskeraadi poole! Nüüd saan ma aru miks öeldakse: “Ta on hunt lambanahas”.*

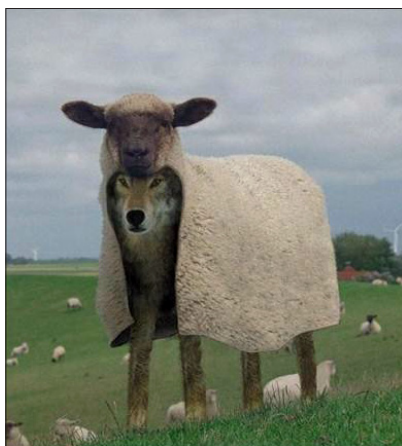

Foto 2. http://mangukoobas.lahendus.ee/id/7/action/full_media/media_id/289486/.

See foto on ilmekas näide fraseologismide piltlikkusest ja nende visualiseerimisvõimalustest. Samuti ilmestab selles näites sisalduv kommentaar inimeste

arusaamu fraseologismi aktuaalsest tähendusest ehk tegelikust tähendusest.⁵ On selge, et lisaks fraseoloogilisele tähendusele sisaldab kujundlik üksus ka lähtekohti visuaalseteks kujutlusteks, mis võivad aidata mõistmisele kaasa ühelt poolt konkretiseerides, kuid teisalt tuues sisse tähenduselemente, millel pole midagi ühist fraseoloogilise tähendusega.

Teine näide ilmestab vanasõna *Käbi ei kuku kannust kaugele* kasutamist eestikeelse pealkirja või kommentaarina, mis võtab ilmekalt kokku ingliskeelse tekstiga (*I wanna be just like dad when I grow up*) plakatil kujutatu. Visualisatsioon ei ole seotud väljendi sõnasõnalise sisuga (käbi-känd), vaid on pigem mentaalne – seega kujundlik (*figurative*), mitte otsene (*literative*) visualiseering. Seega leiab kinnitust psühholingvistide tees, et fraseoloogilised keeleüksused on seesugused mentaalse leksikoni üksused, mis alluvad hõlpsalt tõlgendamisele. Seejuures ei saa rääkida ühest ja õigest tõlgendusest. Visuaalsete kujutiste kodeerimise kõrval võib rääkida ka dekodeerimisprotsessist.

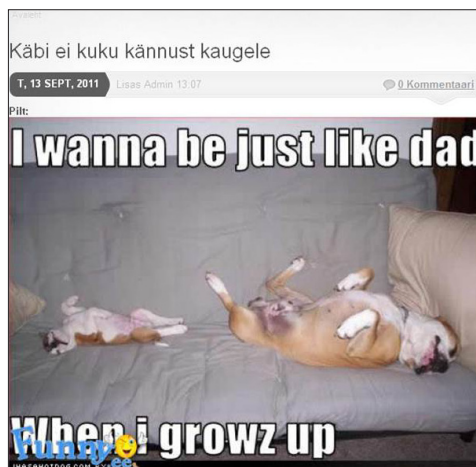

Foto 3. <http://funny.ee/node/13>.

Demotivaatorid kui visuaalne huumor internetis

Demotivaatorites väljendub huumor enamasti vähem või rohkem koomiliste või lihtsalt iseäralike fotojäadvustuste või -montaažide (või ka fotokujutise manipuleerimise) ja nende juures esitatud pealkirja ja nn kommentaari vastuolus, kuna tekst on rõhutatult filosoofiline või äraspidiselt moraaltsev-pedagoogiline. Tulemuseks väljajanaermine, pilkamine, parodeerimine. Selline äraspidisus

(kokkusobimatus) ehk “tees *versus* antitees” struktuur ongi demotivaatorite olemus, millele osutab nende nimetuski – innustamise/motiveerimise asemel iroonia. Demotivaatorite puhul on iseäranis iseloomulik piltkujutise autonoomsuse puudumine – see esineb kombineeritult verbaalse sõnumiga. Kuigi piisaks ainult pildist, mis on tegelikkuse mingi aspekti jäädvustus või jäädvustuse töötlus, antakse sõnumi tegelik sisu edasi just sõnades.

Demotivaatoritel on ühisosa omaaegse nõukogude ühiskonnas hoogsalt viljeldud plakatikunstiga, millel pidi küll siiski olema motiveeriv funktsioon. Ka tänapäeval kasutatakse tollaseid poliitilisi plakateid või nende motiive ja luuakse uusi fotokollaaže/montaaže, mille eesmärk on algsest hoopis erinev. Piltkujutis, mis oma olemuselt on jäädvustus, võib sel kombel eksisteerida ka konstruktsioonina. Ehk nagu on osundanud M. Laaniste: esimesel juhul on tegu n-ö asjaga iseeneses, teisel konventsionaalse ilminguga. Ent pilt võib olla ka nende kahe sulam (2005: 617–618).

Kahtlemata on demotivaatorite näol tegemist rahvusvahelise, nn netifolkloori või netihuumorina määratletava ilminguga (Vinnikov 2010). Määravaks saab just asjaolu, et neid levitatakse anonüümses internetikeskkonnas.⁶ Kuigi selliseid postreid võib leida ka netimeediast (uudisteportaalide meelelahutusküljed), on Eestis seesugune materjal leitav eelkõige eriotstarbelistel huumorisaitidel. Kasutaksin viimastel leiduvate postrite kohta määratlust *demotivatsioonita demotivaatorid*. Vene uurijatelt (vt Golikov & Kalašnikova 2010: 127) pärinev termin annab väga hästi edasi seda tüüpi visuaaliate erinevust algsena mõeldust.

Tunnuslikud on selliste meelelahutuskeskkondade nimetused: naerapooleks.com, vimka.delfi.ee (populaarse uudisteportaaali meelelahutuslisa), aegmaha.com, naljad.ee, funny.ee, fail.ee (alapealkirjaga “Naljakaimad läbikukkumised ja õnnestumised”), hullumaja.com.

Seesugused keskkonnad sisaldavad üldjuhul üpris mitmekesist materjali: nii fotosid, videosid kui ka anekdoote. Fotode alt leiab enamasti lihtsalt naljakaks peetavate seikade jäädvustusi, aga ka mainitud demotivaatoreid, üldpealkirjaks sageli “Naljakad pildid”. Kiire pilguheit loetletud saitidele osutab, et ülekaalus on siiski verbaalne huumor, st anekdoodid (eestikeelsed):

fail.ee sisaldab üksnes pilte ja videosid, sh 676 “eesti feili”, 1184 “välismaist feili”;

naljad.ee 346 pilti, 1122 anekdooti, 59 videot;

vimka.delfi.ee 478 fotot, 27 771 anekdooti, 116 videot.

Rühmitamine näib kõigil mainitud netilehtedel olevat üsna ühetaoline. Ühe saidi näitel (naerapooleks.com) tooksin piltide alusel eristatavad temaatilised kategooriad: arvutid, loomad, kuulsused, inimesed, sport, autod. Levinum on

siiski jaotamine ajalise näitaja (uuemad, vanemad) või reitingu alusel. Enamasti on kõigis sellistes keskkondades välja pakutud ka kommenteerimise ja hindamise võimalus. Tekkivad kategooriad on ühtlasi ainese üheks rühmitamisaluseks: “enimsoovitatud”, “kõrge hindegaga”, “kommenteerituimad”, “parimad”, “populaarseimad”, “lemmikuimad”, “vingemad”, “kuum”. Samuti tavatsetakse rühmitada materjali lisandumise põhjal: “uued”, “uudised”, “viimati lisatud”. Leiduvad rubriigid seesuguste lakooniliste nimedega nagu “muud naljad / naljakat”, “igasugust”, aga ka “see on äge”, “see on hirmutav”, “fuu”. Hetke populaarseim on üldjuhul saidi avalehel, st alati esimesena kättesaadav.

Loomulikult on kõik sellised internetilehed esindatud sotsiaalsetes võrgustikes Facebook ja Twitter, mis võimaldab postrite jm ilmingute linkimist ja populaarsemate materjalide hoogsat levitamist.

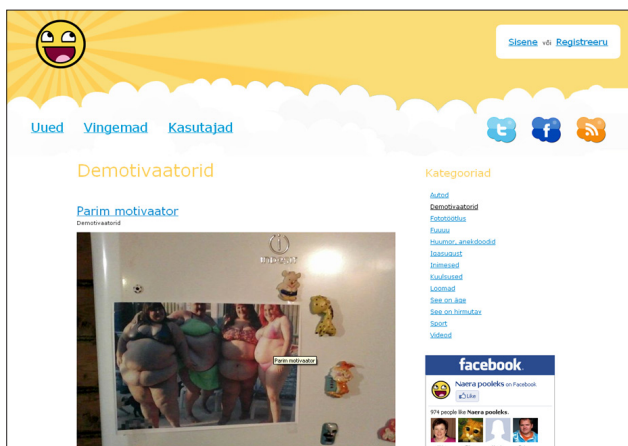

Foto 4. Meelelahutuskeskkond naerapooleks.com

Kuigi on selge, et pildiline kommunikatsioon on loomult universaalne, keelte ja kultuuride ülene, ning sõnalise osa lisandumisega peaks tekkima mõistmises teatav tõrge, on internetis levitavate ilmingute puhul keele osatähtsus tänapäeval näiliselt peaaegu olematu. Samas, nagu korduvalt märgitud, on arusaam visuaalsuse universaalsusest tegelikult suhteline – mõistmine võib kultuuriti vägagi erineda. Universaalse mõistmise olematuse näidetena tootsin kolm silma jäänud kvaasi-demotivaatorit, mis esindavad kohalikke poliitikuid-arvamusliidreid (fotod 5–7). Seesuguseid nalju suudab enamasti mõista vaid kohalikke olusid hästi tundev inimene.

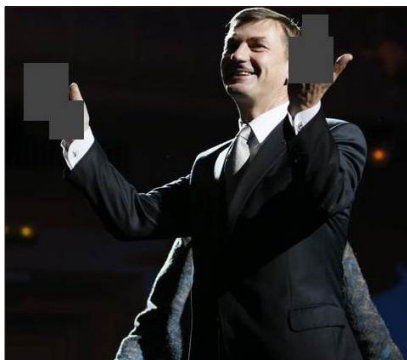

Foto 5. EV peaminister Andrus Ansip: <http://naerapooleks.com/post/1168>.

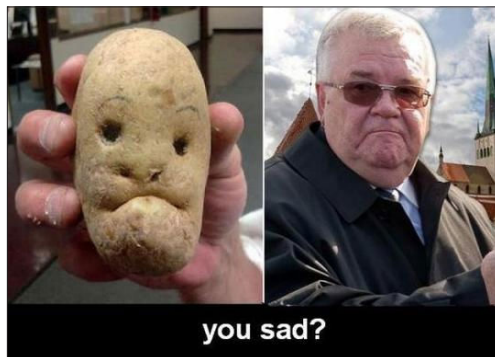

Foto 6. Tallinna linnapea Edgar Savisaar: <http://naerapooleks.com/post/1088>.

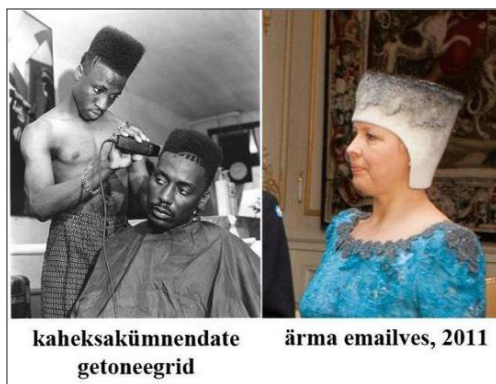

Foto 7. EV presidendi abikaasa Evelin Ilves: <http://naerapooleks.com/post/1071>.

Seega leidub eelnimetatud huumorisaitidel küll kohaliku ainese näiteid, kuid üldiselt on siiski tegemist rahvusvahelise materjali levitamisega. Torkab silma, et kolmeosalise struktuuriga, nn tõelisi demotivaatoreid kohtab harva.⁷ Seega on üsna ootuspärane, et ka eestikeelsete fraseologismide või muude traditsiooniliste väljendite kasutamist tuleb ette haruharva. Kui anekdoodid esitatakse emakeelsena, siis visuaalse huumori puhul, kus valitseb internetis ringlev materjal, ollakse selgelt originaalituud, st piltide puhul jäetakse alles algne ingliskeelne (või venekeelne) tekst. Siin-seal on üritatud postritel esinevat teksti ka tõlkida, vahesel määral esineb tõlgendamist, nt oma kultuuri ja keelde kuuluvaga asendamist. Internetihuumori uurijad Limor Shifman ja Mike Thelwall on sedastanud, et seesugune suundumus on oma olemuselt universaalne, sest

“tugeva globaalse aspektiga meemide paljunemisega kaasneb teataval määral globaliseerumist” (2009: 2576). Kuigi rangelt n-ö tehniliselt võttes puuduvad veebimaailmas piirid, võivad keelelised ja kultuurilised seigad siiski mingite üksnes internetis sündinud ilmingute laiemat levikut takistada.

Kui rääkida Eestis esinevatest üksnes demotivaatorite esitamisele pühendunud internetikeskkondadest, oli 2011. aasta keskpaigani olemas ka eestikeelne üksnes demotivaatorite loomisele ja esitlemisele keskendunud veebileht <http://demot.ee/>. Tänapäevaks on see internetisait oma tegevuse lõpetanud, mistõttu järgnev on pigem 2011. aasta kevade hetkeseisu kajastus kui seal leidunud postrite süvaanalüüs.

Nimetatud lehel sai olemasolevaid demotivaatoreid vaadata, kuid ka uusi postreid lisada. Selleks pakuti ka võimalust laadida alla demotivaatorite tegemiseks vajalik tarkvara. Välja oli töötatud ka nn eeskiri, millega püüti aktiivset kasutamist reguleerida. Nii olid keelatud järgmised tegevused: *organisatsioonide ja liikumiste propaganda, piltide kasutamine, mis kutsuvad esile vaid negatiivseid emotsioone või rikuvad üldisi eetilisi norme, kirjavigu sisaldavad materjalid, piltide teistkordne kasutamine.*

Tegelikult on teine nõue üpris vabalt tõlgendatav ja kolmas, ortograafiat puudutav tihtipeale eiratav, sest vigane kirjaviis on netikeskkonnas üsna tavaline. Käsitletava saidi puhul torkas silma seegi, et märkimisväärne osa postritest oli vene päritolu ning eestikeelne vastendamine sai sageli teoks ortograafiavigade hinnaga.

Rubriigist “Parimad” võis vähesel määral leida ka ütlusfolkloori: vanasõnu, tsitaate, ütlisi, tunnuslauseid sisaldavaid postreid. Taas oli kasutusel peaauglikult rahvusvaheline aines, ehk siis internetimeemid, mida oli aga kohati üpris õnnestunult n-ö kohandatud. Nagu juba mainitud, leidis vähesel määral ka päris algupärandeid, st selgelt Eesti päritolu ainek. Siinkohal toon vaid mõned ilmekamad näited eesti vanasõnade kasutamisest:

- *Küsi ja suu pihta ei lööda! > EV 5181 Küsi ja suu peale ei lööda.*
- *Ühe õnn on teise õnnetus. > EV 14733 Ühe õnn võib olla teise õnnetus.*
- *Nälg paneb karu puu otsa ronima ja meest varastama, kuid viimasel on ka teisi võimalusi. > EV 7707 Nälg sunnib karu käppa imema. EV 7679 Nälg ajab lapsed vargile.*

Fotod 8–10. Demotivaatorid eesti vanasõnade ja ütlustega.

Need eesti vanasõnu sisaldavad demotivaatorid on suurepärased näited inimeste loomingulisusest. Seejuures on tähelepanuväärne, et kasutatakse ka suhteliselt vähetuntud vanasõnu (karu ja nälja näide).

Otseselt Eesti-teematikaga seotud ingliskeelset lausungit *Estonian girls – they are hot!* on võimalik tõlgendada tegelikult ka vene anekdoodist pärineva fraasi *gorjachie estonskije parni* ehk *kuumad eesti poisid* (st aeglased) analoogia alusel loodud variandina, seega tsitaadina, mida on täiendatud ühe sõna väljavahetamisega.

Toodud näidete puhul on täheldatavad mõningad erinevused verbaalse osa kujutamises. Kui kaks esimest vanasõnanäidet on tekstina üsna vabalt tõlgendatavad, siis kolmas ja neljas osutavad üht kindlat verbaalse sõnumi kujutamise moodust, nimelt visualiseeritakse see sõnasõnalt (otseselt). Seega on kujutatu esitatud tekstiga tugevalt seotud. Ent kui postri anonüümne autor on oma arusaamade kujutamisel vaba, siis mõistmine vastuvõtja poolt ei saa olla üheselt määratud, sest ka etteantuse puhul on teadupärast võimalikud erinevad tõlgendused.

Visuaalne huumor kui poliitilise satiiri avaldumiskoht

Loomulikult ei piirdu seesuguste postrite esinemine üksnes meelelahutussaitide ja sotsiaalsete võrgustikega, neid kohtab ka erinevates internetikogukondades, kes on koondunud oma foorumitesse või haldavad kodulehti. Samuti leiab arvestataval hulgal visuaalset huumorit veebipäevikutest. Peaaegu võimatu on

teha üldistusi, sest ülikiiresti vahelduvas internetikeskkonnas on keeruline saada isegi korralikku ülevaadet selles vallas toimuvast. Jagan siinkohal vaid mõningaid tähelepanekuid oma uurimistööga seoses.

Naastes arutluskäiguga interneti visuaalse kommunikatsiooni võimaluste juurde, paistab erinevalt eeltoodud näidetest juba põgusal esmavaatlusel foorumite-blogide puhul silma, et foto- ja videotöötluste⁸ objektidena domineerivad siin kohalikud karismaatilised juba omamoodi legendi staatuses poliitikud – Tallinna linnapea Edgar Savisaar ja peaminister Andrus Ansip. Parodeerimise aluseks võetakse tavaliselt mingi hetkeline vääratus, kas pentsik seik või väljaütlemine, mida tunnustatud poliitikutelt kui avaliku elu tegelastelt näib lausa oodatavat. Äärmiselt populaarne on valimisreklaamide parodeerimine (fotod 11–13). Neis sisalduvad lubadused annavad ainest mitte üksnes väljendite-tsitaatide, vaid ka visuaalse huumori tekkeks. Iseäranis hõlpsalt saavad parodeerimise sihtobjektiks plakatid ja videod, milles alahinnatakse valijaid. Seega saab postritel kujutatul alusel rääkida ka inimeste poliitilisest meelsusest. Siinkohal toodud näidete najal võib tõmmata paralleele omaaegse poliitilise plakatikunstiga. Erinevus on peamiselt eesmärgis – tollane plakatikunst oli midagi hoopis muud kui meelelahutus. Ent selline kõrvutus osutab pigem tänapäeva visuaalse huumori erinevatele avaldusvormidele – see võib lisaks meelelahutuslikule olla ka satiiriline. Ning see teravik ei ole suunatud kellegi pihta kuskil kaugel, vaid omaenda kangelaste-antikangelaste suunas. Seega ollakse praegu foorumites, blogides jm varasemast sotsiaalselt aktiivsemad, ei piirduta üksnes meelelahutusega. Poliittemaatika, iseäranis kohalike poliitikute silmatorkavale populaarsusele digitaalses huumoris on osutatud ka laiapõhjalisema analüüsi tulemusena (Shifman 2007: 199).

Foto 11. <http://virgokruve.wordpress.com/2011/08/08/euroopa-joukate-riikide-edetabel-ehk-kellest-tuleb-mooduda-viie-rikkama-hulka-joudmiseks/>.

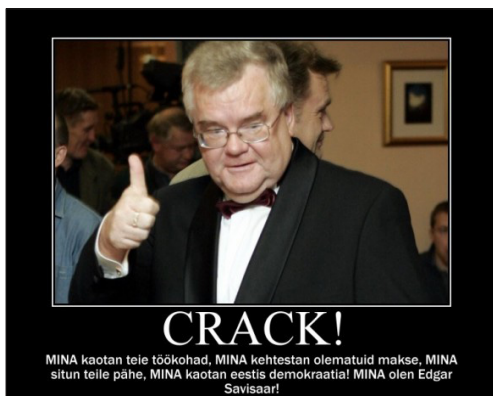

Foto 12. <http://reg666.blogspot.com/2010/12/konspiraator.html>.

Foto 13. <http://voyag.blogspot.com/2006/05/ripev-savisaar-tuleb-vimule-ps.html>.

Tallinna linnapea poliitilis-majanduslik orienteeritus idanaabritele on paljudes fototööstustes üks kesksemaid naeruvääristamise teemasid. Sama inimest sobitatakse tihtipeale ka ajaloolisse konteksti, kõrvutades teda negatiivsete liidrite näidetega minevikust (Stalin, Hitler), aga

Foto 14. <http://usk-lootus-armastus.blogspot.com/2010/04/pere-meis-ja-tema-puudel.html>.

ka mõne naaberriigi juhiga tänapäevast (Putin) (foto 14). Paralleelid ei ole sugugi meelevaldsed, ainek on saadud kohati absurdilähedasest tege-likkusest. Samas on tegemist äärmiselt lokaalsete, tugevalt kohaliku taustsüsteemiga seotud ilmingutega, mis jäävad väljaspool Eestit arusaamatuks. Siinkohal ilmutab end taas huvitav tõsiasi, et kuigi traditsiooniliselt peetakse piltide kommunikatiivsust esmapilgul verbaalsusest universaalsemaks, ilmneb lähemal uurimisel sa-geli, et universaalne arusaadavus toimib siiski kultuurikonteksti piires (Laaniste 2005: 618). Selge on seegi, et nii kujundliku keelekasutuse kui ka visuaalset keelekasutust esindavate pilt-kujutiste mõistmiseks ei piisa üksnes teise keele kui sellise ükskõik kui heast valdamisest. Nagu eespool märgitud, ei pruugi ka samas kultuuri-ruumis elavad inimesed mõista kujundlikkust või piltlikkust ühtmoodi.

Lähemalt vaadeldes ilmneb, et ütlustena käsitletavaid saatetekste esineb poliitikuid pilavates visuaaliates vähe, pigem saab rääkida lööklausetest (*Crack!; Keskerakond teab lahendusi!; Tehtud!; Euro tuleb!*).

Valimisreklaamide kõrval on teiseks levinuimaks töötluste allikmaterjaliks märgilise tähenduse omandanud filmide tegelased ja kinokultuuri juurde tänini käivad plakatid. Sellistel juhtudel kasutatakse poliitiku näopilti hästituntud filmikangelase asemel (sagedamini sellistest kultusfilmidest nagu “Superman”, “Star Trek”, “Terminaator”) (fotod 15 ja 16).

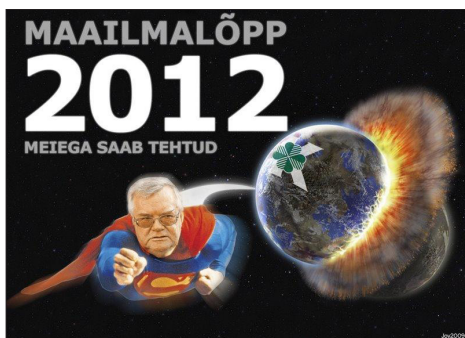

Foto 15. http://mangukoobas.lahendus.ee/id/7/action/full_media/media_id/270624/.

Foto 16. <http://hatifnatipuu.blogspot.com/2010/07/avameelselt-eurost.html>.

Poliitiliste tegelaste “ärakasutamine” annab tunnistust nende populaarsusest, kuigi see on pigem negatiivne, kriitiline tähelepanu (foto 17). Kuigi kaks animakujutatud poliitilist tegelast esindavad maailmavaateliselt erinevaid poolusi, on neil ka ühisosa – populistlikud avaldused, mis annavad vastaspoolte esindajatele ainet pilamiseks (ja seda mitte ainult visuaalses huumoris, vaid ka anekdootides).

Toodud näidete toel sõندان väita, et internetimeemina levivad visuaalse huumori ilmingud (näiteks demotiveerivad või analoogselt põhimõttel loodud postrid) on Eestis tehtud ja kavandatud peaaesjalikult meelelahutusena, ent neis leidub silmatorkavalt ka poliitilist satiiri.

Foto 17. FBIcard.com.

Sama tendentsi ilmutab ka teinegi populaarse internetimeemina toimiv žanr. Nagu eespool mainitud, pakub internet visuaalseks (sotsiaalseks) kommunikatsiooniks erinevaid võimalusi. Visuaalse netihuumori ühe liigina saab käsitleda ka üht kindlat multimeedia ilmingut – videosid. Seda tüüpi meelelahutuse sünonüümiks on ülekaalukalt saanud YouTube. Tänapäeval on laialt levinud komme jagada internetis YouTube'i videoklippide linke. See on sotsiaalse interaktsiooni üks vorme, mille osatähtsus nüüdisaegsete populaarsete kultuuriilmingute levitamises ja teadvustamises on märkimisväärne. Omamoodi tähendusrikkaks võib pidada seika, et 2007. aastal Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna korraldatud eesti koolinoorte folkloori kogumise aktsiooni tulemina laekus muu ainese hulgas noorte seas tollal populaarseid kilde/paroole/slängi, anekdootide jmt, mille kasutuskohaks märgiti eelkõige netisuhtlust (vt Baran 2010). Rubriigis “Naljad” märgiti enim kolme tsitaati ehk lendsõna, mis pärinevad kohalikest poliitikutelt ning mille populaarsuses on “süüdi” just YouTube'i ülesriputatud videoklipid: *Tule taevas appi!; Ei kommentaari!; Tehtud!*

Kuigi lühikesevõitu lööklausete – millest kaks on lausa erakordselt napi sõnastusega, ilma igasuguse kujundlikkuseta ja üks traditsiooniline, ent nüüdseks iganenud ja tavakäibest taandunud retooriline hüüatus – menukuse taga on nende esitamine poliitikute poolt kummastavates situatsioonides, tuleb nende lausungite populaarsuse tegelikuks põhjuseks pidada hoopiski ühe kohaliku telekanali satiirisaadet.⁹ Kõik kolm pärinevad erinevatest allikatest – esimene valitsuse pressikonverentsilt (peaministrilt), teine televisiooni uudistesaaetest (ebakorrektna sõnakasutus volikogu umbkeelselt poliitikult) ja kolmas valimisreklaamist (linnapea erakonna tunnuslausena). Ent nende populaarsuse tagamaad peituvad pigem katkeid pilamise eesmärgil esiletoonud populaarsel satiirisaatel, milles näidatud videolõigud riputati hiljem YouTube'i keskkonda. Kolmest kaks tsitaati on tänaseni ühtemoodi käibes nii noorte kui vanemate inimeste kõnepruugis, ilma et peaks viitama tsitaadi esmakasutajale. Ka annab Google'i otsing tulemuseks suurenumbrilisi vasteid: esimesele 297 000 korral, teisele 112 000 korral ning kolmandale 2 100 000 korral. Aktuaalsuse põhjuseid tuleb näha asjaolus, et ütlejatest kaks on kõigile tuntud juhtkohtadel poliitikud tänaseni.

Kas nende kolme ülipopulaarseks saanud napi, vähem või rohkem emotsionaalse ütluse põhjal võiks järeldada, et poliitikud noortele erilisel huvi pakuvad, on siiski küsitav. Pigem hoopis vastupidi: nimelt leidis küsitluses ka noorte arvamus, mille kohaselt kasutavadki poliitikud nn vaimukusi teadlikult oma populaarsuse tõstmiseks. Saksa fraseoloog Harald Burger on aga osutanud oma massimeedia vestluste uurimuses (1991: 50) otse-eetrisse minevate tele- ja raadiosaadetega seoses nende ehedusele ja spontaansusele, asjaolule, mistõttu needsamad poliitikud, kes tavapäraselt kaaluvad iga oma sõna, on

sellisest võimalusest ilmajäetuna meie ees hoopiski emotsionaalsed ega suuda ennast alati kontrollida. Ent olenemata sellest, kas tegemist on kaalutletud või spontaanse käitumisega, võib tulemuseks olla igapäevakeelde juurduv väljend.

Toodud lendlausenäited esindavad ilmekalt visuaalse huumori ja fraseoloogia põimingut, kuigi siinkohal seisneb visualiseerimine üksnes asjaolus, et tsitaadid omandasid tuntuuse just videoklipina esitamise järel. Arutlustest massimeedia ja televisiooni mõjuvõimu üle oleks aeg jõuda sügavamate aruteludeni. Nagu sissejuhatuses märgitud, elame visualiseerimise mõjukuse suurenemise ajal, sest meie nägemistaju on tunduvalt enam rakendatud kui muud tajud. Seega on ka visuaalne keel üha tähtsam. Verbaalse kujundkeeke mõistmise alastes uuringutes, kus järjest rohkem pööratakse tähelepanu visualiseerimise kui mõtestamist hõlbustava faktori osakaalule, tõuseb selle aspektiga arvestamisest vaid tulu. Samuti aitab pildilisuse potentsiaali mõistmine kaasa seniste üpris jäikade arusaamade (kus pilti nähakse vaid illustreeriva elemendina) murendamisele.

Kokkuvõtteks

Mitte kunagi varem pole visuaalne külg oma tehniliste võimalustega olnud nii oluline kui praegu. Seega on üha enam põhjust uurida visuaalse keele ilminguid. Kuidas neid mõistetakse ja kas see erineb kuidagi oluliselt verbaalse sõnumi mõistmisest?

Fraseologismide kui kujundliku keelekasutuse uurimises on alati olnud kesksel kohal motivatsiooni ja sellega seonduva ikoonilisuse probleemistik. Seetõttu sobivad internetis levitatavad visualiseerimisele rajatud loovad ilmingud suurepäraselt ka piltlikkuse/kujundlikkuse mõistmise uurimiseks. Samuti on jätkuvalt üleval küsimus kultuuriliste taustaelementide rollist mitte ainult keele kujundlike üksuste, vaid ka visuaalsete ilmingute mõtestamises. Kahtlemata on sõnumi verbaalset ja visuaalset poolt siduvaid nähtusi, mis on hakanud oma elu elama internetis, hõlpsam mõista just seelses ümbruses, nende komplekssete seostega, mis on neil seelses keskkonnas. Seega on ilmne, et nn virtuaalreaalsuses toimuvale uut tüüpi kontekstualiseerimisele tuleks pöörata üha enam tähelepanu. Ühtlasi on võimalik uurida, miks saavad internetikommunikatsioonis mingitest ilmingutest populaarsed meemid, teistest mitte. Ning sedagi, kas sellised nähtused on sõltumatud erinevatest keeltest ja kultuuridest või on see universaalsus siiski näiline.

Kommentaariid

- ¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema “Folkloori narratiivsed aspektid. Võim, isiksus ja globaliseerumine” (SF0030181s8) ja riikliku programmi “Eesti keel ja rahvuslik mälu” (EKKM09-150) raames.
- ² Mõnevõrra laiendatud väide selle kohta, et meem ja internet on mõlemad sarnased parasiidid, pärineb intervjuust, mille Blackmore andis Eesti ajalehele viis aastat pärast oma raamatu *Meemimasin* ilmumist. Selles selgitab ta oma teooriat interneti uuemate arengute valguses (vt Laurisaar 2005).
- ³ Parima sissevaate meeminduse temaatikasse saab internetisaidilt <http://knowyourmeme.com/>.
- ⁴ Eesti keeles on paraku need mõisted raskesti eristatavad: EKSSi järgi on *piltlikkus* ‘(visuaalse) pildina esinev, selle kaudu toimuv; kujundirikas, kujundlik’, *visuaalsus* ‘kujundiline e kujundeid sisaldav v kasutav’.
- ⁵ Termin *aktuaalne tähendus* pärineb Dmitri Dobrovolskilt ja Elisabeth Piirainenilt ning see tähistab kujundlikku tähendust (Dobrovolski & Piirainen 2005: 14).
- ⁶ Demotivaatorite kasutamise eesmärkidega seoses väärrib märkimist, et aastaid tagasi levis selliste humoorikate fototöötluste saatmine tuttavatele-sõpradele-kolleegidele meilitsi. Tegu on üksteise otsa lükitud posteritega (vormistatud Powerpointi esitlusfailina), millel oli mingi ühisnimetaja (nt *Ideas; Relax*). Eesmärgiks ei olnud neil juhtudel muu kui pelk meelelahutus.
- ⁷ Demotivaatorite kolmeosalise struktuuri kõrval võidakse rääkida ka neljandast osi- sest, milleks on postri must taust (vt nt Piekoti eritlust Piekot 2012: 192).
- ⁸ L. Shifman on kasutanud seesuguste fototöötluste demotivaatoritest eristamiseks nimetust *manipphoto* (Shifman 2007).
- ⁹ Analoogetele suundumustele osutab oma artiklis poliitilise satiiri osatähtsusest tänapäeva Poolas ka Marta Dynel (2012).

Internetinäidete allikad

<http://demot.ee/> – 13.09.2011.
<http://fbicard.com/> – 13.09.2012.
<http://funny.ee/> – 13.09.2012.
<http://hatifnatipuu.blogspot.com> – 13.09.2012.
<http://mangukoobas.lahendus.ee> – 13.09.2012.
<http://naerapooleks.com> – 13.09.2012.
<http://propverb.blogspot.com/> – 13.09.2012.
<http://reg666.blogspot.com> – 13.09.2012.
<http://virgokruve.wordpress.com> – 13.09.2012.
<http://voyag.blogspot.com> – 13.09.2012.
<http://en.wikipedia.org/wiki/> – 13.09.2012.

Kirjandus

- Baran, Anneli 2010. Fraseologismide rollist Eesti koolinoorte keelekasutuses 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse põhjal. *Tulnukad ja internetilapsed*. Uurimusi laste- ja noortekultuurist. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 95–124.
- Baranov & Dobrovolski 2008 = Baranov, Anatoli & Dobrovolski, Dmitri. *Aspekty teorii fraseologii* [Fraseoloogiateooria aspektid]. Moskva: Znak.
- Blackmore, Susan 1999. The meme machine. Oxford: Oxford University Press (doi:10.1515/JISYS.1999.9.5-6.355). [Eesti keeles 2003. Meemimasin. Tallinn: Tänapäev.]
- Boers, Frank & Piquer Píriz, Ana María & Stengers, Hélène & Eyckmans, June 2009. Does pictorial elucidation foster recollection of idioms? *Language Teaching Research* 13,4, lk 367–382.
- Burger, Harald 1991. *Das Gespräch in den massenmedien*. Berlin; New York: de Gruyter.
- Burger, Harald 2003. *Phraseologie. Eine einföhrung am beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt.
- Crystal, David 2006. *Language and the Internet*. Cambridge: CUP.
- Dobrovolski & Piirainen 2005 = Dobrovol'skij, Dmitrij & Piirainen, Elisabeth 2005. *Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives*. Amsterdam [etc.]: Elsevier.
- Dynel, Marta 2012. Contemporary political humour. *Polish Humour. Humour and Culture* 2. Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). Kraków: Tertium, lk 437–449.
- EV = Hussar, Anne & Krikmann, Arvo & Normann, Erna & Pino, Veera & Sarv, Ingrid & Saukas, Rein (koost) 1980–1988. *Eesti vanasõnad* I–V. Monumenta Estoniae Antiquae III. Proverbia Estonica. Tallinn: Eesti Raamat.
- EKSS = *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* I–VII. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1988–2007.
- Gibbs, Raymond W. Jr. 2002. A new look at literal meaning in understanding what is said and implicated. *Journal of Pragmatics* 34 (4), lk 457–486 (doi:10.1016/S0378-2166(01)00046-7).
- Golikov & Kalašnikova 2010 = Golikov, Aleksandr & Kalašnikova, Alina. Demotivatorõ v Internet-kommunikatsij: genezis, smõsl, tipologija. *Vestnik Harkovskogo gosudarstvennogo universiteta*, Harkov: HU, lk 124–130.
- Kress, Gunther 2003. *Literacy in the new media age*. London and New York: Routledge (doi:10.4324/9780203164754).
- Laaniste, Mari 2005. Piltide ja kirja keelest. *Keel ja Kirjandus* 8, lk 617–629.
- Laurisaar, Riho 2005. Inimest ei juhi jumal ega mõistus vaid müstiline meem. Intervjuu Susan Blackmore'iga. *Eesti Päevaleht* (<http://www.epl.ee/news/kultuur/article.php?id=51007268> – 13. oktoober 2012).

Piekot, Tomasz 2012. Pictorial representation of idioms in Internet humour. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władisław (toim). *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication* 1. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 187–204.

Shifman, Limor 2007. Humor in the age of digital reproduction. *International Journal of Communication* 1 (2007), lk 187–209.

Shifman, Limor & Thelwall, Mike 2009. Assessing global diffusion with web memetics: The spread and evolution of a popular joke. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 60 (12), lk 2567–2576 (doi:10.1002/asi.21185).

Szczepaniak, Renata & Lew, Robert 2011. The role of imagery in dictionaries of idioms. *Applied Linguistics* 32 (3), lk 323–347 (doi:10.1093/applin/amr001).

Vinnikov 2010 = Vinnikov, Vladimir. *Demotivatorō. Žanr russkogo folklora* (<http://zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/10/886/81.html> – 13.09.2012).

Wikipedia. http://en.wikipedia.org/wiki/Motivational_poster – 13.09.2012.

Summary

Visual humour on the Internet

Anneli Baran

Keywords: Internet, demotivators, figurative expressions, humour, visualisation

This article focuses on the role of visual imagery in language understanding. It is commonly held that the use of phraseologisms is most characteristic to spoken language. However, today we are faced with a situation where the usage of written and oral language has blended (in e-mails, on-line communication, social network) on the Internet. Creative use of expressions, even if manifested in an exaggerated or inappropriate manner, may lead to interesting figures of speech. I am going to concentrate on a subgenre of so-called Internet memes – demotivational posters or manipulated photos which contain figurative expressions. Clearly, it is the creative context of the Internet that has given new life to figurative expressions. People are interpreting phraseologisms differently from a traditional *vis-à-vis* conversation when being engaged in spontaneous virtual communication. In addition, the iconic nature of the motivation involved in understanding figurative expressions makes it possible to use the phrases as a means of visualisation. That is why it is possible to confirm that phraseological units are remarkably more complex phenomena than simple reproducible linguistic units that do not contain metaphors.

Idioomide pildiline kujutamine internetihuumoris

Tomasz Piekot

Teesid: Uue meedia, s.t interneti analüüs on tõsiseks probleemiks sõnakesksetes kommunikatsiooniühingutes. Tavaliselt kirjeldatakse ainult žanrite verbaalset aspekti, ja teisi omadusi peetakse marginaalseteks. Käesolevas artiklis soovin arutleda selle üle, kuidas on tavaks visualiseerida idioome internetihuumoris. Heites vaid põgusa pilgu uuele meediale, on näha kaks peamist trendi: 1) idioomid esinevad erinevates uue meedia tekstitüüpides, kuid on domineerivad pigem loovtekstides; 2) idioome visualiseeritakse spontaanselt, s.t kommunikatsioonipartnerid tõlgivad neid visuaalsesse keelde. Artiklis esitatakse idioome sisaldavate demotivaatorite korpuse empiirilise uuringu tulemused. Nähtub, et loomingulise funktsiooniga tekstide puhul, eriti just huumoritekstides, allutatakse idioomid erinevatele visuaalsetele transformatsioonidele. Visuaalne tõlge võib hõlmata idioomi struktuuri (üksikuid sõnu), muutes visualiseerimise sõnasõnaliseks, või metafoorset tähendust, mispuhul on tegu kujundliku visualiseerimisega (kahes variandis – näitlikustamise või tõlgendusega). Kultuuri seisukohalt on märgatav, et idioomid ei ole internetihuumoris populaarne teema. Ainult 1,5% kõikidest poolakeelse interneti demotiveerivatest sõnumitest kasutati idioome. Näib, et internetikasutajad on leidnud muid kujundliku tähenduse visuaalseid kandjad. Nende sotsiaalse staatuse uurimine võib saada võtmeks uue kultuuri – veebi-kultuuri – mõistmisel.

Märksõnad: demotivaatorid, huumor, idioom, internetikultuur, visualiseerimine

Antropoloogilisest seisukohast on inimestevaheline kommunikatsioon kultuuri säilitamise ja konsolideerimise vahend. Lingvist, kes tahab kultuuri uurida läbi keeleprisma, on peamiselt huvitatud stabiilsetest, rutiinsetest ja korduvatest ilmingutest, mille abil keele kasutajad ja kultuurikoodide kaasloojad loovad ja säilitavad oma kollektiivse identiteedi olemust, olgu selleks reaalsuse tajumise ja tõlgendamise kollektiivne moodus, aksioloogiline süsteem, või mingid muud sellised aspektid. Informatsioon mingi kultuuri ja selle omaduste kohta

on leitav kommunikatsiooni erinevail tasandeil. Seda on võimalik ammutada grammatilisest süsteemist (nt grammatilised kategooriad, sõnaloo me mustrid, lausemallid), kuid ka mittegrammatilistest nähtustest nagu sugudega seonduvad mustrid, argumentatiivsed mallid ning ka igapäevaselt kasutatavad metafoorid ja vanasõnad (Bartmiński 2009).

Üheks ajalooliselt säilinud teadmiste varamuks on idioomid, mille all peetakse silmas konventsionaliseerunud kujundlikke väljendeid (mitmesõnalisi väljendeid). Idioomidel on paljudes kultuurides kõrge staatus, seda tööka tõestavad ka erinevad sotsiaalsed praktikad. Väga sageli on idioome kogutud ja kirjeldatud eraldi sõnaraamatutes, neid õpetatakse koolides ning välismaalastele suunatud keele- ja kultuurikursustel. Samuti modifitseeritakse ja leitakse uusi tõlgendusid idioomidele kreatiivse kommunikatsiooniprotsessi käigus – reklaamides, kunstis ja ajakirjanduslikes tekstides (nt ajalehtede pealkirjades).

Idioomide kultuuriline tähtsus tuleneb tsivilisatsiooni arengukäigust. Sajandite vältel domineeris tsivilisatsiooni arengus logotsentrism, kuna keel oli olulisem kui muud kommunikatsioonivormid ja kujundas seega ka kultuurilise evolutsiooni järgneva id etappe – alates suulisest kultuurist kuni kirjutamise ja audiovisuaalse kultuurini (Ong 2002; Hopfinger 2003). Seda konteksti arvesse võttes võib küsida: milline saab olema traditsiooniliste kultuurikandjate (nt keel) tulevik, kui kultuuriline paradigma muutub? Kas keel lakkab olemast kultuurivaramu, kui ta kaotab dominantkoodi staatuse? Kas logotsentris mi ja sõnakeskse kultuuri lõpp muudab ka metafooride, folkloori, vanasõnade ja fraseoloogia kultuurilist väärtust?

Võib öelda, et see muutus toimub otse meie silme all. Sõnakultuur (*logos*) asendub veebikultuuriga,¹ mis evib uusi nähtusi ja sotsiaalseid praktikaid. Kõige olulisemad neist on

- uute tehnoloogiate (uue meedia) domineeriv roll kommunikatsioonis (Manovich 2001);
- virtuaalsete ja internetikogukondade ning ka uue interneti-identiteedi tekkimine (Castells 2000);
- kommunikatsioon paljude meelte (multisensorne kommunikatsioon, virtuaalne reaalsus) ja koodide (multisemiootiline kommunikatsioon) abil (Camurri & Rikakis 2004);
- semiosfääri kiire kasv (inimkeskkonna märgistamine);
- teadmuspõhise ühiskonna ülesehitamine, kus reaalsuse tajumine on asendunud reaalsuse kohta käiva informatsiooni tajumisega (McLuhan 1989, 2011; Baudrillard 1994).

Seoses kultuurilise paradigma muutumisega on huvitav jälgida, mis juhtub hääbuvat paradigma esindavate traditsiooniliste kultuuris isu kandjatega. Ise-

ärani huvitav oleks uurida keele funktsioneerimist uues meedias, vaenulikus semiootilises keskkonnas, mis eelistab keelele teisi semiootilisi koode. Käesolevas artiklis jälgitaksegi neid protsesse, võttes lähema vaatluse alla selle, mis juhtub idioomidega internetihuumoris.²

Isegi põgus pilk uuele meediale näitab ära kaks silmatorkavat trendi, mis võiksid olla ka meie edasise analüüsi lähtepunktiks.

1. Idioome esineb erinevat tüüpi uue meedia tekstides, kuid pigem domineerivad nad just nendes, millel on loov funktsioon; see on eriti asjakohane internetihuumori puhul.
2. Idioomid on spontaanselt visualiseeritud, s.t kommunikatsioonis osalejad tõlgivad neid visuaalsesse keelde.

Viimatimainitu, mille puhul idioomid muudetakse spontaanselt digitaalseteks piltideks või kujutisteks, näib olevat iseäranis huvitav, kuna sel tegevusel on ühised tunnused (Manovich 2008). Laialt levinud visualiseerimine (või laiemas tähenduses teiste semiootiliste koodide kasutamine) markeerib erinevust interneti- ja traditsioonilise kultuuri vahel; viimase puhul on visuaalne kommunikatsioon piirdunud vaid kunstiga ning seetõttu elitaarne ja eksklusiivne (nt satiirilised karikatuurid, konkreetne poeesia³ jne).

Tahan üksikasjalikumalt arutleda idioomide visualiseerimise üle, keskendudes ühele žanrile – demotivaatoritele. Selline valik on ajendatud tõigast, et demotivaatorid on üks populaarsemaid interneti-žanreid ning hõlpsasti kasutatavad ka teoreetilisest seisukohast. Nagu eespool mainitud, on idioomide tahtlik transformatsioon omane loomingulistele tekstidele või sellistele sõnumitele, mis on loodud kunstipäraste (näit poeesia), millekski keelitavate (reklaamid, ajalehtede pealkirjad) ja mänguliste (näit naljad) kommunikatsioonivormidena. Seega on demotivaatorid suisa ideaalne valdkond, kuna nad esindavad kõiki neid funktsioone – mõnikord on nad meelelahutuslikud, mõnikord refleksiivsed, filosoofilised või meelt ülendavad. Väga sageli kasutatakse neid poliitilistes debattides. Vormiliselt on demotivaatorid vägagi konventsionaliseerunud, žanrireegliks on see, et puánt tuleneb pildi ja sõna omavahelisest interaktsioonist.

Samuti tuleb mees pidada, et internet on antud juhul kõige representatiivsem empiiriliste andmete allikas. Ta on sotsiaalseks ruumiks uut tüüpi kultuurile ja kommunikatsioonile, mis on multisemiootiline, integreerib multisensoorseid kogemusi, kombineerib erinevaid koode, ja mis peamine, on võimalik tänu uutele tehnoloogiatele.

Idioomide kontseptualiseerimisel kasutatakse käesolevas artiklis Chitra Fernando ja Roger Flavelli (1981: 17) lähenemist, mille kohaselt on idioom sõnade konstruktsioon, mis vastab kahele peamisele tingimusele: (1) idioomi tähendus ei ole selle elementide kompositsioonilise funktsiooni tulem ja (2)

idioom on üksus, millel on kas homonüümiline sõnasõnaline analoog või vähemalt individuaalsed elemendid, mis on üksikute sõnadena mõistetavad, kuigi kogu väljendit tervikuna ei tõlgendata sõnasõnaliselt. Siin esitatud lähenemises on idioomid kompleksed väljendid, mitte lihtsad ja jagamatud keeleühikud (leksikonis), nagu see on generatiivses lingvistikas. Idioomide kompleksse olemuse hüpoteesi toetab lingvistikauurimuste korpus ning ka idioomidest ja kujundlikust mõtlemisest aru saamise kohta tehtud teadustööd (vt ülevaadet Wulff 2008). Sellele pakub tõestust ka asjaolu, et idioomide struktuur modifitseerub kommunikatsiooni käigus mitmeti (vt lisamine, väljajätted, asendamine, kontaminatsioon), ja mõnikord visualiseeritakse vaid idiomaatilise väljendi üksikuid elemente.

Seega kombineerib siinpakutud idioomide käsitus omavahel kolme perspektiivi – kognitiivset, antropoloogilist ja multimodaalset vaatepunkti. Kognitiivses mõttes ei ole idioomid individuaalsed leksikaalsed üksused ega surnud metafoorid, vaid neil on palju komplekssemad tähendused, mida tekitavad kontseptuaalsed metafoorid, mis omakorda ühendavad idiomaatilisi väljendeid nende kujundliku tõlgendamisega (Kovecses & Szabo 1996; Langlotz 2006). Antropoloogilisest (kultuurilisest) seisukohast on idioomid ja fraseoloogia kultuuri representeerimise ja reprodutseerimise vahendid (Cowie 1998), kus “ühte fraseoloogiapiiska on kondenseerunud terve kultuuripilv” (Wierzbicka 2007; Skandera 2007). Ja lõpuks, multimodaalsest aspektist vaadatuna on inimestel tugevad konventsionaalsed kuvandid paljude idioomide kohta (Gibbs & O’Brien 1990); idioome illustreeritakse sageli erinevatel eesmärkidel.

Veebikultuur ja demotivaatorid

Demotivaatorid on üks populaarsemaid tänapäeva internetižanre, ja nagu nimestugi viitab, on tegu vastandiga motiveerivatele plakatitele, mida kasutatakse koolides ja kontorites. Demotivaatorite eesmärk ongi õõnestada seda, mis on tavapärane ja dominantne. Artiklis käsitletu puhul tähendab see vastandumist traditsioonilistele kultuuritekstidele või väärtustele ja sellele, kuidas neid avalikkusele peale surutakse (siin: kontoritöötajate motiveerimine veenvate plakatite-postrite abil). Vastuseis või protest dominantse kultuuri suhtes, et luua alternatiivne maailm, vastandmaailm (Macek 2004) on varajase küberkultuuri peamine eesmärk. Ja kuigi see idee on praeguseks nõrgenenud, on mõned selle põhimõtted osutunud elujõuliseks ja neid leiab ka tänapäeva internetis. Interneti-identiteedi kõige olulisemad erisused – osaliselt ilmnevad need ka demotivaatorites – jagunevad kolmeks: kultuuris osalejad, suhtumine peavoolu ja meediumispetsiifiline tekstuaalsus. Vaadake neid detailsemalt.

Internetikultuur, pidades silmas selles osalevaid inimesi, on:

- demokraatlik – selles võivad osaleda kõik, tingimusel, et neil on juurdepääs interneti (vrd mõistega “e-tõrjutus” (*e-exclusion*));
- anti-elitaarne – reaalmaailma sotsiaalne staatus ei kandu üle interneti, kus sümbolset eliiti kontrollitakse ja isegi rünnatakse. Tavaliselt tekib internetis uus sümbolne eliit (nt blogijad, moderaatorid jne);
- kogukonda loov – traditsiooniline sotsiaalse rühma mõiste on internetis kasutu, kuna puudub tegelik side ja füüsiline kontakt virtuaalgrupi liikmete vahel; internetis võib täheldada selliste kogukondade teket, mis reaalses maailmas ei moodustu (nt suitsiidikalduvustega inimeste rühmad, riidemähkmeid kasutavad väikelapsevanemad, mängufanaatikud jne); samuti moodustuvad tihti lühiajalised *ad hoc* kogukonnad (nt *flash mobs*);
- normatiivne ja piirav – et internetikultuuris täielikult osaleda, ei piisa vaid tehnilistest juurdepääsuvahenditest; internetis on oma reeglid (mõnikord kasutatakse selle kohta terminit “netikett”), mis on kodifitseerivad ja väga piiravad; need reeglid kehtivad iga internetikasutaja suhtes – reeglirikkujaid kutsutakse korrale.

Oma suhtumiselt peavoolu on internetikultuur interaktiivne ja reaktiivne. See tendents on kõige selgemini nähtav poliitilises elus – internetis domineerib kriitiline suhtumine praegusesse valitsusse (küberanarhia); samuti on seal ülekaalus vähemus- ja opositsioonirühmad. Heaks näiteks on siinkohal Poola internet, mis on oma poliitikalt ja arvamusartiklites muutumas üha parempoolsemaks. Interaktiivsus ja reaktiivsus seostub ka kiirete ja sagedaste viidetega faktidele, sündmustele ja avaldustele peavoolumeedias (nt internetinaljad staaride ja poliitikute eksimuste kohta, või protestiaktsioonid internetis, mille on esile kutsunud väljaütlemised peavoolumeedias; vt ka Baran 2012).

Sõnumite osas on veebikultuurile omane

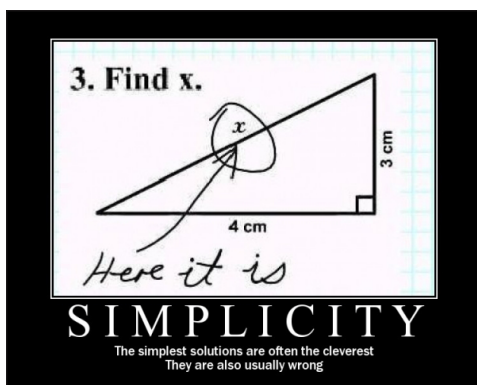
- digitaalsus – see ilmneb sõnumites, mis on loodud viisil, kus piir tõese ja vale või tõelise ja kunstliku vahel ähmastub (nt digitaalne fotomontaaž); samuti on piir ebaselge originaali ja koopia vahel (see on täheldatav traditsioonilise autoriõiguse kriisina);
- multimodaalsus – internetisõnum jääb tekstiks semiootilises mõttes, kuid sel on vähe ühist teksti kui keelelise või verbaalse sõnumi logotsentrilise tajumisega; tänapäeva internetisõnumid on multimodaalsed, mitme meelega tajutavad; interneti evolutsiooni lõppfaasis toimub kommunikatsioon ainult puhtalt virtuaalses keskkonnas;
- intertekstuaalsus – oma olemuselt viitavad internetitekstid kogu aeg teistele tekstidele; samaaegselt on tegemist erinevat tüüpi interteksts-

tuaalsusega, kus oma roll on paroodial, pastišsil, travestial, derivatsioonidel, hüpertekstuaalsusel jne.

Ülalmainitud internetikultuuri tunnusjooned on samuti omased demotivaatoritele. Iga demotivaator peaks vähemalt teoreetiliselt eitama mingit reaalselt dominantkultuuris olemasolevat väärtust ning vastama väga kindlatele žanrinormidele. Veelgi enam: sageli viitavad demotivaatorid teistele tekstidele, k.a teistele demotivaatoritele, moodustades tsükli. Struktuuriliselt koosneb demotivaator neljast elemendist, kõigil neil on oluline funktsioon: tavaliselt esitatakse demotivaator mustal taustal (raam), ning see tunnus ongi selle žanri erisuseks. Pealkiri koosneb enamasti vaid ühest suurtähtedega kirjutatud sõnast. Demotivaatori teemaks on alati mingi nähtus, millel on tugev positiivne väärtus peavoolukultuuris. Tavaliselt on demotivaatori osaks ka mingi foto (väga harva mingi joonistus või film), s.t visuaalne element, millel kujutatakse olukordi naeruvääristaval või õõnestaval moel, või mis eitab pealkirjas mainitud väärtuse absoluutset tõde. Demotivaatoritel on ka pildiallkiri, sõnastatud puändina või teravmeelse vastusena, mis selgitab foto tähendust.

Siinkirjeldatud struktuur on kanooniline, kuid praegusel ajal seda ka modifitseeritakse üsna sageli, kusjuures tihti piirdub muudatus vaid sellega, et rikutakse ühesõnalise pealkirja reeglit, mille asemel võib olla fraas või koguni lause. Samuti on üha rohkem demotivaatori-sarnaseid sõnumeid, kus pilt ei ole pealkirjaga konfliktis.

Demotivaatorid on demotiveerivad, sest nad riisuvad vastuvõtjalt enesekindluse, pilgates ja naeruvääristades neid enesestmõistetavusi, väärtusi ja uskumusi, mis on peavoolukultuuris ühiselt aktsepteeritud. Vaadakesem lähemalt kahte näidet.

Pilt 1.

Pilt 2.

Joonis 1. Prototüüpsed demotivaatorid. www.motivateusnot.com.

Esimene näide (1) kuulub kategooriasse “lihtsus”. Lihtsuse kultuuriline väärtus on siin visuaalselt naeruvääristatud, kasutades mingi testi või eksami fragменти. Lihtsus, nagu puändis öeldakse, ei saa olla hea, kuna sageli on see pelgalt kavaluse tulemus ning ka liigne lihtsustamine pole õige. Teise demotivaatori (2) puhul on kasutatud samasugust vahendit, et pilgata “õnneliku lõpu” ihalust, mis on väga populaarne müüt Lääne kultuuris.

Idioomide visualiseerimise tüübid

Vaadelgem nüüd läbiviidud empiirilisele uuringule tuginedes, kuidas idioome demotivaatorites visualiseeritakse. Uuringu tulemusena koostati idioome sisaldavate demotivaatorite korpus ning seejärel analüüsiti, kuidas neid idioome on visualiseeritud. Materjal koguti 2011. aasta septembris, mil populaarsetelt veebilehtedelt (eriti www.demotywatory.pl) salvestati 1000 järjestikust kõige kõrgema skoori saanud demotivaatorit.⁴ Lisaks demotivaatorite korpusele kasutati täiendavalt ka võrdlevat korpust, mis hõlmas parimaid Poola reklaamlauseid kogumikust *Słownik sloganów reklamowych Hołota*. Nende kahe korpuse idioomide võrdlemine võimaldas mul teha järeldusi idioomide rolli kohta tänapäeva kultuuris ja kreatiivses kommunikatsioonis. Eriti huvitasid mind kolm küsimust.

1. Kas idioomide sagedus demotivaatorites ja reklaamlausetes on suur või väike?
2. Kas reklaamlausetes ja demotivaatorites esinevad samad idioomid?
3. Kas idioomide visualiseerimise mehhanismid reklaamlausetes ja demotivaatorites on sarnased?

Analüüsi esimeses etapis võrdlesin demotivaatorite korpuses ja Poola parimate reklaamlausete korpuses esinevaid idioome. Sisuline analüüs näitas, et idioomid on mõlemas korpuses haruldased, kuid reklaamlausetes siiski pisut sagedasemad. Viiesajas parimas Poola reklaamlauses kasutati 28 idioomi, mis on kokku 5,6%. Tuhande demotivaatori puhul aga oli idioome 15, s.t 1,5% koguarvust. Siin on mõned näited.⁵

Idioomid reklaamlausetes	Idioomid demotivaatorites
<i>M&M's – lecą w kulki</i> M&M's – lase kuulikestel lennata	<i>Odwrócić się do kogoś plecami</i> Kellelegi selga pöörama
<i>Fortuna owocem się toczy (Fortuna)</i> Õnne puuvili (Fortuna)	<i>Wpaść w dołek</i> Auku kukkuma
<i>Jesteś w dobrych rękach (Warta)</i> Oled heades kätes (Warta)	<i>Mieć niewyparzoną gębę</i> Kõrvetav suu (terava keelega)
<i>Ryby mają głos (Lisner)</i> Kaladel on hääl (Lisner)	<i>Pracować na czarno</i> Mustal turul töötama
<i>Nie drażnij lwa (Lion)</i> Ära narri lõvi (Lion)	<i>Głodnemu chleb na myśli</i> Näljane mõtleb leivast
<i>Nie łam się, przełam się (batonik)</i> Ära murdu – murra, et jagada (šokolaad)	<i>Wywrócić coś do góry nogami</i> Midagi tagurpidi pöörama
<i>Palce lizać (KFC)</i> Sõrmi on hea lakkuda (KFC)	
<i>Red Bull doda ci skrzydeł</i> Red Bull annab tiivad	
<i>Serce jak dzwon (Kama)</i> Süda nagu kell (Kama)	

On huvitav, et 11 idioomi esinesid nii reklaamlausetes kui ka demotivaatorites, seega võib neid pidada populaarseteks või “tugevateks” idioomideks. Demotivaatorites kasutati ka viit lentsõna või parooli, mis omakorda pärinesid idioomidega reklaamlausetest. Mõned näited.

Pilt 3.

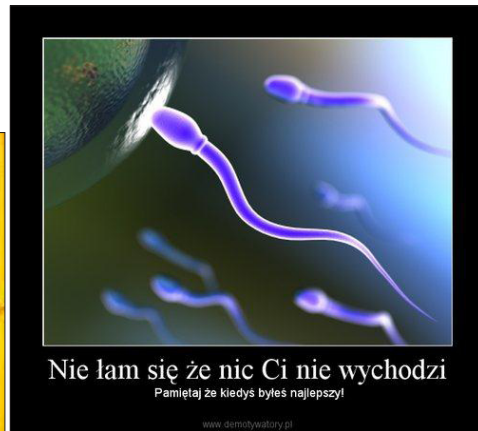
Pilt 4.

Joonis 2. Idioom “õnneratas” (Fortuna ratas) – ‘õnn tuleb ja läheb’.⁶ www.demotywatory.pl.

Siin on kahte visualisatsiooni ühendav element – ratas – esitatud otseses tähenduses (demotivaatori puhul) ja kujundlikult (reklaamis ümara puuviljana). Erisuseks on see, kuidas on kasutatud idioomi teist elementi, s.t sõna ‘õnn/Fortuna’. Reklaamis (3) on Fortuna lihtsalt mahla nimetus; demotivaatoris (4) on Fortuna aga saatusejumalanna, kes ei naeratanud jalgratta omanikule.

Pilt 5.

Pilt 6.

Joonis 3. Idioom: “murdu” – ‘ole murelik’. Demotivaator veebilehelt www.demotywatory.pl.

Siin väljendab idioom “ära murdu” (‘ära muretse’) samasugust kõneakti nagu reklaamiski – sellel on lohutav funktsioon. Kuid funktsioon on siin antud kahel erineval viisil. Reklaamis (5) on idioom demetaforiseeritud. Me näeme katki-murtud šokolaadibatooni, mis peaks tuju tõstma. Demotivaatoris (6) aga lohutatakse murdunud inimest, tuuletades talle meelde tema väidetavalt suurimat edu – pildiallkiri ütleb: “Kunagi võitis igäüks meist elu suure võidujooksu – üksiku spermatosoidina.”

Üks kõige populaarsemaid idioomiga reklaamlauseid on “Kasiaga tuleb asi hästi välja”, kus Kasia on naisenimi ja ka margariinisordi nimetus.

Pilt 7.

Pilt 8.

Joonis 4. Idioom “hästi välja tulema / lõpuks millegagi hakkama saama” tähendab: ‘sa tegid midagi valesti, aga suutsid tagajärgi vältida’. www.demotywatory.pl.

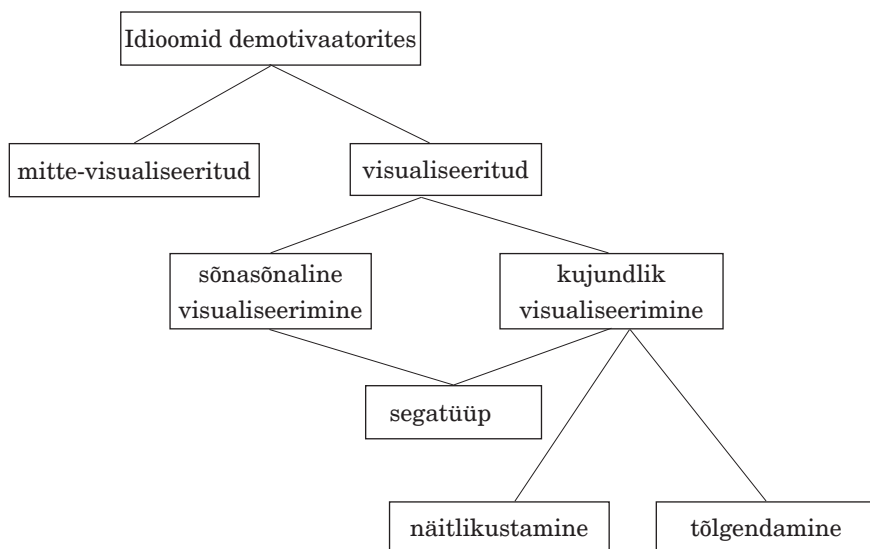
Originaalreklaamis isikustatakse margariin (margariini kehistab Kasia-nimeline naine), ja demetaforiseeritakse idioom (margariiniga koogid on tõepoolest maitvad). Nagu näha, puudub originaalreklaamis idiomaatiline süü või eksimuse element. Kuid kahe demotivaatori puhul on olukord teine – siin taastatakse idioomi originaalne kujundlik tähendus. “Kasia” on jälle naine, aga negatiivseks käitumiseks on seks “Kasiaga” ja negatiivseks, kuid siiski veel välditavaks tagajärjeks on laps.

Kokkuvõttes näib, et idioomide kasutus reklaamides erineb nende kasutusviisist demotivaatorites. Reklaamides käsitatakse idioome tihti instrumentaalselt, sellest ka nende sage demetaforiseerimine ja kujundliku tähenduse kadu.

Reklaamlause veenmistriki eesmärk on peamiselt tähelepanu püüdmine. Siis aga kantakse originaalidioomiga seonduvad väärtused või tunded üle reklaamitava tootele, s.t mahlale omistatakse see, et ta pakub õnne (“õnnemahl”), küpsetatav kook kergendust ja rõõmu (“Kasiaga tuleb see hästi välja”). Loomulikult on demetaforiseerimine olemas ka demotivaatorites, kuid seal on pildil sageli täita lisaroll – illustreerida või näitlikustada idioomi, mida käsitatakse kui maailma kohta käiva informatsiooni allikat.

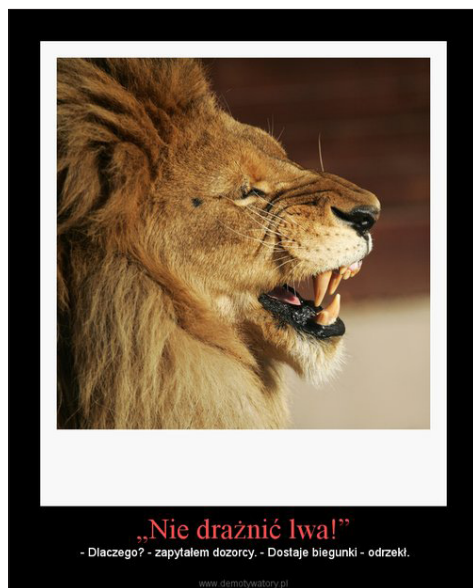
Idiomaatiliste demotivaatorite detailse analüüsi tulemusena on võimalik välja pakkuda idioomide visualiseerimismehhanismide tüpoloogia (vt joonis 5). Samas ei tohi unustada, et on olukordi, kus idioomil puudub pildiga igasugune seos. Sellisel juhul muidugi idioomi visualiseerimist ei toimu.

Selles demotivaatorite grupis, kus pilt idioomi visualiseerib, on võimalik eristada sõnasõnalist, kujundlikku ja segatüüpi visualiseerimist. Sõnasõnalise visualiseerimisega on tegu siis, kui idioomi elemendid on esitatud visuaalselt (nt ratta foto ‘õnneratas’). Kujundlik visualisatsioon aga toimub siis, kui demotivaatoris kujutatakse pildil idioomi sisulist tähendust, mitte selle sõnasõnalisi elemente. Lisaks võib kujundliku visualisatsiooni jagada veel idiomaatilise tähenduse näitlikustamiseks ja tõlgendamiseks. Esimesel juhul idioomi tähendus ei muutu, kuid teisel juhul idioomi tähendust modifitseeritakse (ja seega muutuvad ka väärtused).

Joonis 5. Idioomide visuaalse representeerimise tüpoloogia.

Saadud tüpoloogia nõuab detailsemat selgitust. Üks kõige populaarsemaid demotivaatorites kasutatavaid idioome on “ära narri lõvi”, ja visualiseeritud on seda kahel moel – sõnasõnalises tähenduses ning kujundlikult. Näited 9 ja 10 esindavad esimest varianti, kusjuures mõlemal pildil kujutatakse ‘lõvi’ otsesel, kuigi metonüümsel moel (küünejäljed). Pilt 11 on aga kujundliku visualiseerimise näide, kuna siin ei kujutata ühtegi idioomi struktuurikomponenti (s.t ei ole lõvi ega kellegi või millegi narrimist).

Pilt 9.

Pilt 10.

Pilt 11.

Joonis 6. Idioom “ära narri lõvi”. www.demotywatory.pl.

Järgmised kolm näidet illustreerivad kujundlikku visualiseerimist (joonis 7). Näites 12 (idioom “kõrvetav suu” tähenduses ‘terava keelega’) on visuaalselt esindatud koguni kaks komponenti: ‘avatud suu’ ja ‘kõrvetamine’, s.t kuuma vee valamine. Näide 13 (idioom “laskma kellelgi endale pähe istuda”) näitab sõnasõnalist tähendust ‘pähe istuma’, näide 14 (“piletiga lahkuma”, tähendusega ‘tühjade kätega ära minema’) visualiseerib nii sõna “lahkuma” (tõsipidulik sõna tähistamaks suuremist) kui ka sõna “pilet” (siin: lipik).

Pilt 12.

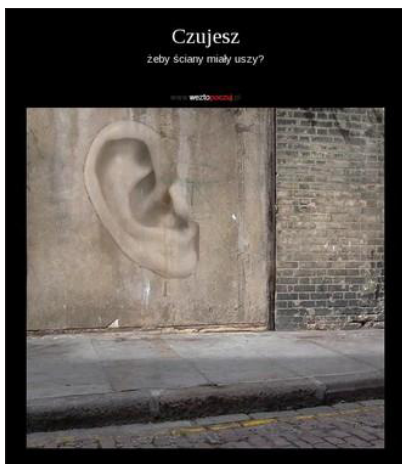
Pilt 13.

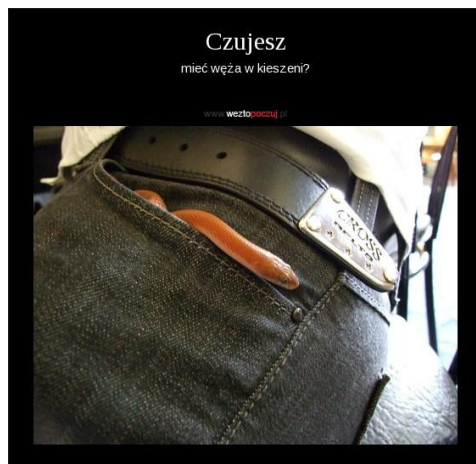
Pilt 14.

Joonis 7. Idioomide tähtthelise komponendi (sõnade) visuaalne kujutamine. www.demotywa-tory.pl.

On huvitav, et sõnasõnaline visualiseerimine ei pruugi piirduda vaid idioomi ühe komponendiga. Pole sugugi tavatu, et visualiseeritakse kogu idioomi struktuur nagu näites 15 (idioom: “seintel on kõrvad”) ja näide 16 (idioom “madu taskus kandma”, tähendusega ‘käed rusikas olema’).

Pilt 15.

Pilt 16.

Joonis 8. Idioomi kogu struktuuri visualiseerimine. www.demotywatory.pl.

Vaadakem nüüd idioomide kujundlikku visualiseerimist (joonis 9). Sellistel pildidel ei kujutata idioomis esinevaid sõnu, vaid idioomi kujundlikku tähendust. Tabel 1 võtab kokku kolme esitatud näite üksikasjaliku analüüsi:

Pildi nr	Idioom	Tähendus	Mis on pildil näha
17	Näljane mõtleb leivast	Need, kes seksist mõtlevad, näevad seda kõikjal	“porgandiseks”
18	Alasi ja haamri vahel (“kivi ja kõva asja vahel”)	Olema raskes olukorras, seisma silmitsi kahe soovimatu alternatiiviga	“Poola Hitleri ja Stalini vahel”
19	Häda teeb leidlikuks	Me leiutame asju siis, kui meil neid vaja on	“sooja vett ei ole” “elektrikann vee soojendajana”

Tabel 1. Demotivaatorite (17), (18) ja (19) võrdlev analüüs.

Pilt 17.

Pilt 18.

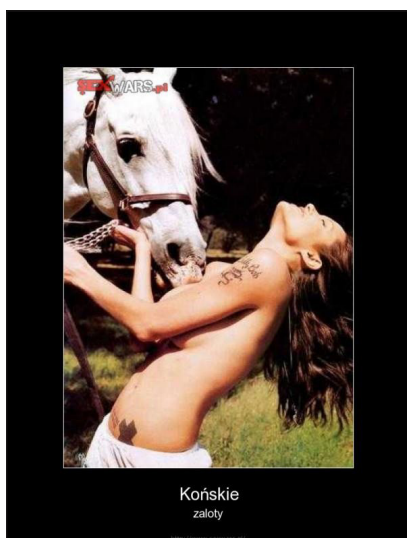
Pilt 19.

Pilt 20.

Joonis 9. Idioomide kujundlik esitamine (kujutatud on mingit sõna idioomist). www.demotywa-tory.pl.

Näide 20 on pisut teistsugune, siin on idioomi tähendus ümber tõlgendatud. Idioom “jätma midagi meelde Ast kuni Zni” tähendab ‘midagi väga hästi meelde jätma’. Siinse demotivaatori puhul aga ei ole hea mälu positiivne, vaid negatiivne (‘peo mittemäletamine tõestab, et pidu oli vägev’).

Pilt 21.

Pilt 22.

Joonis 10. Idioomide segatüüpi visualiseerimine (sõnasõnaline ja kujundlik). www.demotywa-tory.pl.

Ja viimasena segatüüpi visualiseerimine ehk sõnasõnalise ja kujundliku kombinatsioon – see on selgelt nähtav piltidel 21 ja 22. Ühelt poolt esindavad need demotivaatorid idioomide verbaalseid komponente: “hobuse kuramaaz” (ingl. k. horseplay, ‘ulakus’; hobuse foto) ja “midagi silmad kinni tegema” (näeme ‘suletud silmi’, kuid teisalt annavad mõlemad demotivaatorid edasi kujundlikke tähendusi, s.t “toores flirt” (siin: loomaga flirtimine) ja “milleski tugev olema” (siin: magamises).

Kokkuvõte

Empiirilise uuringu põhjal koostatud tüpologia näitab, et loovtekstides, eriti just huumoritekstides, allutatakse idioomid erinevatele visuaalsetele transformatsioonidele. Intersemiootiline tõlge võib hõlmata idioomi struktuuri (üksikud sõnad), muutes visualiseerimise sõnasõnaliseks, või selle kujundlikku tähendust – sel juhul on ka visualiseerimine kujundlik (kahes variandis; kas näitlikustav või tõlgendav). Kahe erineva visualiseerimismeetodi olemasolu võimaldab teha

kaks peamist järeldust. Esiteks, idioomid ei ole keelega piiritletud. Igal idioomil on omaenda mentaalne representatsioon, mida saab väljendada erinevate semiootiliste koodide abil. Teiseks, idioome saab kognitiivselt kujutada kahel moel: sõnasõnaliselt ja kujundlikult.

Kultuurilisest seisukohast on märgatav, et idioomid ei ole internetihuumoris populaarne teema. Ainult 1,5% kõikidest demotiveerivatest sõnumitest kasutati idioome. Võib eeldada, et ka kõigi teiste internetižanrite puhul on see nii, kusjuures peamiseks põhjuseks on netisuhtluse multisemiootilisus.

Kuna internetikultuuris domineerivad pildid, ei peeta idioome enam sobivaks kultuurisisu kandjaks. Internetikasutajad on niivõrd harjunud visuaalse kommunikatsiooniga, et nad on arvatavasti leidnud muud visuaalsed vahendid, mis on sama konventsionaalsed ja kujundlikud, kuid võimaldavad suuremat mängulisust. Kui peaksime määratlema mingi visuaalse nähtuse, mis on kõige sarnasem idiomaatilistele väljenditele, siis arvatavasti oleks selleks internetimeemid. Sellistel meemidel on vähemalt viis ühisjoont idioomidega: konventsionaalsus, kujundlikkus, reprodutseeritavus (neid kopeeritakse paljudes kontekstides), suur potentsiaal loovaks ja humoorikaks transformatsiooniks, ja viimasena, teatud kultuuri või sotsiaalse rühma jaoks olulise sisu säilitamine. Internetimeemid on kõige hiljutisem veebinähtus, mis on võetud teadusliku uurimise alla (Dawkins 1976; Blackmore 2000; Aunger 2002), ja selle temaatika uurimine on väidetavalt tänapäeva humanitaarteadlaste kõige suurem ülesanne. Meemide kommunikatsiooni ja kultuuristaatuse uurimine võib olla võtmeks uue kultuuri – veebikultuuri – mõistmisel.

Tõlkinud Mall Leman

Kommentaariid

- ¹ Kirjanduses on sellele uuele paradigmale antud erinevaid sümboolseid nimetusi: küberkultuur, veebikultuur, kultuur 2.0, internetikultuur jne.
- ² Antud kontekstis on internetihuumor määratletud internetis leiduvate humoorikate tekstidena, mis moodustavad omaette žanreid (tekstitüüpe), ja mida kasutatakse ainult internetisuhtluses. Internetihuumori kui huumoriliigi puhul on määravaks internet/veebikultuur (vt ptk “Veebikultuur ja demotivaatorid”).
- ³ Konkreetne poeesia on luulevorm, mille puhul sõnade tüpograafiline järjestus soovitud mõju saavutamisel on sama oluline kui luuletuse tavaelemendid, nt sõnade tähendus, rütm jne.
- ⁴ Populaarsetel demotivaatorite veebilehtedel on tavaliselt kaks jaotist: nn ooteruum uute demotivaatoritega ja nn pealeht internetikasutajate poolt hääletamisel välja valitutega. Korpus koosneb 1000 unikaalsest järjestikusest pildist (ilma ühtegi pilti välja jätmata), ning allikaks on veebileht, kus demotivaatorid on populaarsuse järgi reastatud.

⁵ Kõik idioomid, mida demotivaatorites kasutati, on tänapäeval poola keeles hästi tuntud.

⁶ Artiklis on läbivalt kasutatud järgmist märgistust: “ ” tähistab idioomi ja ‘ ’ selle tähendust.

Internetiallikad

<http://demotyworthy.pl/> – 19. november 2012.

<http://demotyworthy.net/> – 19. november 2012.

<http://www.sexwars.pl/> – 19. november 2012.

<http://www.motivateusnot.com> – 19. november 2012.

Kirjandus

Aunger, Robert 2002. *The electric meme. A new theory of how we think*. New York: Free Press.

Baran, Anneli 2012. Visual humour on the Internet. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication* 1. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 171–186.

Bartmiński, Jerzy 2009. *Aspects of cognitive ethnolinguistics*. London: Equinox.

Baudrillard, Jean 1994. *Simulacra and simulation*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Blackmore, Susan J. 2000. *The meme machine*. Oxford: Oxford UP. [Eesti keeles 2003. *Meemimasin*. Tallinn: Tänapäev].

Camurri, Antonioj & Rikakis, Thanassis 2004. Guest editors' introduction: Multisensory communication and experience through multimedia. *IEEE Multimedia* 11 (3), lk 17–19 (doi:10.1109/MMUL.2004.9).

Castells, Manuel 2000. *The rise of the network society*. The Information Age: Economy, Society and Culture 1. London: Blackwell Publishers.

Cowie, Anthony Paul (toim) 1998. *Phraseology: theory, analysis and applications*. Oxford: Clarendon Press.

Dawkins, Richard 1976. *The selfish gene*. Oxford: Oxford UP.

Fernando, Chitra & Flavell, Roger 1981. *On idiom: Critical views and perspectives*. Exeter Linguistic Studies 5. Exeter: University of Exeter.

Gibbs, Raymond W. & O'Brien, Jennifer E. 1990. Idioms and mental imagery: The metaphorical motivation for idiomatic meaning. *Cognition* 36 (1), lk 35–68 (doi:10.1016/0010-0277(90)90053-M).

- Hopfinger, Maryla 2003. *Doświadczenia audiowizualne. O mediach w kulturze współczesnej* [Audiovisuaalne kogemus. Meedia tänapäeva kultuuris]. Warszawa: Sic!
- Kovecses, Zoltan & Szabo, Peter 1996. Idioms: A view from cognitive semantics. *Applied Linguistics* 17 (3), lk 326–355 (doi:10.1093/applin/17.3.326).
- Langlotz, Andreas 2006. *Idiomatic creativity: A cognitive linguistic model of idiom-representations and idiom-variation in English*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Macek, Jakub 2004. Defining cyberculture. Binková, Pavlína & Volek, Jaromir (toim). *Média a realita*. Brno: Masaryk University Press, lk 35–65 (http://macek.czechian.net/defining_cyberculture.htm – 19. november 2012).
- Manovich, Lev 2001. *The language of new media*. Cambridge: The MIT Press (<http://www.manovich.net/LNM/Manovich.pdf> – 19. november 2012).
- Manovich, Lev 2008. The practice of everyday (media) life: From mass consumption to mass cultural production? *Critical Inquiry* 35 (2), lk 319–331 (doi:10.1086/596645).
- McLuhan, Marshall & Powers, Bruce R. 1989. *The global village. Transformations in world life and media in the 21st century*. Oxford: Oxford University Press.
- McLuhan, Marshall 2011. *The Gutenberg galaxy. The making of typographic man*. Toronto: University of Toronto Press.
- Ong, Walter 2002. *Orality and literacy. The technologizing of the word* (2. trükk). New York: Routledge.
- Skandera, Paul (toim). *Phraseology and culture in English*. Berlin: Mouton de Gruyter (doi:10.1515/9783110197860).
- Spychalska, Marta & Hołota, Marcin 2009. *Słownik sloganów reklamowych* [Reklaam-lausetes sõnaraamat]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wierzbicka, Anna 2007. Reasonably well: Natural semantic metalanguage as a tool for the study of phraseology and of its cultural underpinnings. Skandera, Paul (toim). *Phraseology and culture in English*. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 49–78 (doi:10.1515/9783110197860.49).
- Wulff, Stefanie 2009. *Rethinking idiomaticity: A usage-based approach*. London & New York: Continuum.

Summary

Pictorial representation of idioms in Internet humour

Tomasz Piekot

Keywords: idiom, Internet culture, humour, demotivators, visualisation

The analysis of new media, i.e. Internet, is a serious problem for logocentric communication studies. Usually, only the verbal aspect of genres is described, while other qualities are seen as marginal phenomena. In this paper I want to discuss the practice of visualising idioms in Internet humour. Even a cursory glance at the new media shows two prominent trends: 1) idioms appear in various types of new media texts but tend to dominate in those with a creative function, 2) idioms are spontaneously visualised, i.e. communication partners translate them into visual language. The paper presents results of empirical studies performed on a corpus of demotivators containing idioms. It shows that creative texts, especially humorous ones, subject idioms to different visual transformations. Visual translation may involve the structure of an idiom (individual words) making the visualisation literal, or its metaphoric meaning, in which case the visualisation is figurative (in its two variants – exemplifying or reinterpreting). From the cultural perspective, is it notable that idioms are not very frequent in Internet humour. Demotivators cited idioms in only 1.5% of all demotivating messages in Polish-language Internet. It seems that Internet users have probably found other visual carriers of figurative meaning. Discovering their social status might be the key to understanding the new culture – the culture of the web.

Jehoova tunnistajad Eestis¹

Ringo Ringvee

Teesid: Artiklis käsitletakse Vahitorni Piibli ja Traktaatide Seltsi (piibliuuri-
jad, Jehoova tunnistajad) ajalugu ja uskkonda Eestis. 1920. aastatel alustanud
seltsi ametlik tegevus keelati 1935. aastal. Nõukogude võimu kehtestamise järel
lahkusid välismaalastest juhid ja tegevust hakkasid koordineerima eestlased.
Teine maailmasõda ei toonud kaasa suuremaid repressioone, kuid 1948. aastal
algasid Jehoova tunnistajate arreteerimised, mis peatusid 1951. aasta 1. ja
2. aprillil Jehoova tunnistajate likvideerimiseks Nõukogude Liidu korraldatud
operatsiooniga "Sever": Eesti Jehoova tunnistajaid küüditati koos Ukrainast,
Valgevenest, Moldovast, Lätist ja Leedust pärit usklikega Tomski ümbrusse.
1960. aastate keskpaigaks õnnestus enamikul naasta kodumaale ja jätkata usu-
elu pörandalusena. Massimeedia ja ateistlik propaganda naeruvääristasid neid
ja kujutasid Ameerika Ühendriikide agentidena, sõjaväeteenistusest keeldujad
mõisteti vangi. Vahitorni Seltsi materjale toimetati NSV Liitu salaja, paljundati
ja levitati kohapeal. Eesti koguduste liikmed koordineerisid Vahitorni Seltsi
tegevust Lätis, Leedus, Karjala ANSVs, Leningradis jm lähialadel. Pärast NSV
Liidu lagunemist said Jehoova tunnistajad ametliku tegevusloa, neist kujunes üks
kiiremini kasvav usukogukond Eestis. Kuigi jätkus vastasseis enamusühiskon-
naga (nt kaitseväge kohustusest ja vereülekannetest keeldumine), oli 21. sajandi
alguseks enamik probleemseid küsimusi lahendatud ja Jehoova tunnistajatest
kujunenud üks viiest suuremast uskkonnast Eestis.

Märksõnad: Jehoova tunnistajad, Vahitorni Piibli ja Traktaatide Selts, usund,
uusususundid

Mõnikord öeldakse, et Jehoova tunnistajad on riigis valitseva tegeliku usuvaba-
duse lakmuspaber, kuna oma ajaloo vältel on Jehoova tunnistajaid käsitletud
ohuna ühiskonnas valitsevatele normidele ja riigi institutsioonile. Autokraatli-
kud poliitilised režiimid on püüdnud näidata neid nii poliitiliste kui ka usuliste
äärmuslastena, kelle tegevuse piiramine on ühiskonna hüvangu huvides. Selle
mõtteviisi näiteid ei pea otsima kaugelt, neid leidub ka Eesti lähiajalooos. Koos
vaikiva ajastu saabumisega 1934. aastal lõpetati ka Eesti Vabariigis Jehoova
tunnistajate organisatsiooni tegevus ning nõukogude periood tõi kaasa Jehoova

tunnistajate vangistamise ja küüditamise. Alljärgnev on lühikene ülevaade Jehoova tunnistajate tegevuse ajaloost Eestis.

Piibliuurijatest Jehoova tunnistajateks

19. sajand oli Ameerika Ühendriikides usuliselt vilgas aeg, mida iseloomustasid nii usulised ärkamised kui ka uued usutraditsioonid. Jehoova tunnistajate juured ulatuvad 1840. aastatel kujunenud adventliikumisse, mille keskne ootus on Kristuse peatsel taastulekul, nn teisel tulemisel ja sellega seotud piiblipõhistel uskumustel. Adventliikumise traditsiooni rajajaks peetakse baptistist ilmikjutlustajat William Millerit (1782–1849), kes kuulutas, et Kristuse saabumine leiab aset 22. oktoobril 1831. Kuigi see ennustus ei täitunud, teatas Miller piiblipõhistele arvutustele toetudes, et Kristuse teistkordne tulek leiab aset aastal 1843 ning seejärel 1844. Ka need ennustused ei täitunud ning sellele järgnes Milleri järgijate seas nn suur pettumus. Järgnevatel aastatel kujunesid välja mitmed adventliikumise suunad, millest kõige tuntum on seitsmenda päeva adventistid.

Adventliikumise arusaamadest mõjutatuna asutas Charles Taze Russell (1852–1916) oma piibliuurijate (Bible Students) ringi ning 1884 ametlikult Siioni Vahitorni Traktaadi Ühingu (Zion's Watch Tower Tract Society) piibllilise sõnumi levitamiseks. Jehoova tunnistajate ajalugu süvitis käsitletud George Chryssidesi sõnul olid piibliuurijad oma algusaegadel üks adventliikumise allharu, nad uskusid end kuuluvat Ilmutusraamatu 7. ja 14. peatükis mainitud 144 000 pitseriga märgitu hulka, kes seisavad Kristusega tema teisel tulemisel Siioni mäel (Chryssides 2007).

Kuna maailma valitsetakse ebapiibellikest põhimõtetest lähtuvalt, on Jehoova tunnistajad pidanud oluliseks hoida endid lahus maistest võimukandjatest ja olla neutraalne poliitilistes küsimustes, sest esmatähtis on saabuv jumala kuningriik, mitte inimlikud või poliitilised struktuurid. Ehk teisisõnu: pole vaja valmistuda valimisteks ega vanduda ustavust riigile ja selle sümbolitele, valmistuma peab jumala kuningriigi saabumiseks ning selleks valmistumisel on oluliseks Matteuse evangeeliumi 24. peatüki 14 salm: “Ja seda Kuningriigi evangeeliumi kuulutatakse kogu ilmamaale, tunnistuseks kõigile rahvastele, ja siis tuleb lõpp.” Nagu varajane adventliikumine, ootasid ka Russelli piibliuurijad peatset Kristuse taastulekut ja Jehoova kuningriigi kehtestamist Maal. Russelli ettekuulutuse kohaselt pidi Kristuse teine tulemine aset leidma 1914. aastal. Kuigi Kristuse taastulek ei toimunud oodatud moel, kujunes piibliuurijate seas arusaam, et taevast toimunud lahingu tulemusel algas 1914. aastal Kristuse valitsusaeg taevas, saatan pagendati ja algas paganlike valitsuste lõpuaeg. Kindlate aastatega seotud

lõpuaja ootused püsisid Vahitorni Seltsi traditsioonis aastani 1975. Tänapäeval püsib küll ootus Jehoova kuningriigi peatsesse teostumisse, kuid enam ei seota seda kindla kuupäeva ega aastaga.

Russelli piibliuurijatele said esimesed tõsisemad katsumused osaks Esimese maailmasõja ajal. Sõjavastasuse tõttu nähti neid riigivaenlastena ning 1918. aastal keelustati Vahitorni Ühingu tegevus Kanadas. Ühendriikides tundis nende tegevuse vastu huvi sõjaväeluure ning pärast Russeli surma piibliuurijate juhiks kerkinud Joseph Franklin Rutherfordi (1869–1942) ja teiste Vahitorni juhtisikute üle mõisteti kohut ebapatriootliku käitumise eest. Aastail 1918–1919 kandsid nad üheksa kuud vanglakaristust. Aasta hiljem vaadati nende kohtuasi uuesti üle ja kõik asjaosalised mõisteti õigeks (Redman 2000: 357).

1931. aastal said Rutherfordi juhitud piibliuurijad oma uueks nimeks Jehoova tunnistajad ning seni suhteliselt vaba struktuuriga liikumisest kujunes kiiresti hästi struktureeritud ja oma usulisi tõekspidamisi tõhusalt levitav organisatsioon. 144 000 väljavalitule lisaks hakati kõnelema ka “suurest rahvahulgast”, kellest on juttu Ilmutusraamatu 7. peatükis ning kes hakkavad elama taevase kuningriigi alluvuses maapealses paradiisis.

Nii Ameerika Ühendriikides kui ka Euroopas on Jehoova tunnistajad olnud usuliikumiseks, kelle hagit riigi vastu on määratlenud usuvabaduse praktiseerimise piire. Ajavahemikul 1938–1945 pöördusid Jehoova tunnistajad 24 juhtumiga Ühendriikide ülemkohtu poole usu praktiseerimise vabaduse küsimustes. Enamik nendest juhtumistest sai Jehoova tunnistajatele positiivse lahenduse.

Jehoova tunnistajate vastane tegevus oli märgatavalt radikaalsem neis riikides, kus kodanike lojaalsus riigile on olnud tähtsam kui isikuvabadused. Nii ei läinud Jehoova tunnistajad kaasa Saksamaa natsionaalsotsialistliku ideoloogiaga ning riigi-, rahvuse- ja juhitruuduse nõuetega, vaid hoiatasid tõusva militarismi eest. Jehoova tunnistajad olid esimeste seas, keda hakati aastail 1934–1935 Saksamaal saatma Dachau koonduslaagrisse. Natslikes koonduslaagrites eristati Jehoova tunnistajad alates 1937. aastast violetse kolmnurgaga ning nende kontakte teiste laagrisse saadetutega püüti hoida minimaalsena. Üle kaheksasaja Jehoova tunnistajate perede lapse paigutati Saksamaal lastekodudesse. (Wrobel 2006.) Tähelepandavaks nii natslike koonduslaagrite kui ka hilisemate Nõukogude Liidu vangilaagrite juures oli asjaolu, et Jehoova tunnistajatele pakuti võimalust vabaneda vangistustusest: nad pidid alla kirjutama oma usust lahtiütlemise dokumendile. Seda võimalust kasutasid vaid vähesed, sest nende seisukohalt tähendanuks see piibliõpetuste vääraks tunnistamist.

Jehoova tunnistajaid kiusati taga ka Nõukogude Liidus, samuti mujal maailmas, kus nendes on nähtud ohtu ühiskondlikule või religioossele stabiilsusele või *status quo*’le. Eelkõige on diskrimineerimise põhjuseks olnud oma usuliste veendumuste kuulutamine, nendest kinnipidamine, aga ka riigilojaalsuse

küsimused. 20. sajandi teisel poolel on see toonud kaasa konflikte Jehoova tunnistajate ja Prantsusmaa võimude vahel. Viimastel aastatel on Venemaa võimud üha enam piiranud Jehoova tunnistajate tegevust, rakendades selleks muuhulgas ekstremismivastaseid seadusi, raskendades koosolekute korraldamist ja konfiskeerides Jehoova tunnistajate kirjandust.²

Eestis

Teadaolevalt olid esimesed Vahitorni Seltsi tegevusest huvitunud eestlased vennad Martin ja Hugo Kose, kes puutusid seltsi kirjandusega kokku Ameerika Ühendriikides. Martin Kose kohtus 1923. aastal seltsi juhi Rutherfordiga ja pärast Eestisse naasmist alustas ta tagasihoidlikku misjonitööd.

1925. aastal asutas Vahitorni Piibli ja Traktaatide Selts Kopenhaagenis oma Põhja-Euroopa harubüroo, mis hakkas koordineerima seltsi tegevust Taanis, Norras, Rootsis, Soomes, Leedus, Lätis ja Eestis. 1926 avas Vahitorni Traktaatide Selts esinduse Tallinnas Kreutzwaldi tänavas, selle tegevust asus juhtima britt Albert West. Misjonitöös osalesid nii briti kui ka soome piibliuurijad. Halbade teeolude kõrval raskendas seda asjaolu, et misjonitööd taheti teha kolmes kohalikus keeles – eesti, saksa ja vene keeles. Esimene konvent, milles osales 25 inimest, peeti Tallinnas 1928. aastal (Aastaraamat 2011: 173). 1930. aastal saabus seltsi tegevuse koordinaatoriks Eestisse šotlane Wallace Baxter, kes jäi juhiks 1940. aastani.

1922. aastal alustas Vahitorni Selts misjonitegevust raadios. Eestis edastati esimest korda Vahitorni Seltsi sõnumit eetris 1927. aastal. 1929. aastal said seltsi esindajad Eesti võimudelt eetriloa ning raadiosaadete edastamine jätkus 1934. aastani. 1932 avati Tartus iseseisev raadiojaam, mis lisaks Lõuna-Eestile oli kuuldav ka Põhja-Lätis. Oma hiilgeaegadel edastasid Eestis asuvad raadiojaamad saateid ka inglise, soome, saksa, vene ja rootsi keeles ning need olid kuuldavad lisaks Põhja-Lätile ka Soomes, Rootsis ja Nõukogude Liidu läänealadel. (Yearbook 1930: 101; Yearbook 1931: 157; Yearbook 1933: 114; Yearbook 2008: 85.) Viimased olid olulised, sest Vahitorni Seltsi üks siht 1930. aastate alguses oli misjonitöö alustamine Nõukogude Liidus. Venekeelse kuulutustööga alustasid Eestis kolm vene rahvusest Jehoova tunnistajat 1934. aastal (Yearbook 1936: 136).

Iganädalased koosolekud, kus arutleti Vahitorni Seltsi väljaannete teemadel, said tavaks 1931. aastal, mil aastast peeti 140 koosolekut ning seitse pioneeri³ koos kahe abilisega jagasid 17 974 eksemplari raamatuid ja brošüüre. Vahitorni ajakirja regulaarseid tellijaid oli siiski vaid üksteist (Yearbook 1932).

Foto 1. Esimesed eestlastest "piibliurijad" Martin ja Hugo Kose 1920. aastatel New Yorgis. Martin Koset peetakse Vahitorni Seltsi sõnumi esimeseks toojaks Eestisse. Foto: Eesti Jehoova Tunnistajate Koguduste Liit.

15. juunil 1933 registreeriti ühingute registris Vahi-Torni Piibli ja Traktaatide Selts. Kuigi piibliurijad soovisid algselt registreerida end *Usüühingute ja nende liitude seaduse* alusel usulise ühendusena, registreeriti nad siiski hariliku ühinguna *Ühingute ja nende liitude seaduse* alusel. Samal aastal suunati misjonitöö fookus maapiirkondadele ning seda tööd peeti edukaks (Yearbook 1934).

Riiklik suhtumine piibliurijatesse oli valdavalt neutraalne, kuid meedia-kuvand neist negatiivne, nende peamine kritiseerija oli luterlik kirik. Kooskõlas üldiste Jehoova tunnistajate vastaste suundumustega maailmas hakati ka Eestis nende tegevust piirama.

12. märtsi 1934. aasta riigipöördega saabus vaikiv ajastu. Jehoova tunnistajate raadiojaama tegevusluba lõpetati juunis (Vahitorni Selts nägi selle otsuse taga rooma-katoliku kiriku tegevust). Detsembris 1934 jõustas riigivanem Konstantin Päts uue seaduse seniste usuühingute kohta. 1934. aasta *Kirikute ja koguduste seadus* seadis sisse uue vahekorra riigi ja kirikute ning teiste usuühingute vahel, mis tähendas muuhulgas riigi tugevamat kontrol-

Foto 2. Vahitorni Seltsi pioneerid tegi misjonitööd maapiirkondades. Pioneer John Herbert Northi kasutas 1930. aastatel piiblisõnumi levitamiseks trailerit, mille meeskonna moodustasid J. H. North koos oma abikaasa ja lapsega ning kaks noort meespioneeri. Foto: Eesti Jehoova Tunnistajate Koguduste Liit.

li usuliste ühenduste tegevuse üle. 1935. aastal taotles Vahitorni Selts luba oma häälekandja väljaandmiseks, kuid seda keelduti andmast, algas hoopis Jehoova tunnistajate kirjanduse konfiskeerimine. Esimene konfiskeeritud trükis oli siseministri 30. jaanuari käskkirja kohaselt *Õiglane valitseja*. Järgmisena konfiskeeriti juulis 1935 väljaanded *Kes hakkab maailma valitsema?* ja *Ülemaailmline sõda on lähedal*. Samal ajal astuti samme Vahitorni Seltsi tegevuse lõpetamiseks Eestis. Lätis oli Jehoova tunnistajate organisatsioon suletud juba 1934. aastal.

26. juunil 1935 kuulas Saaremaa Leisi rajooni konstaabel üle Vahitorni Seltsi kolportööri. See rändkaubitseja oli Vahitorni Seltsi kirjanduse levitamiseks alustanud 1934. aasta oktoobris, kuid pettus peagi. Eeldus, et selts tasub uue kaastöölise raviarved, ei teostunud: selts oli olnud valmis üksnes tõstma kasumimarginaali müüdud kirjandusest saadud summalt. Endise kolportööri sõnul olid Vahitorni Seltsi inglasest pioneer Herbert John North käskinud tal põletada riigivanema, kaitseväge ülemjuhataja ja evangeelse luterliku kiriku piiskopi pildid. H. J. North eitas esitatud süüdistusi. Siiski sundlõpetati 18. juulil 1935. aastal Vahitorni Piibli ja Traktaatide Seltsi tegevus siseministri käskkirjaga *Kaitseisukorra seaduse* alusel. Seltsi süüdistati riigile kahjuliku

Foto 3. 20. juulil 1935. aastal konfiskeeriti Vahitorni Seltsi büroost Tallinnas 75 900 trükist. Kaks päeva varem oli Vahitorni ja Piibli Traktaatide Selts sundlõpetatud kaitseisukorra seaduse alusel. Erinevalt mitmetest teistest riikidest ei rakendatud 1930. aastate Eestis Jehoova tunnistajate vastu otseseid repressioone. Foto: Eesti Jehoova Tunnistajate Koguduste Liit.

poliitilise propaganda levitamises (sh solvangud riigipea, kirikupeade ning Rahvaste Ühenduse aadressil) ja ärevuse tekitamises kuulutustega tulevasest sõjast. Seltsi juhtkonda süüdistati juhtnööride andmises keelatud kirjanduse peitmiseks, samuti selles, et seltsi välisriigi kodanikust töötaja oli solvanud riigipead, kaitseväge ülemjuhatajat ja luterliku kiriku piiskoppi, käskides ka põletada nende fotod. Leiti, et selline tegevus oli kahjulik rahvuslikele (ja rahvusvahelistele) huvidele ja avalikule korrale ning selts on kaldunud kõrvale registreeritud põhikirjast (ERA 14.11.1342). Kaks päeva pärast seltsi sundlõpetamist konfiskeeriti 75 900 eksemplari Vahitorni Seltsi kirjandust eesti, läti, soome, saksa, vene ja prantsuse keeles ning 29. juulil arestiti seltsi vara. Watch-Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania esindaja Eestis, vandeadvokaat Jaan Poska nõudis konfiskeeritud vara ja materjalide aresti alt vabastamist, kuna see ei kuulunud siinsele Vahitorni Seltsile, vaid Ameerika Ühendriikides Pennsylvanias registreeritud seltsile. 20. augustil 1935 pöördus Ameerika Ühendriikide saatkond Eesti Vabariigi Siseministeeriumi poole Va-

hitorni Seltsi tegevuse keelustamise ja varade arestimise küsimustes. Seltsi varad, väljaarvatud üle tosina konfiskeerimisele kuuluva väljaande, vabastati aresti alt 27. septembril. (ERA 852.1.2249.)

Järgnevatel aastatel jätkus Jehoova tunnistajate kirjanduse konfiskeerimine, kuid inimeste vastu otseseid repressioone ei rakendatud. Vahitorni Selts jätkas oma tegevust juriidilise isiku staatusega, neid koordineeris Wallace Hendrie Baxter, kes oli olnud Vahitorni Seltsi juht ka varem. Siiski tunnistatakse 1936. aasta tegevusülevaates, et põhiliselt tehakse kuulutustööd maapiirkondades ning üldine olukord on peaaegu sama halb kui Saksamaal. 1938. aasta aprillis esitati politseile avaldus palvega uurida Vahitorni Seltsi tegevust. Poliitiline politsei tõdes 5. mail, et W. H. Baxteri ja Vahitorni Seltsi tegevus ei kujuta riigikorrale ohtu. Kaebuse esitaja oli politsei hinnangul üldiselt korralik inimene, kuid “fanaatiline adventist”, kelle naine oli hakanud huvi tundma Vahitorni Seltsi kirjanduse vastu. Samal aastal rahuldati seltsi esindajate palve tagastada seltsile konfiskeeritud kirjandus. Seda lubati tingimusel, et tagastatav kirjandus viiakse Eestist välja. 6. mail 1940 alustati W. H. Baxteri suhtes juurdlust. Teda kahtlustati rooma-katoliku kiriku ja Saksamaa vastase kirjanduse levitamises. See juurdlus hääbus koos riigikorra vahetumisega Eestis. Juba 4. juulil 1940 keelustati sisekaitseüleva otsusega brošüür *Vaadake näkku faktidele ja õppige tundma ainsat pääseteed* (ERA 852.1.2249).

Nõukogude esimese okupatsiooni alguses lahkusid Eestist välismaalastest Jehoova tunnistajad ning tegevuse korraldamine jäi esmakordselt eestlaste kanda. Kontaktid välismaal asuva keskusega katkesid aastateks. Põhja-Eestis hakkas tegevust juhtima Martin Kose, Lõuna-Eestis Friedrich Altpere. 1942. aastal hukkasid Saksa okupatsioonivõimud Tartus kuulutustööd teinud Jehoova tunnistaja Jaan Pärrati (Aastaraamat 2011: 185–188). Siiski näib, et Nõukogude võimu kehtestamine Eestis 1940. aastal ei toonud Jehoova tunnistajatele kaasa selliseid olulisi muutusi nagu teistele usulistele rühmadele ja organisatsioonidele, kellele riiklike sunnimeetodite kasutamine nende vastu oli esmakordne kogemus. Jehoova tunnistajatele tähendas nii saabunud Nõukogude võim kui ka sellele järgnenud Saksa okupatsioon üksnes tegevuse viimist senisest sügavamale “põranda alla”, karistused eksimuste eest olid muutunud märgatavalt karmimaks. Samas kasvas Saksa okupatsiooni ajal seltsi liikmete hulk (Toom 1999: 10; Silliksaar 2001: 27).

Nõukogude võimu naasmine 1944. aastal kohe Jehoova tunnistajate vastaseid repressioone kaasa ei toonud. Nõukogude Liidus oli selleks hetkeks Jehoova tunnistajad usulise rühmana peaaegu likvideeritud. Katkenud kontaktid Vahitorni Seltsi keskusega tähendasid ühtlasi, et uut kirjandust Jehoova tunnistajad ei saanud, kohalikku materjali koostati juba ilmunud väljaannete

baasil. Aastail 1947–1949 koostati ja levitati kolm numbrit väljaannet *Teataja* (Silliksaar 2001: 266).

1948. aastal arreteeriti viis juhtivat Jehoova tunnistajat, nende seas M. Kose ja F. Altpere ning ning nad mõisteti kümneks aastaks sunnitööle (Silliksaar 2001: 278). Jehoova tunnistajate tegevust asus korraldama neljaliikmeline teenistuskomitee. 1948. aasta augustist 1949. aasta jaanuarini oli Nõukogude Eestis arreteeritud kaheksa Jehoova tunnistajat. 22. septembril 1948 saatis teenistuskomitee selle kohta protestikirja Eesti NSV juhtkonnale, 16. detsembril samalaadse protestikirja ka Nõukogude Liidu ülemkohtule. 1949. aasta 1. juunil Tallinnas kirjutatud kirjas Nõukogude Eesti juhtkonnale, Nõukogude Liidu Ülemnõukogu presiidiumi esimehele ja Stalinile nõuti Jehoova tunnistajate repressioonide lõpetamist ja usuvabaduse tagamist.

Hoolimata repressioonidest korraldasid tunnistajad 23. juunil 1950 Otepää lähedal ühepäevase konvendi, kus osales 111 inimest erinevatest Eesti paikadest. Konvendi toimumiskohta muudeti toimumisega samal päeval, kui avastati, et nõukogude julgeolekujõud teavad toimumiskohta ning on valmis arreteerima kõik saabujad (Silliksaar 2001: 38; Aastaraamat 2011: 192). Järgneva poole aasta jooksul arreteeriti 62 Jehoova tunnistajat ja nendega seotud inimest. Arreteeritute hulgas olid ka kõik neli seni tunnistajate tegevust korraldanud komitee liiget (Silliksaar 2001: 278). Jehoova tunnistajate likvideerimiseks Nõukogude Liiduga Teise maailmasõja käigus liidetud aladelt korraldati 1951. aasta 1. ja 2. aprillil operatsioon “Sever”, mille käigus küüditati 8576 Jehoova tunnistajat ja nende pereliiget või lähedast Lääne-Ukrainast, Lääne-Valgevenest, Bessaraabiast ning Leedust, Lätist ja Eestist (Polian 2003: 169–171). Eestist küüditatute koguarv oli 353 inimest, kellest oli aktiivseid tunnistajaid 81 (Silliksaar 2001: 280; RIR 6 2001: 870–879; Õispuu 2007: 17).⁴

Jehoova tunnistajate enesekuvandis on küüditamist nähtud ka uue võimalusena teha kuulutustööd uutel aladel. Vastupidiselt nõukogude võimude kavale, mille kohaselt oleks küüditamine lõpetanud Jehoova tunnistajatega seotud probleemid, tekitas see võimalused uue, üleliidulise Jehoova tunnistajate võrgustiku tekkeks. Nõukogude perioodil tõlgiti kirjandust peamiselt vene keele vahendusel, selle paljundamine ja levitamine sarnanes muu põrandaaluse kirjanduse paljundamise ja levitamisega. Jehoova tunnistajate tegevuses ja koosolekute korraldamisel järgiti konspiratsioonireegleid, kokkusaamiste ettekäändeks kasutati pulmi, pulma-aastapäevi aga ka matuseid. 1951. aasta küüditamise laadseid tagakiusamisi Jehoova tunnistajatele hiljem enam osaks ei saanud, repressioonid järgnesid vaid juhtudel, kui Jehoova tunnistajad ei täitnud nõukogude ühiskonna norme – keeldusid sõjaväeteenistusest, kuulutasid piiblisõnumit jne. NSVL Ministrite Nõukogu juures asunud usukultusasjade voliniku arhiivide põhjal võib öelda, et üldülevaade Jehoova tunnistajate tege-

vusest ja levikust oli võimuesindajatel olemas. 1965. aastaks olid deporteeritud Jehoova tunnistajad vabastatud, kuid osale neist seati liikumiskiirangud ega lubatud kodukohta tagasi pöörduda. Erinevalt Lätist ja Leedust oli Eestis vaid üks selline juhtum, mis osutab, nagu oleks erinevates nõukogude liiduvabariikides rakendatud Jehoova tunnistajate suhtes erinevaid meetmeid.

1960. aastatel, kui lääneriikide turistid hakkasid Nõukogude Liitu külastama, taastasid Jehoova tunnistajad sidemed välismaal asuva keskusega. Oluline oli siinjuures Soome harubüroo tegevus. Soomest toimetati mikrofilmidel Eesti NSVsse Vahitorni Seltsi materjale ja tegevusaruandeid. Eesti Jehoova tunnistajad vahendasid ka Läti, Leedu, Leningradi, Karjala ja Murmanski Jehoova tunnistajate materjale. Kuni Tallinna ja Helsingi vahelise laevaliini avamiseni vahetati materjale Leningradis. Sellise infovahetuse korralduses oli oluline koht Soome kodakondsusega Fanny Hietalal, kes oli saabunud kuulustustööle Eestisse 1930. aastal ega lahkunud siit ka pärast nõukogude režiimi kehtestamist. Soome kodakondsuse tõttu ei küüditatud teda ka 1951. aastal (Aastaraamat 2011: 209–210, 215, 217).

1960. aastate alguses oli nõukogude ateistliku propaganda üks sihtmärk Jehoova tunnistajad, kelle kohta kasutati ühtlasi nimekuju “jehovistid”. Neid naeruvääristati avalikkuses ja survestati sotsiaalselt, korraldades mh töökollektiivides sealsetest töötajatest tunnistajatega hukkamõistvaid koosolekuid (Toom 1999: 16). Jehoova tunnistajatest sai “uskliku” karikatuurne stereotüüp, keda iseloomustas nii piiratud silmaring kui ka fanaatilisus. 1962. aastal korraldati esimene avalik kohtuistung Nõukogude Eestis armeeteenistusest keeldunud Jehoova tunnistaja üle. 1964. aastal kajastas analoogset 1963. aastal toimunud kohtuprotsessi Silver Silliiksaare üle kinoringvaade “Nõukogude Eesti”. Sõjaväeline väljaõpe kõrgkoolides seadis raamid ka Jehoova tunnistajate haridusteele.

1967. aastal jagasid Jehoova tunnistajad oma tegevuse organiseerimiseks Eesti neljaks koguduseks: Tallinna, Tapa ja Tartu koguduseks ning Põlva-Räpina kaksikoguduseks. Järgnevate aastate jooksul kujunes Põlvast Jehoova tunnistajate keskus Eestis. Selle põhjused olid ajastuomaselt kummalised ning seotud Põlva rajooni tuletõrjeülemaga, kellele allusid ka korstnapühkijad. Esimene Jehoova tunnistajast korstnapühkija Põlva rajoonis oli Albert Kruus, kelle tublidus ajendas rajooni tuletõrjeülemat Valter Preedenit võtma tööle ka Kruusi usuvendi tingimisel, et usukuulutusega liiale ei minda. Vastastikuse vastutulelikkuse tulemusena töötas 1960. aastate lõpus Põlva rajooni tuletõrjes korstnapühkijate ja pottseppadena 16 Jehoova tunnistajat ligikaudu kuuekümneliikmelisest Jehoova tunnistajate kogukonnast Eestis. Korstnapühkijate töö oli ka suhteliselt vaba graafikuga, mis võimaldas teha kogoduslikku tööd mitte üksnes Eestis, vaid ka Lätis ja Leedus ning 1970. aastatel ka Kaliningradi oblastis, Leningradis ja Karjalas. Põlva Jehoova tunnistajate tegevuse laienemine

tõi kaasa nõukogude julgeoleku repressioonid, mis ei päädinud vangistusega, küll aga töökohast vallandamisega. 1970. aastate keskpaigaks oli Põlva Jehoova tunnistajate tuumik vallandatud (Silliksaar 2006).

Nõukogude repressiivse süsteemi tingimustes leidsid Jehoova tunnistajad oma usu levitamiseks erinevaid võimalusi. Vahitorni väljaandeid trükiti masinakirjast rotaprindini. Kirjutusmasinate peitmiseks ehitasid Jehoova tunnistajad oma elamutesse peidikuid. Sünnipäevad, pulmad ja matused olid nõukogude ajal Eesti vabakiriklike ringkondade oluline mitteformaalne suhtluskeskkond. Jehoova tunnistajate puhul kasutati konventide korraldamiseks pulmi ja matuseid. Silver Silliksaar on märkinud, et alates 1966. aastast muutus pulmade ajal konventide läbiviimine üldiseks ning sageli domineeris kogu sündmuse üle usuline aspekt. Pulm-konventide juures muutusid pulmad olulisemaks alates 1971. aastast, kuid säilitasid olulisuse erinevatest NSV Liidu piirkondadest pärinevate Jehoova tunnistajate kokkusaamise kohtadena (Silliksaar 2006). Pulmi kasutati piirkondlike konventide läbiviimiseks mujalgi Nõukogude Liidus, teadaolevalt toimus suurim selline kogunemine Balti liiduvabariikides 1984. aastal Leedus, kus 450 pulmakülasest pooled tulid väljastpoolt Leedut (Gytis Tereikise e-kiri autorile 27.08.2010). Esimesed venekeelsed Jehoova tunnistajate kogudused tekkisid Eestis 1970. aastate keskel.

1980. aastate lõpu ühiskondliku surutise pehmenedes muutus ka Jehoova tunnistajate tegevus vabamaks ning tihenesid kontaktid usukaaslastega välismaal, eelkõige Soomes. 1990. aastaks oli Eestis juba 618 Jehoova tunnistajat. Pärast 56aastast tegevuskeeldu asutati esimene Jehoova tunnistajate kogudus 1991. aastal Tallinnas, järgnesid kogudused Tartus (1992) ja Maardus (1993). Need kolm kogudust asutasid 1994. aastal Eesti Jehoova Tunnistajate Koguduste Liidu (EJTKL). Aastaid kuulus EJTKLi 11 juriidilisest isikust kogudust. Praeguseks on registreeritud kogudusi neli ning ülejäänud 45 kogudust tegutsevad nõ harukogudustena.

Liialdus oleks väita, nagu oleks taasiseseisvunud Eestis sujunud Jehoova tunnistajate tegevus probleemideta. See puudutab eriti 1990. aastaid, mil nõukogude massimeedia loodud "pimeda uskliku" võrdkuju kuvand elas visalt oma elu ning Jehoova tunnistajate aktiivset kuningriigi sõnumi kuulutamist, nn ükselt uksele misjonit või tänaval piibllilise kirjanduse jagamist-pakkumist kogesid paljud pealetükkivana.

Probleeme tekitas Jehoova tunnistajatest noormeeste kaitseväeteenistusest keeldumine. Kuigi ühegi noormehe vastu kriminaalasja ei algatatud, vabastati kaitseväeteenistusest üksikujuhtumitena, kusjuures Jehoova tunnistajad pidid kinnitama iga konkreetse noormehe kuulumist koguduse liikmete hulka. Lahendus saabus aastal 1996, mil Jehoova tunnistajate ja kaitseministeeriumi läbirääkimiste tulemusena suunati esimest korda 12 asendusteenistuse valinud

Jehoova tunnistajast noormeest Päästeameti alluvusse Kose päästekompaniis, kus neid käsitleti tsiviilisikutena. (Vabar 1996; Uus & Kallin 1996.)

1997. aastal avaldas ajakiri *Luup* uudisloo, mille kohaselt keeldusid Jehoova tunnistajate lapsed bioloogia tundides evolutsiooniteooriat õppimast (Vöörmann 1997). Sensatsioonimaiguliste uudiste kommentaariks märkis Jehoova tunnistajate pressiesindaja 3. oktoobril 1997: “Jehoova tunnistajad õpivad kooliprogrammi raames evolutsiooniteooriat, kuid kindlasti ei oleks arukas nõuda, et nad peaksid seda teooriat *uskuma*” (Palm 1997).

Kõige tõsisem Jehoova tunnistajaid puudutanud juhtum seostub vereülekandest keeldumisega 1997. aastal, kui Jehoova tunnistajast Viktoria Melnitsenko keeldus oma reesuskonfliktiga sündinud lapse vereülekande tegemisest, nagu oli ta varasemalt keeldunud arstide soovitatud abordist (Eidemiller 1999: 14). Oma kirjas Tallinna lastehaigla arstidele võttis ta lapse surma puhul kogu vastutuse enda peale. Vastsündinu surma järel keeldus prokuratuur arstidele kuriteosüüdistust esitamast, sest arstid ei teadnud sel hetkel, kuidas tulnuks õiguslikult käituda (Nõmper 2000: 212–213). See oli esimene ning senini ainus selline kohtuasi Eestis. Kohtuprotsessi lükati edasi Jehoova tunnistajast ema uue raseduse tõttu. Kuigi ka järgmisel Viktoria Melnitsenko rasedusel esines reesuskonflikt, toimus sünnitus Rootsis verevaba meditsiini põhimõtteid järgides ning vastsündinu jäi ellu. Kohtuotsus kuulutati välja alles märtsis 2001 ning see mõistis Jehoova tunnistajast lapsevanema kuriteo koosseisu puudumise tõttu õigeks. Kohtuotsuses öeldi ka, et “ei saa väita, et laps oleks ka vereülekande puhul ellu jäänud, s.t võis surra ka vereülekande järel ja ajal”. Kohtuotsuse järgselt ütles Jehoova tunnistajate suhtekorraldaja Tanel Kaljulaid, et iial ei hülga ükski Jehoova tunnistaja oma last sellepärast, et talle on tehtud vereülekanne ning lisas: “vastupidi, see inimene vajab veelgi enam hoolitsust, kaastunnet ja tähelepanu. [...] Kuid keegi ei saa keelata meile ka sõnavabadust, õigust öelda, et ma ei taha seda või teist ravi. Iseasi on, kas arst minu soovi ka aktsepteerida saab.” (Kaljulaid 2001.)

Ka 1998. aastal said Jehoova tunnistajad negatiivse meediatähelepanu osaliseks, kui Tallinna 21. Keskkooli õpilasomavalitsus süüdistas kooliruumi oma koosolekute tarvis lepingu alusel kasutanud Jehoova tunnistajaid nii kooli- kui ka riigilipu rüvetamises. Süüdistuse põhjustasid Jehoova tunnistajad, kes viisid koolisaalist oma koosoleku läbiviimise ajaks välja riigi- ja koolilipu, põhjendades seda prožektorite paigutamise vajadusega, kuid jätsid lipud pärast koosoleku lõppemist paigutamata oma senistele kohtadele saalis. Õiguslikust seisukohast ei olnud tegemist lipurüvetamisega, kuid pärast intsidenti lõpetasid kool ja Jehoova tunnistajad rendilepingu (Tallinna 21. Keskkool).

Aastal 2012 võib väita, et Jehoova tunnistajad on kujunenud Eesti mitmekeelse religioonimaastiku üheks osaks ning konfrontatsioon oma usupõhimõtteid

järgivate Jehoova tunnistajate ja enamusühiskonna vahel on peaaegu kadunud. Kaitseväeteenistuse alternatiiv leiti juba 1990. aastatel, 2002. aastal jõustunud mahukas *Võlaõigusseaduse* peatükk tervishoiuteenuste osutamise lepingust annab võimaluse reguleerida ka verevaba meditsiiniga seotud küsimusi. Jehoova tunnistajate 2010. teenistusaasta ülevaate kohaselt tegutses Eestis keskmiselt 4203 kuulutajat ja 455 pioneeri, ristiti 132 inimest ning kokku tegutses 53 kogudust (Aastaraamat 2011: 40–41).

Kokkuvõte

Jehoova tunnistajatele on iseloomulik piibellik eluviis. Sellega kaasneb mitmete enesestmõistetavate institutsioonide ignoreerimine, mis Jehoova tunnistajate arusaama kohaselt on ebapiibellikud. Piiblis ei nõuta jõulude, sünnipäevade, isade- või emadepäeva tähistamist ega riigile truudusvande andmist.

Jehoova tunnistajate uskumused ja eluviis ignoreerivad nii üldtunnustatud kristlikke õpetusi (näiteks kolmainsusest), ühiskondlik-kultuurilisi norme (sünnipäevade tähistamine) ja riiki kui austamisobjekti (lipu austamine, hümnid laulmine). Samas ei tähenda see aktiivset võitlust ebapiibellike tavade vastu, vaid pigem sisaldab see võimalust nende tavade täitmise kohustusest – olgu siis ühiskondliku või riikliku surve tõttu – vabad olla.

Samas on Jehoova tunnistajatel olnud kanda oluline roll usu-, sõna- ja mõttevabaduse rakendamise piiride määratlemisel (vt nt Redman 2000: 259–260). Jehoova tunnistajatele on olnud iseloomulik, et oma õiguste kaitseks pöörduakse võimalusel kohtu poole, kuid seda üksnes siis kui see on otseselt vajalik Jehoova tunnistajate tegevuseks.

Kommentaariid

¹ Uurimistööd on toetanud Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium (sihtfinantseeritav teadusteema SF0180026s11) ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi Kultuuriteooria Tippkeskuse kaudu.

² Jehoova tunnistajate ajaloost, õpetustest ja organisatsioonist vt ka Ringvee 2012: 12–17.

³ Pioneerideks nimetatakse Jehoova tunnistajad, kes pühendavad kuulutustööle 90 tundi kuus.

⁴ Aigi Rahi-Tamm (2003: 48) annab küüditatud Jehoova tunnistajate arvuks 259. Jehoova tunnistajate küüditamisest 1. ja 2. aprillil 1951 vt ka Rahi-Tamm 2004: 37–38; Ojatalu 2001: 868–869.

Arhiiviallikad

Eesti Riigiarhiiv

ERA 852.1.2249. Vahi-Torni, Piibli ja Traktaatide Seltsi sulgemise, nende väljaannete konfiskeerimise ja Wallace Baxteri karistamise asjas.

ERA.14.11.1342. Ühing "Vahitorni Piibli Traktaatide Selts".

Kirjandus

Aastaraamat 2011. *Jehoova tunnistajate aastaraamat 2011*. Tallinn: Eesti Jehoova Tunnistajate Koguduste Liit.

Chryssides, George 2007. Jehovah's multinational organization – globalization, theocracy and Jehovah's Witnesses. A paper presented at the 2007 International Conference, Bordeaux, France. *CESNUR Center for Studies on New Religions* (http://www.cesnur.org/2007/bord_chryssides.htm – 28. november 2012).

Eidemiller, Rainer 1999. Lapse õigus elule. *Sotsiaaltöö* 3, lk 14–15.

Nõmper, Ants 2000. Jehoova tunnistajate lapse arstide kriminaalasjast. *Juridica* IV, lk 212–223.

Kaljulaid, Tanel 2001. Eile lõppes ülekohtune kannatamine. *Eesti Päevaleht* 15. märts (<http://www.epl.ee/news/arvamus/tanel-kaljulaid-eile-loppes-ulekohtune-kannatamine.d?id=50871385> – 30. november 2012).

Ojatalu, Ülo 2001. Küüditatud usutunnistuse pärast. Õispuu, Leo (koost). *Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953*. Tallinn: ERRB, Rahvusarhiiv, AS Andmevara, Tallinna Tehnikaülikool, Soojustehnika Instituut, Liit Memento, lk 867–869.

Palm, Eero 1997. *Jehoova tunnistajad ja haridus* 3.10.1997. Käsikiri.

Polian, Pavel 2003. *Against their will. The history and geography of forced migrations in the USSR*. Budapest & New York: Central European University Press.

Rahi-Tamm, Aigi 2003. Mass deportations from Estonia in 1941 and 1949. The sources and current status of research. Anu Mari Koll (toim). *Baltic Countries Under Occupation: Soviet and Nazi Rule 1939–91*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia 23. Stockholm: Almqvist & Wiksell, lk 47–54.

Rahi-Tamm, Aigi 2004. *Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/528/rahitamm.pdf?sequence=5> – 30. november 2012).

Redman, Renee C. 2000. Jehovah's Witnesses. Finkelman, Paul (toim). *Religion and American Law. An Encyclopedia*. New York & London: Garland Publishing, lk 356–367.

Ringvee, Ringo 2012. Jehoova tunnistajad. Altnurme, Lea (toim). *Uued usulised ja vaimsed ühendused Eestis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 12–17.

RIR 6 2001 = Õispuu, Leo (koost). *Represseeritud isikute registrid. Raamat 6. Küüditamine Eestist Venemaale. Juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953*. Tallinn: ERRB, Rahvusarhiiv, AS Andmevara, Tallinna Tehnikaülikool, Memento.

Silliksaar, Silver. *Sinasilmitsi Siberiga. Mälestusteraamat 1951. aasta küüditamisest*. Tartu: S. Silliksaar.

Silliksaar, Silver 2006. *Artikleid ja tõlkeid Jehoova tunnistajatest Nõukogude Liidus*. Käsikiri.

Tallinna 21. Keskkool. *Kiri Jehoova Tunnistajate Tallinna Kogudusele* 23.02.1998 nr 39/15. (Koopia autori valduses.)

Tereikis, Gytis 2010. *E-kiri autorile* 27.08.2010.

Toom, Lembit 1999. Pool sajandit totalitaarse hirmuvalitsuse all. *Ärgake!* 22. veebruar, lk 10–16.

Uus, Enn & Kallin, Marek 1996. Jehoova tunnistajad teenivad riiki. *Sõnumileht* 13. november.

Vabar, Sven 1996. Jehoova tunnistajad teenivad aega päästekompaniis. *Eesti Päevaleht* 14. november (<http://www.epl.ee/news/arvamus/jehoova-tunnistajad-teenivad-aega-paastekompaniis.d?id=50732887> – 30. november 2012).

Vöormann, Mai 1997. Usuvennad kooli kallal. *Luup* 20 (51), 29. september (<http://www.postimees.ee/luup/97/20/index.htm> – 30. november 2012).

Wrobel, Johannes S. 2006. Jehovah's Witnesses in National Socialist concentration camps, 1933–45. *Religion, State and Society* 34 (2), lk 89–125 (doi:10.1080/09637490600624691).

Õispuu, Leo (koost) 2007. *Nõukogude okupatsioonivõimu kuriteod Eestis. Küüditatud, arresteeritud, tapetud 1940–1990*. Represseeritud isikute register. Nimede koondregister R1–R6. Raamat 7. Tallinn: ERRB, Rahvusarhiiv, AS Andmevara, Tallinna Tehnikaülikool, Memento.

Yearbook 1930. *1930 Year Book of the International Bible Students Association with Daily Texts and Comments*. New York: International Bible Students Association.

Yearbook 1931. *1931 Year Book of the International Bible Students Association with Daily Texts and Comments*. New York: International Bible Students Association.

Yearbook 1932. *1932 Year Book of the International Bible Students Association with Daily Texts and Comments*. New York: International Bible Students Association.

Yearbook 1933. *1933 Year Book of the International Bible Students Association with Daily Texts and Comments*. New York: International Bible Students Association.

Yearbook 1934. *1934 Yearbook of Jehovah's Witnesses*. New York: Watch Tower Bible and Tract Society/International Bible Students Association.

Yearbook 1936. *1936 Yearbook of Jehovah's Witnesses*. New York: Watch Tower Bible and Tract Society/International Bible Students Association.

Yearbook 2008. *2008 Yearbook of Jehovah's Witnesses*. New York: Watch Tower Bible and Tract Society.

Summary

Jehovah's Witnesses in Estonia

Ringo Ringvee

Keywords: Jehovah's Witnesses, Watchtower Bible and Tract Society, religion, new religions

The article explores the history of the Watchtower Bible and Tract Society in Estonia. The first Bible students emerged in Estonia in the 1920s, and the Society started its work in the country in 1926 when the local office was opened. In 1935 the Watchtower Society was closed down according to the Emergency Act. The Society was accused of activities that caused social unrest and damaged the interests of Estonian foreign policy. The Jehovah's Witnesses, however, although banned as an organization, continued their work in spreading the Biblical message around the country. In 1940 Estonia was incorporated into the Soviet Union. The foreign staff of the Watchtower Society left the country and from there on the Estonian Jehovah's Witnesses organized their work on their own, and their contacts with the headquarters abroad were lost. Although from 1941 to 1944 Estonia was occupied by German military forces, little action was taken against the Jehovah's Witnesses. The Soviet authorities' repressions against them started in 1948 when the leading Jehovah's Witnesses were arrested and sent to prison camps. In 1951 during the operation *Sever* (North) carried out by the Soviet authorities, which targeted the Jehovah's Witnesses in the new territories of the Soviet Union, almost all Witnesses were deported from Estonia to Tomsk region in Siberia. All of the Estonian Jehovah's Witnesses were gradually released by the mid-1960s. However, the Soviet anti-religious campaign targeted the Jehovah's Witnesses, stigmatizing them in the media and at their workplaces. By the late 1960s the Witnesses in Estonia had established their contacts with their headquarters in the West and started organizing the Watchtower Society's work in the Baltic countries as well as in the western part of the Russian Soviet Federative Socialist Republic, including Leningrad (St. Petersburg). Although the direct repressions against Jehovah's Witnesses during the Soviet period in Estonia were rare compared to other Soviet republics, the authorities monitored them, and conscientious objectors were imprisoned. When the Soviet regime ended in Estonia in 1991, the Jehovah's Witnesses registered their religious organization and started their missionary activities. In the 1990s there were several conflicts between the mainstream society and the Witnesses. The conflicts included conscientious objectors, blood-free medicine, the use of rented facilities for their religious services, and sensational but unsubstantiated news by the tabloid media. However, by the 2000s the problems were solved, and in a short time the Jehovah's Witnesses had become the fourth or fifth largest denomination in Estonia.

Ilma šamaanideta oleksime vaesemad

**Intervjuu ungari folkloristi ja etnoloogi Mihály
Hoppáliga tema 70. sünnipäeva eel**

Nikolay Kuznetsov

Rääkige palun alustuseks veidi oma päritolust.

Olen sündinud Kassa linnakeses (Košice), mis on praegu Ida-Slovakkias. Tavaliselt ütlen ma, et olen pärit kodanlikust perekonnast, õigupoolest raudteeametniku perekonnast. Pere kuulus kodanikkonna keskkihti, mis oli sellepärast hea, et sellesse kihti kuuluvad inimesed pidasid õppimist väga tähtsaks.

1955. aastal kolisime me Sárospataksse, kus oli väga hea gümnaasium. Mul oli õnne, et ma hakkasin seal õppima. See kool asutati üle 400 aasta tagasi ja see oli Ungaris väga tuntud. See oli üks paremaid gümnaasiume terves riigis. Tõllal töötas selles gümnaasiumis veel palju õpetajaid vanaõpetajaskonnast. Lisaks headele õpetajatele oli Sárospataki koolis väga hea raamatukogu. Kohe algusest peale meeldis mulle raamatukogus käia. Väga hea oli tunda raamatute lõhna.

Mäletan väga hästi, kuidas ma koolipoisina kirjutasin ühe väikse uurimustöö *Sárospataki diákok a '48-as forradalomban* (Sárospataki tudengid 1848. aasta revolutsioonis). Sárospataki läks nimelt palju tudengeid võitlema vabaduse eest. See ka meeldis mulle väga: milline aade – vabadus!

Peale selle on Sárospatak ka Ungari vabadusvõitleja Ferenc Rákóczi linn. Sárospatakis me elasimegi kohe Rákóczi lossi vastas ja käisime lapsena lossi aias ka mängimas. Minu isa pidas arsti ametit, oli naistearst.

Hiljem, ülikooli õpingute ajal, kogusin sealtkandist oma esimesi etnograafia-alaseid materjale Zempléni rahvameditsiini kohta.

Kas astusite ülikooli kohe pärast gümnaasiumi lõpetamist?

Ei, üks aasta jäi vahele. Tol ajal ei võetud ülikooli hea meelega neid, kes polnud töölisklassist pärit. Ma läksin aastaks raudteele tööle ja sellega sain vajalikke lisapunkte järgmise aasta vastuvõtuks. Aeg oli selline.

Kas ülikoolis asusite kohe rahvateadust tudeerima?

Jah, ma valisingi erialaks kohe alguses ungari keele, kirjanduse ja etnograafia.

Mu isa sõbrutses Rákóczi lossis olnud muuseumi direktoriga. Ja sealtkaudu hakkaski mulle meeldima rahvakultuuriga tegelemine. Ajaloolane ei tahtnud ma eriti olla. Kuid mõtlesin küll, et võiks valida erialaks ajaloo. See muuseumi-direktor oli etnograaf, isa hea sõber ja ma otsustasingi, et see sobib mulle.

Mis huvitab Teid etnograafias kõige enam?

Ma alustasin rahvameditsiini uurimisega. Sellest on ka mu esimene raamat *Népi gyógyítás Magyarországon* (Rahvameditsiin Ungaris), mis on ilmunud ka inglise keeles. Sellel teemal kirjutasin ka diplomitöö *Zempléni népi gyógyítás* (Zempléni rahvameditsiin) – ligi 200-leheküljelise uurimuse enda kogutud materjali põhjal.

Nondel aegadel moodustati Ungari Teaduste Akadeemia juures etnograafia uurimisrühm. Seda juhatas Gyula Ortutay, kes võttis ka minu kohe sinna tööle. See oli 1967. aastal, nii et ma olen sealsamas olnud juba 45 aastat.

Etnograafia uurimisrühma oli vaja nooremaid uurijaid, sest enamik olid juba doktorid jne. Neil oli üks mahukas kogu, mida pidi korrastama. Ja me süstematiseerisimegi seda Éva Pócsiga haiguste, ravimtaimede, ravimisevõtete, paikade jne järgi. Selle töö käigus hakkasin mõistma paljusid asju. Nt kuidas töötavad rahvauskumused. Ometi on rahvameditsiin teadmiste ja uskumuste segu. Ja nõnda hakkasin ma tegelema uskumuste süsteemiga.

Kuidas jõudsite šamanismi uurimiseni?

1972. aastal lahkus Vilmos Diószegi, kes oli folklooriosakonna juhataja. Temast jäi mahukas ingliskeelne käsikiri, mida ma pidin toimetama. Selle töö tulemusena ilmus raamat *Shamanism in Siberia*. Nõnda ma süvenesin šamanismi uurimisse.

Olete tuntud ka etnosemiotikuna...

1967. aastal sattusin esimest korda Moskvasse, kus käisin slavistika ja balkanistika instituudis. Moskvast viibisin ma kolm kuud. Iga nädal oli meil mingi ettekanne, lõpus pidin ka mina esinema. Esinemisteemaks olid mul *Märkmed etnosemiotikast*. Moskvast kohtusin ka Vjatšeslav Ivanovi, Valeri Toporovi, Juri Lotmani ja teiste Tartu-Moskva semiotika koolkonna tegelastega.

Moskvast viisin koju kaasa *Töid märgisüsteemide alalt* köiteid. Budapesti ülikoolis pidasin samuti ettekande. Siis mõtlesime Vilmos Voigtiga välja etnosemiotika, mis on etnograafia nähtuste kirjeldamine semiotika meetoditega.

Ja siis tuli Valeri Basilov. Tema oli Moskva instituudi teadussekretär. Mina olin samas positsioonis Budapesti etnograafiainstituudis. Me saime sõpradeks. Temagi oli šamaaniuurija. Siis läksin teist korda Moskvasse, juba pooleks aastaks.

Kas võib neid Moskva uurijaid nimetada Teie suurimateks õpetajateks?

Jah, võib. Moskva kolleegidelt õppisin kõige enam. Sain nendelt separaate, lugesin neid. Kord käisime seal ka keldris, kus oli filmikogu. Mulle seda näidati, kuid paluti salajas hoida. Kogus oli toormaterjale, Simtšenko ja Oskini videosalvestusi, mis tehti filmiks alles aastakümneid hiljem. Ma siis mõtlesin, et järelikult on siin veel elavaid šamaane, kui neid filmiti. Ja oleks huvitav nende juures käia. Kohalikud kolleegid ütlesid, et ma võiksin minna, kui õnnestub.

Mõtlesin minna Kesk-Aasiasse, kirgiiside juurde ja Kaukaasiasse, tahtsin uurida turgi rahvaid. Seal sain sõbraks gruusia teadlastega ja nt armeenlase Sarkis Arutjunjaniga, kes on kirjutanud armeenia mütoloogiast. Sõnaga: ma otsisin oma kohta. Ja mulle avaldas väga suurt mõju see, et sain minna välitöödele.

Seejärel püüdsin Moskvast käia juba igal aastal. Kogusin ja võtsin sealt kaasa alati kõige uuemat kirjandust. Muide, mina andsin esimesena välja Lotmani töid ungari keeles. Pealegi oli see esimene Lotmani välispublikatsioon, s.t väljaspool Nõukogude Liitu. Lotman oli selle eest väga tänulik, kui käis pärast Ungaris. Nii see semiotika ilmus ka Ungaris. Selle üle olen väga uhke.

Siis hakkasin käima ka Itaalias. Itaallastelgi tekkis huvi semiotika vastu. Seal hakkas Umberto Eco semiotikaga tegelema. Enne oli ta keeleteadlane, mitte päris semiotik. Siis alustas Eco oma *Roosi nime* kirjutamist. Mäletan, et kord lõunalauas rääkis ta mingi imeliku vahendi kasutamisest, millega saab teksti edasi-tagasi liigutada (arvuti).

Itaalias korraldati siis ühe-kahekuised semiotikakursusi. Minagi sain stipendiumi osalemiseks. Pidasin seal loengu mütoloogia uurimisest Nõukogude

Liidus, rääkides Ivanovi, Toporovi, Lotmani ja teiste ideedest. Ja see oli ka minu huvitav roll, et olin justkui šamaanina kahe maailma, ida ja lääne vahendajaks.

Ja siis me mõtlesime, et kolleegid Nõukogude Liidust saavad ju tulla Ungarisse, uurijad Euroopast tohtisid samuti juba Ungarisse tulla. Nii saigi meil Ungaris teoks esimene šamanismikonverents, mis oli pühendatud Diószegi mälestusele. See oli imekaunis Sárospatakis. Konverents õnnestus väga hästi. Ja selle tulemusena ilmus köide *Shamanism in Eurasia*.

Konverentsile kutsusime ka soomlasi: Juha Penttikäinen, Anna-Leena Siikala jne. Käisin ka ise palju Soomes. Ja ükskord Helsingis otsustasimegi Juha saunas (iga tähtis asi juhtub saunas) teha uurali mütoloogiate sarja võrdleva entsüklopeedia vormis.

Olete laias maailmas väga palju reisinud. Kas oskate nimetada mingit paika, kuhu tahaksite minna ikka ja uuesti?

Hiina on üks väga häid kohti. Seal on palju väikseid rahvaid, kellega pole teaduslikus mõttes palju tegeldud. Samas on hiinlased ise hakanud viimasel ajal uurima oma vähemusrahvaste kultuuri ja etnograafiat, näiteks on ministeerium tellinud sellealaseid monograafiaid. Ja nüüd leidub juba vähemusrahvaste seaski noori, kes õpivad etnograafideks, folkloristideks jne.

Iga väiksem rahvas Aasias kõneleb oma keeles. Kas see on Euroopast pärit uurijale suur takistus?

On küll suur takistus. Ja ma olen väga kurb selle pärast, et ma ei suutnud kõiki neid keeli õppida. Kuid selleks on vaja, et uurija sattuks nende rahvaste juurde päris noorena. Üks minu hea kolleeg Dávid Somfai Kara oli just parajas eas, kui sai juba takistusteta Nõukogude Liidus ringi sõita. Tema läks Kesk-Aasiasse ja õppiski mõne kohaliku keele selgeks. Mina ei suutnud omal ajal seda teha ja see on suur puudus.

Kuid ma leidsin, et kõike mida näen, võin jäädvustada visuaalselt. Ja mul oli ka õnne, sest siis algas šamanismi taassünd. Hiinas natuke hiljem, kuid sinnagi jõudsin ma õigel ajal. Välismaalased ei olnud veel seal palju käinud ja mul lubati mitmeid asju teha. Näiteks minu eelkäijal Diószegil ei lubatud korralikult uurimistööd teha. Nii et mul oli ka õnne, mida on kindlasti vaja, et töö saaks hästi tehtud. On vaja kindlameelsust ja innukust, kuid on väga tähtis, et inimene satuks õigel ajal teatud kohta.

Pärast Budapesti konverentsi kutsus üks burjaadi teadlane, kes samuti käis konverentsil, mind enda juurde Burjaatiasse. Temagi ei tahtnud mind viia välitöödele, kuid vähemalt näitas muuseumi materjale. Seegi oli suur asi, sest varem ei lubatud sinna kedagi. Tegelikult ei tahetud alguses ka mind sinna

lasta, öeldes, et parasjagu käib seal remont. Mina ütlesin, et tulin ju nimelt selle pärast. Selle peale lubas kolleeg asja korraldada. Nii sain seal ka pildistada.

Hiinas, kuhu mind ei tahetud alguses samuti lubada, ütlesin, et sooviksin käia maal väiksemate rahvaste juures. Öeldi, et ei saa. Mina ütlesin, et ma pole mingi turist, vaid tulin töö pärast. Läbi häda lubati siis mandžude endisesse pealinna Changchunisse. Vestluses kolleegidega selgus, et neil on šamaaniese-meid. Ma rõõmustasin, et pääsen nüüd muuseumi, kus näidatakse esemeid ja ma saan neid pildistada. Nemad aga tõid esemed kahe kohvriga kohale. Ma ei lausunud selle peale sõnagi.

Aastate pärast sain teada, et kuna käitusin korralikult ja polnud pahane, otsustasid nad viia mind šamaanii juurde. See oligi mu esimene kohtumine päris šamaaniga. Aga vahetult enne Hiinasse minekut käisin Koreas, kust ostsin väikse fotoka, millega sai kiiresti pilte teha. Just selle kiire fotokaga sain seda vana šamaanii pildistada. Nii oli mul jälle õnne.

Pärast kolmandat Hiina sõitu öeldi mulle, et viidi mind šamaanii juurde sellepärast, et ma polnud kärsitu ja agressiivne.

Võib olla peaks uurijal lisaks õnnele olema ka teatud isikuomadusi?

Tajumist. Idamaise inimesega peab pikalt istuma, vestlema ja näiteks veini rüüpama, ei tasu kiirustada. Neil kulgeb aeg teisiti.

Kas Te ise ei tahtnud kunagi šamaaniks õppida?

Mulle on välitöödel seda korduvalt pakutud. Üks tuva šamaan ütles: *sa oled mu poeg*. Mina olen vastanud, et ei saa sinna jääda ja kõike õppida, sest kodus oli mul juba pere ja kõik muu. Noor inimene võib seal viibida kuude kaupa, õppida keelt jne.

Minu eeliseks oli see, et tänu šamaanikõidete toimetamisele ja erialase kirjanduse eelnevale läbitöötamisele oskasin esitada õigeid küsimusi. Noorel uurijal kulub palju aega, enne kui ta õpib kõike seda tundma, sest enne ei tea ta midagi. Sellised on eriti ingliskeelsed uurijad. Tänu Diószegile teadsin eelnevalt paljusid asju. Nt filmimisel teadsin täpselt, mida tuleb filmida, millele tähelepanu pöörata jne.

Koreas ütles mulle üks naisšamaan samuti, et ma tuleksin tema kae alla õppima. Tal oli ka kolm väga kaunist õpilast, üks teisest ilusam. Oleksin heameelega jäänud, kuid taskus oli ju lennupilet, kus on täpselt kirjas, millal pean tagasi minema.

Nii et selle tööga peab alustama noorelt. Ja nüüd 70aastaselt pean ütlema, et ausalt öeldes on mul terve hulk asju, mida tahaksin lõpule viia. Tegelikult pole mul enam vaja sõita, sest mul on mituteist mahukat välitöömaterjali-kõi-

det, mida olen kogunud, ja on ka väiksemamahulisi materjale, mida pole veel töödeldudki. Sellest võib kirjutada mitut raamatut. See materjal tuleb korda teha ja välja öelda kõik see, mida ka sina küsid.

Minu vastus küsimusele, kas olen tahtnud ise šamaaniks saada, olekski ei. Sest need on kaks erinevat elukutset: üks asi on olla etnograaf, antropoloog või etnoloog, ja teine asi on olla šamaan. Pole vaja neid kahte omavahel segada. Eriti kui kohalik keel pole uurija emakeel. Mütoloogiat on võimalik mõista üksnes emakeeles. Seepärast oleme omal ajal otsustanud, et uurali mütoloogiaid kirjutagu kohalikud uurijad. Mina peaksin kirjutama ungari mütoloogiat. Õnneks on häid asju ennemgi kirjutatud. Üks parimaid on näiteks Arnold Ipolyi töö, mille olen ka uuesti välja andnud. Kuid paljud asjad tuleb uuesti kirjutada. Sest vanadel raamatutel on hoopis teine struktuur jne.

Miks on vaja uurida šamanismi?

Vastata võib kahte moodi. Üks vastus oleks see, et uurida tuleb mitte ainult šamanismi, vaid kõike kultuuris, sest iga osa kultuurist on väga tähtis: toidud, laulud, tantsud jne. Teine vastus: šamanismi tasub uurida paremini või üldse, sest just väiksematel rahvastel oli 1990. ja 2000. aastate paiku võimalus esitada oma kultuuri mingit osa rahvusliku identiteedisümbolina. Ja nendel väikestel rahvastel polnud palju asju, mida valida ja näidata. Selliseks osutuski šamanism. Pealegi langes see kokku sellega, et ka UNESCO hakkas rahvaluulet kaitsma ja säilitama. Nii et oli soodne aeg. Isegi Hiinas õnnestus seda läbi viia. Paikades, kus šamanism elas üle (kommunistliku) tagakiusamise, oli see väga hea võimalus. Ja nüüdseks on see juba äri. Ärkas ellu ka kangelaseepika, nt *manas* kirgiisidel või *olonhoo* jakuutidel.

Milline oleks maailm ilma šamanismi ja šamaanideta?

Hea küsimus, kuid seda ei saa ju teada. See ravitsemistehnika, mis lihtsama kultuuriga rahvastel algab helitekitamisega (plaksutamine, kahe kepiga kopsimine), on olnud väga hea ravitsemisviis. Šamaaniravitsemises on üks väga tähtsaid momente see, et paljud tulevad kokku ja kontsentreeruvad haigele. See on väga vana tehnika, kui igauks koondab ja suunab energiat samasse kohta. Praeguses meditsiinis seda pole. See on inimlik lähenemine ja seda võiks õppida šamaanidelt.

Inimesed tulevad kokku, laulavad koos, jälgivad šamaani trummilöömist, elavad haige ravimisele kaasa, kuulavad šamaani soovitusi tema ees põlvili olevale perele ja osalevad ühispeol, kus süüakse ühiselt ohvrilooma liha. Ning asja juures on tähtis, et šamaan on kogukonna ja selle elu organiseerija. Nii on olnud tuhandeid aastaid. Nii on välja kujunenud religioon.

Järjest enam kirjutatakse nüüd, et juba neandertaallaste juures töötasid šamaanid. Šamaanid on olnud need, kes koondasid enda ümber mõnikümmend inimest kogukonnaks. Kogukonda kuulumisest hakkas arenema teadmine, kes kuhu kuulub. Šamaanid on suunanud ka kogukonna jahipidamist, laulnud mi-nevikust, korduvalt rääkinud kogukonnale müüte sellest, kes nad on ja kust nad pärinevad. Seega on šamaanid identiteedi taasloojad ja kogukonna teadmiste hoidjad. Ja kokkuvõtteks võib ütelda, et ilma nendeta oleksime vaesemad.

Olete kirjutanud palju raamatuid? Milline on olnud šamaanide arvamus ja reaktsioon nendele?

Olen küll raamatuid ka nendele viinud, kuigi sageli on selleks ajaks mõni vanem šamaan juba teise ilma lahkunud. Ausalt öeldes ei teagi ma nende arvamust. Usun, et neid see ei huvita, nad elavad oma maailmas. Muidugi esinevad uued šamaanid nüüd rõõmuga televisioonis jne. Kuid tõelistele šamaanidele pole see oluline.

Kas on ka ungari šamaane?

On neošamaane.

Ja mida arvate neošamanismist?

Arvan, et see on loomuliku arengu tulemus. Eriti ajal, mil kõikjale tekib nõ tühje kohti – ei ole usku. See on üks veider asi, mida võiks nimetada mingis mõttes psühhoteraapiaks. Paljud inimesed ütlevad, et see on väga hea asi, nii et olgu. Pealegi kui see toob raha sisse.

Mida arvate soome-ugri sugulusest, nn ugri-türgi sõjast jne?

Ma ütlen alati otse, et mulle meeldib väga Ago Künnapi teooria. Olen temaga samal arvamusel, et olemasolevat teooriat eitamata tuleb selle teatud osi siiski uuesti analüüsida. Sest nagu temagi näitas, paistavad asjad teisest vaate-vinklist teistsugused. Pole vaja ega tohigi olla dogmaatiline. Tõeline teadlane on avatud ega välista, et mõni teine võib teda veenda oma õigsuses. Angela Marcantonio väidab, et János Sajnovicsile viitajad on ladinakeelset teksti valesti mõistnud ja eksimused on saanud alguse juba sealt.

Hiljuti valmis vanatürgi keelte suur etümoloogiasõnaraamat. Ei saa ju eitada teatud sõnade esinemist seal. Me ei oska *Árpádit*, *Álmosit*, *táltosit*, *boszorkányi* seletada soome-ugri seisukohalt. Ja siin on see mõtlemise koht. Näiteks kui *jumal* jms kuuluvad uurali mütoloogiasse, siis sõna *isten* pole võimalik paigu-tada soome-ugri süsteemi. Nii et tasub selle üle mõelda. Veel Diószegi näitas,

et ungari *táltos*ite härgadena võitlemise paralleele leidub Altai türklaste, mitte soomeugrilaste juures.

Kui me teeme valmis uurali mütoloogiate sarja, siis ehk selgub, kes on kellega sarnane. On terve hulk sarnaseid elemente, kuid ungari langeb soome-ugri süsteemist välja. Ma ei taha midagi eitada, kuid on rida asju, mida tasub üle vaadata ja analüüsida.

Lõpuks palun ütelda, millised on Teie suhted eesti folkloristika ja etnograafiaga?

Mulle on eesti folkloristika väga lähedane. On ka ilmunud rida töid eesti keeles ja olen saanud head tagasisidet. Arvan, et oleme eesti kolleegidega leidnud ühise keele.

Tänan Teid, et olite nõus rääkima oma elust ja tööst!

Summary

We would be worse off without shamans

Nikolay Kuznetsov conducted an interview with Hungarian folklorist and ethnologist Mihály Hoppál on the threshold of his 70th jubilee.

Palju õnne!

80

6. veebruar

Olli Kõiva – folklorist

23. märts

Tiiu Salasoo – *Mäetaguste* toimetuskolleegiumi liige

75

9. jaanuar

Mall Hiiemäe – folklorist

6. veebruar

Luule Krikmann – kauane *Mäetaguste* keeleteoimetaja

70

8. aprill

Kristi Salve – folklorist

31. oktoober

Mihály Hoppál – ungari etnoloog ja šamanismiuuriija

65

11. veebruar

Igor Tõnurist – folklorist

23. mai

Rein Saukas – folklorist

60

2. märts

Janīna Kursīte – *Mäetaguste* toimetuskolleegiumi liige

19. detsember

Tamara Luuk – *Mäetaguste* toimetuskolleegiumi liige

50

25. august

Ülo Valk – folklorist

Eestlased ja setud Krasnojarski krai külades

Põhjuse seekordseks Siberi-reisiks (19. aprillist 18. maini 2012) andis Krasnojarski Eesti Selts – Siberi ainukesel eesti seltsil täitus 20 tegevusaastat. Seltsi eestvedaja Vera Nikolajeva saatis peokutse. Teele asusime kolmekesi: minuga ühes kolleeg Andreas Kalkun (mõlemad töötame Eesti Rahvaluule Arhiivis) ja filmimees Vahur Laiapea, kel plaanis film Siberi setudest. Välitööde teisel poolel vahetus filmija – meiega liitus Kunstiakadeemia doktorand Eva Sepping. Siis töötasime peaaesjalikult krai lõunaosas asuvas põhjaeesti keelekasutusega külades.

Andreas Kalkuniga olime saanud äsja valmis multimeedia kogumiku “Siberi setode laulud”. Nüüd oli hea põhjus tehtud tööd esitleda ja laulunaisi kingitusega rõõmustada. Neli-viis aastat tagasi salvestasime kahel suvel Krasnojarski kraisis elavatel setudel hulga laule, paarkümmend aastat varem oli samas töötanud Igor Tõnurist.

Krasnojarski krai pakub imelisi loodusvaateid, aga sinna tasub minna ka eestlasi otsima – kümne aasta taguste andmete põhjal elas kraisis umbes 4000 eestlast. Just siin asuvad suurimad eestlaste külakogukonnad – Krasnojarskist ligikaudu 170 km kaugusel Partisanski rajoonis on setu küla Hait (vn Haidak, elanikke u 160–170) ning Minussinski piirkonnas põhjaeesti keelekasutusega Ülem-Suetuk (Suetuk, vn Verhnij Suetuk, u 130 eestlast).

Pidustustel Krasnojarskis endises Lenini muuseumis kohtusid Haida küla setu memmed Ülem-Suetuki puhkpilliorkestri noormeeste-neidudega. Omavahel suhtlemiseks pidid nad kasutama vene keelt: setud eesti kirjakeelt ei mõista ja Suetuki eestlased ei saa omakorda aru setu keelest. Ka kultuurilised erinevused on märgatavad: Siberi setud on 19. sajandi viimasel kümnendil ja 20. sajandi algul Siberisse väljarännanute järglased, ortodoksid nagu emamaalgi. Põhiosa nende pühi on seotud kirikukalendriga, setu tares on tänapäevalgi pühasenurk ja setu laul kõlab eestlaste omast sootuks erinevalt: lauldakse mitmehäälselt, eeslaulja ja kooriga, võimekas laulik kasutab traditsioonilisi vormeleid ja põimib ka igapäevaelu laulu sisse.

Ülem-Suetuk asutati umbes 160 aastat tagasi Vene tsaari poolt väljasaadetutest, esmalt luteriusulistest asundusena. Täiendust saadi hilisemate Eestimaalt väljarännanute arvelt. Pikapeale jäid külas elanud soomlased vähemusse, küla suhtluskeeleks sai eesti keel. Suetukis on ümbruskonna vanim pasunakoor (asutatud 1901. aastal) ja vanim säilinud luteri kiriku hoone. 1990. aastail muudeti kirik, mida nõukogude aastail kasutati klubina, taas sakraalhooneks. Taastati kiriku torn, tornikell on jälle omal kohal, mõned aastad tagasi aitasid Ameerika misjonärid hoone siseruume remontida. Kirikus pole aga elektrit ega kütet. Kogudus kuulub Ingeri Evangeelse Luterliku Kiriku koosseisu ja on pastor Vitali Sergejevitš Lutšagovi hoole all, teenistust peab ta vene keeles. Igaks jaanipäevaks oodatakse pastorit Eestist, külarahvale on oluline saada vahel harvagi osa emakeelsest jumalateenistusest.

Seekordset kogumistööd alustasime setude juurest Haidast ja selle kõrval asuvast Bulatnovast (vn Bulatnovka, elanikke u 20). Parajasti oli *raadovits*, esivanemate mälestuspäev, mil setudel on kombeks käia omaste kalmudel. Ilm juhtus olema erakordselt külm ja tuuline, nii et pikemalt kääbastele ei jäänud. Ometi laotati otse kalmule või juuresolevale lauale keedetud munad, pliinid, maiustused, vorst-juust, leib, välismaised puuviljad, pudel kangemat jm.

Haida külamuuseumi juhataja Galina Jevsejeva näitas meile paar aastat tagasi muuseumi tarvis saadud maja ja sealset väljapanekut, varem hoiti eksponaate kooli juures asuvas muuseumitoas. Haida külaklubis ootasid meid naised, laud kaetud ja laulud suul. Rõõmustav oli tõdeda, et naiste lauluansambel Lill on saanud täiendust uute lauljate näol, samas on kurb, et mõned suurlaulikud nagu Petersoni Manni ja Kunaski Liide haigete jalgade pärast kaugemale kontsertreisidele ei pääse. Peaaegu kõigil omaaegsetel lüpsinaistel on jalad haiged: ränkraske laudatöö, ka talvel külмага (Siberis võib olla oma 50 kraadi külma) olnud naistel kummisäärrikud jalas.

“Siberi setode lauludest” juba teati – juubelipidustustel osalenud laulunaised olid saadud kingitust teistele näidanud ja kuulatagi lasknud. Kõigis peredes muidugi tänapäevaseid tehnilisi vahendeid pole. Aga inimesed on leidlikud: naabri kodus mängiva CD kuulamine sai nii mõnelegi vanainimesele võimalikuks telefoni abil. Lauatelefonid on pea igas peres, rajoonisisised kõned on seni tasuta. Telefon on vanainimestele oluliste teadete edastamise kõrval ka suhtlusvahend. Mobiiltelefonidki on külla jõudnud, kuid leviga on seni veel nigelasti. Internetiühendus on vaid koolimajas, seegi piiratud juurdepääsuga. Mõned aastad tagasi kadus Haida külast põhikool, kardetakse ka algkooli sulgemist. 4klassilises koolis õppis 2011./2012. õppeaastal õpetaja Nadežda Petrovna Romanova käe all vaid kolm last. Õpetaja on mures tööhõive pärast külas. Ta leiab, et lastel on parem, kui vanemad tööl käivad. Kui pole tööd, pole ka inimestel igapäevast kohustust hommikul tõusta ning nad muutuvad laisaks, arvab ta. Pärast ühismajandite lagunemist 1990. aastail on külaelanike arv järjest vähenenud: ettevõtlikumad noored lahkuvad linnadesse jm. Umbes 60 aastat kollektiivmajandi-elu (Venemaal moodustati kolhoosid enamasti ajavahemikul 1928–1935) on mõjunud eraalgatusele pärssivalt. Vananeva elanikkonnaga külates on ka keeruline ettevõtlust arendada. Tõsi küll, mõned on leidnud kohapeal rakendust: Elmar Kaup peab Haida küla ainsat poodi, kasvatab kariloomi ja põlluvilja. Üks Petersoni Manni poegadest hakkas *fermeriks*. Järjest enam levib kaugtöö – mehed on kuude kaupa kodunt eemal põhjaaladel raha teenimas (nt Norilskis, Kamtšatkal jm). Kui kokkulepped peavad, võib hästi teenida. Aga mõnikord läheb ka kehvasti, ja loodetud tasu jääb üldse saamata: korrektseid lepinguid sageli pole. Venemaal saavad naised pensionile endiselt 55aastaselt ja mehed 60selt. Just mehed ei pea sageli sellegi tarminini vastu. Üks põhjustest on muidugi alkohol. Joomisse suhtumine on kahetine: ühtpidi tunnistatakse probleemi olemasolu, teisalt on siberlaste seltskonnas karsklaseks jääda või ühe pitsiga piirduda äärmiselt keeruline: ikka ärgitatakse veel üht napsu võtma. Ja enamasti on tegemist kange omatehtud samakaga. Ka ei peeta külavahel joobnuna roolis olemist suureks patuks.

Paljud Siberi eestlased on rajooni tööveterani austava nimetuse välja teeninud. Pensionid on Venemaal viimase viie aasta jooksul jõudsasti kasvanud ega jää enam kuigivõrd Eesti omadele alla. Majandis traktoristi-autojuhi ametit pidanud mehed või laudas töötanud naised saavad pensioni keskmiselt 10 000–12 000 rubla. Kel lühem tööstaaž või viimastel tööaastatel viletsam palk, saab muidugi vähem. Maainimesele, kel veel jaksu, on abiks oma aiamaa ja loomad. Järjest enam pensionäre loobub loomapidamisest – pensioniga suudetakse juba toime tulla.

Võidupüha, 9. mai puhul oli sedakorda neli töövaba päeva. Elus olevaid sõjaveterane jääb mõistagi järjest vähemaks, kuid pühadeks valmistuti hoolega. Vanainimesed said postitsi presidendi allkirjaga tervitusi. Lapsed õppisid teemakohaseid luule- ja muusikapalu, rajoonikeskustes ja linnades toimusid miitingud-rongkäigud. Ilm pidustusi ei soosi-

Hüvastijätt Minussinski eestlastega. Vasakult: Andreas Kalkun, Liidia Lutsšinina, Alvina Južakova, Anu Korb ja Amalia Trošina. Eva Seppingu foto 2012.

nud. Minussinskis, kus meie 9. mai vastu võtsime, oli igatahes külm, tuuline ja sajune. Üldse oli Siberi kevad tänavu hiline. Mõneti oli see meile õnneks, sest kiired kevadtööd ei tõmmanud inimesi jutuvestmise juurest eemale.

Teel rajoonikeskusest Karatuzskojest Suetukki avanesid meie ees hingematvalt uhked looduspildid. Pastor Vitali pidas siin-seal auto kinni, et me saaksime ümbrust nautida, samas kirus ta treppi sõidetud kruusateid. Mina, kes ma olen mitmes Siberi piirkonnas põhjatute teedega kokku puutunud, leian, et Krasnojarski krai eestlaste küladesse viivad teed on üsna korralikud: vähemalt pääseb ka vihmade aegu külast sisse-välja liikuma. Aga paremate teede aeg on siin kestnud vaid 20–30 viimast aastat. Suetuki uulitsad said asfaltkatte alla ning tee külaservas asuva surnuaiani tänu 1990. aastail seal kolhoosiesimehe ametit pidanud Pooli Aleksi ettevõtlikkusele. Aga ka külanaised oskavad endi eest seista. Vladimir Putini valimiskampaania raames toimunud telesaatesse, kus tavainimesed said olmemuresid kurta, helistas Suetuki naabruses asuva Ülem-Bulanka (Pulan, vn Verhnjaja Bulanka) küla memm Maali ja kurtis lagunenu jõesilla üle. Mõne päeva pärast olnud töömehed kohal ja parandanud silla. Nii toidetakse usku “isakesse tsaari”.

Paarkümmend aastat tagasi äratas Suetuki külahahva seas üleüldist imetust Pooli Aleksi ehitatav nelja kambriga elumaja – mis ta nii suure majaga peale hakkab! Nüüd on külla kerkimas märksa suurem kivist hoone. Siin-seal püütakse uuendada vanu ristpalkelamuid, uus trend on paigaldada majale plastaknad.

Suetuki külas sattusime Villa Manni matustele. Manni veetnud viis aastat Motorski vanadekodus, sest vajas ööpäevaringset hoolitsust, lapsed aga elavad kaugel, kaks koguni Rootsis. Vanadekodusse enamik külaelanikke ise sattuda ei tahaks. Ja Manni lahkumine maisest elust juhtus halvale ajale: pühade tõttu ei saanud surmatunnistust ja surnut neli päeva kätte, rajoonikeskuse morgis, kus oli neil päevil pikalt voolukatkestus, kippus surnu halvaks minema. Aga naabri-Linda korraldas Mannile igati väarikad matused jumalasõna, matuselaulude, puhkpilliorkestri ja uhke peielaua-ga. Suetuki külamatja Triikmani Miina tunneb traditsiooni, tal on vajalikud tekstid omakäeliselt kaustikusse üles tähendatud, naised aitasid lauluga kaasa. Surnu õuest

väljaviimisel lükati pingid, kus surnukirst seisis, kombekohaselt ümber – vältimaks uut surnut. Kalmistult tulnud peielised mahutati kahte tuppä kaetud laudade äärde – eraldi naiste- ja meestelaud. Peielaua valmistas Linda koos abilistega ning hoolitses, et millestki puudu ei tuleks. Esmalt pakuti frikadellidega nuudlisuppi, seejärel kotlette, kartuliputru, sülti, kartulivorsti, praekala; laual oli valge leib, heeringas, skumbria, erinevad salatid; veidi hiljem pakuti *prossa*- ehk hirsiputru, paksu kisselli, pliine, pirukaid, puuvilju, komme ja kohalikku hõrgutist – jahvatatud toomingamarjadest kooki. Ka alkoholivalik oli rikkalik: poeviin, omatehtud samakas, *paierga*-konjak, jõhvikavein. Järgmisel päeval käidi Manni kalmukünkal väiksema seltskonnaga, Miina luges taas jumalasõna ning naised laulsid surnulaule.

Külas on ülekaalus küll pensioniealised naised, kuid seis pole veel lootusetu, noori on ikka ka. Suetuki külas on üle kahekümne vallalise noormehe, paljud neist löövad kaasa kohalikus puhkpilliorkestris. Tantsupidusid on külas paraku keeruline korraldada, sest sobivas vanuses tütarlapsi napib. Just tüdrukud on varmad külast lahkuma – õppima või tööle. Nii et pruudidpõud. Sajandijagu tagasi tõi nii mõnigi nooriku Eestimaalt, kuid tänapäeval sellele eriti loota ei saa. Üks erand siiski on – Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi poolt Suetukki eesti keele õpetajaks suunatud Airi Lauri läks külas mehele ega kavatsegi Eestisse naasta. Külaellu on Airi nii sisse elanud, et väliselt ei erine ta teistest külanaistest millegi poolest. Lüpsma õppinud ta oma sõnul alles Siberis, kuid loomapidamisega saab edukalt hakkama. Eesti keelt õpetab Airi Suetuki koolis ikka edasi, lisaks ka inglise keelt. Kõik lapsed muidugi eesti keele õppimisel suurt mõtet ei näe, kuigi suvised keele- ja kultuurilaagrid on Eesti huvi kasvatanud. Suetuki põhikoolis õppis 2011./2012. õppeaastal 13 last, kolm neist lõpuklassis. Airi arvab, et kui kool veel paar-kolm aastat vastu peaks, hakkaks tasapisi lapsi juurde tulema. Siberi külma ja tuisuga paarikümne kilomeetri kaugusele kooli jõuda on üsna keeruline, laste haridus võib külmapühade tõttu lünklikuks jääda. Väikeses Ülem-Bulanka külas pole kooli juba ammu.

Suetuki ja Pulani külas tuhnivad sead vabalt ringi – seega saab siit tõelist maheliha. Pastor Vitali toob sellega seoses välja ka teise positiivse külje – kui sigu saab vabalt ilma aedikuteta pidada, pole siinkandis vargaid. Isiklik loomapidamine on üks äraelamisviise. Aga leidub ka ettevõtjaid-*fermereid*, kes teistelegi tööd pakuvad, näiteks Lindre Äрни, Brammani Jaan, Aboldini Sass. Interneti (v.a koolimaja) puudumine ja vilets mobiililevi võib tänapäeval muidugi ettevõtlust pärssida.

Siitkandi linnadesse (Minussinsk, Abakan) elama asunud eestlased lävivad sünniküla rahvaga tihedalt ning püüavad võimalust mööda ikka küla jaanitulele jõuda. Tundub, et siinsetel küladel on veel lootust.

Välitöid ja kogutud materjali arhiveerimist toetasid rahvuskaaslaste programm, projekt “Osalemine Krasnojarski Eesti Seltsi juubeliüritustel, pärimusekogumine Krasnojarski krai eestlaste juures ja kogutu kättesaadavaks tegemine”, riiklik programm “Eesti keel ja kultuurimälu”, projekt “Eestlased Venemaal: asustuslugu ja pärimus”; ETF projekt 9066 “Etniline ja rahvuslik diasporaakogukondades”.

Anu Korb

Huumor sotsiaalpoliitilisel väljal

Rahvusvaheline huumoriuurijate (International Society of Humor Studies – ISHS) 2. konverents peeti 25.–29. juunini 2012 Krakówis, selle peakorraldajad olid Władysław Chłopicki (Krakówi Jagiellonia Ülikool) ja Dorota Brzozowska (Opole Ülikool). Huumorikonverentsi algus oli paljutähenduslik: konverentsirahva esmakohatumise paik oli Euroopa kõrgkool, aadressiga Westerplatte 11; õhtu sujudes andis konverentsikorraldaja Władysław Chłopicki rahvale teada: peate pidu endises NSVL esindushoones, samas saalis on toimunud NLKP parteijuhtide esindajate suunavad vestlused Poola kohalike parteijuhtidega.

See äratamine toimus jaanipäeva järgsel suvepäeval, 25. juunil 2012. Huumorikonverents on ülemaailmne, ja erinevate maade huumoriuurijad suhtuvad ajaloolisse infosse erineva tundlikkusega. Minule ajakirjanduse ja tsensuuri uurijana on pilt selge, tagasiteed saalist tänavale saadab teadmise, et siin on ideoloogiaroomid parkide vilus olemas olnud. Samas aktualiseerub teadmine Ameerikast, kus suur depressioon elati üle suuresti toetudes *jokeism*-ile kui ideoloogiale (Billington 1982), et naer võib ühtlustada sotsiaalset kapitali ja suurendada ideoloogilist usalduslikkust (Putnam 1995a; 1995b) ning näiteks Iisraelis on püütud teha metoodilist meelelahutusmeediat ühiskonna suunamiseks (Katz jt 1997). Selles kõiges on põhiliseks uuringuaineks valdavalt ikka tekstid (Fürsich 2009; Pickering & Lockyer 2005).

Konverentsil eristuvad selgelt huumoriuuringud kui refleksiivsed klassikalised teadused (sh etnohumor, psühholoogia), huumori sotsioloogia ja huumoriuuringud kui osa tuleviku- ja tehnouuringutest (digiaandmebaasid, digimodelleerimine jm).

Eesti ja Poola huumoriuurijate koostegevuse tulemina on ilmunud raamat, huumori võrdluste paneeli veavad Liisi Laineste Eesti Kirjandusmuuseumist, Władysław Chłopicki ja Dorota Brzozowska.

Poola huumori kontekstis Eesti huumoriuuringute piir ereneb. Władysław Chłopicki “*Stand-up* komöödia Poolas?” ja Liisi Laineste “Komöödia Eestis: *Stand-up* ja identiteet” esituste võrdlus toob esile Poola komöödia kabareeliku algupära *versus* Eesti püstijalakomöödia kui identiteedi-komöödia aeglase kujunemise viimastel aastakümnetel ning kiire kujunemise viimastel aastatel – kas nüüd on Eestis aeg küps? Siin näeme olukorda, kus uuringuvalmidus on materjalist pool sammu eeski, ootab materjali sünde ja kujunemisi.

Londonis *stand-up*i uuriv Sharon Lockyer on aga jõudnud järeldustele, et naeru täis ruum oma järjest mitmekesisistuvate žanrite ja kasvava interaktsiooniga veab suurt bisnist, mille äriobjektiks on naeruaeg.

Eesti huumoriuurijatele on hingelähedane küsimus, mis saab etnilisest huumorist digiajal, kas tõesti jõuab kätte naljade *copy-paste* multipliteerimise aeg. Lillian Boxman arvab, et digiajastu sunnib ümberhindama ettearvatuse tekstides, uutes ja vanades naljades, sisus ja vormis ning üldisemalt kogu sümbolilise sfääri, mida see muudab. Giseline Kuipersi ja Barbara Van der Enti etnilise huumori sotsioloogilises võrdlevas uuringus aastatest 1995 ja 2012 selgub, et uuesti on esile kerkinud Teise maailmasõja naljad ning juudi-saksa naljad oma stereotüüpsuses; uudsena on ilmunud islami naljad, mis viitavad migratsiooni ja kultuuripoliitikate valdkondade olulisusele. Igapäevahuumori ja elu-olu seoseid uurivad Kim Edwards ja Rod Martin järeldasid, et inimsuhtluses toimib arendavana nii positiivne kui ka negatiivne huumor.

Poliitilise huumori teema võimaldab rahvusvahelisi võrdlevaid kommunikatsiooniuringuid.

Marcin Poprawa Poola poliitilise huumori uurijana rõhutab situatsioonide võrdlust ajas, kus (poliitiliste) aegade võrdlus kannabki endas ka varjatud huumorit ning pakub ühiskonnas üldist intertekstuaalsust.

Ksenia Šilikhina Voronežist rõhutab oma Putini-uuringutes, et nalja-uuring kannab kultuurilist funktsiooni. Tema metapragmaatiliste markerite 'ma ei tee nalja, räägin tõsiselt' kui arutlust ja ambivalentsust pakkuvate *bona fide* / *non-bona fide* mudelite käsitus näitavat kommunikatsioonis kõneja ja vastuvõtja refleksiivsust, ratsionaalsust, dünaamilisust. Poliitilise nalja uurijad rõhutavad, et kontekst ning referentsid esinevad ikkagi pikemas ajas, sh referentsid nõukogude aega. Majken Jul Sørenseni uuringus on poliitiline huumor 'tõsine väljakutse ratsionaalsusele'. Villy Tsakona uuringus parlamendihuumorist leidub tähelepanek, et opositsioon on humoorikam kui võimuparteid.

Huumori sotsioloogia suunal on huvipakkuvaks käsitluseks huumori ja naeru seos normidega, normatiivsusega. Sotsioloog Josianne Boutonnet on sellele järeldusele jõudnud erinevate täiskasvanute rühmade verbaalselt väljendatud sotsiosuhete uuringus. Uurides Smolenski lennuõnnetuse tõlgendamist 2011. aasta Poolas Hatõn 2na ja selle tõlgenduse pärinemist Poola kommunistlikust režiimist rõhutavad jaapanlased Yoshimi Ito ja Hirotaro Sasaki väljastpoolt survestatud poliitkorrektsete tõlgenduste jätkumist tänapäeva Poolas.

Huumor on seotud intelligentsusega ning eeldab kriitilise lugemise võimet, tutvustab Larry Ventis USAst oma eksperimenti "kiire" ja "aeglase" mõtlemise erinevusi huumori mõistmisel.

Psühholoog Andrea Samson Stanfordist näitab huumorit kui negatiivsuse maha-laadimise strateegilist elementi.

Šveitsi teadlaste domineerimisel on eraldi teemaks kujundatud gelotofoobia ja nn positiivse psühholoogia liin. Gelotofoobia sümpoosiumi tutvustuses kõneleb prof Willibald Ruch (Zürichi ülikool) oma teoreetilis-praktilisest suunast nn positiivse psühholoogiast (PP). Kuivõrd on huumor seotud nn positiivse psühholoogiaga? Kas on olemas uuringute negatiivne kallutatus üldise tendentsina? Kas positiivne psühholoogia (PP) saab sellele suunale vastu – kas ja kuidas on võimalik üldiselt domineerivale ja levivale negatiivsusele vastu seista?

Huumoriteooriasse ja filosoofiasse võime liigitada Christian F. Hempelmanni käsitluse nalja loogikast, Julia Tayloriga käsitluse nalja ja mitte-nalja piiride määratlemisel, Katalin Pali Sokratese käsitluse. Samuti Tartus 1967. ja 1971. aastal Juri Lotmani ja Mart Rummeliga koos arutanud Victor Raskin Purdue ülikoolist, kelle suund on jõuda huumori ühtse teooriani, huumori klassifitseerimiseni. Selle aluseks peab Raskin ontoloogilist semantikat (OSTH – *Ontological Semantic Theory of Humor*).

Huumoriteooriate üheks teooriaks kokku saamine pole kerge ettevõtmine, aga kindlasti mitte ka päris huumor.

Maarja Lõhmus

Kirjandus

Billington, Monroe 1982. The new deal was a joke: Political humor during the great depression. *Journal of American Culture*, lk 15–21 (doi:10.1111/j.1542-734X.1982.0503_15.x).

Fürsich, Elfriede 2009. In defense of textual analysis. Restoring a challenged method for journalism and media studies. *Journalism Studies*, 2009, lk 238–252.

Katz, Elihu & Haas, Hadassah & Gurevich, Michael 1997. 20 Years of television in Israel: Are there long run effects on values, social connectedness, and cultural practices? *Journal of Communication* 47(2), lk 3–20 (doi:10.1111/j.1460-2466.1997.tb02703.x).

Pickering, Michael & Lockyer, Sharon 2005. *Beyond a joke. The limits of humour*. Palgrave Macmillan.

Putnam, Robert D. 1995a. Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6(1), lk 65–78 (doi:10.1353/jod.1995.0002).

Putnam, Robert D. 1995b. Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics* 28(4), lk 1–20 (doi:10.2307/420517).

Doktoritöö leedu vanasõnadest

28. juunil 2012 kaitses Dalia Zaikauskienė (pildil) Vilniuse ülikoolis doktoritöö *Lietuvių Paremijos XX–XXI a. Sandūroje: tradicija ir inovacija* [Leedu vanasõnad 20. ja 21. sajandi vahetusel: traditsioon ja innovatsioon].

Dalia Zaikauskienė on töötanud 1997. aastast alates Leedu Kirjanduse ja Rahvaluule Instituudi parömioloogia uurimisrühmas, olles üks leedu vanasõnade ja kõnekäändude väljaande *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* [Leedu vanasõnad ja vanasõnalised väljendid] (I–II, 2000–2008) koostaja ja toimetaja. Tema doktoritöö põhineb leedu vanasõnade ja kõnekäändude süstematiseerimisel ning elektroonilise andmebaasi rajamisel.

Järgnev ülevaade põhineb doktoritöö ingliskeelsel kokkuvõttel.

Dalia Zaikauskienė on veendunud, et vanasõnad ehk paröömiad, nagu autor eelistab kasutada, on vägagi elus žanr, mis kuulub tänapäevasesse suhtlusse samamoodi nagu sajandeid tagasi. Uurimusse on hõlmatud nii juba tuntud vanasõnad kui ka nende modifikatsioonid, st uurimuse objektiks on võrdväärsena vanad ja uued tekstid. Ajaliselt

piiritledes on tegemist empiirilise ainestikuga, mille kasutus jääb 20.–21. sajandisse. Autor on seadnud eesmärgiks kirjeldada traditsiooni ja innovatsiooni vahekorda mitte juhusliku ja kaootilisena, vaid süsteemsena, st klassifitseerimisele alluvana. Dalia Zaikauskienė on töös seadnud endale järgmised põhiülesanded:

- 1) võtta kokku leedu kaasaegse paröömilise uurimistöö ainestik ja eritleda paröömiate kasutusvaldkondi;
- 2) kirjeldada paröömiliste üksuste nüüdisaegse kasutuse struktuurilist, funktsionaalset ja semantilist erisust;
- 3) võrrelda leedu paröömilist ainestikku rahvusvahelise andmestikuga.

Töö autor märgib mitmel korral, et leedu folkloristid on alles viimastel aastatel hakanud koguma ja uurima kaasaegset kultuuri, võttes vaatluse alla traditsioonilise rahvaluulega toimuvad muutused. Dalia Zaikauskienė arvates tuleb tänapäevast materjali käsitleda traditsiooni jätkuna ning sellisena esitab ta ka oma uurimisainest. Ta nendib, et mõningal määral aitab tema väitekirj täita lünka, mis on leedu parömioloogias tekkinud seoses kaasaegsest kultuurist möödavaatamisega. Ühtlasi loodab ta, et nii kogutud ainestik ja teoreetiline ülevaade kui ka tekstide tänapäevaste kasutussituatsioonide iseloomustus ning nendes kajastuv maailmavaate muutus peaksid pakkuma huvi nii fraseoloogidele kui ka sotsioloogidele, kultuuriuurijatele ja psühholoogidele.

Valdavalt on empiirilise materjali allikateks olnud viimase paari aastakümne perioodilised väljaanded ja muu meedia, samuti internet. Vähemal määral on uuringusse kaasatud ka kirjanduslikud tekstid. Ainestik nendest allikatest on autori enda kogutud. Lisaks on töös kasutatud rikkalikku arhiivimaterjali: Leedu Folkloori Arhiivi leedu vanasõnade ja vanasõnaliste väljendite kartoteek, leedu vanasõnade ja vanasõnaliste väljendite andmebaas (www.aruodai.lt/patarles/), Kaunase Vytautas Magnuse Ülikooli etnoloogia ja folkloristika osakonna elektrooniline andmebaas (<http://etnologijadb.vdu.lt>), Vilniuse ülikooli leedu keele osakonna tudengite poolt aastatel 2003–2004 kogutud materjal jne. Tähelepanuväärne on töös esitatud uus ainestik antivanasõnade näol. Ühtekokku on uurimistöö järelduste aluseks 1500 antivanasõna (*antiparemijos*) ja 670 uusvanasõna (*naujosios paremijos*).

Dalia Zaikauskienė väitekirj koosneb sissejuhatusest, neljast peatükist, kokkuvõttest, bibliograafiast, töö autori publikatsioonide nimistust ja lisast “Antiparöömiate sõnastik”. Dissertatsioonis on esitatud hüpoteesidena järgmised väited:

1. juhul kui käsitada folkloori kestva protsessina, mis ei välista muutusi, tuleb 20. ja 21. sajandi paröömiate kasutust vaadelda selle protsessi loomuliku osana, mis on säilitanud olemusliku varasemast traditsioonist ning lisanud sellele uusi tunnusoone ja tähendusi; parim tunnistus vanasõnadest kui elavast folkloorist on vajadus kasutada neid ka tänapäeval;
2. anti- ja uusvanasõnadel on vanadega ühisjooni sisus, vormis ja kasutuses;
3. anti-vanasõnade loomine ja uute paröömiate esinemine on käsitletav vanasõnade arenguprotsessina, mitte juhusliku ja spontaanse seigana;
4. leedu paröömiate andmebaasis ilmnevad muutused on tingitud nii sisemistest (paröömiate endi areng) kui ka välistest teguritest (sotsiaalsed, ajaloolised, kommunikatiivsed);
5. uute paröömiliste üksuste nn pealetung on osa globaalsest protsessist.

Esimeses peatükis vaatleb autor lähemalt tunnustatud parömioloogide olulisimaid töid, milles on uurimisobjektiks just paröömiade tänapäevane kasutus. Ta toob esile asjaolu, et vanasõnade puhul on ikka ja alati rõhutatud traditsioonilisust kui määravat mõjurit – ühelt poolt teatavat sisulist ja vormilist püsivust, teisalt püsivust kasutuses. Autor kasutab traditsiooni tervikmõistet, mis sisaldab kõige tüüpilisemaid ja püsivamaid vormi-, kujundi- ja kasutusilminguid. Innovatsiooni all mõistab ta paröömia uut tähendust, uut kasutussituatsiooni ja uusi tunnuseid, mis on tingitud tänapäevasest kasutusest, st uutest funktsioonidest ja eripärasest sõnastusest.

Terminit “paröömia” kasutab Dalia Zaikauskienė mitte ainult vanasõnade ja vanasõnaliste ütluste kohta, vaid tunduvalt laiemas tähenduses: siia kuuluvad ka kõnekäänud, argivormelid, fraseoloogilised üksused, aforismid, maksiimid, tsitaadid. Esimeses peatükis tegelebki autor vanasõnalise ainese piiritlemisega muust lühivormilisest materjalist, keskendudes kolme tüüpi paröömiatele, mis ajaliselt jäävad 20. ja 21. sajandisse: traditsioonilised paröömiad, antiparöömiad (rahvusvahelises terminoloogias käibel termin “antivanasõna”) ja uued paröömiad.

Paröömiade kasutuskeskkonnana tänapäeval toob autor lisaks tavakõnele esile meedia, reklaaminduse ja meelelahutuse. Kui varem on vanasõnade levikule aidanud kaasa kirjakeele levik (õpikud, ajakirjandus), siis leedu vanasõnade tänast koosseisu on kõige tugevamalt mõjutanud massimeedia. Käsitledes leedu paröömilise ainesega toimunud muutusi toob Dalia Zaikauskienė välja järgmised arenguetapid: 1) tähenduse kitsenemine või avardamine; 2) kujundi demetaforiseerumine; 3) vastandlike variantide tekkimine; 4) koomilise mõju suurenemine; 5) paröömiade lühenemine või pikemate variantide tekkimine; 6) kontaminatsioonide teke; 7) foneetiliste võtete kasutamisega poeetilise mõju suurendamine. Sealsamas esitab ta ka ülevaate leedu traditsiooniliste paröömiliste üksuste funktsioonidest, sedastades, et vanasõnad säilitavad oma tüüpilised funktsioonid (pedagoogilised, didaktilised, psühhoteraapilised) ka esitatuna individuaalsetes situatsioonides.

Teises peatükis vaatleb autor lähemalt populaarsete traditsiooniliste vanasõnade kasutamist 20. ja 21. sajandil. Seejuures eritleb ta kahesugust kasutust – kanooniline ja loominguline – ning kirjeldab neid kasutusviise. Kolmandas peatükis vaatluse all olevate antiparöömiatena mõistab Dalia Zaikauskienė traditsiooniliste vanasõnade teisendeid. Tähelepanuväärne on seik, et tänini ei ole leedu parömioloogias seesugustele tekstidele tähelepanu pööratud. Oma töös rõhutab autor selle fenomeni rahvusvahelist iseloomu, märkides et leedu paröömiade hilisema kihistuse – 20. sajandi lõpp, 21. sajandi algus – puhul on täheldatav vene- ja ingliskeelse kultuuriruumi mõju. Dalia Zaikauskienė eritleb mitmekesiseid antiparöömiade loomise viise. Tähelepanuväärne on autori käsitlus antiparöömiliste tekstide erinevast loomusest – neid, mis säilitavad aluseks oleva vanasõna sisu ning omavad vaid mõningaid nihkeid vormis, nimetab autor tuntud vanasõna variantideks, teisi, mis on tunduvalt mängulisemad, peab ta aga omaette antivanasõnalisteks tekstideks. Populaarseimaks leedu antiparöömiade loomisviisiks on võrdväärselt asendamine (kaheosalise vanasõna puhul) ja pikendamine kommentaari abil. Seesuguste tekstide autorite loomingulisus leiab tänapäeval väljundi peajasjalikult internetisaitidel.

Kolmanda paröömiade liigina kirjeldab Dalia Zaikauskienė nn uusi paröömiad. Selline eritlus – töö neljandas peatükis – põhineb võrdlusel traditsioonilise vanasõnaga. Siinkohal on tegu klassikaliste vanasõnadega sarnaseid omadusi evivate tekstidega, mis

on omandanud iseseisvuse ja teatava stabiilsuse. Üldistades tõdeb autor, et osa uutest paröömiatest on lühemad ja struktuurilt lihtsamad kui traditsioonilised vanasõnad. Ka olevat neile iseloomulik vähene kujundlikkus, mistõttu tuleb neid mõista pigem otseselt. Kontekstiga, milles neid kasutatakse, on nad seotud vaid assotsiatiivselt. Uute paröömiatena määratleb Dalia Zaikauskienė üpris mitmekesisest aineksest: antiparöömiatsest tulenevaid tekste, tõlkeid, reklaamlauseid, tsitaate, autorifraase, traditsioonilistele paröömiatele sarnaseid ütlusi. Autor nendib, et tavakõnes ei erine uute paröömiatse kasutamine traditsioonilistest omast, ent nende funktsioonid ja kasutamise eesmärgid on olukorralikesemad. Sarnaselt antivanasõnadele kohtab seda laadi ütlusi eelkõige ajakirjanduses, internetiportalides ja -kommentaarides, aga ka reklaamides.

Dalia Zaikauskienė doktoritöös esitatud olulisimatest lõppjäreldustest toon välja järgmised.

1. Paröömiatena ei tuleks vaadelda üksnes vanu klassikalisi vanasõnatekste, vaid ka nende modifikatsioone ja uute paröömiatena määratletavaid ütlusi. Tänapäeva ühiskonnas on suuline ja kirjalik traditsioon omavahel seotud ning ilmselgelt on paröömiatse levikut tänapäeval mõjutanud enim nüüdistehnoloogia. Seesuguste tekstide kasutus on mänguline, tugevalt improvisatsiooniline, sest oluline ei ole mitte niivõrd paröömiatse kohane kasutus, kuivõrd nende vaimukas ja tabav sobitamine keelekasutusse. Leedu viimaste aastakümnete paröömiad on mitmekesised nii struktuurilt, tähenduselt kui ka päritolult.
2. Traditsioonilisi paröömiatse kasutatakse endiselt, ent nende süntaktiline struktuur, grammatilised ja leksikaalsed vormid on lihtsustunud, kaasajastunud, st neid kasutatakse enamasti modifitseeritud kujul peamiselt pigem tähelepanu äratamiseks ja meelelahutuseks.
3. Iseäranis silmapaistev on antiparöömiatse loomine. Osa neist on lähedalt seotud traditsioonilise vanasõnaga, teised aga omandanud täiesti iseseisva ja teistsuguse tähenduse. Enamik leedu antiparöömiatse on saadud varasemate tekstide leksikaalsete komponentide asendamise teel.
4. Uusi väga erisuguse päritoluga paröömiatse ei ole leedu traditsioonis senini vanasõnalisteks peetud, kuigi andmebaas sisaldab enamasti massikultuurist pärinevaid tõlkelaene.
5. Leedu paröömiatse korpust on märkimisväärselt mõjutanud ühiskonna sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised muutused, samuti keelelised kontaktid.
6. Leedu paröömiatsega toimuvad innovaatilised muutused on osa globaalsetest protsessidest.

Nagu autor märgib, peegeldab kogutud andmestik paröömiatse nüüdisaegset kasutamist ning loob võimalusi edaspidisteks avaramateks, interdistsiplinaarseteks uuringuteks. Uut tüüpi keeleliste moodustiste rahvusvaheline iseloom peaks innustama arutlema üldiste sotsiaalsete ja kultuuriliste suundumuste, keelelise ja kultuurilise identiteedi üle.

Anneli Baran

12. rahvusvaheline huumori suvekool ja sümposium

12. rahvusvaheline huumori ja naeru suvekool "Teooriad, uurimistulemused ja kasutusvaldkonnad" (12th International Summer School and Symposium on humour and Laughter: Theory, Research and Applications) toimus sel aastal Ida-Soome ülikoolis Savonlinnas 2.–7. juulini ning sisaldas kuus päeva loenguid, mõttevahetusi ja sotsiaalseid üritusi. Kohtumise korraldasid professorid Pirjo Nuutinen ja Seppo Knuuttila. Sponsoritena toetasid üritust Kalevala Seura, Savonlinna Ooperifestival, Joensuu ülikool, Lõuna-Savo kunstinõukogu, kirjastus Mouton de Gruyter jpt. Suvekool peeti Ida-Soome ülikooli juures Savonlinnas, kus asub haridusteaduste ja õpetajakoolituse rakenduskõrgkool.

Suvekoolist võttis osa 16 õpilast, nende hulgas nii magistrante, doktorante, õppejõude kui ka huumoriuurimisest huvitatud praktikuid. Esindatud olid Soome, Venemaa, Šveitsi, Ameerika, Malaisia, Austria, Iirimaa ja Valgevene õppurid. Loenguid pidas 12 lektorit, ning kokku moodustas see 26tunnise õppeprogrammi, mille käigus käsitleti peaaegu kõiki tahke, mis huumori akadeemilisse uurimisse puutub, filosoofilisest lähenemisest (Seppo Knuuttila loeng "Is seriousness the opposite of humour and laughter") rangelt metodoloogiliseni (Graeme Ritchie loeng "Annotating data") välja. Lisaks igapäevastele loengusessioonidele toimusid hommikused individuaalkohtumised lektoritega, kellest populaarseim oli ilmselt Sidney ülikooli kultuuriuuringute professor Jessica Milner-Davis. Ka tema loengud, mis puudutasid valdavalt ida- ja läänemaaailma vastuolusid huumori loomisel, tajumisel ja hindamisel, tekitasid kuulajates tugevat vastukaja, mis ei vaibunud ka kohvipauside ajaks. Lisaks kultuuriuurimuslikule suunale (mida laias laastus esindasid peale Davise ka professorid Jussi Pakkasvirta Helsingi ülikoolist, Seppo Knuuttila Joensuu ülikoolist, Christie Davies Readingi ülikoolist ja dr Liisi Laineste Eesti Kirjandusmuuseumist) oli arvukalt esindatud ka psühholoogiline paradigma. Sellealaseid loenguid pidasid peakorraldaja professor Willibald Ruch Zürichi ülikoolist, Gina Mireault Johnston State kolledžist USAs, ja Sven Svebak Norra teadus- ja tehnoloogiaülikoolist Trondheimis.

Väga elavalt, nagu juba mainitud, peeti vestlusi ka kohvipauside ajal. Sotsiaalsetest üritustest tuleks kindlasti esile tõsta võimalust kuulata värsket ooperit "La Fenice" Savonlinna ooperifestivali raames ning ühtlasi võtta osa ooperi autori Kimmo Hakola loengust "Composing a tragi-comic opera", mis avas ooperiloomise telgitaguseid ja puudutas probleeme ja võimalusi, mida tekitab selline harjumatu ja uudne formaat muidu traditsioonilises ooperižanris.

Sotsiaalse programmi naelaks oli ekskursioon Parikkala skulptuuriparki, mis oli vabakutselise iseõppinud kunstniku Veijo Rönkköneni eneseväljendusvahendiks. Tema betoonist valatud skulptuurid, mis muuhulgas kujutasid kunstniku enda järgi vormitud jooga-asendite seeriat (milles on üle 100 erineva positsiooni) ning klaassilmade ja kunsthammastega varustatud räakivaid kujusid, jätsid kõikidele esmakülastajatele kordumatu mulje.

Järgmisel aastal toimub huumoriuurimise suvekool Magdeburgis, Saksamaal, kus korraldajaks on professor Holger Kersten sealsest ülikoolist.

Liisi Laineste

Kujundkeelee uurimise konverents Stockholmis

Stockholmi metafoorifestival (The Stockholm Metaphor Festival) toimus 6.–8. septembrini 2012. Mõneti eksitava nimega üritus kujutab endast tegelikult rahvusvahelist kujundkõne uurimise iga-aastast konverentsi, mis on välja kasvanud Stockholmi ülikooli inglise keele osakonna korraldatud seminarist ning toimus tänavu juba kuuendat korda. Aastatega on sellest saanud oma valdkonna tippteadlaste kokkusaamine, mille raames peetakse ja kuulatakse ettekandeid, arutletakse töötubades ja vestlusringides kujundliku keelekasutuse võimalusi. Osavõtjaid on mitmelt erialalt, tänavu osalesid konverentsil mitte ainult keele- ja kirjandusteadlased, vaid ka psühholoogid, arstid, sotsioloogid.

Sel aastal osales konverentsil 59 esinejat 21 riigist. Peaesinejateks on igal aastal kutsutud oma ala tippteadlased. Varasematel kordadel on esinenud näiteks sellised tuntud kognitiivlingvistid nagu Zoltan Kövecses, Antonio Barcelona, Ray Gibbs, Ronald Langacker, Gerard Steen.

Tänavused plenaarettekandjad olid leksikoloog ja Briti inglise sõnaraamatute koostaja Patrick Hanks Suurbritanniast ning kirjandusteadlane Bo Pettersson Helsingi ülikoolist. Esimene keskendus metafoori ja võrdluse eritlemisele nn tavakõnes (*The Roles and Structure of Comparisons, Similes, and Metaphors in Natural Language*), teine metafoori ja narratiivi suhestumisele eri aegade kirjandusteostes alates Homeroosest kuni David Lodge'ni (*Towards an Integrated Account of Metaphor and Narrative in Literature*). Hanks oli mõnevõrra kriitilisem just valitsevate arusaamade, iseäranis George P. Lakoffi ja Mark Johnsoni arutluskäikude suhtes, kuid teineteisest sõltumata rõhutasid mõlemad vajadust pöörata enam tähelepanu kujundite kasutamisele konkreetsetes tekstis, mitte lähtuda keele kasutusjuhtude analüüsimisel *a priori* abstraktsetest mõistelistest kategooriatest.

Lisaks ettekannetele toimusid töötoad ja arutelud. Selleaastase konverentsi kahe töötoa – *Linguistic and Conceptual Metaphors and their Relations* ja *Dickens and Figurative Language* (ajendatuna kirjaniku 200. sünniaastapäevast) – läbiviijateks olid Gerard Steen Amsterdami ülikoolist ja Leona Toker Heebrea ülikoolist. Steen on ühtlasi organisatsiooni Metaphor Lab eestvedaja, organisatsiooni põhieesmärgiks on seatud metafoorse teadlikkuse uurimine sotsiaalsetes situatsioonides. Festivalil varasematelgi aastatel üles astunud Steen oli sel korral lingvistika-alase töötoa eestvedaja ning esines ka elavat vastukaja leidnud ettekandega *Metaphorical Framing and Discourse Comprehension: Deliberateness, Consciousness, and Other Issues*. Ta toonitas kõigis oma etteastetes, et metafooride kasutamisega seoses tuleks rohkem uurida selle protsessi teadvustamist ja eesmärgistatust. Põhiküsimuseks on tema arvates, missuguseid metafoore kasutatakse teadlikult ja ka mõistetakse metafooridena ning seegi, millist mõju avaldavad need protsessid suhtlusele tervikuna.

Enamikus ettekannetes tegeldi peaaasjalikult kontseptuaalsete metafooride realiseerimistega nii ilukirjanduses kui ka igapäevases keeles, samuti nn spetsiifilistes keelekasutuskeskondades, näiteks teadlaste, poliitikute, ajakirjanike ja meditsiinitöötajate kõnepruugis. Mitmed uurijad olid suunanud oma tähelepanu internetis leiduvale. Näiteks vaadeldi arvutiviiruse metafoorset mudeldamist (*Computer Virus: Conceptualization and Metaphorical Modeling* – Ekaterina Issajeva & Svetlana L. Mišlanova), tugevalt piltlike metafooride kultuurilist kohandamist veebis (*Verbo-pictorial Metaphor and Website*

Localisation: A cultural approach to the transfer of persuasive multisemiotic texts to the Greek Locale – Parthena Charalampidou) ja multimodaalsete metafooride kasutamist reklaamides (*Verbo-pictorial (Multimodal) Conceptual Metaphors in the Discourse of Lithuanian Advertisements* – Skirmante Šarkauskiene & Saule Juzeleniene). Tõdeti, et tänu internetile on visualisatsioonil üha olulisem roll ning sellega peab kujundliku keele mõistmise uurimisel üha rohkem arvestama.

Esmakordse ettekande Eestist tegi siinkirjutaja, teemaks kujundlik keelekasutus tänapäeva Eesti internetiühiskonnas. Oma ettekandes “On the Role of Phraseology in Online Media” käsitlesin uute keeleliste ilmingute olemust sotsiaalse meedia näitel. Täpsemalt vaatlesin eesti poliitikute keelelise käitumise mõju ühiskondlikele protsessidele, nagu olid selle aasta alguses ACTA-vastased sõnavõttud ja meeleavaldused. Poliitikutelt pärinevad lendsõnad või tsitaadid hakkavad internetisuhtluses elama nn oma elu, muutudes ühel hetkel osaks igapäevasest keelelisest suhtlusest.

Nagu tõdes üks töötoa läbiviijatest, Gerard Steen konverentsi lõppsõnas, on metafoori ja kujundkõne uurimises küllalt neid kohti, mida tuleks edasi arendada. Nii on kognitiivistid tänini peaaegu mööda vaadanud semiootikas väljatöötatust. Universaalsete ilmingute ja kultuurisümbolite eritlemise asemel püritakse pigem üldiste kategooriate kohaldamisele kohaliku keele ja kultuuriga seotud ilmingute suhtes. Ka pööratakse metafoori kõrval vähe tähelepanu teistele kujunditele, rääkimata nende ja metafoori vahekorra määratlemisest. Nii pakkuski üks konverentsi põhikorraldajatest Christina Alm-Arvius välja järgmise aasta teemana metafoori suhestumise teiste kujunditega, iseäranis metonüümiaga.

Konverentsi toimumisajaks ilmus konverentsiesinejate ettekandeid tutvustavate teeside kogumik. Sama võib leida ka konverentsi kodulehelt aadressil <http://www.english.su.se/about-us/events/the-stockholm-metaphor-festival/the-2012-metaphor-festival>.

Anneli Baran

Kogukonnad arhiivis ja arhiiv kogukonnas

Eesti Rahvaluule Arhiiv 85

Eesti Rahvaluule Arhiivi 85. sünnipäeva puhul toimus 24. ja 25. septembril Eesti Kirjandusmuuseumis kahepäevane rahvusvaheline konverents “Arhiivid ja kogukonnad/ Archives and Communities”. Pealkirja kätketud kogukonna-mõiste viitab üheltpoolt sellele, et ehkki arhiivide nimed loovad sageli seose mingi konkreetse rahvuskogukonnaga (nt Eesti Rahvaluule Arhiiv, Läti Rahvaluule Arhiiv), on nende sisu alati tunduvalt heterogeensem. Teisalt on oluline, et ka kasutajaskond pole ühtne, vaid jaguneb erinevateks rühmadeks ning arhiiv võiks olla ruum nende erinevate rühmade dialoogi arendamiseks – just seesuguse dialoogi olemasolu võiks viidata arhiivi aktuaalsusele antud kultuurikontekstis. Fookusse asetatud teema tuli ettekannetes vaatluse alla nii minevikulises kui ka tänapäevases; kohalikus, rahvuslikus kui ka rahvusvahelises võtmes; nii küsimusena sellest, mida ja kuidas arhiveerida kui ka sellest, kuidas

juba arhiivis olevat tänapäevases kontekstis aktuaalseks muuta; kuidas tagada see, et potentsiaalne kogukond oleks arhiivis olevast teadlik, kuid samas ka see, et liigne avalikustamine kedagi ei solvaks.

Kogukonnaga kõige otsesemalt seostusid mitmed ettekanded, mis üritasid piiritleda erinevate arhiivide (või nende osiste) potentsiaalseid kasutajarühmi. Näiteks Indrek Kuubeni seadis oma ettekande “Arhiivid kui kogukonnad ja kogukondade loojad” keskmesse tänapäevase tehnoloogia kaasamise/hõlvamise küsimuse. Ehk siis: milliseid võimalusi pakub internet arhiivi ja kasutajate vahelise suhtluse viimiseks uutele – kogukondlikumatele, kommunikatiivsematele – alustele? Ning kuidas rakendada neid võimalusi nii, et suund kasutajamugavusele ja kogukondlikkusele ei tähendaks liigset lihtsustamist, informatsiooni kadu: kuidas tagada, et kogukonnaloomele suunatud e-arhiivi ja arhivaaridele harjumusliku päris-arhiivi struktuurid oleksid vastastikku tõlgitavad, dialoogivõimelised. Mari Sarv eritles oma ettekandes “Eesti Rahvaluule Arhiiv ja tema kogukonnad” laias laastus neli suuremat kasutajagruppi. Esiteks folkloristid, kellele ERA on ‘teaduskollektsioon’, ning kes on eelkõige huvitatud originaalmaterjalidele ligipääsemisest. Teiseks laiem avalikkus, kes ootab arhiivilt nii allikmaterjalide publikatsioone kui ka populaarsemaid käsitusi: valmis tooteid lugemiseks, kuulamiseks ja vaatamiseks. Kolmandaks kohalikud kogukonnad, kes otsivad arhiivist materjale kohaliku identiteedi, paikkondlike eripärade eritlemiseks, need kogukonnad on sageli huvitatud ka ise väljaannete koostamises ja materjalide valikus/tõlgendamises osalemisest. Neljandat rühma võiks nimetada praktikuteks, viimasteks on peamiselt rahvamuusikud, kes tulevad arhiivi inspiratsiooni ja eeskujusid otsima. Mari Sarve ettekandele oli heaks täienduseks ka Marju Kõivupuu ettekanne “Mõnda Hargla (Harglõ) kihelkonna rahvapärимusest ja selle kogumisest”, mis keskendus ühe konkreetse paikkonna suhtele arhiiviga: mida on võimalik arhiivis selle paikkonna kohta teada, kui adekvaatne on see teave ajalises plaanis, kas ja kuidas on seda infot kasutatud tänapäevases paigaidentiteedi loomes ja turismis; kuidas põkkuvad arhiivi ja kogukonna ühendamisel erinevate tõlgendaja-rühmade huvid ja ootused. Kasutajarühmade teemat puudutas ka Svetlana Karm, ent mitte arhiivi kui terviku, vaid ühe konkreetse kogu näitel. Oma ettekandes “Eesti Rahva Muuseumi soome-ugri kogu viimasel kümnendil” arutles selle üle, kellele ERMi soome-ugri kogud on (ja peaksid olema) suunatud. Ta eristas kolm potentsiaalset kasutajarühma: uurija, kogutud objektidega seotud inimese järeltulija või konkreetse etnilise kogukonna liige, ning nentis, et põhiliseks tänapäevaseks kasutajaks on siinsed uurijad (enamasti tudengid). Teised kaks potentsiaalset sihtrühma jäävad kõrvale suuresti juba keelelistel põhjustel – info museaalide päritolu ja konteksti kohta on enamasti kättesaadav vaid eesti keeles. Karmi ehk mõneti nukras toonis ettekandega haakus põnevalt aga näide üsnagi vastupidisest juhtumist – arhiivisäilikust, mis keelelistel põhjustel just arhiivi emamaal tähelepanuta jäänud, ning õige taustaga uurijani jõudnult tõeliseks arhiivileiukuks osutunud. Lina Sokolavaitė, tutvustas oma sõnavõttus “Leedu käsikirjade kolmanda köite (ERA, Leedu 3) saatust Eesti Rahvaluule Arhiivis” ühe Eesti Rahvaluule Arhiivis hoitava leedu folkloori sisaldava kogu loomise tagamaid. Sokolavaitė täpsustas kogu enese päritolu: tegu on keeleteadlase Peeter Arumaa Ida-Leedumaa (mis tol ajal kuulus Poola Vabariigile) küldes toimunud dialektoloogiliste ekspeditsioonide materjalidega, mis jõudsid ERASSE tänu Arumaa sõbrale Paul Aristele. Sellest taustast ehk olulisem ja põnevam oli aga see, et materjalid sisaldavad üleskirjutusi piirkonnast, mis kuulub ka tänapäeva Leedu uurijate huvior-

biiti. Arumaa üleskirjutused pakuvad võimaluse tänapäevastele välitöömaterjalidele ajaloolise dimensiooni lisamiseks.

Üheks väga põnevaks, mitmeid ettekandeid läbivaks teemaks (mis oli esil ka Sokola-vaité ettekandes) oli üksikisikute (ja nende vahelise dialoogi) roll arhiivikogukondade ja -tekstide kujunemises. Rita Treija ettekanne “Anna Bērzkalne ja Oskar Looritsa kirjad: Arhiiviteematika” keskendus Läti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi asutajate vahelisele kirjavahetusele. Nende kahe üsnagi sarnase erialase biograafiaga teadlase kirjavahetus oli aastate lõikes ebaühtlane, kuid üheks tihedama sideme hoidmise ajaks oli just arhiivide loomise aeg, mil kirjades sattusid kõrvu isiklikud ja institutsionaalsed küsimused, teaduslikud arutlused ja arhiivi igapäevatöö korraldusega seotud praktilised probleemid. Selline epistolaarne vaatenurk on põnev just seetõttu, et rõhutab institutsiooni inimlikkust ning selle loomise taga oleva inimese isikliku suhtlusringkonna rolli institutsiooni kujunemises. Anu Korb, Kati Mikkola ja Ülo Valk lähenesid isiku ja arhiivi suhetele, keskendudes mitteprofessionaalsete rahvaluulekogujate kirjapanekutele kui dialoogiväljale eri (akadeemiliste ja mitte-akadeemiliste) kogukondade teadmiste vahel. Anu Korb kõneles oma ettekandes “Teadurid-arhivaarid ja Siberi korrespondent Rosalie Ottesson: dialoog aastatel 1969–1976” ainsa nõukogudeaegse Siberist pärit korrespondendi Rosalie Ottessoni kaastöödest ja suhetest arhiivitöötajatega. Ettekande keskmes oli ühelt poolt Ottessoni kui koguja üsnagi ambivalentne positsioon (tema kirjapanekud viitavad väga heale pärimuse tundmisele, kuid on sageli raamistatud nõukogude propagandaga). Teisalt aga ka toleaeagne arhiivipraktika: kogujaga suheldi arhiivipositsioonilt, talle anti konkreetseid juhiseid (nt keskenduda pärimusele ning hoiduda isikliku arvamuse avaldamisest; mitte adresseerida oma kirju konkreetsetele inimestele, vaid arhiivile kui tervikule). Korb viitab, et sellise suhtluse tulemusel omandasid Ottessoni kirjapanekud järk-järgult “arhiivikõlblikuma” ilme. Kati Mikkola sõnavõtt “Soome Kirjanduse Selts ja asjaarmastajatest rahvaluulekogujad” käsitles 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses tegutsenud asjaarmastajatest kogujaid kui arhiivi autoriteedi kriitikuid, kes järjepidevalt vaidlustasid arhiivi nägemust sellest, mida kõlbab kirja panna ja mida mitte. Mikkola ettekande keskmes oli üks konkreetne, üsnagi värvika elulooga rahvaluulekorrespondent: Vilko Itkonen (1872–1918), kes muuhulgas saatis Soome Kirjanduse Seltsile teosoofiast mõjutatud nõidusetõlgenduse. Ülo Valgu sõnavõtt “Uskumused, diskursused ja kogukonnad: kaalutlusi intertekstuaalsete uurimuste osas rahvaluulearhiivis” küsis selle järele, kuidas jõuda Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes olevate tekstide kaudu minevikus eksisteerinud kogukondade ja nende maailmanägemiseni. Tekste tuleb uurida mitte kui eraldiseisvalt piiritletud, vaid kommunikatsioonile avatuid üksusi, üksusi, mis kannavad endas viiteid erinevatele kaasajas olulistele diskursustele. Konkreetsemaks näiteks, millest ettekanne lähtus, olid äikesega seotud pärimustekstide kirjapanekud, milles satuvad kõrvu religioossed, valgustuslikud ja mütoloogilised selgitused nähtuse taustast. Viimaseid kõrvutas Valk omakorda teiste kaasaegsetes kirjalikes tekstides (ajakirjandus, lugemikud jms) näha olevate tõlgendusraamidega. Ettekande peamiseks ideeks oli see, et pole mõtet keskenduda erinevate tõlgendusraamide vastandavale, teineteist välistavale loomusele, vaid sellele, kuidas konkreetset inimesed neid omavahel suhestavad ja sulandavad.

Kui viimati käsitletud ettekandeid võiks iseloomustada minevikule keskenduvalt, siis konverentsil oli ka mitmeid sõnavõtte, mis võtsid vaatluse alla kaasaegsed arhiivipraktikad. Svetlana Kosõreva ettekanne “Vepsa ekspeditsioonimaterjalide kogust

A. K. Glazunovi nimelise Petrozavodski Riikliku Konservatooriumi (Akadeemia) traditsioonilise muusika laboratooriumi rahvaluulearhiivides” tutvustas ühe konkreetse kogu loomise tausta, praegust töökorraldust ning tulevikku planeeritud publikatsioone. Ettekande keskmes oli küsimus uuritava traditsiooni väljasuremisest ning arhiivist kui selle kogukonna pärimuse edasikandjast. Mare Kõiva ja Rahel Laura Vesiku ettekanne “Kogukonnast arhiivi ja tagasi kogukonda” keskendus Bulgaaria tänapäevasele kalendrikombestikule ning sellega seonduva kogumistöö läbiviimise probleemidele. Kalendrikombestiku analüüsil põimisid nad kahe erineva uurimuse tulemusi: ühelt poolt interneti teel läbi viidud küsitlus Bulgaaria õpilaste hulgas (kodu ja kooli pühadekalendrite võrdlus) ning teisalt intervjuud erinevate Bulgaaria muuseumide töötajatega (muuseumide osa kohaliku kogukonna pühadekombestiku elustamises-suunamises). Ettekanne keskendus eelkõige probleemidele, mis seonduvad keelevaliku (intervjuueeritavad peavad saama end piisavalt vabalt väljendada, kuid ka uurijal peab olema võimalus dialoogis osaleda), kultuuriliste erinevuste ületamise ning internetiküsitluse ja intervjuude tulemuste erinevusega. Astrid Tuisk võrdles oma ettekandes “Ajastu arhiivimaterjali mõjutajana laste- ja noortepärimuse kogumisvõistluste näitel” 1992. ja 2007. aasta koolipärimisvõistluste metoodikaid ja tulemusi. Ta rõhutas, et johtuvalt küsitluskavade ülesehituste erinevustest on nende kogumisvõistluste materjale vägagi keerukas ühendada. Samas pole mõtet ka öelda, et üks kogum oleks parem kui teine – oluline on vaadelda neid nende toimumise aegses kultuurilises ja teaduslikus kontekstis. Nagu Korbi ettekanne arhiivi ja Rosalie Ottelsoni vahelisest suhtlusest, oli ka Tuisu teemakäsitlus huvitav näide arhiivitöö protsessuaalsusest; ent kui Korb kõneles konkreetse koguja järk-järgulisest kohandumisest arhiivi nõudmistega, siis Tuisk tõi esile selle, et ka arhiivi enda kese on ajalises lõikes muutuv.

Arvestades seda, et tegu oli juubelikonverentsiga, oli üsnagi ootuspärane, et mitmed ettekanded puudutasid arhiivi suhet nüüdiskultuuriga: arhiiv ei pea olema vaid mineviku säilitamise koht, ta peab suutma seda minevikku olevikus aktuaalseks muuta, mineviku esiletoomise kaudu kaasaega ennast mõtestada. Juba tutvustatud ettekannetest riivasid seda teemat näiteks Indrek Kuuben, kes pakkus välja interneti võimaluste kasutamise; Mari Sarv, kes viitas vajadusele arvestada ka mitte-akadeemilise kasutajaskonnaga; ning Mare Kõiva ja Rahel Laura Vesik, kelle uurimuse üks osa keskendus mäluasutuste rollile kalendrikombestiku elushoidmisel. Risto Järv oma sõnavõtu “Rahvaluulest, valest ja arhiivitolmust” esitas aga küsimuse sellest, kuidas mõjub arhiivi avalikule kuvandile tavakeeles nii tavaline viis seostada rahvaluulet vale ja arhiivitolmuga. Eelkõige väljendas ta muret selle üle, et sellised samastused paistavad välja ka folkloristide eneste keelepruugist. Samas võiksid just folkloristid ise üritada leida oma erialale ja uurimisainesele positiivsemaid konnotatsioone, rõhutada, et mitte kõik rahvaluule pole vale/väljamõeldis ning arhiiv ei koosne vaid tolmunud käsikirjadest. Liisi Laineste oma ettekandes “Kas on olemas heatahtlikku huumorit? Poleemikad ja uurijaetika tänapäeval” tõi aga esile, et avalikkuse tagasiside arhiivi tegevusele ei pruugi alati üldse positiivne olla. Ehk siis: kogukond ei pruugi olla rahul sellega, millisena ta arhiivist välja paistab. Viidates mitmetele viimastel aastatel Eestis ja mujal maailmas aset leidnud etniliste naljadega seotud juhtumile, tõstatas ta küsimuse uurijaetikast: kuidas peaks uurija käituma, kui nähtus iseenesest on olemas, kuid avalikkus käsitleb selle uurimist tabuteemade levitamisenä; kuidas peaks selliseid materjale uurimusse kaasama ja/või arhiveerima.

Katre Kikas

Folkloristid jäädvustasid Hiiumaal kooliõpilaste pärimust

Oktoobri esimesel nädalal külastasid Hiiumaa kooliõpilasi Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristid Anneli Baran, Astrid Tuisk, Piret Voolaid ja fotograaf Alar Madisson, kes intervjueerisid eri astmete kooliõpilasi, filmisid ja fotografeerisid nooremate laste mängutraditsiooni. Koolipärimuse jäädvustamiseks valiti välja kolm kooli: Kärkla Ühisgümnaasium, Käina Gümnaasium ja Lauka Põhikool.

Kooliõpilased on eesti folkloristide huviorbiidis olnud varemgi. Juba 1920. aastatel leidis aset Tartu Ülikooli esimese rahvaluuleprofessori Walter Andersoni ellu kutsutud lastelaulude kogumine. 1931.–32. aastal toimusid lastehirmutiste, 1934.–35. aastal laste- ja rahvamängude ning 1938.–1939. aastal kohapärimuse kogumise võistlus, mis viidi läbi kooliõpetajate ja õpilaste kaasabil. Nende vaade oli aga enamasti suunatud minevikku, õpilastel paluti küsitleda vanemaid ja vanavanemaid.

Süsteemsemalt hakati Eestis laste- ja noortefolkloori koguma ning analüüsima alates 1970. aastaist, mitmel korral on toimunud üleriigilisi koolipärimuse kogumise võistlusi, viimased suurokogumised leidsid aset 1992. ja 2007. aastal, eraldi kogu Eestit hõlmav lasteaiapärimuse kogumine leidis aset 2011. aastal. Meretaguste piirkondade, sh Hiiumaa õppeasutused on suuremate kogumisaktsioonidest osa võtnud vähe. 1992. aasta koolipärimuse kogumisvõistlusel osales kõigest paar Kärkla Keskkooli õpilast, 2007. aastal korraldatud üleriigilisest koolipärimuse kogumise võistlusest (koduleht <http://www.folklore.ee/kp/2007/>) võtsid tulemuslikult osa taas ainult Kärkla Ühisgümnaasiumi õpilased (õpetajate Tiit Heldema, Maimo Hõbessaare ja Ruth Alase juhendamisel vastas

*Käina Gümnaasiumi tüdrukud folkloristidele kummikeksu meistriklasi demonstreerimas.
Alar Madissoni foto 2012.*

Folkloristid Piret Voolaid, Astrid Tuisk ja Anneli Baran Kõrgessaare VAK Noortekeskuses õpilasi intervjuerimas. Alar Madissoni foto 2012.

mahukale küsitluskavale 121 õpilast, ühtekokku saadeti rahvaluulearhiivi 626 lehekülge pärimust), seetõttu oli õigustatud korraldada Hiiumaal viis aastat hiljem süvendatud frontaalne järelkogumine, et jälgida tänapäeva Hiiumaa laste- ja noortepärimuse kaudu järjepidevuse ja uuenduste osakaalu ning tuvastada kohalikku eripära.

Seekordse koolipärimuse ekspeditsiooni esimesel päeval külastati Käina Gümnaasiumi, kus intervjueriti kolmanda, neljanda ja kaheksanda klassi õpilasi. Väärtuslikku teavet saadi eelkõige nooremate mängutraditsioonidest. Kolmanda ja neljanda klassi õpilased tutvustasid folkloristidele oma mängupagasit, mis oli silmapaistev erinevate liikumismängude rikkuse poolest. Oktoobri alguse kohta harukordselt soe ja päikseline ilm aitas kaasa, et lapsed kooliõues oma loomulikus ümbruses mängisid suure lusti ja rõõmuga videolindile nii lihtsamad tagaajamis- ja peitusmängud (nt “Uka-uka, mina prii!”, “Haned, luiged, tulge koju!”) kui ka suuremat osavust ja meisterlikkust nõudvad hüppe- ja keksumängud (nt rohkem tüdrukute seas levinud kummikeks). Kuigi infotehnoloogiaajastul on suur osa mängutraditsioonist kolinud virtuaalkeskkonda, tunnevad Hiiumaa lapsed hästi oma emade-isade lapsepõlvemänge ja ka mängivad neid. Ühtlasi ei jää noored puutumata uutest maailma moevooludest, just seda kinnitasid Käina poisid, kes täiesti spontaanselt löid keset jutuajamist tantsu lahti mobiiltelefonis mängima hakanud Lõuna-Korea artisti Psy selle sügise megahiti “Gangnam Style” saatel.

Varem kokku lepitud külaskäik Lauka Põhikooli jäi kogu päev väldanud ootamatu elektrikatkestuse tõttu ära, kuid Viskoosas Kõrgessaare VAK Noortekeskuses õnnestus paarikümne Lauka õpilasega kohtuda lausa kahel päeval. Õpilased teadsid pajatada rohkest nalju ja anekdoote, mitmesuguseid kummituslugusid, paikkondlikke muistendeid (nt Ungru kivist). Ühtlasi kirjeldati hulgaliselt tubaseid ajaveetmismänge, sealhulgas erinevaid sõnamänge.

Koolipärimuse välitööde kaks viimast päeva möödusid Kärkla Ühisgümnaasiumis, kus ühe koolipäeva vältel intervjueeriti eri eas õpilasi.

Teisel päeval said folkloristid osa 12. klassi korraldatud õpetajate päeva tähistamisest, mida õpetajate lahel loal ka pildistasime ja filmisime. Sel ajal, kui abiturientid õpetajate eest koolitunde pidasid, olid õpetajad saalis õpilaste rollis ja vaatasid 1995. aastal valminud kooliteemalist filmi "Ohtlikud mõtted" Michelle Pfeifferiga peaosas. Filmivaatamisele järgnenud lühikese arutelu järel korraldasid 12. klassi noormehed õpetajatele ETV saate "Eesti mäng" formaadis mälumängu, mis põhjustas õpetajate hulgas palju elevust ning oli ühtlasi hea näide meedia ja televisiooni mõjust tänapäeva koolitraditsioonidele.

Kõik kogutud materjalid (salvestused, fotod, videod) talletatakse Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis asuvas Eesti Rahvaluule Arhiivis. Salvestasime 20 tundi intervjuusid, tegime 600 fotot ning filmisime 15 tundi videot. Ainese põhjalikum analüüs ootab ees, uurimistulemusi tutvustatakse konverentsidel ning teaduslikes ja populaarteaduslikes ajakirjades ja kogumikes. Ainese põhjal on võimalik jälgida kogukondlikke protsesse, mis on seotud ühiskondlike ja kultuuriliste arengutega, sh infotehnoloogia, meedia ja interneti mõjudega. Ühtlasi saab tuvastada traditsiooniliste ja uute ilmingute vahekordi.

Koolipärimuse välitööd said teoks tänu programmi "Saarte pärimuslik kultuurikeskkond 2011–2014" toetusele. Meie eriline tänu Tiit Heldemale Kärkla Ühisgümnaasiumist, Siiri Pielbergile Lauka Põhikoolist, Urve Pärnamaale Käina Gümnaasiumist, Kairi Zolotovaale Kõrgessaare VAK Noortekeskusest. Aitäh kõigile õpetajatele, kes aitasid kaasa, ja kõigile õpilastele, kes olid nõus meiega vestlema ning videosse ja pildile jääma.

Piret Voolaid

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

27. septembril avas ARSi 2012./13. aasta hooaja ettekandekoosolek, kus kuulati ettekandeid India folkloristikast. Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna külalisprofessor Rabindranath Sarma (Jharkhandi ülikool, India) andis ülevaate Kirde-India folkloristikast, külalisdoktorant Purabi Baruah (North-Eastern Hill University, Shillong, India) aga Manasa jumalanna austamisega seotud rituaalidest Assamis, Kirde-Indias.

24. oktoobril andis konverents "Pildi sisse minek" tagasivaate suviste kogumisretkede, pakkudes võimalusi jätkata ka osalt eelmise aasta koguja eetika ja valikute teemat.

Piret Õunapuu (ERM) vaatles kogujate päevikuid kui ajastut peegeldavaid dokumente. Uurijapoolseid arhiivikasutuse ja tõlgendamise võimalusi käsitles Marika Alver

(EKA). Intervjuu situatsioonist ja vestluspartneritega kohtumistest saadud muljete ja elamuste adekvaatse vahendamise probleeme vahendas Moon Meier (EKM).

Kristiina Tiideberg (TTLÜ, EHI) esitas oma tähelepanekuid Kihnu õigeusust 2012. aasta välitöödelt, Rasmus Kask (EVM) valgustas Eesti Vabaõhumuuseumi Kihnu välitööde metodoloogilisi probleeme. Eesti Rahva Muuseum käis välitöödel Avinurmes, tööde tagapõhja tutvustas Vaike Reemann (ERM). Marju Kõivupuu (TLÜ, EHI) võttis kokku suvel Hargla kihelkonnas läbi viidud looduslike pühapaikade ja arheoloogiamälestiste inventeerimise tulemused. Lona Päll (Hiite Maja sihtasutus) ja Reeli Reinaus (TÜ) kirjeldasid pühapaikade inventeerimise väljakutsete metoodilisi ja teoreetilisi tasandeid.

Piiritagustest ekspeditsioonidest pakkus Ergo-Hart Västriku (TÜ) kaks võimalust pildi sisse minekuks: 2012. aasta suvel Viistinäs korraldatud isuri kultuuri festivali ja nädal hiljem peetud Luutsa külapüha, mis on praegu olulisim vadjalaste etnilist eneseteadvust manifesteeriv avalik ettevõtmine.

Internetis koguja, veel enam aga uurija ees tõusetuvatest eetilistest probleemidest, konfliktidest ja dialoogivõimalustest rääkis Maili Pilt (TÜ) oma kogemuste põhjal "teistmoodi laste" vanemate internetifoorumis. Mare Kalda (EKM) arutles geopeituse visuaalse enesekajastuse iseärasuste üle.

Konverentsi lõpus avati Eesti Põllumajandusmuuseumi näitus "Põllumajandusreform", mis kajastab põllumajandusreformi mälestuste kogumisaktsioonis saadud materjali.

Ell Vahtramäe

Eesti Rahvaluule Arhiivis

21. juulil osales Eesti Kirjandusmuuseum ERA algatusel Tartu Hansapäevade programmis. Kirjandusmuuseumi telgis lauldi regilaule (eest võttis Helen Kömmus), kohajuttude teemalise töötoa viisid läbi Maarja Aigro ja Risto Järv, Jaanika Hunt kõneles kodukäijate, vampiiri- ja zombipärimusest ning muuseumit tutvustas Lilla Daam (Annika Kupits). Lisaks korraldati hansapäevade raames koostöös Eesti Rahva Muuseumi Postimuuseumiga Piret Pääri ja Tuule Kanni jututunde ja lauluõhtu "Linda kivist Lilla Daamini".

28. juulil esines Mall Hiimäe Aonurme külapäeval ettekandega "Loodustunde ja kodusõprade seostest kujuneb identiteet".

5. augustil pidas Mall Hiimäe Mäetagusel loodus- ja kultuuripärandi väliseminaril ettekande "Metsa- ja soosaarte talude pärimus" ning osales **6. augustil** nõustajana Mäetaguse valla pärandkultuuriobjektide kaardistamisel ja kirjeldamisel.

18. augustil kõneles Mall Hiimäe Elistvere loomapargis teemal "Lõikuskuu looduskalender ja tervis".

28. augustil esinesid Risto Järv ja Mari Sarv Eesti mäluasutuste suveseminaril Saadik ettekandega "Rullid ja lindid, nullid ja ühed. Audio-video digiteerimisest Eesti Kirjandusmuuseumis".

8.–13. septembrini jätkusid kohapärimuse töörühma välitööd Matsalu rahvuspargi alal, Kirbla ja Lihula kihelkondades. Osalesid Inge Annom, Jüri Metssalu, Lona Päll, Mari-Ann Rimmel, Pille Vahtmäe ja Valdo Valper. Välitööd toimusid projekti “Rahvusparkide mälumaastike kohapärimuse uuring” II raames, mis käivitus Keskkonnaameti (Matsalu rahvuspargi) tellimusel. Varasemad välitööd sama projekti raames toimusid maikuu Martna kihelkonnas ning juunis Karuse, Hanila ja Martna kihelkonnas.

24. ja 25. septembril tähistas Eesti Rahvaluule Arhiiv 85. aastapäeva rahvusvahelise juubelikonverentsiga “Arhiivid ja kogukonnad” (korraldajad Ave Goršič ja Risto Järv).

24. septembri hommikul süüdati traditsiooniliselt küünlad endiste ERA töötajate haudadel Raadi ja Pauluse kalmistul.

Esinesid Indrek Kuuben, Mari Sarv, Risto Järv, Svetlana Karm, Anu Korb, Marju Kõivupuu, Astrid Tuisk, Rita Treija, Kati Mikkola, Ülo Valk, Mare Kõiva ja Rahel Laura Vesik, Lina Sokolovaite, Svetlana Kosyreva ning Liisi Laineste.

Avati näitus “Naljakaid stseene ja lõbusaid fotoallkirju ERA fotokogust” (Ave Goršič). Koostöös huumoriajakirjaga *Pilkaja* kuulutati välja kogumisvõistlus “Minuga juhtus üks naljakas lugu”. Esitleti Mall Hiemäe koostatud raamatut *Virumaa vanad lastemängud* (EKM Teaduskirjastus, Viru Instituut 2012) ning Ingrid Rüütli uurimust *Eesti uuema rahvalaulu kujunemine* (EKM Teaduskirjastus 2012).

28. septembril võttis Eesti Kirjandusmuuseum ERA eestvõttel osa teadlaste ööst (põhikorraldaja Jaanika Hunt). Maailmalõputeemalisse festivali andsid oma panuse ettekannetega Andreas Kalkun, Eve Annuk ja Jaanika Hunt, regilaule tutvustasid Helen Kõmmus ja Taive Särg, kirjandusmuuseumi maja tutvustas Lilla Daam (Annika Kupits).

28. septembril esines Risto Järv Saksamaal Rostockis enda ja Mari Sarve ühisettekandega “From Regular Archives to Digital Archives” sümposiumil “Corpora ethnographica online”.

5. oktoobril toimus Kuressaares Saaremaa Keskraamatukogus Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Tartu Ülikooli rahvaluule osakonna muinasjuttude töörühma sügisseminar “Lood kui identiteedi loojad” (põhikorraldaja ERA poolt Annika Kupits). Esinesid Taive Särg (Jursi küla Bruno Pao lugudes. “Fakt peab saama inimeseks”), Helen Kästik (Maailma tõlgendamine läbi lugude), Moon Meier (Jutuvestmine paigaidentiteedi loomise vahendina), Kärri Toomeos-Orglaan (Taaskasutatud muinasjutud – Raudami juhtum), Reeli Reinaus (Muinasjuttude tõlgendustest filmi- ja telemaailmas), Eda Kalmre (Sõrvemaa paigad ja pärimus), Merili Metsvahi (Saaremaa libahundimuistenditest) ja Risto Järv (Saaremaa ja Sitsiilia – ühest “eesti rahva enemuistsest jutust”).

Esitleti Mari Lepiku koostatud väljaannet *Sõrwema-Sõrvemaa*, Risto Järv ja Merit Karise esitlesid veebiväljaande “Sõit, sõit, sõit Sõrve poole” jutuosa ning Annika Kupits kuulutas välja tondijuttude kogumisvõistluse Saaremaa koolides.

Seminar toimus Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi, Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna, Kultuuriteooria Tippkeskuse ja Saare Maakonna Keskraamatukogu koostöös. Seminariga tähistati ühtlasi Saare Maakonna Keskraamatukogu 105. aastapäeva. Tutvustati rändnäituseks saanud ja Kuressaares avatud

ekspositsiooni “Naljakaid stseene ja lõbusaid fotoallkirju ERA fotokogust”.

5. ja 6. oktoobril osales Anu Korb Venemaal Vjatka Riikliku Ülikooli konverentsil “Актуальные проблемы исследований этнокультурного наследия стран и регионов”, kus pidas ettekande “Отражение переселения эстонцев в Вологодско-Вятский регион в эстонской печати”.

8. oktoobril pidas Anu Korb Vjatka Riikliku Ülikooli üliõpilastele loengud “Собирание фольклора и архивы” ja “Собранные воспоминания и получившиеся из них рассказы”.

9.–15. oktoobrini jätkusid kohapärimuse töörühma (Jüri Metssalu, Mari-Ann Rimmel, Pille Vahtmäe ja Valdo Valper) välitööd Matsalu rahvuspargi alal Martna ja Ridala kihelkonnas.

19. oktoobril esines Risto Järv Ungaris Hajdúböszörmény'is Debreceni ülikooli korraldatud konverentsil ettekandega “Brother and sister in Estonian Fairytale “The Coal Porridge”.”

24. oktoobril esines Moon Meier Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kogumiskonverentsil “Pildi sisse minek” ettekandega “Kuidas tõlkida elamust: intervjuusituatsioon ja akadeemiline kirjutus”.

30. oktoobril esitleti Rakveres Lääne-Virumaa Keskraamatukogus Viru Instituudi korraldatud üritusel Mall Hiimäe raamatut *Virumaa vanad lastemängud*. Raamatust kõneles autor, Eesti Kirjandusmuuseumist Risto Järv. Tutvustati Rakverre jõudnud rändnäitust “Naljakaid stseene ja lõbusaid fotoallkirju ERA fotokogust”.

1. novembril esines Mall Hiimäe loodusõhtul Lihulas ettekandega “Hingedeaeg – pidepunkt teel minevikust tänapäeva”.

2. ja 3. novembril osales Anu Korb Voore külalistemajas Tartu Ülikooli korraldatud valdkondadevahelisel seminaril “Kultuuriruumide loomise ideoloogiad ja praktikad”.

15. novembril pidas Mall Hiimäe Eesti Loodusmuuseumis ettekande “Linnud rahvausundis”.

29. ja 30. novembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis regilaulukonverents “Laulvad kogukonnad” (korraldajad Mari Sarv ja Andreas Kalkun).

Esinesid Mari Sarv (Regilaulud ja kogukonnad. Saateks), Aado Lintrop (Lood ma võtsin lutsu suust), Frog (Mythology, Poetic Register and Dialects of Singing), Kristo Siig (Kuningamäng – kas jälg muistsest võimurituaalist), Mikk Sarv (Lauluvaimustuse tulemisest – Hellero laulupargi lugu), Heidi Haapoja (Kalevalaic rune singing and oral composition in the Finnish new wave folk music), Andreas Kalkun (Setode lavale toomine. Schultzist Pulstini), Taive Särg (Euroopa viimased metslased ja nende laulud filmides), Ingrid Rüütel (film “Marina Rooslaid”).

Esimese konverentsipäeva lõpetas Uroshämara kontsert Tartu Kirjanduse Majas.

Konverentsi teise päeva esinejad olid Liina Saarlo (Laulmata kogu. Walter Andersoni lastelaulude avaldamisest Vanas Kandles), Pikne Kama (Matuseteemalised regilaulud ja arheoloogia), Heikki Laitinen (Kilpalaulu Ilomantsin Mekrijärvellä heinäkuussa 1845),

Venla Sykäri (Kilpalaulukulttuurien yhteisöllisyydestä), Natalia Ermakov (Tänapäeva ersa-mordva itkud), Pekka Huttu-Hiltunen (Mikä tekee laulusta ja laulamisesta niin tehokkaan kommunikaatiomuodon?), Janika Oras (Kolga-Jaani laulik Marie Sepp ja tema kogukonnad) ja Vahur Aabrams (Kahe lauluema juurtest. Martina Ir'ost Anne Vabarnani).

Esitleti filmi “Peast päästetud. Eesti Rahvaluule Arhiivi salvestustehnikast ja kogumispoliitikast” (režii Maarja Aigro, montaaž Janno Simm) ning näidati filmi “Regilaul – laulud õhust” (režissöör Ulrike Koch).

Moon Meier

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

10.–12. juulini osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Ajaccos (Prantsusmaa) Euroopa ühingu töörühma Astronomy in Culture seminaril “Prehistoric Monuments and Legends” ettekannetega “Creating a Place in the Internet” ja “Legends about Giants”.

12.–18. juulini toimusid Eesti-Bulgaaria koostööprojekti raames Ekaterina Anastasova välitööd Muhus, Saaremaal ja Kihnus (Kihnus koos Mare Kõivaga), uurimaks pühapaikade diskursust, usundilist pärimust nõukogude perioodil ja postsotsialistlikus ühiskonnas.

15.–18. augustini osales Renata Sõukand Lundis 19. rahvusvahelisel toiduüriajate konverentsil “Return of traditional food”, kus esitas enda ja Raivo Kalle ettekande “Going green: reintroduction of the wild food plants into the cuisine of Estonians”.

23. ja 24. augustil osales Katre Õim Pühajärvel rahvusvahelises leksikograafia suvekoolis “Leksikograafia traditsioonide ja keeletehnoloogia ristteel”, kus tegi ettekande “Eesti fraseoloogia (arvuti)leksikograafiline käsitus”.

29. ja 30. augustil osalesid Renate Sõukand ja Raivo Kalle Tallinnas rahvusvahelisel konverentsil “Turning Points in Baltic and Central East” ettekandega “Supported Regional Food Culture in Estonia: Sustainability through Identity and Commercialization”.

10.–13. augustini käisid välitöödel Rõuge, Karula ja Valga kihelkondades ning **31. augustil** ja **18. oktoobril** Kanepi kihelkonnas Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov.

6.–8. septembrini osales Anneli Baran Stockholmis rahvusvahelisel kujundkõne uurimise aastakonverentsil “The Stockholm Metaphor Festival” ja tegi seal ettekande “On the role of Phraseology in online media”.

24.–30. septembrini osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Ljubljanas Euroopa ühingu Astronomy in Culture rahvusvahelisel aastakonverentsil “Ancient Mythology and Modern Prophets”.

25. septembril avati kirjandusmuuseumi saalis Lina Gergova fotonäitus “Nationalism and urban festivity in post-socialist Europe (Estonia, Bulgaria, Slovakia)”, mis jäi vaadata oktoobri lõpuni.

1.–5. oktoobrini käisid folkloristid Anneli Baran, Piret Voolaid ja Astrid Tuisk (ERA) ning fotograaf Alar Madisson Hiiumal õpilaspärimust kogumas. Külastati Käina Gümnaasiumi, Kõrgessaare VAK Noortekeskust, Kärkla Ühisgümnaasiumi, kus esineti ka koolitundides noortepärimuse teemadel. Piret Voolaid kogus koolipärimust Tartu Kivilinna Gümnaasiumi 5.–7. klassi õpilastelt.

4. oktoobril pidas Tõnno Jonuks Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi loengusarjas “Isik religioonis: rollid ja kangelased” ettekande “Nõiad, teadjad või šamaanid. Kas kiviajast saab leida usujuhte?”.

16. oktoobril tegi Asta Õim Kunda gümnaasiumi keelepäeval ettekande “Mis värvi on armastus? (värvused kujundikandjana)”.

24. oktoobrist 22. novembrini kirjandusmuuseumi fuajees raamatunäitus “Sloveenia folkloristika. Väljaanded.” Koostajad Mare Kõiva, Andres Kuperjanov.

4.–11. novembrini Lõuna-Portugalis Taviras toimunud 6. rahvusvahelisel vanasõnade kollokviumil (6th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs (ICP12)) esinesid Anneli Baran (Phraseology in Political Discourse – A Case of Social Media), Arvo Krikmann (On the Fate of Some Fixed Expressions on the Internet) ja Piret Voolaid (On Paremiological Findings in the Estonian Daily Newspaper Postimees).

6. novembril esines Asta Õim eurotõlkijate seminaril “Metafoorist alguseni” kaheosalise ettekandega “See keeruline lihtne metafoor”.

15. novembril tegi Asta Õim Emakeele Seltsi ettekandekoosolekul ettekande “Mõiste kaudu tähenduseni”.

16. novembril korraldas osakond koos Tartu Ülikooli, Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi ja Akadeemilise Rahvaluule Seltsiga kirjandusmuuseumi saalis) Euraasia põlisrahvaste šamanismi uurija, Ungari folkloristi ja etnoloogi Mihály Hoppáli 70. sünnipäeva sümposiooni “Narrated Worlds of Belief”. Esinesid Mihály Hoppál (The Eurasia Concept: Myth and Reality), Ülo Valk (The Land of Dismembered Goddess: Notes on Place-Lore in Assam), Merili Metsvahi (Relationships between the brother and sister in Estonian and Karelian folk tales), Hasso Krull (Sister’s Metamorphoses: Shamanism with Animism), Ergo-Hart Västriku (How to portrait Votian nature spirits?), Judit Kis-Halas (Inherited objects – hereditary power. Persistence and change of a divinatory healing ritual), Liivo Niglas ja Eva Toulouze (Studying religion through an individual: reflections on Yuri Vella’s spiritual practice), Mare Kõiva (The Witch of Äksi – Portrait of a Witch from Local Impressions).

Konverentsi raames avati Andres Kuperjanovi ja Mare Kõiva koostatud fotonäitus „Mihály Hoppál“. Vt lähemalt <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/hoppal/>.

22. ja 23. novembril korraldas osakond Mäetaguse mõisa külalismajas seminar “Keelest meeleni 5: Internet, kohad, narratiivid, väärtused”. Seminar oli seotud EKM folkloristika osakonna 65. juubeli ning folklooriajakirjade *Mäetagused* ja *Folklore: EJJ* kokku 100 numbril ilmumisega. Esinesid Piret Voolaid (Paröömilistest leidudest ajalehes *Postimees* ja ühest meediaprojektist), Liisi Laineste (Estraadist püstijalani:

stand-upi minevik, olevik ja tulevik Eestis), Reet Hiimäe (Tähenduste ja identiteedi konstoreerimisest Kassnurme mägede näitel), Tõnno Jonuks (Religiooni materiaalsus – usulised esemed Eesti arheoloogiakogudes), Eda Kalmre (Tõde ja valikud. Pilguheit ühe uurimuse taha), Renata Sõukand ja Raivo Kalle (Metsikute söögitaime küsitlus 2011/2012), Ell Vahtramäe (põllumajandusmuuseum, Kust tuleb toit?), Arvo Krikmann (Eesti mõistatuste andmebaas ja geograafiliste levikupiltide kaardistaja), Andres Kuperjanov (Skript), Nikolai Kuznetsov (Mida Juku ei õpi... Komi keelesituatsioonist), Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov (Rootsieestlaste rituaalne aasta. Vaade migrandi aknast) ning Maarja Villandi (Ebateaduslikest teooriatest soome-ugri keelesuguluse alal ehk keelesuguluse tekkelood). Lähemalt <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2012/mtseminar/>.

29. ja 30. novembril toimus Tartus Haridus- ja Teadusministeeriumi, Tartu Ülikooli eetikakeskuse, Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Kirjandusmuuseumi koostöös lasteaia-õpetajate koolitusseminar “Sõnad üksi ja kambakesi koos”. Seminari üks korraldajaid oli FO teadur Piret Voolaid ja vanemteadur Asta Õim esines ettekandega “Meie igapäevane kujundlik keel”.

30. novembril esinesid Renata Sõukand ja Raivo Kalle Eesti Maaülikoolis seminaril “Tervise- ja loodustooted kohalikest taimedest” ettekandega “Kasemahla ja vahtramahla rahvusvaheline kasutus ja võimalused väärindamiseks”.

Teisipäevaseminarid

2. septembril tutvustas Reet Hiimäe vastilmunud artiklikogumikku *Mis on ühist Gilgamesh ja geeniuurimisel? Küsitlusi kultuurist ja usundist*.

27. novembril esines Arvo Krikmann: “Tänasida kanakonte ära viska kiirteele. Mõnede ütluste käekäigust internetis”.

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

4. septembril Turu ülikooli folklorist Kirsi Hänninen loeng “Folkloristic views on the UFO phenomenon” (Folkloristlikke vaateid UFO-fenomenile).

11. septembrist 31. oktoobrini pidas külalisprofessor Rabindranath Sarma (Jharkhandi ülikool, India) eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna juures ingliskeelse loengukursuse “India põlisrahvaste kultuurid”.

4. oktoobril pidas Helsingi ülikooli dotsent Pertti Anttonen osakonnas loengu “The Ambiguity of Collectivism and Individualism in Post-Romanticist Folklore Studies” (Kollektivismi ja individualismi kahemõttelisus romantismijärgses folkloristikas).

5. oktoobril Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Tartu Ülikooli rahvaluule osakonna muinasjuttude töörühma sügisseminar “Muinasjutud ja jutupärimus. Lood kui identiteedi loojad” Saare maakonna keskraamatukogus.

6. novembrist 5. detsembrini külalisõppejõu Judit Kis-Halasi (Pécsi ülikool, Ungari) ingliskeelne loengukursus “Witches, Healers, Magicians. Vernacular Magic and Healing in Early Modern Europe” (Nõiad, ravitsejad ja targad. Rahvapärane maagia ja meditsiin varauusaegses Euroopas).

Novembris-detsembris Judit Kis-Halasi filmiprogramm “Witchcraft staged and directed”.

Kaitstud doktoritöö

Toms Kencis (TÜ kultuuriteaduste ja kunstide instituudi doktorant, **5. oktoobril**) ***A disciplinary history of Latvian mythology*** (Läti mütolooia distsiplinaarne ajalugu). Juhendajad Kristin Kuutma ja Ülo Valk, oponendid Pertti Anttonen (Helsingi ülikool) ja Rūta Muktupāvela (Läti Kultuuriakadeemia).

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Birthday Greetings!

Olli Kõiva (80), Tiiu Salasoo (80), Mall Hiimäe (75), Luule Krikmann (75), Kristi Salve (70), Mihály Hoppál (70), Igor Tõnurist (65), Rein Saukas (65), Janīna Kursīte (60), Tamara Luuk (60), Ülo Valk (50).

Estonians and Setus in the villages of Krasnoyarsk Krai

Anu Korb gives an overview of an expedition to the Setus living in Siberia from April 19 to May 18.

Humour on socio-political field

Maarja Lõhmus recalls the 24th Conference of the International Society of Humour Studies held in Kraków, Poland, on June 25–29, 2012.

Doctoral thesis on Lithuanian proverbs

Anneli Baran introduces Dalia Zaikauskienė's doctoral thesis on Lithuanian proverbs, which was defended at Vilnius University on June 28, 2012.

12th International Summer School and Symposium on humour and laughter

Liisi Laineste writes about the summer school held in Savonlinna, Finland, on July 2–7, 2012.

Conference on figurative language studies in Stockholm

Anneli Baran writes about the Stockholm Metaphor Festival that took place on September 6–8, 2012.

Communities in archives and archives in communities

Katre Kikas gives an overview of the conference dedicated to the 85th anniversary of the Estonian Folklore Archives on September 24–25.

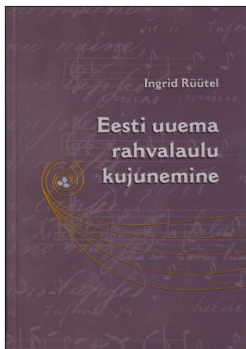
Folklorists record school tradition on Hiiumaa Island

Piret Voolaid gives an overview of the expedition of folklorists from the Estonian Literary Museum to the schools of Hiiumaa in the first week of October.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from August to December 2012.

Ühe raamatu pikk saamislugu

Ingrid Rüütel. Eesti uuema rahvalaulu kujunemine. EKM Teaduskirjastus 2012. 648 lk. Toimetaja Kanni Labi, muusikatoimetaja Tiiu Otsus.

Ingrid Rüütli juubelit oli ülemöödunud sügisel plaanis tähistada kahe väljaandega tema aastatepikkuse ja viljaka rahvaluuleuurimistöö tulemustest. TEA Kirjastuses ilmunud kogumik *Muutudes endaks jääda. Valik meenutusi, artikleid, uurimusi* katab Ingrid Rüütli eluringi alates lapsepõlvkodust ja õpingutest, samuti annab ülevaate kõigist olulisematest uurimisteedest, milleks on kokkuvõtlikult rahvalaulu ja -muusika eri aspektid, folklooriliikumine ja rahvakultuur tänapäeval. Pisut kauem võttis aega töö seni käsikirjalise kandidaadiväitekirja

Eesti uuema rahvalaulu kujunemine trükkitoimetamisega. Valminud aastal 1969, asetub see kronoloogiliselt Ingrid Rüütli teadlasettee algusjärku, näidates ühtlasi oma mahukuse ja põhjalikkusega suunda paljudele järgnevatele uurimustele kuni praegusajani välja: Ingrid Rüütli uuemate uurimisteede hulgas on eesti rahvatants, Kihnu kultuuri-protsess, soorollid, eriti naiste identiteet ja sooideoloogiad Kihnu vaimses kultuuris.

Kandidaaditöö põhitulemused annab lühidalt edasi kogumikus *Muutudes endaks jääda* ilmunud artikkel "Uuema rahvalaulu kujunemine", pikem kokkuvõte ilmus 1971. aastal Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamatus. Sealt saame teada, kuidas regivärsilise rahvalaulu kõrvale hakkas 18. sajandil või varemgi tekkima lõppriimilis-strooiline rahvalaul ning missugused on selle erijooned, tekkimise põhjused ja arengu põhisuunad. Masinakirjas 747-leheküljeline väitekiri koos 247-leheküljelise lisaga keskendub just uuema rahvalaulu algusfaasile, nn siirdevormilisele laulule, sisaldades palju detailseid andmeid nii uuema rahvalaulu uurimisloost kui ka üksikute laulutüüpide kohta, rohkesti laulunäiteid nii teksti kui noodistuse kujul eri aegadest, samuti matemaatiliste meetoditega leitud seaduspärasused poetikavõtete muutumise kohta rahvalauludes, 19. sajandi esimesel poolel kirja pandud uuemate rahvalaulude registri ning 48 mitmesuguste analüüsitud nähtuste levikukaarti. See on info, mis peale teadlaste ja üliõpilaste võiks kindlasti huvi pakkuda ka esinejatest praktikutele ja lihtsalt huvilistele.

Tutvustust ette valmistades tekkis mul sügavam huvi kahe väitekirjaga seotud teemaringi vastu. Esimene neist puudutab uuema rahvalaulu elukäiku praegusest, 40 aastat hilisemast vaatepunktist nähtuna. Selle aja jooksul pole küll kahjuks välja ilmunud uusi allikaid uuema rahvalaulu tekkeaja kohta. Endiselt saame paigutada laulutraditsiooni muutumahakkamise 18. sajandisse ainult üksikute tollal trükkis ilmunud infokildude järgi ning arvestades uute laulude esindatust 19. sajandi alguse rahvaluulekogudes: G. Weissi Lihula laulude hulgas on neid 37%, N. F. Russowi Järva-maa materjalides 35%, A. H. Neusi ja J. H. Rosenplänteri Saare-, Lääne- ja Pärnumaa materjalides 25%. Uuema laulu täpsemaks tekkekohaks on Oskar Loorits 1930. aastatel pakkunud Saaremaad selle kergemate elutingimuste ja talurahva tihedama suhtlemise tõttu härrasrahvaga: "Nähtavasti on saksa (osalt rootsi) mängud ja tantsud kodunenud Saaremaal varem kui mandril. Juba 1782. a. kõneleb Hupel saarlaste armsaimast mänguriistast torupillist ja väidab samas, et muusikas ja tantsus on saarlasil enam

maitset kui mandri eestlasil. Küllap see parem “maitse” oli tingitud lihtsalt saksapärasemast repertuaarist.” Kuid seegi väide on jäänud üksnes oletuse tasemele ja pole hiljem kuigi palju kordamist leidnud.

Maitseküsimus mängib aga uuema laulu elukäigus, eriti selle uurimisloos, tähtsat rolli. Hupelist 100 aastat hiljem, rahvusliku liikumise tõusulainel vaimustuti regilaulust kui eestlaste isikupära poeetilisest võrdkujust ja hoopis “uuema aja luuletused” tundusid meie folkloristika esimestele suurkujudele Jakob Hurdale ja Matthias Johann Eisenile paljalt võõramaisel eeskujul loodud maitselageda ajaviitena, mis tõsist uurimist ei vääri. Esimene, kes ka riimilises laulus taas väärtuslikku märkas, oli Friedebert Tuglas 20. sajandi alguses, ning rahvusülikooli algusaegadel hakati ka folkloristide seas sellele üha enam tähelepanu pöörama, sh sellest üliõpilastöid kirjutama. Teise maailmasõja järel see suund jätkus, laskmata end väga kauaks segada uue ideoloogia pealesurutud nõudmistest – selle vahega, et kui 1930. aastatel analüüsisid üliõpilased üksikuid laulutüüpe, siis 1950.–60. aastatel temaatilisi laulurühmi või kitsamaid poeetikaküsimusi. Muusikalise küljega polnud aga tollal peaaegu keegi tegelnud, nii soovitasid õppejõud Eduard Laugaste ja Udo Kolk Pärnu muusikakoolist saadud eelteadmistega Ingrid Rüütlile just seda seni uurimata valdkonda. Esimestest omakogutud materjali analüüsivatest kursusetöödest saigi alguse ka tulevane kandidaaditöö. Sama teema jätku kujutavad endast *Eesti uuemate laulumängude* kogumikud aastatest 1980–1984. Ülejäänud uuemate rahvalaulude kihistused ootavad aga siiani enda vastu huvi tundvaid spetsialiste.

Võimalik, et folkloristide kokkuvõttes siiski tagasihoidliku huvi taga uuemate rahvalaulude vastu on kõikjal korratud tõdemus, et oma kunstiliselt tasemelt on nad regilaulust oluliselt madalamal. Kas see arvamus on aga mingit rolli mänginud neid laule loonud ja laulnud rahva seas? Me saame aru, miks sakslane August Wilhelm Hupel 18. sajandil regilaulu väärtusi ei mõistnud. Kuidas olid vastavate väärtushinnangutega lood aga eestlaste seas? Kuigi tollased lauljad ise regilaulu kunstipärasust niimoodi selgitada poleks osanud nagu tänapäeva folkloristid, kandsid nad seda traditsioonis ometi veel tükk aega edasi. Regilaulu kõrval hakkasid nad aga järjest enam hindama ka teistsuguseid poeetilisi võimalusi. Ingrid Rüütli sõnadega: “Samasugune tung uue, uhkema, kirevama ja mitmekesisema poole, mida riietuses tähistasid näiteks kirju triibuseelik või siidist peakatted ja põlled, avaldus teisel moel ka uues laulustiilis ja viisitraditsioonis. Siit saab ka mõistetavaks teatud ilutsev maneer mõnes laululiigis ning vastuvõtlikkus võõra päritoluga romantilis-sentimentaalsele ainesele.” Nii hakkas pikapeale vana näima igav ja üksluine ning regilaul vajas üha enam unustuse rüppe, saades aga see-eest folkloristide imetusobjektiks. Jakob Hurda rahvaluulekogus on uuemaid laule kogumisprintsibiist tingitult ainult 3%, kuigi elavas traditsioonis olid nad regilaulu juba tagaplaanile tõrjunud. Ilmselt ka edaspidi panid rahvaluulekogujad eelisjärjekorras kirja just regilaule, kuid protsendid eri aegade kogudes räägivad siiski selget keelt: EÜSi kogus (aastatest 1875–1917) on uuemaid laule regilauludega võrreldes 36%, ERA käsikirjakogus (aastatest 1927–1944) 61%, RKM-i käsikirjakogus (aastatest 1945–1996) 76%.

Rahvaluuleõpikus *Regivärsist netinaljadeni* tõdetakse, et lõppriimiliste laulude loomise ja laulmise traditsioon on tänapäeva Eestiski elujõuline. Kui palju on selles traditsioonis alles kahesaja aasta taha ulatuva ajalooga laule, on teine küsimus. Tõenäoliselt on need praegu õpitud pigem väljaannetest nagu *Eesti uuemad laulumängud* kui oma

vanaemalt, kuigi ka viimane variant pole välistatud. Ingrid Rüütel on üks neid, kes mäletab oma vanaema ja vanaisa uuemaid rahvalaule laulnud olevat ning on kooliajal ise mänginud vanu ringmänge nagu "Üks jahimees läks metsa" ja "Kosjad tulid Saarest". Ta on ka oma lastele ja lastelastele laulnud nii vanemaid kui uuemaid rahvalaule. Kuid seoses muutunud oludega see enamikus peredes enam nii ei ole: meie igapäevaelu ei paku enam selleks sobivaid situatsioone ning see ongi suulise traditsiooni kõrvale tõrjunud. Laulude õppimine trükitud laulikuteest on meil aga samuti juba peaaegu 200-aastane traditsioon. Rahvas on riimilisi rahvalaule armastanud hoolimata teadlaste negatiivsest hoiakutest, muutunud on ainult nende kontekst ja osaliselt kaasajastunud ka sisu: sellesse ritta kuuluvad noorte sepiõpetatud malevalaulud ja nüüd juba oma arhailisusega võluvate riimiliste rahvalaulude uusinterpretatsioonid Marko Matverelt, Jaan Tättelt ja teistelt populaarsetelt muusikutelt. Muidugi on esinenud ka teistsugust suhtumist: juba 1930. aastatel leidis nn pastlakultuuri põlastavaid ringkondi. Aga õnneks ei ole selline hoiak meil väga kaugele läinud, leiab Ingrid Rüütel.

Teine küsimus, mis 40 aastat tagasi kaitstud väitekirja trükki toimetades tekkis, puudutab toonast teaduselu. Praegu oleme harjunud, et teadusinformatsiooni saamine on imelihtne, see on lausa kodus interneti kaudu kättesaadav, samuti on võimalus rahvusvahelistel konverentsidel suhelda sama ala teadlastega kogu maailmast, ning uusi folkloristikadoktoreid lisandub igal aastal mitugi. Praeguse doktorikraadiga ongi võrdsustatud nõukogudeaegne kandidaadikraad: sisuliselt vastasid tollased aspirantuurirõpingud doktorantuurile ja kandidaaditöö doktoritööle. Peab aga ütlema, et teaduste kandidaadi kraad kõlab doktorikraadist oluliselt viletsamalt, doktorikraadi saavutamiseks tuli tookord teha aga juba professori väärilist tööd. Ning kandidaadikraadigi ei kaitstud Eesti folkloristikas kaugeltki igal aastal. Võrdlusemoment välismaa kolleegidega pidi kindlasti mõjuma üsna nukralt, mis aga ei tähenda sugugi, nagu oleks teaduses vähe saavutatud.

Ingrid Rüütli meenutuste järgi oli 1960. aastate lõpp teadustöök siiski soodne. Uuemat väliskirjandust küll tõesti kätte ei saanud peale üksikute juhuleidude, kuid varem ilmunu oli raamatukogus olemas ning väga tihe oli koostöö nn idabloki kolleegidega. Vabamad tuuled ühiskonnaelus olid kaotanud nõudmise, et humanitaarala teadustöö peab tingimata olema poliitiline (näiteks Veera Pino kaitses 1953. aastal kandidaaditöö "Sotsiaalsed vastuolud eesti külaühiskonnas rahvalaulu andmete põhjal", Ülo Tedre 1955. aastal "Klassivõitluse kajastumine XIX sajandi eesti lõppriimilises rahvalaulus"). Ingrid Rüütli juhendaja oli Herbert Tampere, kes tööle mingeid ettekirjutusi ei teinud, vaid lihtsalt luges valmiskirjutatu läbi ja ütles, kui midagi õelda oli. Kolleegid mäletavad Ingridi erakordset keskendumisvõimet, kui ta töötas kirjandusmuuseumis mahukate materjalikogudega, vahel lapsedki kaasas, saades ühtaegu hakkama nii nende kantseldamise kui ka väitekirja kirjutamisega.

Teaduskraadi kaitsmise protseduur nägi tollal ette, et töö nn autoreferaadi – vene keelde tõlgitud kokkuvõtte pidi eelnevalt saatma teiste vabariikide uurimisasutustesse, kust saabusid hinnangud selle kohta. Nende põhjal lubati töö kaitsmisele, mis toimus Eestis ja komisjonis olid siis ainult Eesti teadlased. Ingrid Rüütli kaitsmine toimus Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste kaitsmiskomisjonis, mille alla kuulusid majandus, ajalugu ja filoloogia. Oponentideks olid August Annist ja Udo Kolk. Töö mahukus äratas tähelepanu ja mitmed leidsid, et kandidaadikraadi võiks saada ka üksnes selle matemaatilise osa eest ning ülejäänud jätta doktori kaitsmiseks. Kaitsja aga ilmselt

leidis, et kandidaadikraad on talle esialgu piisav tunnustus ning doktoritöö võiks tulla omal ajal ja juba uutel teemadel. Nii läkski, olgugi et vahepeal oli kätte jõudnud uus Eesti Vabariik ja kandidaadikraadid kinnitatud doktorikraadideks. Kuid Ingrid Rüütli oli kogunenud mitmeid uurimusi nüüd juba vanemate rahvalaulude viisidest, mis olid ilmunud võimalikku kraadikaitsmist silmas pidades vene keelde tõlgituna – rahvamuusika-alast doktoritööd Eestis 1990. aastatel kaitsta poleks saanud, ei leidunud lihtsalt oponente. Küll aga oli tugev rahvamuusika uurimise traditsioon Leedus, kus kaitsmine 1996. aastal toimuski. Ka Ingrid Rüütli doktoritööst saab ülevaate kogumiku *Muutudes endaks jääda* vahendusel: artikkel “Eesti vanemad rahvaviisid etniliste suhete kontekstis” kujutab endast selle keskset peatükki.

Endale südamelähedasema uurimisainese kohta ütleb Ingrid Rüütel, et tegelikult tekkis kõigepealt huvi ikkagi regivärsilise laulu vastu nii Kihnus kui ka Setumaal ekspeditsioonidel noodistusi tehes. Kui valdav osa eesti rahvast oli hakanud regiviise igavaks ja üksluiseks pidama, siis uurijale avanes 1950.–60. aastatel veel elujõulistest traditsiooninurgakestes ääretult põnev maailm. Kihnus köitsid tähelepanu ka uuemad, eriti meremeestelaulud, mis olid nii muusikaliselt kui ka tekstiliselt vahvad ja originaalsed. Kandidaaditöö materjalist aga oli kõige põnevam osa regilaulude ümberkujundused riimilisteks lauludeks. See oli nähtus, mida keegi varem ei olnud avastanud – oli küll märgitud, et laulutraditsioon tervikuna kujunes regivärsilisest vormist järk-järgult lõppriimiliseks, aga mitte seda, et konkreetsetest regilaulutüüpidest on saanud uued versioonid, seostunud uue viisi ja ringmängufunktsiooniga. Materjal – “Siidisulist linnukene” ja teised sarnased laulud – tuli kätte ekspeditsioonidel ning see äratas huvi vaadata läbi arhiivimaterjalid ja võrrelda kõiki variante omavahel. Kandidaaditöö sisaldabki “Loomislaulu” uusvariantide põhjaliku analüüsi ning seda huvitavat uurimistööd sai jätkata ka hiljem, *Eesti uuemate laulumängude* kogumikke koostades.

Maitse üle ei vaielda, vaid kakeldakse, ütleb rahvasuu. Mis puutub eestlaste laululoomingusse läbi aegade, siis võib öelda, et sealt leiab igaühele midagi. Kes ei tahaks kuulata helisalvestusi näiteks Balthasar Russowi aegsete rahvalauludega, aga nende puudumisel on meil ometi ääretult mahukas rahvaluule kirjapanekute kogu, mis rikastab meie kultuuripilti siamaani. Selle ühe osa lugejateni toomise eest oleme tänu võlgu ka Ingrid Rüütli – *Eesti uuema rahvalaulu kujunemine* on senisele oluliseks täienduseks.

Kanni Labi

BOOK REVIEW

Long history of a book

Ingrid Rüütel. Eesti uuema rahvalaulu kujunemine. (Evolution of Estonian Newer Folk-songs.) EKM Teaduskirjastus 2012. 648 pp. Editor Kanni Labi writes about the book and the forty years it took to be completed.

Autoritest

Liisi Laineste – Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur. Tema uurimisvaldkonnaks on huumor, eelkõige anekdoodid, internetihuumor ja *stand-up* ehk püstijalakomöödia. Ta on enam kui 20 huumori-teemalise publikatsiooni autor ning kaastoietanud kaks kogumikku: *Permitted laughter* (2009) ja *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication* (2012).

liisi@folklore.ee

Władysław Chłopicki – lingvistika vanemteadur Jagiellonia Ülikooli inglise filoloogia osakonnas Krakówis, Poolas. Ta on ka Krosno riikliku kolledži humanitaarteaduskonna juhataja. Peamised uurimisvaldkonnad: huumor, kultuuridevahelise kommunikatsiooni pragmaatika, kognitiivne lingvistika ja tõlketeooria. Ta on avaldanud artikleid huumorist, samuti kirjutanud poolakeelse sissejuhatuse huumoriuurimisse. Ta on toimetanud ja kaastoietanud monograafiaid lingvistikast, tõlketeooriast ja kultuuridevahelisest kommunikatsioonist ning korraldanud rahvusvahelisi huumori-teemalisi konverentse. Ta on tegev nii kirjanduslike kui ka teaduslike tekstide tõlkijana.

chlopicki@gmail.com

Indrek Ojam – eesti kirjanduse magistrant Tartu Ülikoolis. 2012. aastal kaitses bakalaureusetöö Madis Kõivu varajaste romaanide poeetikast. Põhiteemadeks on eesti modernistliku romaani poeetika areng ja kirjandusteooria.

indrekojam@hotmail.com

Dorota Brzozowska – lingvistika dotsent Opole Ülikooli poola filoloogia osakonnas, Euroopa uuringute osakonna juht. Tema teadustööd puudutavad sünkroonset lingvistikat, stilistikat, diskursuseanalüüsi, huumorit, kultuuridevahelist kommunikatsiooni, semiootikat ja soouuringuid. Ta on muuhulgas järgmiste teoste autor: *O dowcipach polskich i angielskich. Analiza jezykowo-kulturowa* [Poola ja inglise anekdoodid. Lingvistiline ja kultuuriline analüüs] (2000), *Polski dowcip etniczny. Stereotyp a tozsamosc* [Poola etniline huumor. Stereotüübid ja identiteet] (2008). Järgmiste monograafiate kaastoietaja: *Swiat humoru* [Huumori maailm] (2000), *Polish Humour* (2012), *Hungarian Humour* (2012), *Termin w jezykoznawstwie* [Terminid lingvistikas] (2012); *Poland and Estonia. Creativity and tradition in cultural communication* (2012, koos L. Laineste ja W. Chłopickiga).

dbrzozowska@uni.opole.pl

Arvo Krikmann – Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur. Tema peamisteks uurimistemadeks on parömioloogia, mõistatused, kujundkõneteooria, folklooritekstide ja dialektide geograafiline jaotumine, alliteratsioon soome regilauludes ja huumori ning nalja teooriad.

kriku@folklore.ee

Anneli Baran – Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur. Tema doktoritöö käsitles eesti keele fraseoloogiat. Uurimisvaldkonnad: kujundkõneteooria, eesti fraseologismide semantika, meediakeel, noortesläng ja visuaalne huumor internetis.

anneli@folklore.ee

Tomasz Piekot – Wrocławi Ülikooli poola uuringute osakonna dotsent, on avaldanud üle 30 artikli tänapäevasest keelest ja kultuurist ning kirjutanud meediadiskursusest, massikommunikatsioonist ja haridusküsimustest. Ta on kahe monograafia autor: *Polish News Discourse* (2006) ja *Language in a social group* (2008). Tema praeguses huviorbiidis on multimodaalsuse ideoloogia ja poolakeelse kommunikatsiooni lihtmudel. Ta on poola lingvistika-alase ajakirja *Aspects of Communication* (ilmub alates aastast 2007) toimetaja.

t.piekot@gmail.com

Ringo Ringvee – religiooniteadlane, teadustöö peamised suunad: religiooni ja religioossete organisatsioonide ja liikumiste suhted riigiga tänapäeval.

ringo.ringvee@gmail.com